SINAI OCH GOLGATHA.

Resa i Österlandet åren 1844 och 1845.

Religiösa, Geografiska och Historiska underrättelser om Grekeland, Egypten, Nubien, Öknen, Jerusalem, Judiska landet, Turkiet och Constantinopel,

af

FREDRIK ADOLPH STRAUSS,

Theol. Licentiat, Hjelpprest vid Domkyrkan i Berlin.

ÖFVERSÄTTNING

af

L. P. E.

GEFLE, A. P. LANDIN, 1849.

Innehåll.

I.

Grekeland.

1. Resan till Athen.

Hösten 1844 hade jag välsignat nattvardsbarnen och med dem anammat den hel. nattvarden. Detta var slutet af en nära tvåårig, för mitt hjerta särdeles dyr, embetsverksamhet vid Domkyrkoförsamlingen och tillika en invigning till vallfarten åt Jerusalem, dit det var mig tillåtet att utsträcka den med min ställning förbundna resan. Den önskan skulle nu uppfyllas, som i min barndoms dagar vaknade såsom en stilla längtan, och genom forskning uti den heliga Skrift, genom det guddomliga ordets förkunnande allt lifligare framträdt. Vid afskedet från församlingen styrkte mig den vissheten att mångas böner beledsagade mig, hvilka i fjerran land låta Jerusalem vara sig i hjertat.

Efter ett kort besök uti Wupperdalen, der jag är född, förenade jag mig uti Köln med min kusin *Wilhelm Krafft*. Då jag genom gemensamt studium af theologien och genom längtan till det heliga landet var för längesedan uti innerligaste vänskap med honom förbunden, så måste jag anse

det såsom en synnerlig gåfva af Guds nåd, att jag uti honom fick en resekamrat. Man önskade oss en vandring lik de båda lärjungarnes från Emaus; och mer än vi kunnat bedja och tänka har det på oss gått i fullbordan.

Hastigt ilade vi Rhen uppföre och unnade oss blott få hvilodagar uti vännernas krets i Stuttgart och synnerligen i Basel, den välsignade medelpunkt, hvarifrån skaror af evangelister hafva utgått till alla jordens ändar. Vi stego öfver *Alperna* och togo afsked af våra fäders land; *Italiens* sydliga vindar blåste oss till mötes på Comersjöns böljor, vid hvars tjusande stränder cypressen parar sig med den höga cedern; snart stodo vi uti de högtidliga pelargångarne i *Milanos* domkyrka och uppnådde Venedig, der pilgrimerna till det heliga landet fordom inskeppade sig. Men likasom denna stad förr var genom mängden af sina österländska skatter, genom Marcus-kyrkan, afbilden af Sophiekyrkan i Constantinopel, och genom mängden af der vistande österländningar för pilgrimen en förberedelse till österlandet, så är hon det äfven nu genom sitt öde och sin försvunna storhet. Hamnen är beröfvad sina skepp; palatserna förfalla i ruiner. Vi foro igenom till *Triest*, som i hastigt stigande blomstring har svingat sig upp till en af Medelhafvets första stapelplatser.

Den 24 October (1844) kl. 4 e. m. bestego vi det Österrikiska Lloyds vackra skepp Mah-

mudie. En af mina äldsta vänner och slutligen äfven min embetsbroder vid domkyrko-församlingen räckte oss handen till afsked från hemlandets kuster. Man hissade ankar, och snart styrde fartyget mot det heliga landet. En mängd af förhoppningar och fruktan satte vårt hjerta i rörelse. Himmelen var molnbetäckt och innan kort begynte ett starkt regn, som Siroccovinden dref emot oss, såsom ville han göra oss skilsmessan ännu svårare. Resesällskapet bestod af flere Italienska köpmän, som hade satt sig ned uti Levanten, och en Capitain vid Österrikiska sjöstaten, som genom sitt religiösa intresse och sin noggranna kännedom af Medelhafvet var oss ett ganska angenämt sällskap. Äfven blef vinden nästa dag ogynnsam, och endast i kanalen mellan Dalmatiska kusten och de tätt vid hvarandra i rad liggande öarne fingo vi vederqvicka oss från *Adriatiska hafvets* stormar. Tredje dagen sågo vi på långt håll Ragusa, som kort förut var skakadt af en jordbäfning. Sednare syntes Acrocerauniska bergen. Hotande skyar hade länge fördunklat himmelen; vid solens nedergång antogo de en allvarsammare gestalt; blixtar glänste i syd och vester; en häftig storm syntes nalkas. Åskans dunder tystnade, en förskräckande och ängslig stillhet hvilade öfver hafvet — då månen ljus och klar uppgick i sitt fulla sken, gaf oss den sällsporda åsynen af en månregnboge och såsom ett fridens

budskap delade skyarne och fredligt speglada sig i vattnets yta,

Följande dagen var en söndag. Vi lupo in uti *Corfus* kanal; till venster syntes Albaniens hvita, ödsliga och torra berg, och till höger den öns olivelunder och gröna höjder, i hvars vänliga hamn vi ankrade. Greker omringade vårt fartyg med sina små kaner. Deras lätta klädnad med hvita benkläder, mångfärgade jackor och den röda mössan, prålade i söndaglig prakt, och var för oss så mycket angenämare, då vi här för första gången funno den österländska drägten. Vi foro öfver till stranden och ilade genom de lifliga gatorna till Engelska guvernörens palats, der Engelska kyrkans gudstjenst just då hölls. Vid inträdet hörde vi de orden ur Psaltaren (Ps. **121**: **3**; **122**: **1**—**4**; **124**: **2**, **4**; **125**: **1**) föreläsas: «Han skall icke låta din fot slinta, och den dig bevarar, han sofver icke. — Jag glädes i det mig sagdt är, att vi skole gå in uti Herrans hus, och att våra fötter skola stå i dinom portom, Jerusalem! Jerusalem är bygdt, att det skall vara en stad, der man tillsammans komma skall: dit slägterna uppgå skola, nemliga Herrans slägter, till att predika Israels folke, till att tacka Herrans namne. — Om Herren icke med oss vore, så fördränkte oss vatten; strömar ginge öfver våra själar. — De som hoppas uppå Herran, de skola icke falla, utan evinnerliga blifva såsom det berget Zion.» Efter gudstjensten erforo vi uti den

nyss till England bortresta Missionären *Lowndes* (af Londonska missionssällskapet) hus, huru stort hans inflytande varit bland de Grekiske christne på ön så väl genom utbredande af den heliga Skrift som genom talrikt besökta skolor. Dessutom gjorde vi bekantskap med Nordamerikanska Baptisternas missionär, *Arnold*, en trogen ung man, som nyligen begynt sin verksamhet.

Snart lemnade vi åter den täcka ön, och nästa morgon skådade vi bortom Cephalonia Ithakas höjder, den mångbereste Odysseus' beprisade hem. Zantes, det gamla Zakynthos, öde kuster läto icke ana, att hon är den fruktbaraste och skönaste bland dessa öar. Vid dess sida upphöjde sig bakom Arcadiska viken Peloponnesens berg. Följande dagen utträdde vi ur bugten mellan Cap Malea och Cerigo, Cytherens gudinnas gamla bostad; men plötsligen upphäfde sig ett så starkt nordanväder med regnbyar, att vår förståndige Capitain efter långt fåfängt kämpande emot de påträngande vågorna måste återvända till Cerigos stilla bugt, der vi i stillhet kunde låta ovädret rasa öfver. Ju stormigare denna dag var, desto skönare var den nästa. Klart solsken med sydlig värme uppklarnade Archipelagens stilla vågor; förtjusande öar dykte upp derutur och visade sig under skeppets fart i mångfaldigt vexlande grupper, medan den blåa böljan skarpt stack af emot de rödaktiga höjderna. Mot middagen nalkades vi *Syra*, der hufvudstadens nya hvita hus vänligt

uppstiga på det kala berget. Staden, nemligen den nedre, har egentligen uppstått, sedan den blifvit en medelpunkt, i hvilken de Österrikiska och Franska ångbåtslinierna från Triest, Marseille, Constantinopel, Alexandria och Athen sammanträffa. Äfven vi lemnade här det förträffliga Mahmudie efter en ganska angenäm 8 dagars fart och stego om bord på Colowrat. Fördäcket var intaget af Greker, män, qvinnor och barn, andliga och soldater, hvilka liggande på sina mattor behagligt rökte sina pipor. Innan vi hunno färdas, hade det blifvit afton, och staden syntes glänsande af ljus, hvilka lyste uti husen ända upp till berget.

Följande dagen föllo solens första strålar på pelarne af gudinnan Athenes tempel, beläget på landtudden Sunium: framför oss lågo Ægina och Salamis, och snart visade sig på afstånd de präktiga pelarne af Akropolis i Athen. Sjelfva staden låg gömd bakom slottet. Vid det herrligt uppstigande Hymettus och Pentelicon stödde sig ensamt det majestätiska templet. Alla spår af de sednare invånarne trädde tillbaka, och det var såsom hade en blick uti Grekelands längesedan försvunna herrlighet blifvit oss förunnad. Vi återkallades till nutiden uti *Piræi* vida hamn, der man kastade ankar midt ibland talrika krigs- och handelsskepp. På stranden väntade hyrvagnar, som förde oss öfver ruinerna af de väldiga murar, genom hvilka Perikles fordom förenade Piræus med Athen. Cephyssus' olivelunder gåfvo under dagens stigan-

de hetta en vederqvickande skugga; Akropolis' spetsar ryckte allt närmare, tills ändtligen, vid en krökning af vägen, den nya staden med sina glänsande hvita hus syntes vid bergets fot. Efter knappt en timmes färd hade vi anländt till *Athen*. De ännu oregelbundet vid hvarandra stående husen, hvilka i Europeisk stil uppstiga från de minsta trähyddor till stora palatser; den på gatorna upp och ned böljande folkmängden, än klädd i den sköna Grekiska drägten med guldstickade jackor och rôda mössor, än följande Europeiskt mod; Grekiska, Tyska och Romerska ljud, här och der framträngande ur den oroliga mängden; slutligen den stora platsen framför det ståtliga, af Pentelisk marmor uppförda kungliga palatset — alla dessa olika intryck vid infarten uti staden afspegla det grekiska folkets tillstånd, hvilket under ledning af en älskad konung sträfvar att aflägsna följderna af sin långa träldom och förskaffa sig en framtid, som erinrar om Athens gamla rykte. Dock — huru många frågor än må framtränga sig vid inträdet uti det unga konungariket, för oss blef minnet af Grekelands forntid det vigtigaste.

2. *Athen*.

Uti en vidsträckt dal, som i norr omslutes af Parnes, i öster af Pentelicon, i söder af Hymettus och ändtligen i vester af Ægeiska hafvets böljor, höjer sig en hög slätt, som på tvenne si-

dor begränsas af Cephyssi och den sakta sorlande Ilyssi vatten och på de båda andra sidorna af vackra kullar. På henne är staden Athen byggd. I sydliga delen af den nuvarande, eller i midten af den gamla, staden hvilar på en klippa fästet *Akropolis*, Athens prydnad. Ledsagade af de båda män, *Schaubert* och *Ross*, som befriat detta ålderdomens herrligaste minnesmärke från gruset af mångårig förstöring, kommo vi förbi ett litet vakthus till ruinerna af den marmortrappa, som förde till fästningens port. På högra sidan sågo vi den obevingade segergudinnans lilla sirliga tempel, som ända till för kort tid sedan legat gömdt under ruinerna. Marmortrappan förde sedan till *Propulæerna*, som i sina vackra pelargångar inbjödo till gudarnes fester. Uti marmorsalarne, på båda sidor om dessa pelargångar, var fordom det förträffligaste förenadt, som Greklands bildande konst erbjöd: äfven nu äro de få öfverlefvorna af äldre skatter der samlade. Man inträdde ur de lätta propylæerna in i sjelfva helgedomen genom fem portar. Tåget vid gudafesterna gick på venstra sidan förbi Parthenon; till höger stod Athenes kolossala brons-staty, som lyste högt öfver templet mot den ankommande sjöfaranden; några steg derifrån uppreste sig Erechtheion, ett tempel, som i märkvärdig förening af olikartade byggnader omslöt det oljoträd, som Athene framkallade, den källa, som Poseidon lät framqvälla ur den vattenlösa klippan, och Erechthei graf, den

stadens faders, hvilken hade Athenes och Poseidons skänker att tacka för sin glans. Mellan otaliga statyer och helgade skänker vände sig vägen till *Parthenon*, jungfru-gudinnan Athenes boning. Genom en dubbel rad af Doriska pelare inkommer man i templet, som sönderfaller uti tvenne afdelningar. Uti den första stod gudinnans bild, och bakom densamma förvarades templets skatter uti ett mindre, mörkt, noga tillslutet rum. Dit förer åter en portik af tvenne rader Doriska pelare från vestra sidan, medan en enkel rad på de båda andra sidorna uppbär taket. Uti det större östra rummet var nu gudinnans egentliga säte. Här reste sig hennes kolossala bild, ett verk af Phidias i guld och elfenben, präktigt smyckad med ädla stenar och färgade ämnen. Framför densamma mottog ett altare de offrandes gåfvor.

Men Guds dom öfver hedningarnas afgudar har äfven nått Athenes tempel. Det invigdes såsom christelig kyrka åt Jungfru Maria, och de hedniska föreställningarne måste vika för christna, såsom öfverlefvor af Byzantinska målningar ännu visa. Islams bekännare gjorde kyrkan till en moské, och ännu sednare tjente marmormurarne till en fästning, som för tvenne århundraden sedan förstördes af Venetianska bomber, och under de sista årtiondenas krig led ännu bedröfligare förstörelse af Turkarne. Emedlertid är ännu så mycket i behåll af templets marmorpelare och murar, så väl som af de herrliga bildverk, hvilka

prydde desamma, att vi kunna ana den försvunna prakten hos Grekernas herrligaste konstverk, och nödgas beundra det folk, som kunde fatta och utföra tanken till en sådan byggnad. Hvilken hög känsla måste fordom hafva uppfyllt en Atheniensare, när hans öga från Akropolis' höjd skådade ut i fjerran! Framför Attikas bergiga bakgrund utbreder sig den täcka slätten med den heliga olivskogen; under dess skugga böljar Cephyssus, och ända intill bergen uppstiga Athens byggnader. Mot söder synes hafvet med Athens hamnar, med öarna Ægina och Salamis; Peloponnesens berg begränsa horizonten — allt detta omslutet af den Grekiska himmelens etheriska blå, upplifvadt genom minnet af forntidens bragder! Den beundran, som ännu uppfyller oss på ruinerna, gör den förvåning begriplig, som Akropolis enligt de gamlas skrifter fordom uppväckte.

Vid borgens fot ligger ett litet Doriskt tempel af Pentelisk marmor, vanligen kalladt *Thesei* tempel, hvilket är utmärkt deraf, att det är särdeles väl bevaradt. Uti sina bilder innehåller det föreställningar af Herkules' dater och Thesei strider. Det var länge förvandladt till en kyrka åt den helige Georg, och tjenar nu till museum för de bästa i Grekland funna ålderdomens konstverk. På en höjd i motsatt sydvestlig riktning från Akropolis befinner sig *Pnyx*, der Athens folkförsamlingar höllos under bar himmel. Athen för ögonen och brinnande fosterlandskärlek i hjertat

talade här en Demosthenes, hvars kraftiga ord skakade Grekeland.

I norr från Pnyx, i vester från Akropolis och genom en dal derifrån afskild, ligger på en låg kulle den plats, som vi uti Athen först uppsökte, och som der blef oss den vigtigaste. Det var *Areopagen*, der Atheniensernas högsta domstol, äfvenledes under bar himmel, höll sina sammanträden. Ännu ser man trapporna, som föra upp till kullen utur dalen, hvilken ligger emellan Areopagen och Pnyx. På höjden äro domrarnes säten huggna utur klippan; tvenne stenblock, belägna för sig sjelfva, torde hafva utgjort anklagarens och de anklagades säten. Till denna Areopag, domplatsen (Ap.-gern. 17: 19—32), fördes apostelen *Paulus* och höll för Athens församlade folk, för dess visa, Epicureer och Stoiker, och alla, som «aktade på intet annat än att höra något nytt,» ett tal, som för alla talare blifvit en oupphunnen förebild. Han skådade bort öfver staden till den i marmor-glans strålande Akropolis, till Thesei tempel, och alla herrliga tempel, hvilkas kännedom knappt kommit till oss, och sade: «Gud, som hafver gjort verldena och allt det deruti är, efter han är herre öfver himmel och jord, bor han icke uti de tempel, som med händer uppbygd äro.» Han såg Gudinnans bild, som nådde öfver Akropolis, tänkte på Phidias' verk och de otaliga afgudabeläten, som prydde staden, och sade: «Äre vi nu Guds slägte, så skole vi

icke tänka, att guddomen är lik vid guld och silfver eller stenar kosteliga uthuggna, eller vid menniskors fund.» Han förkunnade männerna af Athen, som i all stycke umgingo med vantro, den okände Guden, den de ovetande dyrkade. Han afkunnade dermed tillika domen öfver hedendomens högsta blomstring i konst och vishet, öfver menniskoandens kraft öfverhufvud, att han väl kan söka den sanna Guden, men icke finna honom. Han förkunnade dermed, att det behöfves en Guds uppenbarelse till menniskorna. Dessa Pauli ord gåfvo oss den rätta åsigten af de Grekiska ålderdomsminnena och uppväckte en lifligare längtan efter det landet, som var uppenbarelsens folk förlänadt. Hvad vi på Areopagen för oss sjelfva tillstodo, det bekräftade 2 män, hvilka för Grekelands och det heliga landets kännedom hafva uträttat mycket, nemligen Österrikiska sändebudet *Prokesch von Osten* och Grefve *Laborde*, och vi hafva deras rika erfarenhet att tacka för mycket.

En vacker morgon begåfvo vi oss på längre afstånd från staden till Cephyssi skogslund, beledsagade af Professor *Philippos Joannu*, sedan århundraden den första Grek, som i Grekeland lärer philosophie. Upplifvad af bäckens ljufliga sorl gömmer den inom sig trädgårdar, uti hvilka de herrligaste oliv-, granat-, fikon- och myrtenträd pråla: löfgångar, bildade af vinrankor, genomkorsa dem; luft och vegetation äro friskare än uti Athens torka; det är likasom en lifsflägt strömmade

härifrån till staden. Just här utmärktes en trädgård såsom Platos *Akademi*, uti hvilken han, spatserande med sina lärjungar, upphöjde sin blick till himmelen från den stora staden, som utbredde sig framför honom, men hvars bullrande, oroliga väsende blef honom främmande, och så uttalade sådana djupa aningar öfver Guds väsende, som icke finnas hos någon annan af ålderdomens philosopher.

Hade akademiens omgifningar behållit blott föga af sin fordna gestalt, så besökte vi deremot strax derpå en stilla grotta, hvilken århundraden förbilupit utan spår af förändring. Vägen förde oss till foten af berget *Hymettus*, hvars honing ännu i våra dagar fullkomligt förtjenar det loford, som de gamle skriftställarne gifva honom. Vi redo nära hafsstranden; öarne Salamis och Ægina syntes i förgrunden, under det Akrokorinths höjd visade sig på afstånd. Efter nära fyra timmar kommo vi uti en sidodal vid Hymetti sluttning mot Vari, som nu är en bondby, i hvars grannskap den grottan befinner sig, hvilken fordom var helgad åt *Pan*, guden för skogar och fält. Tvenne af naturen bildade kamrar innehålla altaren, på hvilka man i stilla enslighet frambar offer. Här skall den såsom barn utsatte Plato hafva blifvit funnen; honing dröp från hans läppar: en snillrik antydning, huru han i stilla ensamhet erhållit den vishet, som sedan strömmade från hans läppar.

En annan dag förde Hofpredikanten D:r *Lüth*

oss på Pentelicon. En vacker väg, kring hvilken lager- och myrtenbuskar dofta, drager sig småningom uppåt till det Grekiska klostret vid bergets fot. Munkarnes stora utvärtes fattigdom syntes ringa emot deras bedröfliga andeliga tillstånd. Vi gingo från klostret upp emot bergsfoten; här och der visade sig den bländande hvita marmorn uti äldre och nyare stenbrott; en skön grotta, fordom begagnad till kyrka, gaf oss hvila och skydd emot sol och väder; slutligen nådde vi Pentelicons spets, omkring 3500 fot hög. En förtjusande utsigt! Vid våra fötter låg Athens herrliga slätt; bakom henne hafvet med sina många öar, hvilka ända till Tinos dyka upp ur vågorna. På en annan sida först slagtfältet *Marathon;* nära hafsstranden de Grekers grafhög, som der föllo, af träd omskuggad; sedan Euboeas pittoreska berg och den lifliga ön, som än drager sig tillbaka i hafsvikar än löper ut i klippiga landtuddar! En anblick som ännu en gång lät oss öfverskåda Athen med dess herrliga omgifningar och uti våra hjertan så djupt inpreglade den Grekiska täckheten, att vi förgäfves sökte den uti Egypten och Italien, och endast förlofvade landets skönhet öfverträffade densamma.

3. *Den Grekiska kyrkan.*

Vända vi oss nu från det intryck, som Athen på oss gjorde, till Grekelands kyrkliga till-

stånd, så måste vi skåda tillbaka på christna kyrkans första århundraden. Grekiska språket var i Apostlarnes tid det mest utbredda. Derföre skrefvos evangelierna och alla Apostlarnes bref på Grekiska, och när förlofvade landets gränsor öfverskredos, bildade sig de apostoliska församlingarne företrädesvis uti de länder, der Grekelands tungomål talades. Emedlertid gjorde sig bruket af åtskilliga tungomål uti den *ena* christna kyrkan gällande, när hon vidare utbredde sig och fasthöll den grundsats, att hvarje församling höll Gudstjenst på landets vanliga språk. Derefter brukades Roms språk, det Latinska, uti de vesterländska församlingarne, och efter de båda hufvudspråken då för tiden uppstod en motsats mellan den österländska kyrkan, som begagnade det Grekiska språket, och den vesterländska, som brukade det Latinska. Denna åtskillnad, som till en början blott rörde rum och språk, utsträcktes snart vidare, då hvardera af de båda kyrkorna begynte efter sin särskilda egendomlighet och bildning framställa Christendomens läror och inrätta Gudstjensten. Denna olikhet framträdde först rätt tydligt vid Constantins tid, då kyrkan genom Kejsarens öfvergång till Christendomen betydligen tillvexte i omfång, och Kejsaren tillika gaf henne en författning, enligt hvilken öster- och vester-landets representanter borde vid de allmänna kyrkomötena hålla gemensamma öfverläggningar. Vesterlandets stillare, förståndigare character trädde här ofta i

motsats emot österlandets lifliga lättrörliga; hvarvid ock, under de många striderna öfver Christendomens läror, den vesterländska, snart Romersk-Catholska, kyrkan genom stilla beslutsamhet ofta erhöll seger öfver den vacklande Grekisk-Catholska, och bevarade en större enhet än den Grekiska, från hvilken en mängd små secteriska kyrkor för den ena eller andra särskilda lärans skull skilde sig, såsom den Koptiska, Armeniska, Nestorianska kyrkan. Motsatsen mellan dessa båda kyrkor blef emedlertid så stor, att föreningen dem emellan vid slutet af åttonde århundradet mer och mer brast, och att Påfven i Rom och Patriarchen i Constantinopel uti tolfte århundradet till och med bannlyste hvarandra. Båda kyrkorna, af hvilka hvardera påstår, att hon är den rättroende allmänna, den orthodoxa Catholska, stå från den tiden i bittert hat emot hvarandra. Deras antal förhåller sig så, att omkring 70 millioner höra till den Grekiska och 140 millioner till den Romerska kyrkan. Dock har det lyckats Påfven att förmå enskilda Grekiska församlingar till att underkasta sig hans ledning. Dessa kallas nu Grekisk-Catholska, under det de öfriga Greker kalla sig Grekisk-orthodoxa.

Hvad denna kyrkas lära beträffar, så blef dess lärobok skrifven uti boken: «Den orthodoxa trons framställning», vid slutet af åttonde århundradet af Johannes Damascenus, en munk uti klostret S:t Saba vid Jerusalem. Dervid har Greki-

ska kyrkan hufvudsakligen blifvit bestående, och medan uti vesterlandet många skatter blifvit sedan denna tid uti den Heliga Skrift under Guds Andes bistånd upptäckta, måhända äfven många afsteg från rätta vägen förekommit, har det uti Grekiska kyrkan alldeles blifvit vid det gamla. Detta har i förhållandet till Protestanterna den vigtiga följden, att hon ock icke så bestämdt förklarat sig emot läran om rättfärdiggörelsen genom tron allena, och således står den Protestantiska kyrkan närmare än den Romersk-Catholska. Också har hon icke läran om skärselden, fastän antalet af sju sakramenter af henne antages. Den heliga Nattvarden utdelar hon under båda formerna*, dock så, att en sked vin, hvaruti stycken af sönderbrutet bröd finnas, räckes församlingen. En besynnerlig sed är, att äfven små barn efter dopet undfå nattvarden, hvilket uppenbart strider emot Apostelens bud, som fordrar sjelfpröfning före nattvardsgången. Presters giftermål är uti de lägre graderna tillåtet, men de högre andlige få icke gifta sig. Så mycket Grekerna också i dessa hänseenden nalkas de Protestantiska kyrkorna, så har dock Herrans ord icke hos dem den ställning, som vederbör, och egentlig skriftforskning är hos dem nästan obekant.

Detta tillbakastående efter kyrkans allmänna framgång har till en del sin grund uti österlan-

* Både bröd och vin. — Romerska kyrkans helgerån, att beröfva lekmän vinet uti Nattvarden, och gifva dem blotta brödet, kallas Nattvardens utdelning under en form. Öfvers. Anm.

dets nedsjunkande öfverhufvud, men kommer förnämligast af Mahummedanernas sig allt mer utbredande svåra förtryck, hvilka stängt de Grekiske christne inom allt trängre gränsor. Så har en brist på bildning bland de andlige tagit öfverhand, om hvilken man knappt kan göra sig en föreställning. Predikan måste naturligtvis mer och mer träda tillbaka, tills hon slutligen blef alldeles undanträngd. Den herrliga liturgien, hvilken utgjorde ett oöfverträffeligt arf från den första kyrkan, blef snart obegriplig för folket, som på mångfaldigt sätt förändrade sitt språk, och hölls derföre på ett ouppbyggeligt och ande-dödande sätt. Det arma folket förföll uti djup vantro och öfverlemnade sig åt helgonens och deras bilders dyrkan till en sådan grad, som man sällan finner uti sjelfva den Romerska kyrkan.

Uti ett sådant tillstånd, som än i dag herrskar hos de flesta Grekiska christna uti Turkiet, befann sig äfven Grekelands kyrka. Men då landet befriades från det Turkiska oket, och politiska rörelser dermed förenade sig, inställde sig äfven i kyrkligt afseende en åstundan att uppvakna ur många århundradens sömn och upplifva den förstelnade kyrkan. Detta blef lättare, då Grekelands kyrka tillika undandrog sig Patriarchens i Constantinopel öfvervälde och efter Rysslands Grekiska kyrkas förebild lade öfversta ledningen i händerna på en helig synod, som församlas vid bestämda tider och deremellan företrädes af ett be-

ständigt utskott. Med denna oafhängighet kunde nu reformerande inrättningar börjas.

Först inrättades en Theologisk facultet vid det af Konungen stiftade universitetet. Der anställdes trenne professorer, *Pharmakides*, *Misaili* och *Kotogonis*. Vi funno hos dessa män en rätt glädjande kännedom om de betydligare företeelserna inom den nyare Theologiska litteraturen och ett ganska lifligt vetenskapligt intresse i förening med bestämdt fasthållande af kyrkans gamla lära. *Kotogonis* hade just nyss utgifvit en på nygrekiska språket författad christelig Archæologie, som torde utgöra början till en ny Theologisk litteratur i Grekeland. Föreläsningarne voro helt och hållet beräknade för åhörarnes låga bildningsgrad. Det oaktadt är deras antal ännu ganska ringa, och består för öfrigt mest af äldre andliga, som nu återtaga det de förut försummat. Då nemligen examina ännu icke utgöra vilkor för upptagande bland de andlige, så afhållas de flesta unga theologer af deras utomordentligt stora fattigdom från föreläsningarnes bevistande. Såsom man i vetenskapligt afseende sökt fylla behofvet genom universitetet, så har man ock i det praktiska velat afhjelpa det derigenom, att åter särskilda andliga äro anställda såsom *predikanter* — visserligen ännu blott fyra för hela konungariket, men vi måste dock med glädje helsa äfven denna början.

Detta den Grekiska kyrkans uppåtsträfvande begär hafva nu de *Protestantiska kyrkorna* i sann

Christelig kärlek med sin rikare erfarenhet underhjelpt. Såsom den Christeliga kärleken i alla förhållanden bjuder, att mera försigkomne böra med råd och erfarenhet bistå de svagare lemmarne uti kyrkan, så är det naturligtvis äfven en pligt af de genom Guds Anda vidare framkomna kyrkorna att räcka de efterblefna systerkyrkorna en hjelpsam hand, såsom ock på andra sidan välsignelsen icke uteblifver för den hjelpande kyrkan. I detta afseende måste vi alltid med djup blygsel tillstå, att vår Tyska evangeliska kyrka härtills alldeles förgätit sin pligt och ännu är alldeles overksam. På ett utmärkt sätt förelyser oss deremot Engelska kyrkans exempel. Hon har utsändt en Bibelsällskapets agent, *Leeves*, en välmående man, som gaf det hos oss rätt sällsynta exemplet att blott för Christi skull åtaga sig detta värf, som fordrar så mycken sjelfförsakelse. Men han blef thy värr för kort tid sedan genom döden ryckt från sin långa och mycket välsignade verksamhet. Han hade det uppdraget att öfversätta Bibeln på nygrekiska och utbreda honom. Grekiska kyrkan upptog denna kärlekstjenst med tacksamhet och lade inga hinder i vägen för bibelspridningen. Detta är en omständighet, som tillförsäkrar Konungariket Grekelands kyrka ett betydligt företräde framför de öfriga Grekiska kyrkorna, såsom ock framför den Romerska; ty hvarje sann kyrkoförbättring kan blott framgå utur Guds ord och genom detsamma befrämjas.

En missionär af Nordamerikanska Episcopalkyrkan, *Hill*, utgick från den riktiga grundsatsen, att det är vigtigast att först verka på barnens sinnen, väcka och uppfostra dem till lefvande lemmar af den Grekiska kyrkan. De flera missionssällskaper, som verka bland de österländska christna, hafva nemligen öfverhufvud icke för ändamål att göra proselyter och föra till sina egna kyrkor, utan de söka i uppriktig, oegennyttig kärlek räcka de österländska kyrkorna handen till en sjelfständig upphöjelse. Derföre inrättade *Hill* skolor först i Syra och sedan i Athen, hvilka njuta hans förträffliga frus ledning. Skolan ligger alldeles invid det ställe, som man håller för «torget,» på hvilket Paulus talade «hvar dag med dem, som kommo till honom» (Ap.-gern. 17 : 17). Skolan besöktes, då vi voro der, af fem till sexhundra flickor och smärre barn. Undervisningsmethoden är den Lancasterska, der barnen under lärarinnans ledning och uppsigt undervisa och controllera hvarandra. Den enda läseboken är Bibeln, som af Fru Hill till sina olika afdelningar förklaras. Bland barnen råder en glad anda, som talar till hjertat; i synnerhet gjorde den fröjd, med hvilken de sjöngo sina Grekiska lofsånger, på mig ett djupt intryck. Religionsundervisningen meddelas tidtals af en Grekisk andlig — hvartill Herr Hill gerna gaf tillstånd, då Grekiska regeringen redan på flere öar satt de af honom och hans fru bildade lärarinnor i spetsen för dylika skolor.

Dessa lärarinnor, hvilka alla förblifva uti den Grekiska kyrkan, lefva uti ett slags seminarium i Herr Hills hus, hvilken låter deras religiösa uppfostran ligga sig särdeles om hjertat. Vi hafve uti österlandet sett få så glädjande företeelser, som denne andeliges hus, hvilket på ett så sällsynt sätt lifvas af en innerlig och varm Christelig anda.

Nordamerikanska Presbyterialkyrkans mission, mot hvilken ställdes stora svårigheter, har nyligen nästan alldeles dragit sig tillbaka från Grekiska kyrkan och samlar nu sina krafter till en ganska välsignad verksamhet inom den Armenianska kyrkan. Endast Herr *King*, en af de i österlandet längst verksamma missionärer, har qvarblifvit i Athen. Han håller predikningar på nygrekiska, till hvilka en väl liten, dock ganska lärgirig församling infinner sig. För kort tid sedan har han utgifvit en bönebok, som sammanfattar alla bönerna utur Bibeln; säkerligen den bästa man kan erbjuda.

Vi voro flere gånger i tillfälle att uti Athen bevista den *Grekiska Gudstjensten*. Der ser ännu ganska bedröfligt ut med kyrkorna. Man har väl lagt grund till en Cathedral-kyrka, men ännu icke funnit medel att fullborda henne. Så äro då nu blott några af de små kapellen från forntiden, hvilka undgått sista krigets härjningar, brukbara Gudstjenst. Gudstjensten är i allmänhet lik Romersk-Catholska kyrkans, ty de hafva båda flutit ur samma källa, nemligen de första århun-

dradenas liturgi. Uti de Grekiska kyrkorna är dock koret jemte altaret skildt från kyrkans hufvuddel genom ett förhänge eller en hög vägg. Efter gamla testamentets sed få blott prester beträda det allrahelgaste. Äfvenledes är det icke fruntimmer tillåtet att tillika med männerna bevista Gudstjensten, utan de församlas uti ett särskilt med galler afstängdt rum vid kyrkans sida. Grekerna bevista alltid Gudstjensten stående, och derföre finnas hvarken stolar eller bänkar uti kyrkorna. För de svagare stå deremot uti hörnen träkryckor, på hvilka de, när Gudstjensten räcker länge, kunna stödja sig. Vidare knäböja de alldrig vid böner, men väl buga sig vid vissa ställen, såsom vid Kyrie (Herre, förbarma dig), ända ned till jorden och kasta stoft på sitt hufvud. Man kunde icke misskänna folkets andakt, så liten uppbyggelse än kunde hemtas af de andligas och körernas hållning.

Athens skönaste kyrka är utan tvifvel den *Engelska*. Hon ligger på en liten höjd nära det kungliga slottet, och är byggd af Pentelisk marmor i Göthisk stil. Emedan ett stort antal Engelsmän om vintern reser derigenom, så infinner sig då en temligen betydlig församling: om sommaren hålles ingen Gudstjenst. Härtills har Herr *Leeves* tillika varit minister-statens kaplan; nu har Herr *Hill*, som förr biträdde honom, kommit i hans ställe.

Det lände oss till synnerlig uppbyggelse att här åter få bevista en *Tysk* Gudstjenst. Drottnin-

gen af Grekeland bekänner sig till Protestantiska kyrkan, och har uti kungliga slottet ett kapell, vid hvilket D:r *Lüth* är anställd såsom hofpredikant. Han tager äfven såsom själasörjare vård om härvarande Tyskar, och har genom sina predikningar äfven blifvit känd i hemlandet. Uti hans trefliga presthus kände vi med tacksamhet företrädet af att på hemortens vis få samtala om Athens betydelse. Uppmanad att predika, gjorde jag det gerna. Det öfverraskade mig icke litet att vid Gudstjensten finna vår kyrkas korrock och Berlinska sångboken. Jag predikade för en församling af omkring 30 åhörare öfver Matth. 28: 20, djupt genomträngd af glädjen att få vittna om Christi förening med de sina på det ställe, der Apostelen Paulus hade förkunnat den okände Guden. Sedan bevisade Hennes Majestät *Drottningen* mig den nåden, att gifva mig audiens. Jag lärde då rätt förstå, hvarföre Grekiska folket med liflig kärlek vördar sin drottning, hvilken såsom landets moder äfven är en förebild af äkta Christelig anda.

När vi skåde tillbaka på Grekelands kyrkliga omständigheter, så visa de på alla sidor, huru Herrans rike på ett glädjande sätt der framgår, hvilket så mycket mer bör erkännas, som de öfriga Grekiska kyrkorna i österlandet hafva tillslutit sig för all inverkan af de mera försigkomna systerkyrkorna och således gifva föga hopp om något framsteg.

4. Corinth.

Utom Athen önskade vi uti Grekeland i synnerhet lära känna Corinth, der Apostelen Paulus hade tillbragt flera år. Vi rustade oss till afresa i sällskap med en ung Engelsk theolog. Då farbara vägar ännu äro röjda blott till Piræus och Eleusis, så måste dylika resor ske till häst. Vi gåfvo oss i väg en morgon jemte en erfaren duktig ledsagare, François, och redo förbi Kephissia. På höjderna vid sidan sågo vi ett Eliæ kapell. Honom äro öfverhufvud många kapell helgade, hvilka på bergshöjderna hafva efterträdt äldre hedniska tempel, säkert med afseende på Eliæ gerning på berget Carmel. Vi uppnådde snart *Daphnæ*, hvarest fordom var ett tempel åt Apollo Daphnios, den lagerkransade Apollo. Nu ligger på samma ställe ett kloster, omgifvet af lagerträd. På sidorna om vägen visa sig ännu uti klippan spår af den gamla *heliga vägen*, som förde till Eleusis, och uti klippväggarna äro nischer, i hvilka festvandrare uppställde afgudabilder och gåfvor till dem. Till höger sågo vi derpå de båda sjöarne, hvilka, ehuru högre belägna än det närliggande hafvet, dock innehålla salt vatten; och efter omkring 3 timmar voro vi uti *Elevsis*. På spetsen af en kulle är det rum, der fordom de Elevsinska mysteriernas beprisade helgedom stod: de omkringliggande ruinerna utvisa det. Den höjde sig, stödd emot en bergskedja, som här djerft sträc-

ker sig till hafvet; horizonten begränsas af Salamis mörkgröna berg, som i talrika spetsar upptorna sig; hafvet liknar en stilla af en hemlighetsfull mörkt beskuggad bergskedja omsluten sjö. Blott ett smalt sund vid Salamis kuster öppnar utsigten till det vida verldshafvet. Så öppnade sig för de få invigda den religiösa kunskapens trånga krets till en storartad verldsåskådning. Uti de gamlas mysterier, särdeles i de Elevsinska, uttrycker sig ganska bestämdt hedningarnes längtan efter Guds saliggörande uppenbarelse ibland menniskorna, längtan efter den Gud, som återlöser de fallna menniskorna. De utvisa, huru hedningarne genom Guds röst uti deras hjertan och samveten blifvit tvungne att afbida det löfte, som deras fäder ärft af Noachs hus, och huru de förståndigare ibland dem ansett de många Gudarne för endast en omklädnad af den obekanta Gudens egenskaper, som de sökte.

Uti Elevsis hvilade vi efter Grekernas sed under middagen, och anlände sedan inom ungefär 4 timmar till *Megara*. Vi stego af uti en Khan, som icke erböd oss annat än tvenne tomma kammare. Men våra båda packhästar, kocken och vår ledsagares gossar voro redan ankomna; och inom kort voro båda kamrarne beboeligt inredda och en god måltid anrättad till solens nedgång, hvarvid vi upplifvades af Santorins förträffliga vin. På Khanens tak öppnade sig för oss en vidsträckt utsigt. Staden utgöres af små byggnader, som me-

stadels äro uppförde af en art musselsten, hvilken lätt upplöses i stoft och förflygtigas. Derföre gifvas här nästan inga ruiner. Stadens område begränsas af berg, som bilda en mot hafvet öppen halfkrets, såsom vi redan funnit det i mindre skala vid Elevsis och i större vid Athen. Detta läge förklarar, huru hvarje sådan stad uti Grekeland kunde bilda en särskild från de öfriga afskild stat, som genom handel och kolonier uppblomstrade. Solen nedgick med det underbara färgspel, som förklarar aftnarne under den Grekiska himmelen; qvinnor återvände från arbete på fältet till sina hyddor; barn buro hela korgar af oliver, som de samlat i skogarne; lastdjur framskredo med tunga bördor; en kamel, ensam öfverblefven från Turkiska herraväldets tid, framsläpade vemodig sin tröga gång; hjordarne sökte sina nattläger, medan Greker prydda med glänsande vapen och den röda, djupt nedhängande mössan trefligt rökte sina pipor i den stilla aftonen.

Följande dagen förde oss vår väg på sluttningen af berget Gerania vid hafsstranden, der vi hade en tjusande utsigt öfver böljor och öar. Kalamaki låg på eftermiddagen framför oss på östra sidan af Corinths landtunga. Vi redo öfver Isthmus, som är ungefär ½ timmas väg bred. På sidan sågo vi öfverlefvorna af de oerhörda murar, med hvilka Romarne skilde Achaja från Hellas, och på höjden af en kulle öppnade sig utsigten öfver begge hafven och Corinth, öfver hvilket den

herrliga borgen höjde sig. Mot aftonen uppnådde vi *Corinth*, en liten fattig stad, af hvars forntida glans intet annat är öfrigt än 7 Doriska pelare: omgifna af en sednare tids ödelagda byggnader, bevittna de den menskliga herrlighetens förgänglighet. Man skulle icke tro, att en mängd menniskor haft sin bostad här, hvarest den osunda luften nu åstadkommer ständiga sjukdomar; att här varit en medelpunkt för den Grekiska handeln och det Grekiska lifvet, som ännu hade sin betydelse, då Grekelands öfriga städer under Roms spira nedsjönko. Staden utmärkte sig då genom en hög grad af vetenskaplig bildning, genom en sträfvan efter vishet, jemte hvilken ock stort sedeförderf utbredde sig. Apostelen *Paulus* valde denna stad till sin uppehållsort. Han fann här tapetmakaren Aquila och hans hustru Priscilla, arbetade hos dem, lärde i skolorna och öfvertygade både Judar och Greker (Ap.gern. 18: 2). Men då Judarne stodo honom emot, vände han sig helt och hållet till hedningarne, och blef der ett år och sex månader. Han stiftade den församling, som efter hans bortresa genom sina förvillelser framkallade Apostelens båda bref till de Corinthier.

Dessa bref lemna många drag till en bild af de första Apostoliska Christnas församlingslif. Vi se, huru söndagen redan upphöjes genom de christnas högtidliga sammankomst, huru kärlekens gåfvor till hjelpbehöfvande bröders understöd samlas

på söndagen (1 Cor. 16: 2); huru den heliga nattvarden hålles af de gåfvor, som ledamöterne medfört (framburna — oblata, oblater); huru qvinnorna tiga i församlingen och endast visa sig med betäckt hufvud; huru Gudstjensten redan då bestod uti sång af psalmer och choraler eller andeliga visor, uti gemensamma böner och Skriftens föreläsande, hvartill äfven kommo utläggningar eller predikningar; huru jemte de äldste (Presbyteri) äfven till de fattigas vård insattes diakoner, till hvilka äfven snart i Christelig kärlek diakonissor slöto sig. Men der höre vi visserligen också, att redan då voro många i församlingen, som endast buro det christna namnet, utan att af hjertat höra Christo till, och att Apostelen befaller deras bestraffande eller uteslutande genom en vis kyrkotukt.

Äfven det lilla antalet af Grekiska christna, som nu bebor Corinth, skulle visst förorsaka Apostelen mången sorg. För att mera förflytta oss från det närvarande till det förflutna, bestego vi stadens fäste, *Acro-Corinth.* Den oerhörda klippa, på hvilken detta fäste är anlagdt, uppstiger tvärbrant omkring tvåtusen fot öfver slätten. Den ansågs i gamla tider för ointaglig, och råkade endast genom förräderi eller öfverrumpling uti fiendernas händer. Vi behöfde omkring två timmar att uppnå spetsen, men belöntes genom den herrliga utsigten öfver hela Grekeland. Öfver det smala Isthmus under våra fötter skådade vi tillbaka

till Hymettus och Parnes. Mellan dem lyste tinnarne af Athens akropolis; och dertill slöto sig Cythäron, Gerania och Helicon ända till den i tre spetsar majestätiskt uppstigande Parnassen, hvilken såsom ett högt vakttorn fordom lockade de råd- och tröstbehöfvande från alla sidor af Grekeland till det vid dess fot liggande Delphiska oraklet. På andra sidan upptorna sig Moreas berg, och det är likasom en blick på detta bergland genast läte ana Peloponnesiernas character, hvilka kunde uppvisa ett så kraftfullt och rättrådigt folk som Spartanerna.

Högst förnöjda af den storartade utsigt, som Paulus säkert också ofta njöt, nalkades vi Peloponnesens berg. Vägen förde oss länge vid en bäck, öfver hvilken trädlika oleandrar i skönaste blomning hvälfde sig. Efter tre timmar kommo vi till en af berg amphitheatraliskt omringad slätt, på hvilken trenne upprättstående Doriska pelare utmärka *Nemeas* tempel: de öfriga pelarne ligga sönderslagna på jorden. På denna herrliga slätt, som liknar en af naturen anlagd amphitheater, höllos de Nemeiska kämpaspelen, vid hvilka Grekelands söner pryddes med välförtjenta lagrar. Nu hade hjordarne kommit dit ner ifrån bergen för att öfvervintra, och herdarne hade lägrat sig uti sina tält, som de uppslagit vid bergssluttningarne. Många hålor öppnade sig uti bergväggarne: utur en ibland dem framrusade fordom det Nemeiska lejonet, som af Hercules i segerrik strid öfver-

vanns — en saga, som, i likhet med de öfriga sagorna om Hercules gerningar, såsom en utbildning af löftet om ormens söndertrampare, i dunkel aning hänvisade på Gudamenniskans kraft, hvilken skulle besegra alla menniskoslägtets fiender.

Vi tillbringade natten i närheten af Nemea uti en eländig Khan. Den bestod af tvenne rum i tvenne våningar: det nedre var bestämdt för värden, några Greker och boskapen: det öfre, som äfven tjenade till förrådshus och rökgång, anvisades oss. Mellan de vidt åtskilda takteglen sågo vi från vårt läger den klara stjernhimmelen; vinden tjöt i kalla Novembernatten på alla sidor omkring oss. Vi voro således glada att genast efter solens uppgång få stiga till häst, och efter tre timmars ridt stadnade vi vid ruinerna af en brygga, som i stora cyclopiska klippstycken förde öfver bäcken vid *Mycenæ*. Vid bergssluttningen går man genom en dörr, betäckt med ett väldigt stenblock, in uti Atrei skattkammare, en kegelformig, hvälfd och med väl huggna fyrkantiga stenar klädd stor grotta, hvaruti Atreus, konung af Mycenæ, skall hafva gömt sina skatter. Med denna är en annan mindre och helt mörk grotta förenad, som man utgifver för hans stora sons, Agamemnons, graf. Helt nära derintill ligga ruinerna af borgen, som var uppförd af undransvärdt stora klippstycken.

Vi kommo genom en numera ödslig slätt öfver Inachus till *Argos*, den första större stad, som vi sedan afresan från Athen anträffat, och som i

högtidlig söndagsprydnad gjorde ett rätt behagligt intryck. Snart mötte vi flera bröllopsskaror med barn och musikanter förut, sedan dyrbart klädda ynglingar, derefter männer, och efter dem bruden, beledsagad af brudgummen och en vän. Hon var rikt behängd med silfver- och guldtofsar samt dyrbara mynt: öfver henne bars såsom thronhimmel ett paraply, under hvilket hon allvarsamt skådade framåt. Henne följde flickorna, i rik prydnad vandrande till festen, och ändtligen fruarne, med allvarligare blickar slutande det glada tåget. Från forntiden äro blott öfverlefvorna af en theater behållna, som var uthuggen uti klippan och öppen emot hafvet till, så att åskådarne kunde blicka öfver skådebanan bort till den herrliga viken vid Nauplia. Vigtigare äro det närbelägna *Tiryntha* ruiner, som framvisa de största minnesmärken af Cyclopbyggnaden. De bildade det på en låg kulle anlagda fästet, som i synnerhet utmärkte sig genom sina hvälfda gallerier, som torde hafva tjenat till utfall.

En god väg går på hafsstranden förbi Tirynth från Argos till *Nauplia*. Här funno vi åter Europeiska inrättningar och mångfaldiga bevis, att staden länge varit landets hufvudstad och konungens residens. Följande dagen upptog oss Österrikiska Lloyds ångbåt, Colowrat, och förde oss, efter en rikt belönad utflygt af 5 dagar, nästa morgon tillbaka in uti Piræus.

5. Syra.

Föga tid blef oss öfrig att ännu en gång öfverskåda Athen med dess många skatter och taga afsked af våra vänner. Vi bestego Acropolis, och läto våra ögon på tempelhöjden sväfva öfver de förnämsta punkterna: sjelfva borgen, 'Thesei tempel, Platos akademi, Pentelicon, Hymettus och på afstånd Acrocorinths höjd, samt nedblickade på stadens få kyrkor och återvände hem öfver Areopagen, på hvilken vi fått den rätta blicken öfver Grekelands skatter. Tacksamme för den rika början af vår resa, inskeppade vi oss på aftonen den 20 November (1844) uti Franska ångbåten Mentor, och hade redan den följande morgonen kastat ankare uti *Syras* hamn. Det dröjde länge, innan vi fingo «libera practica,» frihet från karantän, en formalitet som i alla Medelhafvets hamnar orsakar långt uppehåll, från hvad sida man än må komma.

Vi skyndade till Engelska Missions-sällskapets missionär, *Hildner*, från Preussiska Sachsen, hos hvilken vi tillbragte några ovanligt glada timmar. Det har lyckats hans ifriga bemödanden för Guds ords utbredande att förse hvarje familj i Syra med en evangeliibok. Dessutom står han i spetsen för en skola af gossar och flickor, och har hjelp i undervisningen af två utmärkta Tyska vänner, *Henning* från Berlin och *Sandersky* samt af flera Grekiska medhjelpare. Skolan är väl icke så mycket besökt som den i Athen, men hon har

den fördelen, att hon äfven mottager äldre gossar, hvartill Grekerna hafva svårare att besluta sig med det företräde, de gifva det manliga könet. Trots många häftiga förföljelser har han dock alltid förmått återförskaffa sig Grekernas aktning och kärlek. Vid skolan finnes den till Gudstjenst inrättade bönesalen. Söndagsförmiddagen hålles här Engelsk Gudstjenst, i hvilken äfven manskapet på de ofta härvarande Engelska skeppen deltager. Emedan några Tyskar äro bosatte i Syra, och Tyska skepp äfven ofta besöka hamnen, så håller Herr Hildner af kärlek till sina Tyska bröder hvarje söndagseftermiddag en Tysk Gudstjenst, dock med Engelska kyrkans böner. De Tyska matroserna följa emedlertid sällan den inbjudning, som hvarje gång kommer till dem. Den lilla torftigt inrättade bönesalen motsvarar dock icke sitt ändamål; man samlar derföre sedan någon tid en kollekt, för att kunna bygga en Protestantisk kyrka för Engelsmän och Tyskar; och det vore önskansvärdt, att rikliga bidrag af Christelig kärlek snart måtte sätta i stånd att utföra denna plan.

Vi voro nu för sista gången, på nära ett helt år, i Tysk munterhet förenade uti ett Tyskt presthus. Hildner var den enda missionär, hos hvilken vi funno en Tysk hustru; alla andra Tyska missionärer, som vi sedan besökte, voro gifta med Engelskor eller Amerikanskor. Emedan nu husmodern öfverhufvud gifver det husliga lifvet dess karakter, och presthuset i synnerhet af prestfrun

erhåller det helgade familjelifvets upplifvande intryck, och det Tyska presthuset är att anse för blomman af Tyskt lefnadssätt, så var det vid vår sammanvaro i Syra ofta, såsom om den aningen, att vi skulle länge få umbära ett sådant Tyskt familjelif, hade gifvit det ett ännu högre värde.

Redan på eftermiddagen måste vi skiljas från den sköna kretsen; och ledsagade af brödernas böner lemnade vi staden och med detsamma Europas kuster. När vi nu bestego ångfartyget, som i sin gula flagga förde karantänstecknet, och all förbindelse med landet nu plötsligen blef afskuren, så inträngde med ny kraft de aningsrika känslor åter i vårt hjerta, som hade uppfyllt oss vid affärden från Triest. Vi befunno oss på den stora och sköna Franska ångbåten Sesostris. Bland det temligen talrika sällskapet gladde vi oss i synnerhet åt tvenne Tyskar från Frankfurt, *Seufferheld* och D:r *Bagge*, hvilka vi äfven sedan ofta träffade. En Engelsk prest, som vi här lärde känna, blef sedan vår resekamrat uti öknen och det förlofvade landet. Färden var ganska gynnsam, och vi fingo andra dagen fägna oss åt den präktiga anblicken af *Creta*, som efterhand tydligare uppsteg ur vågorna. Det vördnadsbjudande berget Ida upphöjde sitt hufvud uti beslöjande skyar, och vi tänkte på *Paulus*, som ofta reste förbi denna ö, och icke gifver dess innevånare just det bästa loford (Tit. 1: 12). En tryckande Egyptisk hetta gjorde det för oss kännbart, att vi alltmer skilde oss från Europa

II.

Egypten.

1. *Alexandria.*

På morgonen den 24 November mötte vår första blick från fördäcket den Afrikanska kusten, och snart visade sig uppstigande smala Minarets, en skog af skeppsmaster, skönt grönskande lundar af Dadelpalmer och öfver dem alla Pompeji pelare. Vi hade uppnått *Alexandria*. En lots förde fartyget in uti den genom många klippor farliga gamla hamnen. På sidan om oss låg Paschans präktiga palats med sitt genom höga murar afskiljda Harem, och framför oss de bedröfliga ruinerna af den förstörda Egyptiska flottan. Så snart vi kastat ankar, omsvärmades ångbåten af otaliga små kaner, i hvilka voro roddare af de mest olika färger och från de mest olika trakter, som sökte locka de resande. På stranden blef trängseln än större. En ny verld öppnade sig för oss. Svart, brun, gul och hvit färg visade sig i mångfaldiga schatteringar på ansigten och gestalter. Jemte få Europeer syntes Turkar, prålande i vida kläder och med präktiga vapen. Egyptier, höljda i eländiga trasor, hvarmed de knappt kunde skyla

sig; qvinnor i långa nedhängande blå drägter, under det de små barnen omgåfvo dem alldeles oklädda. Mellan denna mängd trängde sig lastdjur: kameler, som buro varor i långa rader, samt vackert sadlade åsnor, dem ryttarne med ifver trängde på hvarje Frankisk fotgångare. Ur detta tumult befriade oss värden uti det trefliga hotel d'orient, som i en Europeisk vagn förde oss genom de lifliga gatorna till stora torget uti Frankiska qvarteret. Om vi redan uti Egyptiska qvarteret hade märkt, att Alexandria har föga österländskt utseende, så tyckte vi oss här vara helt och hållet försatta till Europa.

Vi besökte först *Pompeji pelare.* Vägen förer öfver grushopar, som utmärka den gamla verldsstadens läge; på sidorna uppfriskas man af dadelpalmskogar, och ändtligen bortom nya stadens grafställen, på en liten höjd reser sig den herrliga kolonnen, nära hundrade fot hög, ensam på förödelsens rum.

På en annan sida om staden, nära den andra nyare hamnen, finnas *Cleopatras nålar*, två obelisker af röd granit, som torde vara hitskaffade från Hieropolis till något tempels prydnad. Den ena, en ofantlig koloss, ligger utsträckt på marken. Vicekonungen har gifvit honom Engelsmännen till skänks. De hafva likväl härtills låtit den tunga skänken hvila på sitt ställe.

Helt nära derintill sågo vi en Engelsk kyrka icke långt från sin fullbordan. Ur den närliggan-

de bönesalen kommo täta rader Engelsmän, som återvände från Gudstjensten. Vi hörde med djup bedröfvelse, att de Tyska protestanter, som här uppehålla sig till ett icke obetydligt antal, hafva alls ingen andlig vård. Det var just sista söndagen i kyrkoåret, på hvilken uti vårt hemland de aflidnas minne firas. På denna dag nedstego vi uti *Katakomberna*, det gamla Alexandrias grafställe. Många ingångar föra till en stor underjordisk sal, som uppbäres af pelare, från hvilken man genom en portik inkommer uti en hel sträcka af grafkamrar. Här äro uti den lätt arbetade klippan hål i flere öfver hvarandra liggande hvarf uthuggna, i hvilka liken hvila, såsom uti likkistor. Den qväfvande luften tillät oss att blott kort dröja derinne.

På dödens fest, i dödens stad tänkte vi på den glans, som fordom prydde Alexandria. Alexander den store grundlade denna stad, för att förena vesterlandet med österlandet. Den uppfyllde detta ändamål, och uppnådde sådan storlek, att endast Rom öfverträffade den i folkmängd. En af Alexanders efterföljare, Ptolemeus Soter, anlade här det första *Bibliothek*, som snart vexte till en vidd af 700,000 band. Af hvarje på något sätt betydande bok föranstaltades en afskrift eller öfversättning. Här uppstod äfven i andra århundradet före Christus gamla Testamentets Grekiska öfversättning, *Septuaginta*. Enligt sagan arbetade sjuttio lärde derpå, och alla skola hafva öfver-

ensstämt uti sina öfversättningar. Genom denna öfversättning blefvo det gamla förbundets uppenbarelser äfven bekanta för de dugligaste bland hedningarne och förberedde dem på Christendomens uppenbarelse. Med bibliotheket var tillika förenadt ett museum, der lärda män erhöllo medel att uteslutande egna sig åt vettenskapliga sysselsättningar och undervisa ynglingar, som från alla sidor ditströmade. Här var *Apollos* bildad (Ap.-gern. 18: 24), som på Apostlarnes tid i Grekisk vishet predikade Christum, och särdeles i Corinth vann så stort anhang, att förderfliga partier bildade sig, och Apostelen Paulus måste mot dessa bildades stolthet försvara Evangelii enkla predikan (1 Cor. 1: 12; 3: 5, 6). *Clemens* och *Origenes* stiftade här Catechetskolor, i hvilka undervisning uti Christendomens läror allraförst på vetenskapligt sätt meddelades. Här var visserligen ock den härd, hvaruti Grekisk filosofi och Österländsk åskådning sammansmältes med Christeliga tankar till Gnostikernas märkvärdiga läror; men härifrån utgingo ock män, hvilka, såsom *Athanasius* uti vår Nicenska trosbekännelse, förmådde att mot villolärare kraftigt försvara Skriftens lära. Nu har staden alldeles förlorat denna betydelse, och handel och sjöfart äro det enda, som lifvar den.

Vi lemnade derföre gerna efter 2 dagar denna stad, och inskeppade oss uti en liten ångbåt på kanalen Mahmudie. Emedan Nilens mynningar blifvit af sand så tilltäpta, att de betydligen för-

svåra skeppsfarten, har Muhammed Ali genom 25 tusen Fellahs, arma Egyptiska bönder, på ett års tid låtit gräfva denna kanal från Alexandria till Atfeh öfver en sträcka af flera mil. Vid affärden sågo vi än en gång den präktiga Pompeji pelare med dess grafstad. På sidan hade vi sjön Mareotis, som syntes oss blott såsom ett stort träsk. Efter kanalens stränder sträckte sig blomstrande trädgårdar, öfver hvilka palmer hvälfde sig, med landställen, tillhörande Alexandrias rika. När dessa upphörde, utvisade palmlundar de byar, som i temligen betydande antal sträckte sig utefter kanalen. Eländiga kojor, ur hvilka knappt nödtorfteligen skylda Fellahs framkommo, gifva en bedröflig anblick af Egyptens tillstånd. Mot aftonen kommo vi till *Atfeh*. Sedan vi passerat slussarne, inkommo vi uti *Nilens* bädd — en bred majestätisk ström, lik Rhen vid Cöln eller Düsseldorf; en ström, som det tacksamma folket i många århundraden ansåg såsom välsignelsebringande, såsom lifgifvande, och derföre tilldelade Gudomlig dyrkan. Dadelträn och Sycomorer höjde sig öfver strandens säf, och ängarne strålade allt omkring i friskaste grönska. Vi öfverflyttades uti en större och beqvämare ångbåt, och ilade nu strömmen uppföre. Månen glänste i sitt fulla ljus; stjernorna lyste med en klarhet, som Nordens tjocka luft alltid fördunklar — det var en afton, på hvilken den sydliga himmelens företräde förtjuste oss.

Nästa morgon visade sig vid horizonten två

högt uppstående spetsar: det var pyramiderna vid Ghizeh, som höjde sig lika berg öfver ängarne. Snart förenade sig med vår Nil-arm, Rosetta-armen, den andra östligare, på hvilken hela rader båtar med svällande segel från Damiette nalkades. Vi befunno oss vid spetsen af Delta, hvilket i den yppigaste fruktbarhet utbreder sig mellan båda Nil-armarne härifrån till hafvet. I öster från Damiettes arm låg bästa orten i Egypti land, *Gosen* (1 Mos. 47: 6, 11), som Josef gaf sin fader och dess hus, och som var den plats, hvarpå Jakobs familj från 70 själar vexte till ett folk af mer än två millioner menniskor. Men vi sågo redan framför oss vid foten af berget Mukattem tinnarne af Paschans citadell, framför dem otaliga minarets, som djerft och vackert sträfvade mot himmelen, och ända intill dem en skog af palmer och frukt-träd, och landade uti Bulack, Cairos hamn.

2. *Cairo.*

Vi hade snart bestigit två modiga åsnor, vår packning var lastad på kameler, som med högt bölande uppreste sig med sin last, och vi ilade nu på den breda, med fruktträd planterade vägen mot Cairos port. Stadsporten, till venster bildad af en enkel mur, innehåller till höger en stor pelargång. Uti sådana pelargångar sutto i forntiden stadens äldste, för att betrakta de in- och

utgående och erfara dagens nyheter: der höllo de ock rättegång. Vi kommo genom stadsporten in på den stora platsen *Esbekieh*, som fordom under Nilens uppsvällande var en stor sjö, men nu blifvit alltmer upphöjd och prydd med vackra trägårdsanläggningar. En sträcka vackra hus, byggda i Europeisk smak, omgifva denna plats. Det prydligaste deribland är Hotel d'orient, som erbjuder resande alla hemlandets beqvämligheter.

Staden, under namn af El-Cahira grundad af de Fatimitiska Kaliferna vid slutet af sjunde århundradet och vid uppgången af planeten Mars, El-Cahir, fick större utsträckning under Sultan Saladin, som hit förlade sitt residens. Den är helt och hållet bygd i Saracenisk stil. Husen äro temligen höga, med vackert utskurna fönsterluckor eller altaner, som ofta nå intill hvarandra från motsatta hus, emedan gatorna äro ganska trånga. Vi lärde snart känna husens inre, då vi öfvergåfvo hotelet och hyrde rum hos Hassan, en af Paschans embetsmän, uti Koptiska qvarteret närä Esbekieh. Man ingår från gatan genom en liten förstuga uti portvaktens rum, och vidare derigenom in på stora gården. Midtöfver mot ingången är en täckt pelargång rundtomkring försedd med divaner, på hvilka husets herre mottager besök. Vid sidan ligger vanligen en sal, som tjenar till samma ändamål. Trånga trappor föra sedan till de öfre våningarne, som äro bestämda för qvinnorna och dit ingen främmande man fin-

ner tillträde. De höga fönstren bestå af gallerverk, som ingen blick kan genomtränga. Mellan hufvudkamrarne är ett stort rum, hvars tak om somrarna öppnas mot norden till, på det kall luft må inströmma. Hvarje kammare har en med tapeter belagd och med skrank afskild upphöjning på tre sidor, hvarpå är en låg, men mycket bred divan, som dag och natt nyttjas till hvilobädd.

Går man ut ur huset på de trånga gatorna, så måste man ständigt gå ur vägen för ridande och lastdjur samt för hela skaror af vilda hundar, som jaga fram och åter, och detta tvingar en att bestiga en af de åsnor, som stå prydligt sadlade i gatuhörnen, likasom våra hyrvagnar. Ty egentligen strider det mot anständigheten att gå till fots. Den förnäme rider på en ståtlig häst, andre nöja sig med den modiga åsnan, som har stort företräde framför våra djur af samma namn. Vi rida genom det Christliga qvarteret; gatuportarne, som om aftonen för säkerhetens skull äro tillstängda och af en väktare bevakas, äro öppnade, och vi komma till *Bazarerna* der det enda tillfälle till köpande och säljande erbjudes. De äro mestadels uppslagna uti långa betäckta pelargångar, hvaruti bodar äro afdelade efter de särskilda artiklarne. Här äro bazarer för skor, der för pipor; här för sängar, der för ris o. s. v. Så stort urvalet nu också är, så obeqvämt syntes det oss dock, att en handelsartikel icke står att finna i hela staden utom denna bazar. Derföre är der också förnämsta samlings-

platsen för inhemske och främmande, som här brokigt hvimla om hvarandra. Europeiska drägter, Turkar i deras praktfulla prydnad; fruntimmer i blå mantlar, hvilkas ansigten till och med äro höljda af djupt nedhängande blå remsor, undan hvilka endast de svarta ögonen djerft framblicka; andra förnämare, som rida på sina åsnor och äro höljda i vida svarta sidenmantlar, under hvilka dyrbara brokigt virkade benkläder och gula skor synas; en löpare banar väg, och en af Paschans embetsmän nalkas på en ädel häst eller en konstrikt klippt mulåsna, många tjenare omgifva honom, och en följer efter, som uti ett rent hvitt öfverdrag bär den långa pipan; Beduiner, lätt igenkända på deras vilda blick, vida mantlar och stora vandringsstafvar, föra kameler, lastade med köpta förråder; långa rader af åsnor bära det kosteliga Nilvattnet uti bockhudar; köpare galoppera på muntra åsnor äfven genom tjockaste trängseln, mångfaldigt knuffande och knuffade; skrik höres från alla sidor — plötsligt är gatan såsom utrymd, musikanter draga fram, lockande folk med en gäll musik på trummor och pipor; dem följa Psyller, Egyptens trollkarlar, som nästan alldeles nakna kämpa mot hvarandra med svärd; andra leka med ormar, som slingra sig omkring deras kropp; vidare kommer på en rikt prydd häst en krigiskt klädd gosse, som nyligen firat omskärelsens högtid, och nu vid passande lägenhet visar sig för folket såsom ung Moslem; efter honom

komma på brokigt behängda och med mussel-prydnader smyckade kameler en bruds skänker, som håller sitt högtidståg; derpå tärnor och en flicka, som gående baklänges fläktar flugorna från det framskridande tåget; slutligen under en af fyra män buren baldakin den alldeles betäckta bruden, ledsagad af tvenne tärnor, medan andra i ett långt tåg följde efter. Män räckte de förbigående söta drycker, medan andra strödde salt omkring, för att afvända nyfikna blickar.

Dylika tåg lifvade vår ridt, hvars mål var *citadellet* vid stadens ända. Beläget på sluttningen af Mukattem, innehåller det inom sin vida omkrets Paschans präktiga palats, boningar för hans förnämsta embetsmän, kaserner, verkstäder och den ännu ofulländade moskéen, som är byggd i gammal Morisk stil af Alabaster. Det innehåller äfven kalifen Jussufs brunn, som är uthuggen i en klippa till en bredd af två och fyratio fot samt 280 fot djup, och hvartill man nedstiger på en beqväm trappa. Nära derintill är det ställe, der Muhammed-Ali lät nedhugga fyrahundra Mamelucker, och sålunda slutligen försäkrade sitt herravälde öfver Egypten. Men allra-intressantast är den utsigt, som erbjuder sig från citadellets terrass. Uti den vida öknen, som på alla sidor begränsar horizonten, är likasom en smal grön remsa utskuren, i hvars midt den majestätiska Nilen strömar fram. Ju kalare och dödare öknens gula sand är, desto herrligare prunka de gröna ängarne.

På venstra sidan stå de kolossala stela pyramiderna i Ghizeh och Sakara: omedelbart framför åskådaren omsluta dödens fält med öknens sand den herrliga staden med dess palats, dess rika trädgårdar, som med sina blommors rikedom framträda mellan de mörka murarne, och med hundradetals spetsiga, djerft uppstigande minarets, från hvilka Mueddinernas andäktiga sång hvar timme högt öfver stadens oro uppmanar till bön.

Citadellet stödjer sig mot den branta Mukattem, på hvilken ett annat fäste försvarar det djupare belägna. Ruinerna af en moskée, hvars minaret vi kunde bestiga, gifva här den vidsträcktaste och skönaste utsigt öfver trakten. Vid bergets fot ligga Mameluck-konungarnes grafvar, öfver hvilka stora, mest förstörda moskéer höja sig. De nuvarande innevånarnes grafvar sträcka sig på stadens motsatta sida ut i öknen. Väl underhållna hvita monumenter, alla lika enkla, gifva dem ett täckt utseende, och man hörer der alltid, i synnerhet på fredagarne, klagande qvinnors snyftningar, hvilka uppfylla den långt utsträckta eftergråtens pligt.

På Nilens strand, en knapp timmes väg från Cairo, ligger *gamla Cairo* eller Frostat, fordom hufvudstaden, som Amru vid Egyptens eröfring grundlade. Femhundra år sednare sattes den i brand, och dess innevånare flyttade öfver till nuvarande Cairo. Vägen mellan båda städerna går förbi ett ställe, der Nilens damm årligen genom-

gräfves. När nemligen flodens stigande uppnått tillbörlig höjd, så ledes vattnet medelst dammens genomgräfning till fält och trägårdar och lofvar en rik skörd. Denna dag är den största högtidsdag för folket, som då öfverlemnar sig åt högljudd glädje. Bland gamla Cairos eländiga kojor stå ruinerna af Egyptens äldsta Moskée, Amrus, hvars portiker hvila på tvåhundra mest antika pelare. Nära derintill är ett Koptiskt kloster bygdt öfver den grotta, i hvilken Josef och Maria skola hafva bott med barnet Christus vid flykten till Egypten. Ofvanför staden nära Mukattem utvisa ruinerna af en Romersk fästning det Egyptiska *Babylons* läge.

Midtför gamla Cairo på andra sidan om en arm af Nilen ligger den vackra ön *Roda*, hvarpå Ibrahim Pascha anlagt en rikt utstyrd trädgård. Vi gingo här i början af December bland den friskaste blomsterflor och den största rikedom af blommande rosor. Vid öns södra ända är *Nilmätaren*, en pelare, som står upp ur Nilens bädd och på sina afdelningar angifver Nilens stigande och fallande.

Det vackraste omkring Cairo är dock Muhammed Alis trädgårdar i *Schubra*. Vi redo en söndags eftermiddag ditut genom en bred allée. På vägen mötte oss Ibrahim Pascha, som i en Europeisk vagn med fyra hästar och omgifven af ett talrikt sällskap återvände från ett besök uti trädgårdarne. Man kunde uti hans kraftiga ansigtsdrag läsa den mannens historia, som i säll-

synt kraft vetat att, om ock ofta med barbarisk hårdhet, handhafva stränghet och ordning. Ett drag af missnöje syntes förråda, att han var obelåten med den honom nu erbudna krigiska overksamheten. Schubras trädgård, anlagd efter Franska trädgårdars mönster, förenar allt hvad Orientens Flora har att uppvisa; hela skogar af Orange-trän, som bära talrika frukter, omsluta blomstersängarne; springbrunnar gifva en upplifvande kyla. Det är den skönaste trädgård i Österlandet, som blifvit framkallad nära öknens sand.

Man börjar åter redan, att genom anläggning af kanaler och vattenhjul vinna af öknen fruktbart land. Det anmärkte vi i synnerhet på en ridt till *Heliopolis.* Vägen löper vid öknens gräns, och erbjuder betraktaren fält och trädgårdar i de mest olika odlingsgrader. Nilens vatten tränger sig så långt under sandytan, att man lätt kan anlägga brunnar, ur hvilka vattnet sedan ledes i små kanaler genom ängarne. Rummet, der den präktiga åt solen helgade staden stod, antydes ännu genom jordvallar. Här bodde fordom Potiphera, presten i On, hvars dotter Pharao gaf Joseph till hustru (1 Mos. 41: 45). Här var Manetho*) öfversteprest, af hvilken en historia om Egypten och dess särskilda dynastier är bevarad. Här voro de vishetens skolor, i

*) Denne författare citeras äfven på flere ställen af Josephus. Öfvers.

hvilka Egyptier och Greker lärde, och kunskapen om stjernornas lopp i synnerhet öfvades. Men der Ons palatser reste sig, der ristas nu med plogbillen; om glansen af Solens tempel vittnar nu blott en obelisk, enda öfverlefvan af den förflutna storheten, ty det är uppfylldt, som Gud böd fullbordaren af sina straffdomar: »Han skall *sönderbryta* de belätestoder i Beth-Semes i Egypti land, och uppbränna de afgudakyrkor uti Egypten med eld.» (Jer. 43: 13). »De unga män i Aven och Phi-Beseth skola falla genom svärd, och qvinnorna fångna bortförda varda. (Hes. 30: 17).

Ju större nu antalet af de nya intryck är, som Cairo med dess omgifningar framkallar, desto större *tack* förtjena stadens Europeiska innevånare, som stiftat ett *Egyptiskt sällskap* och genom bidrag samlat ett betydligt bibliothek, som innehåller alla vigtiga verk öfver Egypten och Österlandet. Jemte detta sällskap har nyligen bildat sig ett annat, som uti en *tidskrift* offentliggör frukterna af sina forskningar. Det finnes uti Engelska läkarens D:r *Abbotts* hus, hvilken tillika eger en icke obetydlig samling af fornlemningar. För oss voro stycken af en rustning vigtiga, hvilka enligt inskription tillhört Sisak af Egypten, som företog ett fälttåg emot Rehabeam, konungen af Juda (1 Kon. 14: 25. 2 Chrön. 12: 2).

En föreningspunkt, i synnerhet för Tyska resande, finnes hos D:r *Pruner* från Bajern, hvil-

ken sedan lång tid verkar i Cairo såsom läkare och genom sin vänlighet och sällsynta kännedom om landet i hög grad gjorde vårt vistande i staden angenämt.

3. *Muhammedanismen.*

Redan en flygtig blick öfver Cairos Minarets utvisar, att dess innevånare bekänna sig till Muhammeds religion. Det var i början af sjunde århundradet, då Christna kyrkan i österlandet råkat i djupt förfall, och under munnens bekännelse med lefvernet förnekade evangelii kraft, som Muhammed framträdde ur Arabiens stillhet såsom stiftare af en ny religion. Uti religionsboken Koran föregaf han, att han af Gud erhållit de uppenbarelser, som han förkunnade. Hufvudläran deraf sammanfattas uti den bekännelsen: »Det gifves blott en Gud, och Muhammed är hans profet.» Från begynnelsen har Gud gifvit menniskorna sin lag, men de hafva förfalskat honom. Derföre sände Gud profeter, såsom Moses och Christus, för att betyga sanningen. Den högsta profeten, efter hvilken ingen annan mer kommer, är Guds sändebud, Muhammed. Härefter finnes mycket ur Bibeln upptaget i Koran, men på mångfaldigt vis förändradt, emedan Muhammed beskylde Judarne och de Christne för Bibelns förfalskning. Så framställer han Ismael såsom Abrahams förstfödde son, och lämpar alla Guds löften till Abrahams säd icke på Isak och Judarne, utan på Is-

mael och hans efterkommande, Araberna. Derföre var det ock Ismael, som af Abraham skulle offras på Moriah. Då nu Judarne lämpa dessa löften på sig, så se Muhammedanerne uti dem sina största fiender, dem de på allt sätt bespotta och förtrycka. Mildare är förhållandet emot de Christna, som de fördraga. Öfverhufvud äras Abraham, Guds älskade, Moses och Christus högt; men naturligtvis erkännes icke Christus för Guds Son, likasom hos många Christna i våra dagar, hvilka sätta verldens Frälsare i samma led med menskliga lärare. Såsom medel att erhålla den ende Gudens nåd anbefalles ett strängt uppfyllande af lagen, ett rikt utdelande af allmosor och, i motsats mot den tidens dryckenskap, fullkomlig afhållsamhet från vin och berusande drycker. Genom en hel månads sträng fasta skulle man vänja sig vid försakelser. Böner föreskrefvos för olika tider af dagen, och fredagen förordnades till veckans heliga dag. Genom noggrant iakttagande af dessa bud kan en trogen, Moslem, hoppas sina synders förlåtelse och inträde i paradiset; men en högre salighetsgrad förvärfvas, om man dör i striden emot de otrogna. Paradiset, de frommas tillhåll efter döden, målades med de sinnligaste färger och lofvade den rikaste njutning af ett vällustigt lefverne. Sådana läror gåfvo uti en förvekligad, svag tid Islams bekännare en stor själskraft, och krigsdödens lön utbredde halfmånens herravälde med otrolig hastighet; och

äfven nu, sedan dess blomningstid längesedan är förfluten, har den dock 150 millioner bekännare och herrskar, under en ringare befolkning i de länder, som af dem bebos, öfver ett vida större landområde än Christendomen.

Gudstjensten och *Moskéernas* inrättning utmärka sig genom stor enkelhet. En Christen får lätt tillåtelse att inträda i Moskéerna, om han blott fogar sig efter den af renligheten föreskrifna seden att aftaga sina skor eller sätta tofflor utanpå dem. Först inträder man vanligen på en stor med pelargångar omgifven fyrkantig gård. I midten deraf finnes en brunn, hvars tak uppbäres af pelare, och som tjenar till de tvagningar, hvilka fordras före hvarje bön. På den sidan af fyrkanten, som ligger emot Mekka till, sluta sig vanligen flere pelarrader till en större portik. I midten af väggen derinnanför utmärker en nisch, Mihrab, det väderstreck, hvaråt Mekka ligger, och dit de trogne vid hvarje bön vända sig, likasom Judarne vände sig emot Jerusalem. Nära intill Mihrab är predikstolen, der predikan hålles om fredagarne, och rummet, der Koran och bönerna föreläsas. Den graf, öfver hvilken Moskéen efter en gammal Christen sed är bygd, finnes antingen uti portiken framför Mihrab eller bakom densamma uti ett särskildt kapell under ett kupol-hvalf. Den enda prydnaden i det inre består uti språk ur Koran, hvilka i de mest olika färger och de mångfaldigaste svängningar af

Arabisk skrift pryda väggarne. Marken är betäckt med halmmattor, emedan bönereglorna fordra ett ständigt nedfallande på knä och ett så starkt nedböjande vid knäfallet, att man, likasom vid bugandet i gamla testamentet, med hufvudet vidrörer jorden. *Gudstjensten* består vanligen uti föreläsning af böner och Koran, hvilka föredragas med ett slags sång, hvartill på fredagarne kommer en predikan och understundom afsjungande af sånger. Vid ingången till Moskéen uppböjer sig ett smalt torn, Minaret, ofvantill försedt med ett galleri, hvarifrån Mueddin utropar timmarne och öfver stadens oroliga buller låter höra sin bedjande lofsång. Huru utskämmer icke denna sed de Christna, bland hvilka klockornas upplyftande ljud, till och med morgon- och afton-klämtningen, måste allt mer träda tillbaka! Mueddin äro merändels blinda, emedan de från Minarets höjd lätt skulle kunna se ned på tak och gårdar, och der skåda in i fruntimmernas rike, hvilket för den främmande mannens ögon måste vara fördoldt.

Den heligaste ort för Islams bekännare är templet i *Mekka*, Caaba. Såsom en gammal Arabernas helgedom utmärkes det af en stor mängd sagor, hvilka ända från paradisets tid intill Muhammed dit förläggas. Templet är på det herrligaste utsiradt, och hvarje år ditskickar Sultanen och Paschan af Egypten nya praktfulla skänker. En vallfart till Mekka gäller för en Mahummedan

såsom den mest förtjenande gerning. Den dagen, på hvilken pilgrimernas högtid slutar med ett offer till åminnelse af Ismaels offrande, eller den *stora Bairam*, är den största högtidsdag, och firas öfver allt med ett offer, vanligen ett slagtadt lamm. Med ännu större glädje begås den andra stora högtiden vid slutet af fastemånaden eller *Ramadan*, under hvilken det är de trogna förbjudet att på dagen äta, dricka eller röka, hvarföre alla dessa vederqvickelser sparas till natten. Slutet på denna långa fastetid utgör då den *lilla Bairam*, som firas med ett riktigt glädjerus. Folket kläder sig i nya kläder; man gifver vänner och underlydande skänker; och drager med palmer i händer till begrafningsplatserna. Utom dessa båda fester firas äfven Muhammeds *födelsedag* och *Nyårsdagen* på det högtidligaste sätt. Likheten med de christna högtiderna är ögonskenlig. Men då Muhammedanerna icke såsom vi hafva ett solår, utan ett måne-år, som är kortare än vårt, så infalla högtiderna icke alltid på samma årstider, utan göra ett kretslopp genom hela året.

Fruntimmerna hafva icke lof att inträda uti Moskéerna, och redan deruti visar sig, att det *husliga lifvet* ännu befinner sig på en ganska låg ståndpunkt. Blott sällan lära fruntimren att bedja, och ännu mera sällan att läsa eller skrifva, och äro således inskränkta till omsorgen om sin prydnad och hushållningen. Men då månggifte äfven är tillåtet, och hvarje Muhammedan har lof att

hafva åtminstone fyra hustrur, så blir huset blott en skådeplats för träta och afund. Uti ingen omständighet framträder Christendomens seger så bestämd, som uti qvinnokönets belägenhet.

Skolväsendet är ännu helt och hållet uti sin första början. Med Moskéerna äro vanligtvis äfven skolor förenade, i hvilka undervisningen dock är inskränkt till läsa, skrifva och utanläsning af Koran. Vid första ögonkastet göra de föramlade skolbarnen ett något löjligt intryck. Högaktningen för Guds namn bjuder nemligen, att så snart det nämnes eller läses, skall man niga. Då nu Guds namn ganska ofta förekommer i Koran, och Koran är nästan den enda bok, som läses; så vänjer man barnen, på det de icke en enda gång må af förseende förgäta nigningen, att öfverhufvud vid all läsning göra denna rörelse. Den som läser är derföre uti en ständigt nigande rörelse upp och ned. Dessutom läser hvarje barn så högt som möjligt, och redan på långt håll igenkännes en skola af detta skrikande öfver hvarandra. Skolmästarne äro vanligen blinda, men veta dock fylla sina platser. Renlighet och ordning lemna för öfrigt ganska mycket öfrigt att önska.

En högre skola, ett slags *Akademie*, är i Cairo inrättad, som står i förening med Moskéen El-Azhar. Der undervisa de utmärktaste lärda och förträffligaste uttolkare af Koran, och der gifves uti stridiga förklaringspunkter ett oomkullstöteligt utslag. I förening med Theologien hållas äfven

föreläsningar öfver Rättsläran, som ock i Koran har sina bestämmelser. Lärjungarne, hvilkas antal går öfver tusen, äro förenade i nationer och lefva på presterligt sätt tillhopa. De tolf Scheiker, som stå i spetsen för denna inrättning, hafva genom sitt allvar och sin duglighet erhållit förtjent anseende.

I allmänhet är Islam dock i ganska stort *förfall* uti Egypten, och om christna och i synnerhet Europeer ingenstädes så litet besväras af Muhammedanernas gamla fanatism, så har detta, utom i Paschans tänkesätt, i synnerhet sin grund uti den stora religiösa likgiltighet, som här är utbredd. Moskéerna äro vid bönestunderna, till och med på fredagen, toma: sällan ser man på de bestämda timmarne sådana, som förrätta sin bön. De gamla Moskéerna förfalla, emedan det fattas medel till deras underhåll: nya stiftas icke, och äfven de förut af Muhammed-Ali påbörjade blifva icke fulländade. Här torde snart för Christendomen öppnas ett vidsträckt fält. Väl är ännu uti Turkiska riket stadgadt dödsstraff för en Muhammedans öfvergång så väl som för försöket att beveka dertill. Men huru föga strängt det hålles i Egypten, visar vår värds, Hassan Effendis i Cairo, exempel, som är döpt af Engelska missionären Kruse och ordentligen besöker Engelska kapellet. Han är icke derföre skild från Paschans tjenst, och sina kamraters förakt vet han att på ett ridderligt sätt bringa till tystnad. Han påminte mig

med hela sitt beteende om riddarnes Christendom i medeltiden. Sådana exempel uppmuntra till vidare utsigter och förhoppningar. Och skall en Muhammedan blifva Christen, så kan visserligen blott den *Protestantiska kyrkan* med någon nytta komma honom till mötes. Med sin obenägenhet för yttre ceremonier och sin kärlek för enkla tempel och enkel Gudstjenst, lärer han aldrig kunna förlika sig med de österländska kyrkorna eller med den Romersk-Catholska. Måtte derföre vår Protestantiska kyrka snart lära känna den uppgift, som här är henne af Gud förelagd, och icke längre af det hotade dödsstraffet låta afhålla sig ifrån att förkunna evangelii budskap för den stora mängden af fridlösa, efter tröst längtande Muhammedaner! Muhammeds religion är dock intet annat än en vanställning af Judendomen, hvars djupare betydelse den misskänner. Var lagen gifven Judarne blott för att föra dem till syndens kännedom och vara en tuktomästare till Christum, så ville Muhammed genom lagens uppfyllelse låta menniskorna förtjena himmelen. Det är det mest fulländade genomförande af en gernings-rättfärdighetens religion, ett ädelt (?) upphöjande af den menskliga viljans kraft, men som till slut måste föra alla allvarligare och djupare sträfvanden till kännedomen om deras egen ofullkomlighet och till längtan efter en återlösare. Så skall äfven Muhammedanismen emot sin afsigt bana vägen för ordet om korset.

Vända vi oss ännu en gång till sjelfva Moskéerna i Cairo, hvilkas antal skall belöpa sig till mer än trehundrade, så är just här den ort, der de visa sig i sin renaste gestalt. Uti Constantinopel är den största Moskée den fordna Sophia-kyrkan, och hon har mer eller mindre tjenat alla andra till förebild; uti Damascus var äfvenledes den mest betydande af Moskèerna fordom den helige Johannis kyrka; endast i Cairo äro de från början uppbyggda för sin nuvarande bestämmelse. Den äldsta och största, som dock sedan Fransmännens infall är förstörd, är Moskéen Tulun eller *Taylun*, som skall vara anlagd efter Kaaba i Mekka. Den består af en stor gård, som är omgifven af pelargångar. Vid ingången är en enkel pelarrad, på båda sidorna en dubbel och vid Mihrab en femdubbel. Den var omgifven af en mur, på hvilken höjde sig fyra Minarets. På samma sätt var den stora Moskéen *el Hakem* byggd, hvilken med den förstnämnda delat förstörelsens lott. Den vackraste är utan tvifvel *Hassans* Moskée omedelbart vid citadellets fot. Folket är så uppfylldt af dess skönhet, att det berättar, att Sultanen har efter Moskéens fullbordan låtit afhugga byggmästarens hand, på det arbetet måtte stå ensamt i sitt slag. Här har gården på hvardera af de fyra sidorna en stor pelargång, täckt af ett hvalf, och den, som ligger åt öster, är betydligt större samt innehåller predikstol och pulpet. Bakom densamma ligger

Sultanens graf i ett stort kapell under en kupol. Marmorbeklädning uti de mest olika färger pryder densamma. Den har äfvenledes lidit mycket genom Fransmännen. Välgörande stiftelser äro förbundna med nästan alla Moskéer, antingen hospitaler för gamla och sjuka eller åtminstone brunnar, vid hvilka metallkärl hänga medelst kedjor, för att vederqvicka de förbigående. Rika gåfvor gifva medel att underhålla dessa inrättningar och förse brunnarne med vatten. De äro ett vackert bevis på den välgörenhet, hvarigenom Muhammedanerna utmärka sig på ett sätt, som utskämmer andra.

4. Den Koptiska kyrkan.

Under landets Muhammedanska herrars förtryck har en liten skara af Egyptens ursprungliga christna innevånare, *Kopterna*, dock bibehållit sig. Under de första århundradenas stridigheter inom christna kyrkan, hvilka i synnerhet angingo lärorna om treenigheten och Christi person, hörde Egyptens christna till Monofysiternas parti, hvilka icke, såsom den allmänna christna kyrkans lära är, i Christo antaga två naturer, den Gudomliga och den menskliga uti Gudamenniskans ena person, utan öfverhufvud blott *en natur*. När då läran om en natur sedan början af sjette århundradet med större bestämdhet och stränghet förkastades, afskilde sig Kopterna såsom ett kätterskt parti

från den Grekiska eller österländska kyrkan. På mångahanda sätt förtryckta af Patriarkerna i Alexandria, lättade de till och med under följande århundrade för Muhammedanerna landets eröfring, och föredrogo förbindelsen med Islams bekännare framför gemenskapen med annorlunda lärande christna bröder. Arabernas beskydd förvandlade sig snart i förtryck och tyranniskt herravälde, men förhållandet till de christna har blifvit oförändradt. Misstrogne och misstänksamme hafva de hållit sig på afstånd från alla andra kyrkor. Således hafva de mer än andra stelnat uti christna former: de andligas och folkets okunnighet är ännu större än uti de öfriga djupt sjunkna kyrkorna i österlandet. Ja den Koptiska kyrkan har till och med många bruk gemensamma med Muhammedanerna, i synnerhet sådana som äfven finnas i gamla testamentet: omskärelsen och de bestämda bönetimmarne hafva hos dem blifvit behållna. Deras Gudstjenst öfverensstämmer nästan alldeles med den Grekiska kyrkans; men de hafva i stället för det allraheligaste vanligen tre eller fyra genom dörrar och galler afstängda altarrum, hvaruti de omvexlande hålla Gudstjenst. Framför detta allraheligaste står pulpeten för evangelierna, Predikstolen brukas icke, om den ock finnes. Det ännu brukliga språket är det Koptiska, fastän folket blott förstår Arabiska, och Koptiskan äfven för de flesta andlige är obegriplig. Kyrkornas yttre är till följe af förtrycket vanligen ganska fattigt, och äfven de

andlige äro gifne till pris åt en så hög grad af fattigdom, att man knappt kan hafva större fordringar på dem. Klostren, hvaraf ännu temligen många finnas här och der i landet, lida stor brist och gifva ofta en resande bedröfliga blickar in uti deras elände. Så gör hela den Koptiska kyrkan ett intryck af vemodig bedröfvelse. Redan till det yttre skilja sig dess bekännare genom en svart eller mörkblå turban från Muhammedanerna, som bära en hvit eller, om de härstamma från Muhammed sjelf, en grön turban. Gudstjensten hålla de nästan blott om natten, och sluta den vid solens uppgång. Igenom hvarje samtal med Kopterna går en vemodig klagan öfver deras elände. Först i nyare tid visar sig en rörelse till något bättre, som i synnerhet utgår från den nuvarande patriarken. Vid ett besök, som vi gjorde hos honom, märkte vi på honom, huru kyrkans tillstånd nedtryckte honom. Att han utgör ett undantag från sina föregångare, visar sig redan deraf, att han sedan långliga tider är den förste, som såsom Abyssiniska kyrkans öfverhufvud lärt sig det Abyssiniska språket, för att utan medlare kunna vända sin omsorg till denna kyrka, som härtills varit åt sig sjelf helt och hållet öfverlemnad.

Engelska kyrkan har med den Christeliga kärlek, hvarmedelst hon utskämmer de andra Protestantiska kyrkorna, låtit detta Kopternas tillstånd gå sig till hjertat. Det kyrkliga Missionssällskapet i London har sändt tvänne Missionärer till

Cairo, nemligen D:r Lieder från Erfurt och Kruse från Elberfeld. *Lieder* står i spetsen för ett seminarium, hvaruti unga andliga skola bildas för den Koptiska kyrkan, hvilket visserligen, i anseende till bristen på alla förberedande kunskaper, är ett ganska svårt och vidt utseende företag. Patriarken bevistar i egen person examina och har äfven lofvat att sedan sörja för seminaristernas anställande, hvilket annars väl kunde möta någon svårighet. Han är i synnerhet erkänsam derföre, att grundelig undervisning meddelas äfven uti Koptiska språket. Så väl öfver detta språk som öfver Koptiska kyrkans historia i allmänhet har D:r Lieder anställt djupa forskningar, och det vore önskligt, att de rätt snart blefve bekantgjorda. Under hans ledning står dessutom en gosseskola, hvaruti några hundrade barn undervisas af Koptiska lärare, under det fru Lieder förestår en mycket besökt skola för flickor. Alla dessa barn äro hela dagen igenom uti det rymliga skolhuset och erhålla der föda, och det är undransvärdt, med hvilken uppoffrande kärlek Lieder och hans fru förestå dessa olika anstalter. Den andra Missionären, *Kruse*, egnar sig åt den mer kateketiska verksamheten, och det rätt i Wupperdalens anda d. ä. på ett själavårdande sätt. Han utbreder småskrifter och Biblar på Arabiska språket, och beledsagar dem med uppmuntrande förmaningar. Derjemte har han uti sitt hus inrättat en kammare, hvaruti dessa Christliga böcker äro till hvars

och ens bruk framlagda, och antingen Kruse sjelf eller hans medhjelpare, en trogen Kopter, är beredd till förklaringar och samtal. Här infinna sig Kopterna ganska talrikt, för att få religiös undervisning. Dessutom företager Kruse missionsresor till åtskilliga trakter af Egypten, hvarvid han utdelar Biblar och Katekeser, och söker att genom samtal inverka på både de andliga och folket. Äfvenledes är ett urval af predikningar på Arabiska språket sammanställdt, hvilket är anbefalldt de andliga till föreläsning. Vi hafva ofta kunnat öfvertyga oss om de välsignade följderna af sådana missionsresor. Kopterna hafva nemligen öfverallt skolor, uti hvilka läsa, skrifva och räkna åtminstone till en viss grad inöfvas, ty Kopterna äro företrädesvis Egyptiernas skrifvare. Der något finnes att skrifva eller räkna, der vänder man sig till Kopterna, landets fordna herrar, hvilka på detta sätt trots deras förtryck ännu hafva bevarat ett slags makt. Läsa läres nu hos Kopterna uti Bibeln, likasom hos Muhammedanerna i Koran, hvartill dock hela skolan ofta endast egde en afskrift af en bok i Skriften. Genom Kruses verksamhet erhåller nu hvarje skola åtminstone en Bibel och hvarje barn delar deraf, så att Guds ord blir för barnen, och genom dem för föräldrarne, mer bekant.

Utom denna vidtomfattande verksamhet hålla missionärerna hvarje söndags eftermiddag uti seminarium en *Gudstjenst* på Arabiska språket, hvar-

emot på förmiddagen en Engelsk Gudstjenst för de närvarande Engelsmännen hålles uti ett vackert inrättadt kapell. Seminaristerna bilda dervid choren och leda sången. För Tyskarne är thy värr icke heller i Cairo någon Gudstjenst, och fastän de båda missionärerna af kärlek till sina öfvergifna landsmän alltid äro beredda till pastorala samtal, så måste de dock under den stora mängden af göromål inskränka sig dertill. Detta är så mycket mer att beklaga, som här finnas, utom ett stort antal protestantiska handtverkare, likasom i Alexandria flera tusen Tyska Judar, på hvilka en Tysk Gudstjenst kunde hafva ett välsignadt inflytande.

5. *Nilfarten.*

Vi lärde ännu närmare känna den Koptiska kyrkan på den Nilfärd, som vi snart begynte, emedan man rådde oss att för det höga vattenståndets och de vidsträckta öfversvämningarnes skull ännu en tid uppskjuta med att uppstiga på de stora pyramiderna. Nu skulle vi för första gången känna oss afskilda från Europas civilisation. Uti Bulacks hamn hyrde vi oss ett fartyg för hela farten ända till andra katarakten vid Wadi-Halfa. Vi fingo det för icke fullt 3000 Piaster d. ä. omkring 200 Thaler, för hvilka kaptenen måste, utom styrman, lemna oss åtta mans besättning. Contractet uppsattes genast uti ett när-

gränsande hus af en Kopt, som hade sitt skriftyg tillreds i gördeln, och kaptenen, Rais, tryckte i stället för namns underskrift derunder sitt sigill. En betjent, som tillika skulle bekläda en tolks och kocks ställe, funno vi uti missionären Kruses förra tjenare, Hassan, som äfven hade åtföljt denne på dess missionsresa på Nilen. Sedan måste man köpa sängar, bord och stolar samt anskaffa stora kistor af palmträ, hvaruti vi inpackade köksredskapen och matförrådet, som i synnerhet bestod af kaffe, the, ris, maccaroni, lins och frukter.

Eftermiddagen den 12 December stego vi om bord på vårt fartyg. Det hade, utom en täckt försal, tvenne kajutor: den bakre bestämdes för packning, och i den främre tjente två breda divaner om natten till säng och om dagen till soffa. Mellan dem kunde bordet stå. Tvänne höga segel voro fästade vid de långa masterna, och på den ena svajade vår svart- och hvita Preussiska flagga. Det var stiltje, och en del af manskapet började draga fartyget. Ofta foro vi upp i sanden, eller blefvo vid öfverfart till en motstående strand af den starka strömmen inom få minuter drifna en sträcka, som blott genom långvarigt dragande åter kunde tagas igen. Vid årorna hörde vi våra matrosers muntra sång, hvilka i olika schatteringar från ljust brunt till mörkaste svart äfven erbjödo ögat något nytt. Skeppsfolket svarar i glädtig chorus föresångaren, och sångerna äro mest af religiöst innehåll, såsom bön och religiösa ut-

tryck i allmänhet framträda uti Arabernas lif på ett sätt, som utskämmer många andra. Det blef snart vind, och våra väldiga segel förde fartyget hastigt genom de forssande böljorna.

Vi hade väl medtagit några böcker, för att bereda oss på resans aflägsnare punkter, men blefvo under mängden af nya åskådningar och intryck långt efter våra föresatser. Här flögo båtar förbi oss Nilen utföre, hvilka med högt anrop anmäldes för skepparen: man skådar efter flaggen, om tilläfventyrs landsmän eller bekanta nalkas; Rais och dragomannen helsa sina bekanta, och man meddelar i få ord resedagarnas antal och resans mål; och redan är ordet icke mera hörbart. Eller det lyckas genom klok segling att upphinna en båt, och en täflingsfart begynner, som räcker i timmar och ofta hela dagar. Blicken vänder sig till stranden. En karavan af lastade kameler drager med varsamma steg fram: en dromedar ilar i flygande lopp förbi densamma. Det är Paschans post, som ordentligen fortskaffas ända till öfre Egypten. Der nalkas stora boskapshjordar, som drifvas till Cairo men knappt till halfva antalet dit framkomna. Vid horisonten synas palmlundar, som antyda en by eller stad, bygd under deras skugga: qvinnorna ösa Nilens vatten uti sina stora stenkrus, lyfta dem med lätthet på hufvudet, och vända sig med behaglig gång till sina hem, sorgfälligt beslöjande sig för den förbi-ilande främlingen. Redan hvilar blicken

åter på en Egyptier, som medelst öshjul i sin anletes svett vattnar landet med flodens vatten (5 Mos. 11: 10) eller mer välmående drifver de oxar eller åsnor, som draga hjulen. Vill styrmannens eller matrosernas ifver förminskas, så måste en liten skänk af tobak eller löfte om drickspenningar, Bachschisch, åter drifva dem åstad. Plötsligt fastnar fartyget, emedan äfven den erfarnaste styrman för den ständigt vexlande vattenhöjdens skull och för mängden af nedströmmande sand misstager sig; manskapet springer i vattnet, för att åter göra fartyget flott. Vi fullbordade våra dagböcker och skrefvo bref till hemmet. Kom söndagen, så höllo vi en Gudstjenst, sjungande i fjerran land vårt fäderneslands koraler och förenade oss med fäderneslandets församlingar uti hemmets böner. Aftnarne med deras milda stillhet i den lilla kajutan och med en blick på den rika stjernhimmelen gåfvo oss välsignade stunder — korteligen ett sådant lif i sällskap med en hjertats vän hade ett behag, som efter de sista årens ansträngda verksamhet gjorde mitt hjerta outsägligen godt.

Åttonde dagen på aftonen förkunnade glädjeskott och jubelsånger början af den stora Bairamshögtiden: nästa morgon hade våra matroser ingen ro, förr än vi efter landets sed köpte dem ett lamm, som tillreddes till aftonen. Till middagen uppnådde vi Manfalut: ett högt skall af trummor, pipor och vilda skri förkunnade på långt

håll högtidens dag. Vi stego i land; folket gick såsom i vågor genom gatorna till bazarerna, der hvar och en skulle köpa något till att upphöja festens glädje. Der vi kastade ögat in i något hus, der var man sysselsatt med lammets beredande. Utur ett hus kom en qvinna med ett kärl, som var fylldt med det slagtade lammets blod: hon stänkte först med handen på yttersidan af dörren, och utgöt sedan allt blodet på dörren. Vi blefvo lifligt påminte om bestänkandet med påskalammets blod vid Israels utgång. Öfver betydelsen häraf kunde vi icke få någon närmare kännedom. Snart förde en gynnande vind oss vidare: den lade sig först mot aftonen, för att, såsom vårt folk sade, äfven fira Bairam och lemna dem tid att på stranden vid en fladdrande eld hålla sin sällsynta högtidsmåltid.

Stiltjen fortfor thy värr länge, och så firade vi äfven *Julen* på vårt fartyg. Julaftonen, vid den tiden, då man hemma framlägger julgåfvorna, fingo vi den då för tiden käraste gåfvan: en stark nordanvind fyllde våra segel. Den strålande stjernhimmelen gaf oss julljus; med palmer i händerna tänkte vi på högtidsglädjen i föräldrahuset, hvarvid jag för första gången fattades, och gladde oss öfver den stilla, välsignade hjertats högtid i det land, der Christus-barnet strax efter dess födelse hade funnit beskydd emot sina förföljare.

Våra omgifningar antydde redan det sydligare klimatet. Dompalmen hade visat sig, hvilken

icke såsom den vanliga uppstiger i en kal stam, bärande på toppen en vid krona, utan delar sig ända från roten i två stammar, som ända upp till kronan äro betäckta af tjocka grenar. Pelikaner vandrade på stranden, omgifna af skaror utaf vilda gäss; örnar hade sina bon upp uti bergen, dit de med djerf flygt uppstego; och på Nilens sandbankar sågo vi hela rader af krokodiler sola sina mörka, oformliga kroppar, tills de af ett högt rop eller skott uppväcktes ur sin sömn, och hastigt gömde sig i böljorna. Vi kommo till *Kennek*. Vi voro försedda med bref från vår general-konsul i Cairo, Herr *von Wagner*, som ganska vänligen hade sörjt för oss, till dervarande Engelska agenten, Sayd Husseyn. Vid dörren till hans hus mottog en välklädd svart slaf oss, och förde oss genom en låg dörr på husets sida in uti en föga upplyst kammare. På en mjuk divan nära fönstret hvilade Sayd Husseyn, en ärevördig gammal Egyptier med nedhängande långt hvitt skägg. Jag måste lägga mig vid hans sida, och han bjöd mig sin långa pipa med dyrbart bernstensmunstycke, hvars hufvud hvilade helt försigtigt på en metalltallrik, på det tobaksaskan icke måtte skada den brokigt stickade mattan. Snart framburos flera pipor, och vi blefvo bjudna kaffe, derpå lemonad, och slutligen såsom en synnerlig utmärkelse dyrbara dadlar från Mekka, af hvilka vi dessutom fingo en ansenlig mängd nedskickad till vårt fartyg. När

aftonbönstunden kom, förrättade sönerna bönen, vändande sig mot öster, obekymrade om de närvarandes samtal, som derföre också icke hejdades. Gubben gjorde sig på barnsligt sätt underrättad om många Europeiska seder, och gladde sig i synnerhet, när vi utan dragomans hjelp kunde tala med honom. Berättelser om resande, som förr varit här, bilade han med deras recommendationsbref, hvilka han framdrog under divanen, som var hans kansli, och lät sin son föreläsa. Detta var vårt första rätt egentligt orientaliska besök.

6. Thebe.

På adertonde dagen af resan, vid middagstiden söndagen efter Jul, stadnade vi ändtligen under skuggan af en sykomor; vi hade anländt till Gurnu på det «hundraportiga» Thebes område. Vi bestego de förbilöpande åsnorna, och redo till de grafvar, som syntes på en bergssluttning, och i hvilka de döda nu undanträngas af de lefvande. Så snart vi kunde urskilja byggnaderna visade sig en, lik ett fäste, som beherrskade hela dalen. På dess höga torn svajade Preussiska örnen, och vi ilade med glad väntan till berget. Der funno vi kära landsmän: Professor *Lepsius*, med nedhängande skägg och i lång hvit klädnad med röd tarbusch, och i lika drägt min vän arkitekten *Erbkam* samt tre målare, de båda *Weidenbach* och *Georgy*. Hvilken känsla genomträngde oss vid åter-

seendet uti så fjerran land och bland sådana omgifningar, förmår jag icke uttala. Huset var en prests graf, som Wilkinson hade inredt till boning. Från terrassen öppnade sig en vidsträckt utsigt öfver Thebes dal. Den bildas af öknens berg, som omsluta honom uti en lång utsträckt krets, midtuti hvilken Nilen framströmmar, nu bekransad af gröna ängar. På andra sidan ligga de oerhörda templen i Luxor och Karnack; och på denna sida Memnons koloss, Medinet Abu, Rhamesseum och flera små tempel. Inuti och uppföre bergen äro presternas grafvar, och i dalarne dölja sig konungarnes. Alltsammans bildade fordom tillhopa den berömda staden Thebe, No uti Skriften, som vid profeternas tid var residenset för Egyptens konungar och ännu utgör stället för de kolossalaste ruiner på jorden.

Under ledning af våra kunniga vänner använde vi 8 dagar på att bese dessa minnesmärken. Framför allt besökte vi ett tempel i *Karnack*, som på det enklaste utvisar den vanliga anläggningen af Egyptens tempel. Först en dubbel rad af sphinxer, gestalter, som genom sammanställning af delar af en menniska och ett eller flere olika djur skulle på ett sinnebildligt sätt åskådliggöra vissa egenskaper. Så var en gestalt med lejonkropp och menniskohufvud sinnebild af styrka och vishet. Dessa sphinxer liknade äfven gamla testamentets *Cherubim* (2 Mos. 25: 18—22. Hes. 41: 18—20), hvilka såsom sinnebilder af Guds

allmagt betäckte nådastolen. Mellan sphinxerna kommer man till porten, som är insatt mellan tvänne uppstigande pyramidformiga tornlika byggnader, pyloner. Derpå öppnar sig förgården, som är omgifven af pelargångar: vid dess ända ligger det egentliga tempelhuset med dess mörka allraheligaste, hvarintill sidokamrar sluta sig. Ju mera storartadt templet skall vara, desto flere förgårdar och pelargångar byggas framföre. Så har den berömda *tempelkolossen* i Karnack uppstått.

Från Nilen börja två rader sfinxer, som bilda ingången. Derpå följa oerhördt stora pyloner som vida öfvergå alla byggnader i hela dalen: på den vida gården förer en rad höga pelare, af hvilka nu blott en står upprätt, till de andra pylonerna, och framför dessa stå tvänne stora kolosser uppställda såsom vakter. Vi inträdde uti den andra stora pelargången af 134 pelare af väldigt omfång, som burit det kolossala taket. I midten af denna jättegång går en rad af tolf pelare, de största i Egypten. De klippmassor, som fordom utgjorde taket, äro nu mest nedstörtade och betäcka marken, som är högt öfverhöljd af grus och sten. Först efter flera gårdar, på hvilka stora obelisker höja sig, och efter det fjerde pylon-paret kommer det allraheligaste, som är bygdt af granit. En stor pelargång med många små rikt prydda kamrar slutar hela tempelmassan. De serskilda pelargångarne och pylonerna äro fogade till sednare herrskares små anläggningar, hvilka med

allt kolossalare byggnader ville öfverträffa sina föregångare. På väggarne äro uppbyggarenas bragder föreställda i skulpturer och hieroglyfer. *Sisak* af Egypten har byggt på den första och största gården, och framställningarne der hafva afseende på hans krigståg emot Rehabeam (2 Chrön. 12: 2—9). Konungen står i kolossal storlek framför en afgud, som i sittande ställning mottager hans gåfvor. Konungen leder med ett rep 136 städer, hvilka föreställas genom fångar med spetsiga Asiatiska skägg. De bära bröstsköldar, på hvilka städernas namn äro skrifna. Deribland finnas flere, som syfta på tåget till det förlofvade landet: man läser på en: Juda konung eller konungariket Juda, hvarmed menas Jerusalems intagande. Derigenom bekräftas Skriftens underrättelse. Från Karnack vända vi oss genom en rad af sfinxer till *Typhonium*, den onde andens tillhåll. Genom en port, framför hvilken den vederstyggliga gestalten af en Typhon ligger, inträder man uti ett rum, inneslutet af en hög stark vall, hvarinom några hundrade sfinxer måste hafva varit uppställda. Vi sågo många qvinnokroppar med lejonhufvud eller lejonkroppar med gumshufvud och dylika. Här sökte man att genom offer försona den onde anden.

Dock vi följa nu den stora raden af sfinxer, som förer en half timmes väg till *Luxor*. Här hafva de nuvarande innevånarne slagit sig ner uti templets pelargångar, och man kan endast med

möda igenkänna den ursprungliga anläggningen. Närmast det andra pylon-paret är en gång af fjorton kolossala pelare af mer än trettio fots omkrets, hvilka ännu äro alldeles bibehållna, och på långt håll, särdeles från den gent öfver liggande stranden, gifva den herrligaste anblick. Väggarne äro äfven rikt prydda med bildhuggeri. Vi träffade på en föreställning af en man, som ledsagade fyra feta kor, hvilka uppstego ur Nilen, förmedlaren af all fruktbarhet och all skörde-välsignelse. De påminte oss Pharaos dröm.

Vända vi nu åter till den motsatta stranden, så komma vi i söder först till de båda templen och palatset i *Medinet-Abu.* Det ena templet är förenadt med ett palats, som vanligen kallas prinsessornas palats, emedan vi der se konungen i sällskap och lek med sina döttrar. Det större templet är utmärkt genom sin andra förgård med präktiga pelargångar. Föreställningarne der hafva afseende på konung *Rhamses* offertåg och segerfester, gifva en rätt lefvande åskådning och hafva äfven i hänseende till konsten uppnått en hög fulländning.

Denna fulländning har dock gått längst uti det mycket omtalade *Rhamesseum* eller Memnonium, hvars plan först genom *Erbkam* är fullständigt upptäckt. På första förgården ligga ruinerna af den oerhörda kolossen Rhamses den stores granitstaty. Den håller från den ena axeln till den andra tjugoen fot och hade såsom sit-

tande staty sannolikt trettiofem fots höjd. Efter den andra förgården följer en sal med omkring 30 ganska sköna och fint arbetade pelare, som bära ett blått med förgyllda stjernor prydt tak. Uti denna sal hade expeditionen icke längesedan firat konungens födelsedag.

Icke långt derifrån, närmare Nilen, på en vid slätt, som vid öfversvämningstiden utgör en stor sjö, höja sig de tvänne *Memnons stoder*, som utgöra två sittande ynglingar af omkring 60 fots höjd, och äro nu enda öfverlefvan af ett fordomtima tempel. Den ena har ett stort antal inskrifter från Grekiska och Romerska tiden, innehållande namn på dem, som hörde dessa stoders sång. Vid solens uppgång utvidgade sig stenen och lät höra sin stämma. Nu, sedan stenen är sönderbruten, har hon förklingat.

Thebes tempel och palatser, som vi nu i korthet öfverskådat, äro det mest storartade, som mensklig kraft har framkallat. De äro till det mesta uppbyggda af Rhamses den store, som lefde ungefär vid Mosis tid, då Egypten enligt den Heliga Skrift stod på högsta punkten af sin makt och glans. De tempel, hvilka här såsom stumma vittnen äro bevarade, hafva blifvit alla följande folkslags förebilder. Äfven Salomo, som på Moriah byggde den sanna Guden ett tempel, »befryndade sig med Pharao, konungen i Egypten, och tog Pharaos dotter, och förde henne uti Davids stad, till dess han skulle fullbygga sitt hus

och Herrans hus» (1 Kon. 3: 1). Och om vi med uppmärksamhet följe anläggningen af Salomos tempel, så finna vi uti många stycken likhet med Egyptens tempel. Men de hiskliga ruiner, som nu betäcka Thebes mark, utvisa, huru äfven den största menskliga kraft måste böja sig för Gud, den allsmägtige. Det är uppfylldt hvad Herren förkunnat: »Jag skall låta rätten på öfver No, och skall utrota den myckenhet i No, och No skall nedrifvit varda» (Hes. 30: 14—16). Hvad Jeremias profeterar (Jer. 46: 25) emot regenten i No och hans Gudar, det såg Nahum: »Han måste fördrifven varda och fången bortdraga, och hans barn äro på alla gator slagne; om hans ädlingar kastade man lott, oeh alle hans väldige vordo satte i kedjor och bojor» (Nah. 3; 10).

Är Thebe nu öfverhufvud ett dödens fält, så gäller detta dock i synnerhet om den vestra bergväggen, som innehåller *grafvarnes stad*. Redan på långt håll ser man otaliga hål uti bergen, hvilka utgöra ingångar till grafvarne. Dessa äro hufvudsakligen presternas och några rika privatpersoners grafvar. Det enklaste sättet är en ofta på stolpar eller pelare hvilande försal, hvarur är midtför ingången en annan lång gång, vid hvars ända likkistan finnes. Väggarne äro betäckta med bildhuggerier eller målningar, som hafva afseende på den dödas verksamhet eller omgifningar. Vigtigast var för oss grafven efter en uppsyningsman öfver de kungliga byggnaderna,

hvaruti de olika under hans ledning utförda arbetena föreställas. Obelisker uppresas, sfinxer arbetas, palatser höja sig och förberedande arbeten, de största med de minsta, företagas. Här formas tegel, och det af hvita Asiatiska slafvar, som förrätta det lägre arbetet, medan det egentliga byggandet tillkommer Egyptierna, som föreställas med röd färg. Somliga framskaffa ler, andra bearbeta det, ännu andra bortföra de färdiga stenarne. En arbetsfogde står med upphöjd hotande staf vid sidan. Grafven är enligt dess inskrifter förfärdigad vid Mosis tid; hos Asiaterna igenkänner man Judiska drag. Vi se således, huru vid denna tid Pharaonerna gjorde Israels barns »lefverne bittert med svårt arbete på ler och tegel och med allehanda arbete, som de kunde dem pålägga med obarmhertighet» (2 Mos. 1: 11—14).

Mera storartade äro uti en sidodal drottningarnes grafvar, och allrafasligast är dalen Bab-el-moluck, *Konungarnes grafvar*. I den dystra öknen sträcka sig gulaktiga berg med svartskimrande spetsar. Der finnes icke ett spår till vegetation: solen sänder endast få strålar uti den trånga dalen. Schakaler och hyenor låta höra sin röst, och gamar flyga i sina kretslopp öfver dödens boning. Här hvila Pharaonerna. Hvarje konung började vid sitt tillträde af regeringen att bryta sin graf, och ju längre han regerade, ju flera gångar och salar blefvo med så mycket större prakt ur klippan ut-

huggne. Vid hans död uppställdes likkistan uti det sist fulländade rummet, och de öfriga blefvo ofulländade. Den största och präktigaste grafven är den af Belzani öppnade. Genom en trång dörr nedstiger man utföre en trappa till en gång, hvarigenom man snart kommer till en rikt prydd pelaresal. Bland bilderna på väggarna äro de fyra menniskoracerna antydda, som tjena Egyptens konung: Egyptierna äro röda med egentlig köttfärg, Negrerna svarta, Asiater och Europeer gula; de Egyptiska fruntimren äro för deras ljusare färg skull äfven föreställda gula. Flera trappor och gångar föra genom åtskilliga salar, och slutligen till den sist fullbordade; ett hvälfdt på fyra pelare hvilande rum, hvaruti likkistan stod. Denna pelarsal var förgylld och strålar ännu uti en glans, hvaröfver vi måste förvånas. Dessa grafvar visa, att Grekernas berättelser om Egyptens under, som hållits för öfverdrifna, knappt uppnådde sanningen. Under fyra årtusenden förblefvo dessa stilla kamrar tillslutna för menniskornas förstörande händer. Flädermöss göra uti dem sina nästen, och den djerfva främlingen blir af dem så omsvärmad, att facklorna icke sällan utsläckas, och han hotas af fara att uti den underjordiska labyrinten förlora spåret eller ock uti plötsligt uppgapande afgrunder blifva ett dödens byte. Men för den, som skådar dessa forntidens hemlighetsfulla saker, uppenbara de en utbildning af konst, som man härtills icke anat, och sjelf-

va det husliga lifvets minsta beqvämligheter förekomma oss med en nätthet, som vårt yppiga århundrade knappt har öfverträffat. Och ända till för få år sedan trodde sig hvarje bildad hafva rättighet att försmädligt bele Bibelns berättelser om denna tid såsom fabler, enär Grekernas säkra berättelser börja nära ett tusende år sednare. Huru måste icke denna erfarenhet styrka oss i den tillförsigten, att alla stolta och föraktande inkast emot Guds ord på samma sätt gå sin dom till mötes!

Det var nyårsafton. På Rhamessei pyloner öfverskådade vi Thebes palatser och grafvar. Solens sista strålar förgyllde dem. Vi ilade ned uti den graf, som gästfritt mottagit oss. Hemländska samtal lifvade vår sammanvaro. När året slutades, dånade skott från husets altan; på berget öfver oss brunno klara eldar, som upplyste de mörka ruinerna. Efter midnatten återvände vi till den stora elfven (Nilen); mången öppen graf på dödens fält hotade att samla oss till de döda och med detta lefnadsår äfven sluta vårt lif — men den stilla, fredliga månen lyste oss hem; han, som fordom äfven skinit på ruinerna i deras prakt, hänvisade nu på det ena, som vid all omvexling på jorden blifver evinnerligt. Vi började det nya året (1845) med en evangelisk Gudstjenst. Öfver konungarnas grafvar upphöjde vi våra hjertan till Herran uti samma böner, som jag hade för ett år sedan uti vår domkyrka fö-

reläsit konungen och det kungliga huset, och som nu äfven af samma dyra församling blefvo bedne. Styrkte af blicken på ruinerna, som betyga de Gudomliga förutsägelsernas uppfyllelse och Guds ords sanning, förenade vi oss uti sången: »Gif o Jesu! fröjd och lycka; Ett nytt år går åter in.»

7. Nubien.

Våra segel blefvo snart lösgjorda, och en gynnande vind förde oss åter Nilen uppföre. Den 6:te Januari om aftonen visade sig för oss skimrande granitklippor långt bort i strömmen, som våldsamt böjde sig åt sidan, och vi kommo till *Assuan*, det gamla Syene, som sträckte sig sakta uppåt en höjd. Vi gjorde ett besök hos den borgerliga chefens skrifvare, Muallem-Chalil, till hvilken missionären Kruse gifvit oss helsningar. På en divan uti en liten kammare var han omgifven af vänner, och vid dörren stod en rad slafvar. Det var just annan dag Jul för den österländska kyrkan. Vi hade knappt uttalat vår glädje deröfver, förrän han, efter några frågor, började med strålande ögon omtala berättelsen om Herrans födelse i Bethlehem. Vi önskade honom, att hans kärlek till Herran måtte blifva allt innerligare, och han visade genast på sin svarta turban, hvars smälek han icke utan kärlek till Christum skulle bära. Han talade med mycken tacksamhet om missionären Kruses besök och om de böcker, som

han fått, och tillade, att han af kärlek till Guds ord hade förut åt sig afskrifvit Apostlarnas bref. Sedan meddelade han oss, att uti Assuan voro omkring fyrtie Christna familjer, men utan kyrka och prester, så att de måste hålla sig till den flera mil aflägsna kyrkan i Edfu. Några af de Christna rustade sig till en pilgrimsfärd till Jerusalem: de räknade noga, huru många dagar återstodo till uppbrottet eller till påsken. Kopterna anse nemligen resan till Jerusalem såsom en pligt, likasom Muhammedanerna pilgrimsfärden till Mekka. Dock låta de flesta genom husliga eller borgerliga bestyr afhålla sig från uppfyllande af denna Christeliga pligt.

Assuan, en fästning i Egypten, den sista stad vid Nubiens eller Ethiopiens gräns, låg fordom nära den nuvarande staden på höjder, som ännu äro betäckta med betydande ruiner. Icke långt derifrån börjar det herrliga *granitberget*, som utgör gränsen mellan Nubien och Egypten. Här brötos de dyrbara stenar, som prydde Egypten med dess minnesmärken. Lika med basalten bildar graniten nästan naturliga obelisker, och bergen visa ännu de ställen, hvarifrån obelisker eller kolosser fordom vandrade till tempel och palatser. En oerhörd obelisk af nära sextio fots längd ligger nära fulländad; endast en sida återstår att lossa från berget, men det fattades de följande årtusendena kraft och mod till fädernas arbeten.

Midt emot Assuan ligger den vänliga ön

Elephantine med rika trägårdar och vidt omskuggande palmer. Den nyaste tidens förstöringslust har nästan alldeles beröfvat henne dess minnesmärken.

Dock nu förestod oss en af de svåraste sträckor af Nilresan; vårt fartyg måste föras genom katarakterna (vattenfallen). Dessa forssar hafva uppstått genom en stor mängd i svart glans strålande granitklippor, mellan hvilka den väldiga strömmen banat sig väg. Under ledning af katarakt-Rais, som på patriarkaliskt vis beherrskar öarne, och ensam har rättighet att lotsa fartyg derigenom, far man med gynnande vind till de båda mest forssande ställena. Genom dessa måste skutan nu dragas med tåg. Omkring 200 man äro uppställda på de särskilda klipporna, tåg fästas på fartyget både för och akter samt räckas dem, och nu ett tag — och den svaga farkosten är af de brusande vågorna sönderkrossad, eller ock genom djerf och skicklig styrning välbehållen anländ till den mest tjusande punkten i Egypten.

Phylæ, den sista af de öar, som bilda de första vattenfallen, intages i hela sin utsträckning af ett tempel, som i storartad stillhet majestätiskt visar mellan klippmassorna hela sin längd åt den från Assuan kommande resanden. Från Nubien, hvilket Egypten ville locka att underkasta sig dess gudar, förer en pelargång till de första pylonerna. Den nästföljande gården har till venster ett

särskilt litet tempel, helgadt åt Hori födelse. Horus var son till guden Osiris och Isis, hvilka båda allmännast fingo gudomlig dyrkan, och hans födelse uttrycker i de Egyptiska mysteriernas språk längtan efter en återlösare, en Guds son. Af honom hoppades man, att han skulle medföra vishet och gifva de sina en fullkomlig lycksalighet. Hans födelse och omvårdnad föreställes här på samma sätt som den Christna konsten framställer Maria med Christus-barnet. Öfver båda befinner sig en falk, omgifven af liljor såsom af en helgongloria, hvilken betecknar den nu uppenbar vordna visheten. Pelargångarne och de mörka rummen i det stora templet utmärka sig derigenom att färgprakten ännu är särdeles väl behållen. Vi stego upp på de första pylonerna. Under oss låg det herrliga templet, på alla sidor rundt omkring syntes öknens gula sand, mörkröda granitklippor framskimrade derutur, mellan dem glänste Nilens silfverhvita böljor, omgifna af gröna ängar med yppiga palmer, på afstånd dundrade vattenfallets susande, på den motstående stranden förvandlades Sakiehs, det Nubiska vattenhjulets, entoniga knarrande till en melodisk musik.

Vid Phylæ framträda klipporna uti strömmen, och bilda likasom en port, igenom hvilken vi foro in uti *Nubien*, det gamla Ethiopien. Naturen hade nu här blifvit annorlunda. Bergen drogo sig tätare intill strömmen, och blott en smal landsträcka var Nilens befruktande vatten förun-

nad, men hon prunkade i en så frisk grönska, att vi aldrig sett sådan i Egypten. Ofta uppsteg stranden högre, och de på långt håll dånande Sakieh måste underhjelpa Nilen. Invånarne hafva en vacker svart färg. De äro nästan oklädda och blott ett lätt skörte betäcker dem. På qvinnorna hänger håret ner i långa piskor och är genom ymnig olja förtjockadt till en stadig hufvudbetäckning. Ett väl underhållet omhölje, icke så trasigt som hos de Egyptiska Fellahs, skyddade dem emot vinterkölden, som vi dock kände såsom en tryckande hetta. Deras öga lyser friskt och lefvande och förkunnar större frihet och oafhängighet i skarpaste motsats mot de förslafvade Egyptierna. Nubierna bekände sig fordom till Christendomen. Den som Philippus döpte, kamererare och väldig när drottning Candaces uti Ethiopien, var förstlingen af detta folk (Ap.gern. 8: 26—40); och i sjunde århundradat, när Egypten eröfrades af Araberna, flydde de Christna derifrån till Nubien. Men sedan omkring fyra århundraden äro kyrkorna förstörda. Om än Nubierna icke hafva uppbyggt några Moskéer, och Muhammedansk fromhet är dem främmande, så herrskar dock äfven här halfmånen, och uti hela Nubien finnes ingen Christen. Uti ett sådant land hade jag aldrig varit. Huru liten är likväl de Christnas ifver att uppfylla det budet: Går ut i hela verlden! Bland detta kraftiga folk är ingen missionär.

Vi öfverskredo snart kräftans vändkrets, och hettan jemte trädens fulla blomning och palmernas sällsynta prakt läto oss känna, att vi ur den tempererade zonen inträdt uti den heta. En gynnande nordanvind, hvarigenom söderns varma luft utspädes af den kallare norden, förde oss inom 8 dagar den 15:de Januarii (1845) till det andra vattenfallet vid *Wadi-Halfa* vid en lång med palmer besatt smal grön strand. På dåliga åsnor med enkla träsadlar redo vi på den motstående stranden uti öknens mörkgula sand. På sidan lågo skelett och ben af döda kameler; Beduiner ilade förbi oss på snabba dromedarer, och öfver några lägre höjder kommo vi till en brant klippa, som uppstiger omedelbart öfver floden omkring trehundrade fot. Berg och slätter stå öfverallt förstelnade uti sandöknen; men den herrliga silfverströmmen tränger igenom. Plötsligen träda 353 små öar honom hämmande emot, och han tränger sig igenom, brusande i vrede öfver sitt mödosamma lopp. Solen lutade till nedergången, i fjerran rodnade de sydliga bergen, dem vi aldrig närmare sågo. Det var rundt omkring en stillhet, sådan endast öknen känner den. Små eldar och ljus glänste uti öarnes skuggiga dunkel utur de få innevånarnes hyddor. Ljus och full upplyste månens glans hela trakten; söderns stjernor lyste i strålande klarhet. Vid våra fötter frambröt strömmen uti än bredare, än smalare sträckor mellan de svarta klipporna, störtande sina

skummiga vågor i präktig silfverglans; det brusande dundret lät i nattens stillhet allt dystrare — och vemodiga, tacksamma skildes vi från den sydligaste och aflägsnaste punkten af vår resa, och vände oss med längtan åter emot Norden!

Nu drefvos vi hastigare strömmen utföre. Masterna voro nedlagda med sina segel, och roddbänkar i ordning ställda; årornas slag grepo kraftigt i vattnet; matrosernas muntra sång, som i skallande refrain svarade den föresjungande Rais, fortskyndade deras rörelser, och redan på eftermiddagen hade vi uppnått *Abu-Simbel* eller Ipsambul, hvars klipptempel («bergkyrkor» Hez. **16**: **24**) stå Thebes minnesmärken värdigt vid sidan. Vi vände oss genast från det mindre templet till det större. Fyra utur klippan huggna kolosser bevaka dess ingång. De äro sittande bilder af Rhamses den store af sextio fots höjd. Den ena är nästan alldeles öfverhöljd af öknens sand. Vi vadade deruti till hans hufvud, och funno båda tillhopa beqvämt rum uti kolossens öra! På pallen, hvarpå konungens stol och fötter hvila, föreställas fängslade fiender, Negrer och Asiater, hvilka konungen har lagt till sin fotapall (Ps. **110**: **1**). Mellan de båda medlersta kolosserna är ingången till templet, som på en längd af **145** fot och en ändå något större bredd uti klippan döljer fjorton rum. Uti den stora försalen äro väggarna prydda med framställningar, hvaruti konungen af afgudarna erhåller svärdet, dermed besegrar och

slår fienderna, och sedan triumferande på sin vagn drager dem till Gudarna, åt hvilka han offrar de fångna. Det är tre Gudar, som Egyptierna framställde såsom uttryck af Gudomen. Hvarje ort gaf dessa tre, triaden, ett särskildt namn och särskild framställning. Här är det nu midt emot ingången på venstra, sydliga sidan, katarakternas triad, och på den högra, nordliga åt Egypten till, Egyptens triad, åt hvilken konungen frambär offer; såsom begge ländernas konung förenar han båda triaderna. Uti den andra pelargången frambär han offer åt Osiris. Denne bär här en sköld på bröstet, Tmes bild, Ljus och Rätt, såsom Gud befallde Moses att göra en embetssköld åt öfverste-presten (2 Mos. 28: 15—30). Uti det allraheligaste är midt ibland de tre Gudarne konungen upptagen såsom den fjerde. Framför honom står ett enkelt stenaltare. Denne konung är densamme, som byggde Rhamesseum i Thebe och den jättestora pelargången i Karnack, densamme som med obarmhertighet plågade Israel: men hans stolthet, hvaruti han gjorde sig Gud lik, var endast ett förebud till hans fall.

Från Abu-Simbel till Assuan slingrar Nilströmmen sig mellan låga sandstensberg, hvilka ofta hafva skapnad af enstaka liggande pyramidformiga klippor och kanhända torde hafva fört Egyptierna på tanken att bygga pyramider. På den breda högra sidan finnas rika trägårdar och plantager, men längs efter den venstra, som är

mindre fruktbar, sträcker sig en nästan oupphörlig rad af tempel. Snart stiger en lång klippvägg på högra sidan tvärbrant ned i strömmen. Klippgrafvar äro deruti ingräfda, och på spetsen låg fästet *Ibrim*. Det var här, som Sultan Saladin kämpade emot de Christna, uppbrände deras domkyrka, som var helgad åt den heliga Jungfrun, och enligt Arabernas sägen förde sjuhundra tusen Christna i slafveri.

Vid Ibrim börjar en palmskog, som sträcker sig flera mil långt. Under dess skugga samla sig grupper af hus och täcka trägårdar. Derpå följer landets hufvudstad *Derr* med Nubiens enda moskée. Ruiner af pyloner vid *Sebua* utvisa ingången till de inre rummen i klippan *Dakkes* prydliga tempel från Ptolemeernas tid är särdeles väl bibehållet, och *Dandur* under Kräftans vändkrets utvisar ett väl underhållet tempel från Romartiden. Slutligen framträda granitklippor bland bergen på stranden; icke långt derifrån innesluta svart skimrande klippor strömmen; rika palmlundar upplifva den venstra stranden, och under dem ligger *Kalabsche*. Genom trånga gator, mellan kojor med små gårdsplatser, hvaruti dromedarer, kor, åsnor och menniskor bodde om hvarandra, och dit qvinnorna med sina små barn på armarne lika så nyfikna som skygga drogo sig tillbaka, skyndade vi till ruinerna af det stora templet, som i Romarnes tid här byggdes af qvaderstenar. Vigtigare är dock ett litet klipp-

tempel af Rhamses den store, beläget i ensam stillhet på en närliggande höjd, der blicken möter öknen, granitklipporna och strömmen, som mellan dem frambryter. Det består blott af det allraheligaste med en på två kannelerade pelare hvilande försal och en förgård, men skulpturerna utmärka sig genom en hög grad af finhet. Ethioper och Asiater frambära till Konungen sina gåfvor. Uti stridsscenerna står konungen på sin vagn med hästarnes tyglar bundna om lifvet, under det kusken trädt tillbaka. Fienden har fallit, och en fogel förer ett svärd till guden, hvarmed han skall döda honom. Uti det allraheligaste föreställes, huru konung Rhamses såsom barn didde gudinnan Isis.

Då vi återvände, gåfvo vi Nubiern, som hade ledsagat oss, en liten Bakschisch. Omkring tjugo Nubier, som mot vår vilja hade åtföljt oss, fordrade att få dela den med honom, och då han vägrade det, trängde de in på honom med spjut och knifvar, och genast samm Nubiern med ett starkt blödande sår på armen, under klagan, till vårt redan afresande fartyg. Genom bergpasset, som Nilen bakför Kalabsche brutit sig uti det svarta granitberget, kommo vi efter fjorton dagars resa åter till det oförlikneliga Phylæ. Glädjeskott dånade oss till mötes; våra båda landsmän från Frankfurt väntade på ön, och bland bergen skallade vår dundrande helsning i långt echo. Vi nalkades snart till strömfallen. När

det nu bar utföre strömmen, qvarblefvo äfven vi sjelfva i farkosten, och under Katarakt-Raisens skickliga styrning förde de skummande vågorna oss i hvinande hastighet mellan lysande granitklippor till Assuan.

8. *Från Assuan till Cairo.*

Ännu samma afton den 22 Januari lemnade vi Assuan, och emedan man nu kunde hela natten, om icke ro, dock styra strömmen utföre, så voro vi nästa morgon vid *Kom-Ombos* tempelruiner. Snart blir Nildalen åter trängre och bildar det trånga passet i *Dscebel Selseleh* eller sandstensberget, som lemnat de oerhörda qvaderstenarna till Egyptens jättebyggnader. Öfver några af stenbrotten äro grottor likasom kapell anlagda. De äro prydda med bilder af gudar och konungar, och synnerligen ofta återkommer Nilens dyrkan, genom hvilken allena det blifvit möjligt att forsla dessa kolosser härifrån till deras bestämmelseort.

Bakom detta rysligt vilda pass, der vindstötar ofta hindra sjöfaranden, utvidgas Nildalen och snart stiga väldiga pyloner, lika kyrktorn, emot himmelen. De bilda ingången till det stora templet i *Edfu*. Det allraheligaste är helt och hållet betäckt af Fellahs boningar; dock har Muhammed Ali nu börjat låta utgräfva och rengöra templet. Från templet gingo vi till Kopternas

skola. Uti en trång smutsig lerkoja sutto omkring sexton smutsiga barn nerhukade, hvilka lärde läsa uti biblar, som Kruse skänkt dem. Jag försökte några, och de läste verkligen med stor färdighet; men då jag med anledning af den nyss förflutna jul- och trettondagstiden frågade efter Christi födelse och berättelsen om hans död, visste de intet att svara, och skolmästaren urskuldade det slutligen dermed, att de större barnen voro frånvarande. Det kom hos honom blott an på att läsa och skrifva.

Mot aftonen uppnådde vi *El-Kab* eller *Eilethyia*. Bland de sköna bergsgrafvarna funno vi en, hvars väggar voro prydda med teckningar af åkerbruk. Der plöjer man, och såningsmannen utsår säden, här uppskäres den, åtskild till sina slag genom olika höjd; oxar, hvilkas mun icke är förbunden, uttröska den på en stenlagd loge med sina tunga steg, såsom vi ännu samma morgon sett det tillgå uti Edfu. Slutligen uppmätes och sammanslås säden. Båtar med segel, kajutor och roderbänkar, liknande vår båt, fara på Nilen. På andra ställen fiskas det, och fångsten tillagas med ifver af en kock, vin pressas uti en vinpress, och den tillredda måltiden framsättes för den döda och hans hustru. Slutligen framträder den döde i bakgrunden för de dödas 42 domare, och får dom efter sträng ransakning öfver hans vandel.

I *Esne* dröjde vi uti pelargångarne till det

sköna templet från Romare-tiden. Den lilla staden har tvänne Koptiska kyrkor, hvardera med en Kummus till föreståndare. Kyrkorna äro ganska torftiga, den ena dock åtminstone temligen renlig. De begge Kummus med deras andlige lefde uti den största fattigdom. Uti skolan, som vi besökte, hörde vi rätt uppbyggliga sånger på Arabiska och Koptiska språken. Alla våra frågor om Christus blefvo obesvarade, emedan de större barnen måst med sin sång upphöja högtiden vid ett bröllop. Då en, som tänkte bli prest, infann sig, visste han åtminstone att svara i allmänhet.

Vid det andra besöket kunde vi ännu bättre än vid det första värdera Thebes kolossala ruiner. I den dyra kretsen af vänner kände vi å nyo, huru den hemländska munterheten upplifvar i fjerran land. Vi firade med dem en Gudstjenst, hvavs föremål ej kunde vara annat än tacksägelse till Herran och bön, att vi äfven en gång i hemmet måtte med lof och tack få blicka tillbaka på dagarne i Thebe.

På den gynnsamma farten till Cairo hejdade templet i *Dendera*, midtför Kenuch, vårt lopp. Det är det mest fulländade minnesmärke af Egyptiska konsten från Romarnes tid. *Synt*, hufvudstaden i öfre Egypten, prunkade i midten af sina friskt grönskande ängar med vackra palmer: en upplifvande vårfläkt sväfvade öfver den vänliga dalen. I det Latinska klostret var den enda

munken bortrest. Vi gladde oss dock att uti den vackra kyrkan finna den första snygga kyrka på Nilens stränder. Munkens verkningskrets är naturligtvis högst obetydlig. Längre fängslade oss *Beni-Hassans* katakomber. Uti en graf föreställes, huru invandrare föras till en af konungens förnämsta embetsmän. Tvänne gå förut och leda en gazell och en vild get, andra följa dem med bågar och klubbor; sedan kommer en åsna, hvarpå två barn rida i korgar, och bakom dem en gosse med fyra qvinnor. En åsna bär hela familjens gods och egendom, hvarpå en man med båge och klubba, och en annan med en lyra, som han spelar med stråke, slutar tåget — en invandring, som lätteligen påminner om Jakobs intåg i Egyptens kornkamrar.

Nu blefvo ålderdomens minnesmärken sällsyntare, emedan de legat närmare förstörelsens hand och månget tempel måst lemna material till nyare tiders byggnader. Från Benisueff vände vi oss inåt landet, för att lära känna *Fayums* dal, som liknar en ö. Vi redo genom en sträcka af yppiga fält. Här och der träffade vi läger af Beduiner, som med sina kameler och hjordar hade kommit utur öknen och på en bestämdt afmätt fläck taga sina behof. Israëliterna ledo fordom vid skördetiden mycket af sådana vilda horders, Midianiters eller Amalekiters, infall: nu köpa Beduinerna sina behof. En enda trång öppning bildar ingången ur Nilens dalbotten till

Fayums stora dal. En bred sträcka af sandöknen, som räcker en half timmes väg, skiljer dem båda från hvarandra. Genom denna öppning inträder Bar-Jussuf (=Jussufs son), Jussufs stora kanal, genom hvilken Nilens vatten fordom inströmmade i den berömda sjön *Moeris*. Den var gräfven af menniskohand och åstadkom genom otaliga kanaler landets vattning och befruktning. Huruvida den stått i förbindelse med den nuvarande sjön, Birket el Korn, är en ännu stridig fråga. I hvad händelse som helst påminner hela anläggningen om Joseph, Jakobs son, som på sådant sätt skall hafva gjort Egypti land till en Guds lustgård.

Vid Bar-Jussufs inträde i Fayum ligger byn él Lahun, och tätt intill honom en pyramid af tegelsten. Strax derefter följer byn *Havarah* med en annan bättre bibehållen pyramid, som stod i förening med labyrinthen. Stället för denna oerhörda byggnad utmärkes af qvader- och granitstycken. Af dess tretusende rum, som genom mångfaldigt invecklade irrgångar hafva gjort labyrinthen till ett ordspråk, kunna ännu många igenkännas bland ruinerna. Från pyramidens spets hade vi en rik utsigt öfver Fayums gebit, hvars byar framsticka mellan gröna ängar, palmer och fruktskogar, genomskurna af otaliga kanaler, medan torra öknar åt Libyens sida i full glans visade menniskokonstens triumf.

Ännu samma afton uppnådde vi *Medinet-el-*

Fayum, ortens hufvudstad. För första gången på vår resa funno vi gästvänligt mottagande uti ett Latinskt kloster. Den enda munken, som bebor det, har sin verkningskrets endast bland några der bosatta förenade (= unierade) Greker. Han håller alldeles ensam bönestunderna uti det stora och sköna kapellet. Halfannan timmes väg från staden ligger *Biahmut*. Nära derintill stå tvänne af oerhörda qvaderstenar uppförda fotställningar: de höra till de pyramider med sittande kolosser, som Herodotus här såg.

När vi återvände till Benisueff, träffade vi ett tåg af ståtliga ryttare på modiga hästar. Den förnämste, en Kopt, lät på det enträgnaste inbjuda oss att åtfölja honom till sina gods. När vi kommo uti hans hus, samlades hastigt presten i orten, vänner och underlydande. Mot klockan elfva på aftonen framsattes en måltid, som vi med husfadren och presten intogo; värdens bästa vän passade upp. När värden märkte, att det gjorde mig någon svårighet att äta med Turkiska gafflar d. ä. med händerna, i synnerhet att slita stycken af steken, kom han mig kraftigt till hjelp. Samtalet kunde icke gå mycket in på det Christliga området, dock tog Cyprianus mera del deruti än presten, som stod på en ganska låg andelig ståndpunkt. Efter en hjertlig sammanvaro lät vår vänlige värd vid midnatten ledsaga oss vid fackelsken tillbaka till Benisueff till vår båt.

Vi höllo ännu en gång vid Mitraheny. Här

hade vi uppnått den rad af pyramider, som på Nilens venstra strand långs randen af öknen sträcker sig i flere grupper ända till Ghizeh. Vi redo nu till *Sakkarah*, der en ståtlig pyramid, som är bygd i trappor, höjer sig och omgifves af nio till tio smärre. En rad af sköna, till en del rikt prydda grafvar öppnar sig uti klippan. De bildade de dödas stad *Memphis*, Noph, som fordom stod på vackra palmlundars plats såsom Egyptiska rikets hufvudstad. Dess palatser hafva såsom byggnadsmaterial vandrat till Fostat och derifrån till Cairo. En staty af guden Nilus, och på dess sida tvänne granitstatyer, ligga på marken; enstaka granit- och qvaderstycken äro här och der kringströdda. Ty Herren sade till Noph: »Svärdet skall uppfräta allt det omkring dig är. Noph skall varda öde och uppbrändt; så att ingen skall bo deruti» (Jer. 46: 14, 19). En präktig granitkoloss af den store Rhamses, hvars underverk vi uti Abu-Simbel och Thebe hade beundrat, låg med ansigtet nedåt utsträckt uti en pöl. Den frågan trängde sig kraftigt på oss: »Huru går det till, att dine väldige falla till markena? Herren hafver så stört dem omkull» (Jer. 46: 15).

Vi voro snart i Bulak och lemnade den 10:de Februari båten, hvarpå vi hade upplefvat tvänne oförgätliga månader. Till slutet af vårt vistande i Egypten hade vi sparat att besöka pyramiderna i Ghizeh. Vi redo till gamla Cairo,

läto med våra åsnor öfversätta oss till Ghizeh, och följde sedan den vägen, som förde oss ungefär halfannan timme mellan fruktbara åkerfält till *Pyramiderna*. Ju mer vi närmade oss dem, desto mindre syntes de. Först då vi uppnått den höjd, som utgör gränsen för Nilöfversvämningarnas bädd emot öknen, när vi stodo vid foten af de ofantliga byggnaderna och kunde urskilja de särskilda sten blocken, grep oss en stum förvåning öfver det oerhördaste, som menniskohand åstadkommit, och som i fyra årtusenden öfverlefvat menniskoslägten samt Egyptens storhet och Egyptens fall. Vi stego upp på den stora pyramiden, som höjer sig 470 fot öfver underbyggnaden, och således är högre än de högsta kyrktorn i Europa! Cheops, en Pharaon i Egypten, hade före Abrahams tid uppbyggt den till sin hvilostad. Den uppsteg trappformig, och sedan den var färdig, beklädde man den ända uppifrån och nedåt med en betäckning af marmor eller polerad granit. På den andra mindre pyramiden synas ännu nära spetsen spår af denna beklädnad; men på den större äro de alldeles försvunna. Byggnaden upphöjer sig derföre trappformig och är lätt att bestiga. Dervid täfla Araberna med hvarandra att underhjelpa. Två draga resanden uppför trapporna, som i synnerhet i början äro ganska höga, och den tredje söker dessutom att med lyftning underhjelpa bakefter. Vi uppnådde hastigt spet-

sen, som nu utgör en bred yta, men fordom sträckte sig ännu högre.

Vid våra fötter låg Cairo med sina Minarets och sina palatser; Nilens vågor flödade majestätiskt och sände otaliga kanaler inuti landet; gröna ängar, städer och byar prydde stränderna, under det den oöfverskådliga öknen stod liflös och stel på båda sidor i öster och vester. Såsom ögat här sväfvade i ett omätligt fjerran, så gick årtusendens historia förbi vår blick. Dessa pyramider såg Abraham, då han i den hårda tiden for till Egypten och mottog skänker af Pharao (1 Mos. 12: 10, 15). Under dem for Joseph på Pharaos vagn, sedan han blifvit upphöjd på herrskare-stolen (1 Mos. 41: 40—45). Det förtryckta Israel såg pyramiderna såsom tecken till sina förtryckares magt. Moses skådade dem i förtröstan till den Gud, för hvilken all makt på jorden måste sig böja. Herodotus lärde vid deras fötter. Alexander den store på sitt triumphtåg, de Romerska eröfrarne i känslan af sin kraft erkände här minnesmärken af en tid, hvaremot de måste synas små. Budskapet om Christo skallade, öknen befolkades allt omkring af eremiter och munkar, kyrkor reste sig på flodens stränder. Men snart strök Islams barbariska kraft olycksbringande fram, och nu suckar det eländiga bortkomna slägtet vid pyramidernas fötter. De leda såsom hotande finger, manande och straffande, åskådarens blick mot himmelen! Grånade vittnen ur den

mörka forntiden! J bespotten de tvifvel, som nutidens män vågat uppkasta emot Guds ords sanning. Vi skådade ovilkorligen mot östern, och den drog oss oemotståndligen ditöfver till Sinai och Golgatha.

Nedstigandet var besvärligt. Vi framträdde för ingången till det inre af pyramiden. Deröfver stod en inskrift i Hieroglypher, sirad med Preussens örn. Det är en tacksägelse, som vetenskapen genom *Lepsius* och hans expedition der i hemlighetsfulla drag hemburit vår dyre konung. Vi stego med mycket besvär genom den smala gången ned till drottningens sal. Sedan ledde ett galleri upp till konungens sal, som är klädd med röd granit. Der står en stor likkista af granit. Öfver salen äro dessutom små kamrar, och flere gångar föra äfven ned i ett djupt schakt. Att intränga eller krypa uti det inre är vida svårare än att uppklättra utanpå pyramiden, och förvåningen vexer öfver konungens stolthet, som för en så ringa hviloplats i den lilla salen låtit upprätta ett så storartadt minnesmärke.

Framför den andra något mindre pyramiden, som icke ligger långt ifrån den förra, ligger den ofantliga *sfinxen*, sannolikt såsom väktare af ingången. Den är till största delen betäckt af öknens sand, och det oerhörda hufvudet är nästan det enda, som nu stympadt reser sig, beröfvadt sin prydnad. Den nedre delen var en lejonkropp, som mellan sina klor höll ett offeraltare. I grann-

skapet ligger den tredje större pyramiden, hela raden af små pyramider, och i öknens sand öppna sig otaliga grafvar, hvilka bilda detta årtusendens dödsfält. Vi återvände djupt rörda till Cairo, för att anträda resan till Sinai.

9. *Egypten och den heliga Skrift.*

Dock hejdade af pyramidernas erinringar, skåda vi ännu en gång tillbaka på Egypten, och betrakta dess ställning uti Guds rikes historia.

Egyptens innevånare härstammade från Mizraim, Hams son, och ärfde den *förbannelse*, som hvilade på honom. Såsom redan förut icke Seths efterkommande, som i Herran hade sin glädje, utan Cains slägte, menniskors barn, gjorde de flesta uppfinningar, så utmärkte sig ock snart den förbannade Hams slägte uti Egypten genom sina framsteg i konster och vetenskaper. Deras lands naturliga beskaffenhet befordrade sådant.

Den väldiga floden inskränkte folket inom de trånga gränsorna af dess dal, som förtjusande drog öknens innevånare till sig. De behöfde icke vänta på regn, en gåfva ofvanefter, utan fängslades med sin blick och sina tankar vid jorden, som regelmässigt gaf sina rika gåfvor. Den ymniga fruktbarheten, som kom af öfversvämningarne, lättade öfvergången från det vilda jägare- eller herde-lifvet till åkerbrukarens fasta bostad. Öfversvämningarnes ordentliga återkomst kom dem

först att gifva akt på årstidernas förändring och att idka stjernkunnigheten. Det årliga flödet öfver deras egor förde dem till geometriska beräkningar och lät dem uppfinna vattenbyggnader. Flodens vatten bildade ett lätt föreningsmedel äfven mellan de aflägsnaste trakter af dess stränder och stärkte förtroendet till folkets kraft. Stigande rikedom och öfverhandtagande yppighet drefvo dem snart till uppförande af de undransvärda minnesmärken, i hvilka konungarne läto visa sig gudomlig ära.

Så befordrade landets beskaffenhet hos folket ett afvikande från Gud, den de såsom Hams efterkommande i honom redan hade öfvergifvit, och utvecklade hos dem i sådan grad karakteren af den från Gud bortvända *verlden*, att Egypten öfverallt uti den heliga Skrift framstår såsom verldens representant. Egyptens vällust förförde Abraham till dess tvetydighet hos Pharao, då han under den dyra tiden uppsökte Egyptens rikedom. Hagar, som störde friden med Sara, var en Egyptisk tjenstepiga. Joseph motstod frestelserna i Egypten, och måste sedan öfvertaga högsta ledningen af riket, för att gifva sin familj och sedan sitt folk medel till dess uppehälle. Denna tiden, som Israel tillbragte i Egypten, kallas folkets barnaålder. Israel skulle af verldens barn ibland sig upptaga de högsta framsteg i vetenskap och konst, för att sedan med dem nedsätta sig uti det förlofvade landet — en historisk hän-

tydning, att all utveckling af vetenskap och konst, äfven bland de otrogne, har det ändamålet att tjena Guds rike. Denna betydelse af vistandet i Egypten framträdde allraklarast hos den man, som skulle befria Israel. Moses, en fattig Israelits son, måste af Pharaos dotter upptagas såsom barn, för att uppfostras och bildas uti all de Egyptiska förstarnes vishet.

De *plågor* (2 Mos. 7: 14—12, 30), hvarmed Gud vid sitt folks utgång hemsökte Egypten, låta oss kasta en djup blick uti Guds förande. Var nemligen landets naturliga beskaffenhet lätteligen en frestelse till att förgäta Gud, så lät Gud ock nu de vanliga företeelserna på hans befallning med en sådan kraft framträda och försvinna, att »de Egyptier skulle förnimma, att Israels Gud var Herren» (2 Mos. 7: 5), och att äfven det, som de höllo för naturens lopp, är ett verk af Guds vilja. Dervid låg nu visserligen alltid en naturlig förklaring nära till hands, såsom det äfven är fallet med många af Christi underverk. Den som ville förstocka sitt hjerta, kunde alltid för sin tro finna en svag stödjepunkt. Vid de årliga öfversvämningarne förer Nilens vatten med sig en röd jord och får deraf en röd färg, hvilken under heta år stiger till en höjd, som uppväcker äckel. Nu förvandlade Herren på Mosis ord Nilens vatten till blod, så att fiskarna i floden dogo och Egyptierna icke kunde dricka vattnet. Med denna öfversvämning instäl-

la sig grodor (paddor), och efter deras förruttnelse små myggor (löss) samt derpå flugor, och Gud följer samma ordning från den andra till den femte plågan, som väl bringat oss från Augusti till November, då det icke är sagdt, och för Pharaos mellankomna befallningars skull icke heller är sannolikt, att plågorna hastigare följt på hvarandra. Boskapsdöd och bölder (svarta koppor) äro plågor, som ofta förekomma i Egypten, vid hvilkas starka inbrytande Herren då underbarligen bevarade sitt folk. Uti Februari äro ofta starka oväder uti nedre Egypten. Det är den tiden, när hjordarna ännu äro på bete och kornet blommar, linet mognar. Då sände Herren ett fruktansvärdt hagel och oväder, hvarifrån Gosen, som annars mest hemsöktes, förskonades. Med hettan inställa sig sedan svärmar af gräshoppor, och icke sällan betäcker Chamsin, sunnanvinden, i tre dagars tid landet med en tjock sky, så att solens ljus öfverhöljes och mörker betäcker landet. Vi upplefde sjelfva sådana förmörkelses-dagar. Herren sände tvänne plågor af dylik art, men under det ett mörker, som man aldrig erfarit, betäckte Egypten — en bild af Guds vrede — var det ljust uti Israels boningar, der Guds nåd visade sig. Slutligen vid påsktiden inträffa pestens härjningar, som kräfva otaliga offer. Nu lät Herren sin allsmägtiga vilja ännu tydligare framträda. Han dödade hvarje förstfödd Egyptier, medan han förskonande gick

förbi Israels barns dörrar, som voro betecknade med påskalammets blod.

Nu gaf Pharao efter för en kort tid, men redan hade hans folks hjerta till en sådan grad förstockat sig, att de icke mer kunde följa Guds ord, och en vändpunkt inträffade uti Egyptens historia, så att det sedan Pharaos fördränkande uti Röda hafvet ända till denna dag aldrig kunnat åter höja sig till sin fordna makt. Visserligen blef Israel ännu vid Salomos tid förfördt af Egypten. Salomo tog emot lagens budhästar derifrån, ja till och med tog Pharaos dotter till hustru. Juda och Israels konungar blefvo ofta varnade, att icke sätta sin förtröstan på konungen af Egypten, utan på deras Herre och Gud. Men folkets makt var bruten, konungarnes minnesmärken räcka icke till den näst föregående tiden och försvinna snart alldeles. Hesekiel förkunnade: »Si, jag vill till dig Pharao, du konung i Egypten, som säger: Strömen är min, och jag hafver gjort mig honom. Alle de, som bo uti Egypten skola förnimma, att jag är Herren. De skola vara ett litet rike. Ty det skall vara litet emot annor rike, och intet mer rådandes vara öfver hedningarna; och jag skall förminska dem, så att de intet råda skola öfver hedningarne. Egypti försvarare måste falla, och dess magts högfärd måste förgås, och skola öde varda såsom deras öde gränsor, och deras städer öde ligga ibland andra öde städer. Jag skall uttor-

ka strömarna och sälja landet uti arga menniskors händer, och skall föröda landet och hvad deruti är, genom främmande; och Egypten skall ingen förste mer hafva» (Hes. 29: 3, 6, 14, 15; 30: 6, 7, 12, 13. Jemf. Cap. 31). Chaldeerna nalkades under Nebucadnezar. Efter dem underkufvade Perserna landet, af dem tog Alexander den store det. Hans fältherre Ptolemæus efterlemnade det åt herrskarefamiljen af hans namn, tills det blef en Romersk provins.

Då kom en tid af ny nådebesökelse. Evangelium om Christo förkunnades. Egypten mottog ordet med glädje. Kyrkor glänste på flodens stränder, öknen upplifvades af munkar och eremiter. Män, lärda af Gudi, uppstodo, ur hvilkas skrifter vi än i dag med tacksamhet hemta undervisning. Egypten blef Romerska rikets kornbod — men den gamla förbannelsen framträdde åter bland landets Christna. De stridde om läran om Christo, och förglömde lifvet i Christo; partier och söndringar bildade sig utan den förenande kärlekens band — och tiden var kommen, ljusastaken stöttes från sitt rum; Islams bekännare inträngde, förstörde kyrkorna, skymfade korset och gjorde folket till slafvar. Sedan eröfrades landet af Mameluckerna, en af slafvar bildad och af köpta slafvar sig förstärkande hop som fordom varit Saracenska sultanernas lifvakt. År 1517 underkastade de sig Turkarna, men fortforo såsom ståthållare i landet, tills ändteligen

Muhammed-Ali, äfven en främling, nu gjort en ända på deras tyranni. Nära två och ett halft årtusende har det arma landet varit af främmande beherrskadt och utsuget samt endast för girighetens tillfredsställande utdeladt som byte. Herren hade sagt (Es. 19: 4—6): »Jag skall gifva de Egyptier uti grufveliga Herrars händer. Dertill skola ock strömarne bortsjunka och försvinna. Älfverna skola utlöpa, så att dammsjöarne skola förminskas och torre varda.» Kanalerna äro förtorkade, bäckarne försinade, sandöknen har framryckt nära intill floden, och de gamla Nilarmarne äro sandfyllda. I prydliga städers ställe stå byar med lerhyddor; der en ståtlig byggnad upphöjer sig, är det ett Paschans palats eller en fabrik. Fattigt och eländigt gömmer det förslafvade folket sig uti fädernas grafvar. I sin bittra nöd har det knappt så mycket, att det kan skyla sin nakenhet och stilla sin hunger. Andelig försoffning och okunnighet äro uti det land, som en gång förelyste alla länder i vetenskap och konst!

Muhammed-Ali har genom en författning gjort sig till herre af all grundegendom och folket till förpaktare eller slafvar. Landets beskaffenhet och kanalernas anläggning fordra väl dessa mått och steg; men Joseph visade, huru det kunde utföras, då han lemnade folket fyra femtedelar af inkomsten, under det åboerna nu få behålla nästan intet. Ja hvar enskild måste till

och med i stad och på land ansvara för sina grannars skattebrist. Fabriker och manufakturer äro efter Europeiskt mönster anlagda, men de förblifva Paschans monopolium, och ingen familj får sjelf bereda det tyg, som den till beklädnad behöfver. Paschans krig hafva fordrat stora summor och talrika härar; folket har blifvit brandskattadt och männerna bortsläpade, så att mödrarne på sina små barn afbrutit fingrarne, utbrutit framtänderna eller stuckit ut ett öga och dermed sökt bevara dem för en skräckfull framtid, och få barn finnas med friska lemmar.

Nu är det visserligen fred, och det kan tilläfventyrs lyckas oförtrutna bemödanden att åter höja det djupt sjunkna riket. Muhammed-Ali har för detta ändamål visst de bästa afsigter och de mest storartade planer. Han söker att utbreda Europeisk civilisation. Han har i Turkiska riket allraförst framtvingat åt Européerna den tillbörliga aktningen. En Europé kan ingenstädes i sjelfva Europa resa säkrare än i Egypten. Christna förföljas icke mer för deras religion, och de få fanatiker, som finnas, våga icke uppenbart dermed framträda. För de Christliga missionerna läggas icke de ringaste hinder i vägen. En ny tid förberedes för Egypten, och månhända äro nutidens rörelser ett tecken dertill, att likasom hotelserna öfver landet hafva fruktansvärdt blifvit uppfyllda, så mogna äfven de herrliga löftena till sin uppfyllelse! »På den samma tiden skall

Herrans Zebaoths altare vara midt uti Egypti land och en Herrans vårdsten i gränsone. Och Herren skall slå de Egyptier och hela dem, ty de skola omvända sig till Herran, och han skall låta bedja sig och hela dem. Ty Herren Zebaoth skall välsigna dem, och säga: Välsignad äst du Egypten, mitt folk!» (Es. 19: 19—25).

III.

Sinai.

1. *Suez.*

De få dagarna af vår andra vistelse i Cairo upptogos nästan helt och hållet af tillredelser för vår resa genom öknen, hvilken skulle räcka i fyra veckor. Vi köpte oss ett tält af grön färg med röda och gula ränder och många sirater, ett bord och trägårdsstolar, som kunde sammanslås, ett mindre tält för vår betjent Hassan, sedan i synnerhet fyra stora vattensäckar af bockhud, förråder af ris, maccaroni, kaffe, socker, apelsiner, några höns och kött för de första dagarne. Till ledsagare genom öknen fingo vi, genom D:r Lieders vänliga bemedling, Scheiken *Hussein*, hufvudscheikh för stammen Aulad Said bland Beduinerna på Sinai eller Tavarah-Araberna. Han hade äfven varit Labordes ledsagare. Af honom hyrde vi fyra lastkameler och tre dromedarer eller ridkameler hela sträckan genom öknen öfver Sinai till Doherijeh vid förlofvade landets gränsor, för trehundrasextio piaster eller omkring tjugusex (Preussiska) thaler. Dessutom begärde han fyrahundra piaster till delning med de Beduinstammar, ge-

nom hvilkas gebit vi skulle fara och vid resans slut en backschisch. När ändtligen alla tillredelser voro färdiga, afhemtade Beduinerna våra saker med sina kameler. På ett hviIställe icke långt från Cairos port fastställdes hvardera lastkamelens last, under det de tre dromedarerna voro för oss och Scheiken. En kamel bar tälten och kolen, den andra sängkläderna och palmkistor, innehållande våra förråder, den tredje de fyra fyllda vattensäckarna, den fjerde våra koffertar, på hvilka betjenten red. På våra vänners råd och enligt vår Scheikhs synnerliga önskan slöto vi oss till sex Irländare, som hade förenat sig till två tältlag. Bland dem voro två Engelska prester, och vi gladde oss åt att få deras sällskap ända till Jerusalem. Så bröto vi upp eftermiddagen den 18 Februari uti en karavan af mer är trettio kameler. Under det Beduinerna i glädtig sång redo muntra och starka vid vår sida, hade vi någon möda att vänja oss vid den vaggande rörelsen. En gul- och blå-randig tjock Egyptisk solskärm mottog solens brännande strålar och öknens friska sunda luft muntrade oss till en glad väntan.

På vägen sågo vi här och der stycken af förstenade träd, hvilka äro utbredda i hela trakten och allramest finnas en timmes väg från Cairo uti den *förstenade skogen*. Vår väg var utstakad af skelett utaf kameler, som hade dött under resan, öfver hvilka roffoglar svärmade. För-

bi oss drog en stor karavan från Hajis, som hade skyndat före den hemkommande Mekka-karavanen. Den var från trakten af Tunis. En svårt sjuk person låg bunden på en kamel, inhöljd i sin hvita mantel, och han torde väl aldrig uppnå hemmet. Här och der vid vägen stodo telegrafer, som äro upprättade ända från Cairo till Suez, och vid den andra af dem låg äfven det första af de med stor möda och mycken kostnad uppbygda stationshusen för diligensen, som nu mellan dessa begge orter förer dem, som resa med Indiska ångbåten. Vi hade valt den nordligare och mest brukade vägen, *Derb-el-Haj*, till Suez, på hvilken äfven den stora Mekka-karavanen färdas. Andra vägar gå i mera sydlig riktning. Vi hade på sidan lemnat *Birket-el-Haj;* sjöns stränder speglade sig vänligt i vattnet, och ännu ofta sväfvade vår blick tillbaka på Nildalens gröna ängar.

Ändtligen gjorde man halt på den ödsliga slätten en half timme före solens nedgång, icke långt från den tredje telegrafen. Kamelerna nedlade sig med bölande, deras bördor aftogos och nedlades på jorden, och de skyndade sig att i trakten rifva åt sig så mycket buskar och ris, som de möjligen kunde till solens nedgång, då de alla okallade återvända och lägra sig i en krets omkring sina herrar. Nu uppslogos tälten, hvarvid Beduinerna täflade att visa sig tjenstaktiga. Sedan ordnade vi våra ressaker och inredde

tälten till bostäder. Under tiden hade vår Hassan redan gjort eld och uppslagit sitt tält, och efter en god timme framsatte han den enkla måltiden, som för det mesta bestod af ris och höns. Vid kaffet och pipan gjorde vår vördnadsvärde Scheikh oss vanligen ett besök och berättade för oss så mycket vi, med hans stora behändighet att göra sig begriplig, förmådde förstå. Genom dragomannen ville han icke föra något längre samtal: han ansåg det under sin värdighet och afbröt då hastigt. Beduinerna lägrade sig om aftonen omkring en eld, hvartill de under dagen samla risqvistar. De äro omgifna af sin packning och sina sadlar samt i en vidare krets af kamelerna, på hvilka rep bindas omkring knäna, att de ej må kunna uppstå. Till de kraftiga Beduinerna, med eldiga ögon och små bruna, af öknens sol nästan svartbrända ansigten, kommo vi snart uti ett ganska godt förhållande, som genom små skänker af tobak och kaffe ännu mer förstärktes. Allramest slöt sig till oss en reslig yngling, vår Scheikhs svåger, som efter gammal patriarkalisk sed tjente honom. Bredvid oss höjde sig de båda Irländarnes jemte deras tjenares tält med deras Beduiner och kameler. Så blef det med hast lifligt midt uti öknen. Nattkylan blef ganska kännbar i motsats emot dagens brännande solstrålar. Före solens uppgång voro alla muntra. Man frukosterade, packade, och efter omkring halfannan timme sutto vi åter på våra ka-

meler, för att ända till aftonen i enformig rörelse vandra vidare. Kamelernas gång är ganska långsam och likformig. De gå vanligen en half (Tysk) mil på timmen; men om Beduinerna sjunga glädtigt, så drifvas de deraf till en hastigare gång.

Öknen består här liksom på Sinai-halfön sällan af sandiga sträckor, i hvilka man djupt nedsjunker, utan har mestadels en grusbotten, här och der klädd med en jaspisartad flintsten. Markens skimmer i solskenet angriper icke litet ögonen. Då det för öfrigt här, och i synnerhet vid Sinai, regnar mycket om vintern, så fattas också icke uti de af regnet bildade dalarne, Wadys, gräs och buskar, som under marschen af kamelerna begärligt uppsökas.

Andra dagen sågo vi på sidan, mest söderut, plötsligen stora sjöar, hvilkas stränder pryddes af täcka träd. Det var bilderna af en *Luftspegling*, men så förvillande lik, att vi knappt kunde öfvertygas om att det var en synvilla.

Fjerde dagen vid middagstiden öppnade sig framför oss den dalslätt, som utgör fortsättningen af Röda hafvets sänkning mot norden. Bortom densamma höjde sig Sinai-halföns ödsliga bergskedja och på sidan berget *Atakah*, som i de mest storartade former med mörk färg sträfvar upp emot den klara blå himmelen, såsom ett vördnadsvärdt vittne till det under, som fordom vid dess fötter delade Röda hafvets vågor, öfver

hvilka det tvärbrant uppstiger. Vid *Ajrud*, en liten fästning till Mekka-karavanens skydd, funno vi en brunn med rikligt, men salt vatten. Våra dromedarer, som icke hade druckit på öfver tio dagar, rörde det knappt. Mot aftonen anlände vi till slättens djupaste del, till Röda hafvets strand vid *Suez*. Det är en liten stad med några få dåliga och förfallna hus. Icke en trädgård, icke ett träd, icke en grön fläck kan i hela trakten skönjas. Der finnes icke en droppe sött vatten; det enda, som kan förtäras, måste hemtas tre timmars väg på andra sidan hafvet, och det har dock en ganska salt smak. Staden har någon betydelse endast genom sin hamn, hvaruti ett stort antal pilgrimer årligen inskeppar sig till Mekka. Ångfartygen, genom hvilka England härifrån underhåller förbindelse med Indien, ligga söder ifrån staden, der hafsviken är större och vidare.

Omedelbart intill staden sammantränger hafsviken sig till en smal kanal, som under ebben blir så liten, att man kan nära vada deröfver. Nära derintill äro ock flera grunda ställen. Norr om staden vidgar hafsviken sig åter, och der synas de bestämdaste tecken, att den fordom sträckt sig några mil längre. Vi kunde noga märka det, då vi nästa morgon icke såsom vårt resesällskap foro öfver på båt, utan på kamelerna redo omkring ändan af hafsviken. En stark nordvest-vind blåste nemligen hela skyar af ökensand öfver slät-

ten och betäckte de ställen, som kort förut voro dränkta af floden, med sand, som derigenom fick ett fastare läge. På sådant sätt kunde vi följa markens efter hand skeende förhöjning, som nödvändigt medförer den följd, att hafsviken blir allt trängre. Således måste denna hafsvikens nordliga spets inom tre årtusenden hafva så förändrat sig, att vi föga kunna sluta till dess dåvarande beskaffenhet. Efter något mer än en half timme hade vi uppnått spetsen, och efter nära sex timmar vederqvicktes vi af den lifliga anblicken af några, fastän krymplingslika palmer jemte blomstrande trädgårdar: vi hade kommit till *Ayun Musa* vid Mosis källor.

I denna trakt är nu skådeplatsen för den stora Guds handling, genom hvilken han förlossade sitt utvalda folk utur Egyptens träldom. Vid Rhamses i landet Gosen, i norr från Cairo, var Israel församladt till offerfest, »gjordade kring om sina länder, såsom de der hastade till vägs». (2 Mos. 12: 11). De drogo ut, och »Herren gick före dem om dagen uti en molnstod, på det han skulle föra dem den rätta vägen, och om natten uti en eldstod, på det han skulle lysa dem, till att vandra både dag och natt. Men Gud förde dem icke på den vägen genom de Philisteers land, den genast var (och äfven nu inom elfva dagar förer från Cairo till Jerusalem), ty han tänkte, att folket måtte ångra sig, när de sågo örlig emot sig, och så omvända igen till

Egypten» (2 Mos. 13: 21, 17). Derföre skulle de vända sig till Sinai öken, och drogo första dagen till Suchoth, och den andra till Etham »närmast vid öknen», som torde hafva legat vid hafsvikens nordvestra ända, och tänkte väl då tåga omkring densamma till östra stranden af rör-hafvet, der de uti den stora öknen kunde vara säkra för Pharaos efterspaningar. Men nu befallde Herren dem, att de skulle draga sig omkring till Hirots (*Ajrud*) och Baal-Zephon (Suez). Israel vände sig således plötsligen åt höger till vestra sidan af Röda hafvet.

Nu måtte Pharao väl säga om Israels barn: «De fara ville i landet; öknen hafver beslutit dem.» De befunno sig uti en dal, i hvilken röda hafvets vågor böljade framför dem i öster; i söder höjdo sig det tvärbrant ur hafvet uppstigande berget Atakah; från norr och vester kunde Pharao med sina ryttare och vagnar ur städer och fästen innesluta dem, och de voro honom med säkerhet i händer gifna. Och i sjelfva verket föll Pharao uti den af Gud honom sända frestelsen. Han tog sina utvaldaste vagnar och ryttare samt hela sin här, och skyndade efter Israels barn der de voro lägrade vid hafvet i Hiroth. Men Israel var genom hög hand utgången. Med de orden: «Herren varder stridandes för Eder, och J skolen stå stilla dertill,» upphöjde Moses sin staf, uträckte sin hand öfver hafvet, och «Herren lät drifva det bort genom ett starkt (Nord-) Östan-

väder i den hela natten, och gjorde hafvet torrt, och vattnet skildes åt. Och Israels barn gingo derin midt i hafvet på det torra, och vattnet var dem för en *mur* på den högra sidan och den venstra.» Egyptierna följde dem midt i hafvet. «Som nu morgonväkten kom,» och hela Israel hade gått genom hafvet, gjorde Herren utur eld- och molnstoden en förskräckelse uti Egyptiernas här. De igenkände Guds hand och ville fly, men Moses räckte sin hand ut öfver hafvet, Herren lät sitt väder blåsa (2 Mos. 15: 10), »och hafvet kom åter före morgonen i sin ström igen — och gick öfver vagnar och resenärer och all Pharaos magt, som dem efterföljt hade in i hafvet, så att icke en af dem blef igen» (2 Mos. 14). Då kunde Israel jublande sjunga med pukor i hand: Herren «hafver ena herrliga gerning gjort, häst och man hafver han stört i hafvet.»

Hvarest har detta under af Gudomlig nåd och Gudomlig rättfärdighet skett? Intet minnesmärke betecknar stället. Några hafva ansett den trånga kanalen vid Suez för undrets skådeplats och påminnande oss om ebb och flod velat sätta den emot den vanliga åsigten om storheten af detta under. Och Napoleon lät af de grunda vaden förleda sig att försöka gå deröfver, för att i sjelfva verket visa på en naturlig utgång af saken. Men böljorna trängde hastigt fram, och de hade förgjort honom likasom Pharao, om icke hastig hjelp räddat honom utur den största lifsfara. Men äfven utan

afseende på detta exempel vilja dock den Heliga Skrifts tack- och lofsägelser, som flere gånger upphöja detta under, icke rätt passa på detta ställe. Andra hafva derföre gått mot söder ända under berget Atakah, der hafvet redan är nära tre mil bredt. Emedlertid synes det, att öfvergången dock måste hafva skett norr om detta berg; men på hvad ställe, det kunne vi, för de stora förändringars skull, som hafvet sedan tre årtusenden undergått, icke närmare bestämma, och tillstå gerna denna okunnighet, då det ända härtills icke lyckats att komma till någon visshet. Herren förde hela Israels folk, öfver två millioner menniskor, med deras gods genom dessa böljor, hvilka stodo såsom murar på högra och venstra sidan. Ville vi fira denna Guds förebildande handling, så måste det ske en afton i påskveckan, då Herren efter sin uppståndelse trädde midt ibland sina lärjungar med dessa orden: «Frid vare Eder» (Joh. 20: 19). Gud afskilde genom denna frälsning sitt utvalda arf till ett egendomsfolk, såsom han sedermera delade Jordans vatten och införde detsamma uti förlofvade landet. Ja, «han hafver ena herrliga gerning gjort, häst och man hafver han stört i hafvet!»

2. Från Suez till Sinai.

Vi slogo läger vid Mosis källor. Der hade vid de fjorton mest ganska salta källorna några

trefliga boningar uppstått. Framför oss skådade vi det herrliga Atakah, hvars rödaktiga skimmer gjorde, att hafvets vågor syntes i röd färgskiftning. Med djup rörelse läste vi Mosis triumferande sång (2 Mos. 15), som han i dessa trakter måste hafva sjungit. Sedan drogo vi vidare på *Asiens* mark, som vi vid hafsvikens spets oförmärkt hade beträdt, i den trakten, som Skriften kallar *Sur* (2 Mos. 15: 22) eller *Etham* (4 Mos. 33: 8). På tredje dagen blefvo omgifningarne vildare, branta höjder stodo på sidorna i mörka gestalter, buskarne försvunno, korallbankar framträdde, och våra lastdjur sjönko djupt ned i den lösa här och der hopade drifsanden. Vi kommo genom dalen El-Amarah till källan Hovara, som ligger på en liten kulle, omgifven af palmbuskar och örter. Vattnet är salt och liknar det i Ayun Musa. Detta var *Mara* (2 Mos. 15: 23—26), dit Israel kom tre dagar efter genomgången genom Röda hafvet. Men de kunde icke dricka vattnet i Mara, ty det var bittert. Och folket knorrade emot Mose. Men Herren visade honom ett trä, som han satte i vattnet, så att det vardt sött, och sade till folket: «Jag är Herren din läkare.»

Nu blefvo dalarne åter gladare; tamarisker, små palmträd och buskar funnos ymnigt samt här och der fruktbara landsträckor, som odlas af de närgränsande Beduinerna, Terabin. Efter omkring två timmar lägrade vi oss uti dalen Ghurundel, som utmärkte sig genom mängden och den yppi-

ga vextligheten af sina buskar. En half timmes väg derifrån åt hafvet till låg en källa, som gaf det bästa vatten, vi funnit sedan i Cairo. Här uti *Elim* lägrade sig Israeliterna vid «tolf vattubrunnar och sjuttio palmträd» (2 Mos. 15: 27). Derefter stego vi uppåt ett bergigt land. Uti dalarne mötte vi hjordar af kameler, får och getter, som efter gammal patriarkalisk sed betades af Terabins döttrar. Till höger stod berget Hummam svart och dystert, hvilket uppstiger tätt intill hafvet uti många spetsiga keglor och afskär hvarje väg till stranden. Sedan vi tillryggalagt flera dalar, uppnådde vi den vackra och breda dalen Taiyibeh, som är bevext med tamarisker och friska buskar och i många fördjupningar ännu hade qvar vatten från höstregnen. Dalen sträcker sig i krökningar fram mellan branta klippor, så att det ofta blott synes en tillsluten krets, tills oförmodadt åter vid sidan en utgång öppnar sig. Efter omkring åtta timmars väg från Ghurundel voro vi åter vid röda hafvet, vid Israels barns station vid rörhafvet. I norr gå bergen och klipporna allt intill hafvet, under det en slätt öppnar sig i söder, som österut begränsas af branta och vilda klippformationer. De närliggande bergen voro ljusgula, de aflägsnare högre dystert svarta, och längst i fjerran glänste klippspetsarne rödglödande af den nedgående solens ljus.

Snart träder klippväggen ännu en gång så nära intill hafvet, att det endast vid ebb-tiden är

öppen väg. Men sedan vidgar slätten sig vid den förträffliga källan Murkah, och sträcker sig, såsom öknen *Sin*, nära intill halföns ända. Här knorrade hela menigheten af Israels barn emot Mose och Aaron och längtade efter «köttgrytorna och bröd nog» i Egypten (2 Mos. 16: 1—3). Men Herren förbarmade sig öfver folket, och gaf dem åkerhöns och *Manna*. Ty när daggen om morgonen fallen var, «då låg der något i öknene, rundt och smått, såsom rimfrost på jordene; och det var såsom korianderfrö och hvitt, och hade en smak såsom semla med hannog.« Folket samlade det, och gjorde glödkakor deraf. »Och Israels barn åto Man i fyratio år, intill dess de kommo till det land, der de bo skulle, allt intill gränsona på Canaans land åto de Man» (2 Mos. 16: 14, 31, 35). Endast så är det begripligt, att millioner menniskor kunde lefva en så lång tid uti öknen, då de få fruktbara ställena nu för tiden icke en gång gifva tillräckligt säd för några tusende Beduiner. Men af hvad slag detta Manna varit, kunne vi icke bestämdt säga. Uti klostret på Sinai fingo vi af det nuvarande Manna, en hartsaktig honingslik vätska, som i form af genomskinliga droppar utsvettas utur ett slags tamarisk. Dess beskaffenhet öfverensstämmer i allmänhet med beskrifningen på himmelsbrödet. Men det finnes ganska sparsamt och kan på sin höjd blott tjena till åminnelse af det underbara bespisandet. Vid detta tillfälle instiftade Gud äfven sabbatens firande, som uti skapel-

sehistorien redan var antydt, då nemligen brödet på fredagen föll dubbelt och på sabbaten icke förderfvades, när annars allt Manna, som bevarades till andra dagen, blef obrukbart. Genom denna gåfva visade Herren sitt folk på det, hvartill han förpligtar; han fordrar aldrig något, utan att förut hafva gifvit.

Från öknen Sin kommo vi uti öster öfver en stor med allehanda slags buskar beväxt slätt till ett trångt pass, hvars bredd endast gaf rum för en kamel, så att vår karavan slingrade sig uppåt uti ett tåg, värdt att afmålas. De vilda klipporna stirrade rysligt omkring oss. Vi stego åter ned från den breda höga slätten, och inträdde uti dalen Ikneh, som med en betydlig bredd löper ända ned till hafvet, och kanske valdes af Israeliterna på deras tåg från öknen Sin till Sinai, men nu sedan med säkerhet blifvit tagen af otaliga pilgrimer på deras vandring till lagens berg; och utur denna i dalen *Mukatteb*, som är den beskrifna. De branta rödaktiga klipporna, som bestå af en lättarbetad lös kalksten, hafva af skaror utaf pilgrimer, som under den Christna tiden vandrat till lagens berg, blifvit begagnade till naturliga minnesstenar att bringa sig uti efterkommande bröders åtanka. Der äro till en del obekanta skrifttecken, i hvilka vi tyckte oss kunna igenkänna dels Arabiska, dels Hebreiska eller Grekiska bokstäfver. Jemte inskrifterna äro äfven på ett ganska enkelt sätt tecknade kameler med eller utan ryttare, samt hästar eller åsnor, som

blott med möda kunna skiljas från hvarandra; derjemte getter och fattiga pilgrimer, som gå till fots. Några Grekiska inskrifter innehålla icke en gång pilgrimens namn, utan blott ett: »From! haf i åtanka!» Ett enkelt kors skulle utvisa deras bekännelse af ordet om korset och förena dem med pilgrimerna under följande århundraden. Vi uppfyllde bedjande deras begäran. Vårt hjerta rördes djupt på detta ställe, vattnadt af otaliga pilgrimers tårar, hvilka under längtan efter det herrliga målet försmägtade af hetta och törst och kanhända ännu mer försmägtade af hunger och törst efter rättfärdigheten, som skulle borttaga deras själaångest och förläna dem frid. Der inskrifterna stodo som tätast lägrade vi oss i fullmånans milda sken, och helgade oss i vemodig rörelse till vidare vallfart.

Följande dagen kommo vi utur dalen Mukatteb till ett rysligt vildt och trångt pass. Sådana vägar föra till lagens berg, liksom de skulle häntyda på Israelitiska folkets dåvarande tillstånd eller deras hjertas tillstånd, som ännu icke hafva förnummit lagens dunder. Vi nedkommo genom passet uti den herrliga dalen *Feiran*, som sträckte sig i temlig bredd ungefär fem timmars väg från hafvet, och sannolikt af Israeliterna valdes under tåget från öknen Sin. Mörka berg, som än spela i rödt, än åter i hvitaktig färg, omgifva den breda dalen, som är uppfylld af tamarisker och buskar. I det blåa fjerran höjer sig Serbals mång-

taggiga spets. Vid en vändning befunno vi oss plötsligt uti en lund af stora smärta palmer. Under dessa hade Tavarah-Araberna nedsatt sig uti enkla af låga stenväggar uppbyggda hus utan tak, som syntes vara blott ruiner af äldre byggnader. Bredvid palmerna lyste äppelträd, hvilkas rikligt utdelade frukter gladde vårt folk. Vår Scheikh helsades från alla sidor vördnadsfullt med ett gladt «Salaam, välkommen!» och mottogs med en hastigt upprepad kyss på högra kinden. Bergen på högra sidan, i synnerhet Serbal, syntes rökande. De ända till middagen af stark blåst framdrifna skyarna hade delat sig, och de glatta af solen belysta klippväggarna fasthöllo ångande den nedslagna skyn. Resande under palmer, kommo vi snart till orten *El-Macharat*, som är uppbygd på ruinerna af det gamla *Pharan*. På en kulle uti dalens bredare del kan man ännu under stadens ruiner igenkänna den gamla biskopliga kyrkan och grunden till månget enskilt hus. Vid kullens fot strömade en klar, vacker källa, lefvande vatten. Huru gladt uppfriskade sig icke våra Beduiner, huru ifrigt drucko icke kamelerna! Sedan uti Grekeland hade vi icke sett någon munter bäck — vi förstodo nu, huru Skriften talar om strömar af lefvande vatten (Joh. 4: 10; 7: 38. Uppenb. 21: 6; 22: 1). Vid det klara vattnet prålade en vacker sträcka af trädgårdsanläggningar i frisk grönska, medan nakna och kala klippväggar på sidorna stodo i höjden. Ända sedan i Cairo hade vi

endast sett trånande dvärglika träd. Huru fröjdade sig derföre nu vårt hjerta af denna grönska! Huru mången försmägtande pilgrim torde hos biskopen af Pharan hafva funnit andelig och lekamlig vederqvickelse! Huru måste det knorrande Israels folk med blygd erkänna, att den Gud, som fört dem i öknen, är en kärlekens Gud, som äfven vid den svåra vandringen till lagens berg och syndens kännedom icke låter det fattas ljufliga vederqvickelsens stunder!

Sedan trädde åter tamarisker uti palmernas ställe, och en väldig bergs-port, likasom genom konst sprängd uti klippan och rikligen betäckt med inskrifter, slutade den tjusande dalens palmlund efter en utsträckning af nära två timmars väg. Utanför denna bergsöppning öppnade sig den stora dalen *Scheikh*, som i en vid halfkrets sträcker sig ända till Sinais fot. Efter ungefär fyra timmars väg vidtager det majestätiskt förskräckliga granitberget *Horeb*. Granitklippor af sex till åttahundra fots höjd, hvilkas yta är svärtad af solen, resa sig mot himmelen. Omkring två timmars väg framför Sinai och en half timme från vägen, ligger källan Abu-Suveirah. Här hade folket lägrat sig uti Rephidim (2 Mos. 17: 1—7), och då det icke hade något vatten, knorrade det åter emot Herran. Men Herren sade till Mose: »Si, jag vill stå der före dig på ett hälleberg i Horeb; der skall du slå hälleberget, och der skall utlöpa vatten; så att folket får dricka.» Derföre

kallade man det rummet *Massa* och *Meriba*. Snart framträder vid en vändning i samma dal en klippa, bakom hvilken han vidgar sig till en betydande slätt. Ofvanpå klippan beherrskar ögat dalens båda sidor, och klippan heter Mokad Saidna Musa, vår mästares Mosis säte. Der »kom Amalek och stridde emot Israel i Rephidim (2 Mos. 17: 8—16). Mose gick öfverst upp på högen, och så länge Mose uppehöll sina händer, hade Israel öfverhanden. Och Josua nedlade Amalek och hans folk genom svärdsägg.« Men han och folket hade blott fört svärdet, den bedjande Moses hade segrat, styrkt i bönen af de sinas gemenskap!!

Vi vände oss redan tidigare upp mot Sinai på en besvärligare, men betydligt närmare väg. Låga grus- och sandkullar bilda likasom ett bälte omkring det vördnadsbjudande berget Horeb. Likasom genom en trång port kommo vi till foten af ett trångt pass. Vi stego af våra kameler, som mödosamt arbetade sig uppför den trånga stigen. Svarta remnade granitklippor af fruktansvärd höjd, blott några hundra fot aflägsnade från hvarandra, bilda mellan sig en flodbädd, i hvilken en bäck under regntiden här dånande nedstörtar. Väldiga klippblock tillspärra vägen, och nya klippstycken hota att från de vilda bergen nedstörta öfver pilgrimens hufvud. Ändtligen efter nära två timmars stigande vidgar sig passet. Vi gingo upp på höjden. Redan sågo vi på långt

håll Sinais dunkla spets. Naken och öde var marken under oss, bergsklippor omkring oss, och snart stodo vi på den stora slätten *Rahah*, som är omgifven af vilda sönderfallna spetsar af branta granitberg, som höja sig tusende fot. Denna slätt slutar ungefär en half timmes väg framför oss vid *Sinais* höga bergvägg, hvilket uppstiger majestätiskt mellan sina sidoberg nära femton hundra fot högt. På denna slätt lägrade sig Israel. Till venster om Sinai öppnade sig den trånga dalen Schueib, Jethros dal. Mörka cypresser och blommande fruktträd i frisk grönska vederqvickte ögat, och bakom cypresserna höjde sig framför oss *S:t Catharinas Grekiska kloster*, likt ett fäste. Från den omkring trettio fot höga dörren nedfirades ett tåg, och vi hissades upp, emedan de andra portarne voro af fruktan för Beduinerna tillslutna. Priorn mottog oss med en hjertlig välsignelse-önskan, och förde oss till främlingarnes kamrar, hvilka prydda med enkla tapeter ligga efter hvarandra vid en lång pelargång. Efter en kort helsning och den vanliga undfägnaden med kaffe inhyste vi oss uti en större kammare. Det var nu aftonen den 28 Februari nära fjorton dagar sedan vi hvilade under tak i något hus.

Vår resas första mål var uppnådt. Vi greto tacksamhets-tårar. Såsom Herren fordom förde sitt folk utur Egypti land, så hade han ock nu burit oss från det aflägsna vesterlandet på örnavingar och fört oss till sin helgedom! Uti de

berg, som nu omgåfvo oss, hade den allsmägtiges dunder och den starka basunens röst återskallat! Sedan dess och sedan Sinai bär korsets tecken — huru många skaror af pilgrimer hafva icke genom den torra öknen gråtande och bedjande nalkats detta heliga ställe — salige som nu stå för lamsens thron i hvita kläder och med palmer i händer!

3. Sinai.

Vår första vandring var till det ställe, der lagen gafs. Ledsagade af en from klosterbroder och med ett talrikt följe af Dschebelijeh, klostrets lifegne, stego vi uti dalens vestra fördjupning uppåt en brant väg, som höjde sig likt en trappa. Denna fördjupning är så trång, att portar äro på några ställen bildade öfver densamma. Här stodo fordom prester, för att höra andäktiga pilgrimers bikt. Efter ungefär en timme inkommo vi uti en trång dal, omgifven af bergsklippor. Vid en källa ligger en vacker grön plan, och midtpå densamma höjer sig en cypress, mörk och ensam. Icke långt derifrån innesluter en enkel byggnad tvänne kapeller: det större är Elisas, det mindre *Elias*. Bakom dess allraheligaste finnes en icke obetydlig håla. Här skall Elia hafva uppehållit sig, då Herrans engel böd honom att gå till Guds berg Horeb, och han kom dit uti en kula och blef der öfver natten. Och der gick

förbi Elia ett stort starkt väder, som bröt berg och sönderbråkade hällar; efter vädret kom en jordbäfning, och derefter en eld; men Herren var icke i dem. Slutligen kom ett sakta susande väder: deruti var Herren (1 Kon. 19: 1—18). Så for det milda löftets stilla susning genom det gamla förbundets stränga tid. Så förvandlade sig under en djup förebild Sinais dundrande åska med den blixtrande elden och jordbäfningen uti evangelii milda stilla flägt. Det skedde vid Sinai, på det rättfärdighetens och nådens Gud skulle visa sig såsom Jehovah, den ende oföränderlige.

Derefter höjde vägen sig ännu brantare, och efter mer än två timmar hade vi uppnått bergsspetsen *Dschebel Musa*, Sinais topp, som ligger sjutusen fot högt öfver hafvet. Såsom hela berget, så är äfven spetsen af grå granit, och har en yta af omkring aderton fots diameter. På östra sidan står ett litet nästan förfallet kapell, fordom deladt mellan Greker och Latiner, och på vestra sidan en mindre äfvenledes förfallen Moskée. Klipporna äro allt omkring betäckta med Arabiska, Grekiska och Armeniska inskrifter, som bevara minnet af forntidens pilgrimer.

Ögat sväfvade här vidt omkring öfver land och haf. Åt öster syntes Abakahs hafsvik, och bakom henne Arabiens bergssträckor, under det närmare intill otaliga kullar och bergskedjor, svarta, skrofliga, nakna och förvittrade omgifva Mosis berg. Dessa berg stego i söder såsom en amfi-

theater allt högre och högre, och omflötos i afläget fjerran af hafvets blåa vågor såsom af en gördel. Majestätiskt upphöjer sig i sydvest Dschebel Catharin, likasom ett fäste skyddande lagens berg; längre bort mot norr öfver otaliga kullar glänsa vid foten af Atakah vid Suez Röda hafvets vågor, som delade sig för Guds folk. Än mera i norr följer den ödsliga trappformigt uppstigande öknen El-Tih, och framför henne de mångspetsiga klippbildningar, som omgifva slätten Rahah, och slutligen Sinais långa småningom uppstigande rygg, som undan allt buller och all oro sträcker sin topp, Mosis berg, utur dalarne.

Berget sänker sig brant nära tvåtusen fot ned till lägre grushögar och sedan till en bred dalslätt, som i öster och söder höjer sig såsom en amfitheater, och mottog Israels menighet. Deras öga skådade upp mot berget, som stod öfver dem likt ett ofantligt *altare*. Ja, det står såsom ett altar i det allraheligaste, hvilket alltomkring omgifves af klippspetsar, såsom af koret uti en majestätisk dôm hvaröfver den blå himmelen hvälfver sig såsom tak. En Guds helgedom! Hvarje spår af mensklig hand är långt borta. Ingen fogel synes i luften, intet gräs på klipporna. Endast himmel, berg och haf stå såsom orörliga vittnen af Guds allsmägtiga skaparekraft, som himmel och jord gjort hafver!

Här slöt Herren *förbundet* med sitt folk. Folket, lägradt i Rahah, Scheikh och nästgrän-

saade dalar, helgade sig i tre dagar. »Som nu den tredje dagen kom och morgonen vardt, då hof sig upp ett dunder och ljungeld och en tjock molnsky på berget och ett ljud af en ganska skarp basun. Och Mose förde folket utur lägret emot Gud,» sannolikt genom dalen Sebaijeh, som är i bredden lika med dalen Scheikh, »och de gingo inunder berget. Och hela Sinai berg dammade deraf, att Herren steg neder uppå det i eld, och dess rök gick upp såsom röken af en ugn, så att hela berget bäfvade svårliga» (2 Mos. 19: 11, 16—18). Huru måste icke Israel, född på Egyptens slätter, bäfva under dessa berg! Huru måste icke de, som knappt voro vane vid åska och blixt, förskräckas af denna åskas fruktansvärdt återskallande dunder! »Och basunens ljud gick och vardt ju starkare.» Och Gud förkunnade dem i tio bud sin allvarliga vilja, som ställets fruktansvärda utseende och den bäfvan, som Guds uppenbarelse medförde, antydde. Men då folket hörde dundret och basunens ljud och rösten utur mörkret, och såg berget rökande och brinnande af eld, så bäfvade de för Guds herrlighet och majestät, och bådo, att Herren icke vidare måtte tala med dem utan med Mose. Herren hörde dessa folkets ord, och Moses blef fyratio dagar på berget i mörkret, deruti Gud var, och undfick lagar, bud och rätter för folket. (2 Mos. 19: 19; 24: 18).

Denna *Guds lag*, förbundet vid Sinai, be-

gynte den andra epoken eller hushållningen uti Guds rike. För syndens skull är han mellankommen mellan löftets och uppfyllelsens tid, på det lagen såsom en tuktomästare till Christum må uppväcka åstundan efter förlossning. Lagen sjelf är ett aftryck af Guds väsende och vilja. Den är gifven i denna fordran: «Varer fullkomlige, såsom Eder Fader i himmelen fullkomlig är.» Derföre har lagen en evig sanning och skall förblifva, såsom Gud blifver ifrån evighet till evighet, och Christus måste säga, att han icke var kommen till att upplösa lagen. Men den var gifven för en bestämd tid och till ett bestämdt folk, och derefter måste formen för kungörandet antaga en bestämd gestalt, som betingades genom tiden och folket. Denna form är öfvergående och förgänglig; den måste blifva upplöst och är nu upplöst genom Christum. Lagens kärna förbinder således de Christna, medan lagens Judiska form icke är för dem förbindande. Hela lagen var sammanfattad i tio bud. Talet tio betyder i Skriften alltid något fullständigt eller fulländadt. Alla andra bud voro blott utvecklingar af dessa tio eller skulle genom yttre bruk hänvisa på andeliga fordringar och befrämja dem. Såsom nu buden antogo en utvärtes timlig form, så framträdde ock den Gudomliga belöningen uti en bestämd gestalt. Hon utfäste det förlofvade landet, hvars besittning skulle gifvas det lydiga folket, men fråntagas det syndiga. Nu hafva vi uti evangelii tid, i stället för

denna skugga till det tillkommande goda, sjelfva väsendet. Kärleken, som endast genom tron blir möjlig, är lagens fullbordan. Det heliga arfvet är nu det Jerusalem, som af himmelen nederkommet är. Men vi tacke Herran, som låter vårt öga, hvilket af evangelii klara ljus så lätt förblindas, uti gamla testamentets skuggor känna hans vilja.

Under sådan känsla läste vi på Sinais spets *de tio budorden* på grundspråket, hvilkas kraft och enkla högtidlighet på ett underbart sätt svarade mot den majestätiska omgifningen. Orden gingo genom vårt hjerta, såsom hade den Allsmägtiges åskor dundrat, såsom hade vi hört den starka basunens ljud!! Det var lördag, sabbats-dagen. Naturen hvilade fullkomligen. Intet spår af lif visade sig. Vi upphöjdes oemotståndligen till en helig sabbats-hvila. Vi stodo på det ställe, dit de tre stora religionerna på jorden, som bekänna den ende sanne Guden, dit nära hälften af menniskoslägtet med vördnad blickar upp! Judar, Muhammedaner och Christna tillbedja här sin Guds allmagt.

Djupt rörda, stego vi ned utför Sinais höjd. Den sänker sig uti en hög slätt med klippspetsar och djupa dalar ända till den branta sluttningen vid slätten Rahah. De bredare ställena äro besatta med kapeller och täcka trägårdar. Denna långa Sinais *rygg* skilde Moses från det oroliga folket, då han var hos Herren på berget. Men folket sade: (2 Mos. 32: 1—35) «vi vete icke,

hvad denna man Mose vederfaret är,» och begärde, att Aaron skulle göra dem en gjuten kalf. En fest kunde utropas och glädjeskri ljuda, utan att Moses hörde ett enda ljud deraf. Först då, när Herren böd honom nedstiga, såg han kalfven och dansen. Och när vi uppnått norra ändan af Sinai, Ras-el-Sufsafeh, utsträckte sig plötsligen under våra fötter de vida dalar, i hvilka Israel fordom hade sitt läger. Nu uppstiga här och der cypresser utur klosterträdgården. Vid bergets fot skall Moses, då han kom nära till lägret, hafva sönderslagit lagens taflor (2 Mos. 32: 19), och på en kulle, som ligger der ensam på den vida marken vid ingången till dalen Scheikh, lärer den gyldene kalfven hafva varit uppställd.

Följande dagen var en söndag, och vi använde honom till att närmare lära känna det vackra klostret. Dalen Schueib slutas strax bakom klostret med en kulle, som tillstänger honom, och är så trångt innesluten af berg, som uppstiga omkring tusende fot, att byggnaderna stödja sig mot sjelfva den vestra bergssluttningen. De äro omgifna af en mur af granitblock med flere små torn, ämnade till försvar. De inre delarne äro afdelta genom byggnader, gårdar och trädgårdar, hvartill i norr den stora klosterträdgården ansluter sig, som bär herrliga cypresser och mandelträn. Aprikos- och äppelträd stodo i friskaste blomning: päron, fikon, oliver och vindrufvor vexa rikeligen i denna trädgård, som lyser likt ett paradis mellan de öd-

sliga granitklipporna. Midt uti byggnaden inträder man genom en oansenlig portal uti en öfverraskande stor *kyrka*, en basilica från sjette århundradet, men genom seduare ombyggnader på mångfaldigt sätt förändrad. Hon är rikt prydd med målningar och silfverlampor. Till det allraheligaste sluter sig ett litet lägre beläget kapell. Man håller det för det ställe, der «Herrans engel syntes Mose uti en brinnande låge utur busken, och han såg, att busken brann af elden och vardt dock icke förtärd» (2 Mos. 3: 1—5). Sjelfva stället är betäckt med en metallplåt, som i upphöjdt arbete föreställer den underbara händelsen. Likasom Moses, så måste äfven vi draga våra skor af våra fötter, ty Herren sjelf hade kallat stället «ett heligt land.» Kapellet är praktfullt utsiradt med tapeter, lampor, ljusstakar och bilder, allt skänker af fromma tacksamma pilgrimer.

Då vi inkommo, ringde klockan och munkarne församlade sig till Gudstjenst. De höllo den upplyftande Grekiska liturgien: alla klostrets innevånare voro församlade, äfven en för kort tid sedan till Christendomen öfvergången Beduin en Dschebelijeh. En Gudstjenst uti denna rysligt heliga ödemark grep mig underbart. Det var midfastosöndag, en rätt vederqvickelsesdag på vår vallfart. Uti dagens epistel (Gal. 4: 21—31) förkunnade Aposteleln oss den djupa betydelsen af testamentet «från berget Sinai.»

Efter Gudstjensten besökte vi några af de

tjugufyra *kapeller*, som ännu finnas inom klostrets område, och fordom voro fördelta mellan olika Christna kyrkor, samt den nu ur bruk komna Moskéen, hvaruti Islams bekännare fordom borde tillbedja. Derefter besågo vi *bibliotheket*, som är rikt på handskrifter, i synnerhet af bibeln. De få tryckta böckerna äro mest Grekiska, undantagande några af en missionär skänkta biblar. Så hade vi ock uti vår kammare funnit en Tysk bibel, oss till en icke ringa glädje. Uti erkebiskopens kammare bevaras en skön handskrift af de fyra evangelierna uti guldbokstäfver, som liknar de Alexandrinska handskrifterna och börjar med Johannis evangelium. Men munkarne ville icke visa oss den. Slutligen stego vi ned i *benhuset*, som utgjordes af tvenne underjordiska gångar, der presters och lekmäns ben voro upplagda i särskilda högar. Hufvudskallarne lågo, skilda från de öfriga benen, uppstaplade i en hög. I andra hvalfvet stå erkebiskoparnes ben i en rad af kistor, och der bredvid de två eremiternas, som uti de närliggande bergen burit pansarskjortor på bara kroppen och med en kedja sammanbundit sig vid hvarandras fötter.

Eftermiddagen vandrade vi till dalen *Lebaijeh*, vid hvars ända Israels barn församlades, för att höra lagen från Mosis berg. Hade vi från Dschebel Musas höjd måst beundra dess majestätiska belägenhet, så förvånade vi oss nu öfver Guds upphöjda altare, som i de mest storartade former

uppsteg brant framför oss. Vi hade på hela halfön icke sett något berg, som i så hög grad svarade mot Skriftens antydningar.

Samma intryck förnyades, då vi följande dagen bestego det högsta berget i trakten, Dschebel Catharin. Vägen gick vid Sinais norra fot till dalen Rahah och sedan till dalen Leja, som är betydligt trängre än de båda östra dalarne, som gå i jemnbredd med hvarandra. Förbi en täck trädgård med cypresser, oljoträd och blommande fruktträd kommo vi efter halfannan timme till det vackra, midt ibland herrliga trädgårdar vid en frisk källa belägna, klostret *El-Arbain*, «de fyrtio,» hvaruti fyrtio munkar fordom vid ett öfverfall af Araberna, troligen i fjerde århundradet, blefvo mördade. Klostret är nu öfvergifvet. Härifrån uppklättrade vi till venster om bergväggen. Flera Sinaitiska inskrifter voro inristade i klipporna. Vi måste arbeta oss fram mellan stenar och stora klippstycken. En frisk källa med herrligt klart vatten uppfriskade oss under det mödosamma uppstigandet. Vi uppnådde högsta bergsryggen, hvaröfver bergets spets brant uppstiger, bestående af klippstycken, som äro ganska svåra att uppklättra på, och slutligen efter två och en half timmes stigande från El-Arbain stodo vi på *Dschebel Catharins* spets, en topp af oerhördt stora rödaktiga stenblock. Vi befunno oss mer än åttatusen fot öfver hafvet. Under oss låg hela Sinais halfö, som i norr begränsas af öknen El-Tih och på alla

andra sidor omgifves af Röda hafvets vågor; Suez hafsvik med Afrikas berg och framför dem Serbals vilda bergsklippor; på andra sidan Akabahs vik jemte Arabiens berg och framför dem ett helt haf af svarta bergsspetsar; slutligen vid våra fötter den oförliknelige Dschebel Musa, Sinais topp, kring hvilken de närliggande bergen lägra sig såsom kring en medelpunkt. På den ena af de båda spetsarna vid ruinerna af ett litet kapell uppfriskade vi oss af de förråd, som våra vänliga ledsagare hade medtagit, och öfverlemnade oss åt det öfverväldigande intryck, som den underbara halfön ingaf. Det var likasom om icke endast laggifvarens stränga majestät, utan äfven lagens mångfaldigt frestande kraft hade uttalat sig uti de förfärliga klippuddarne och bergsspetsarne. Det inre sammanhanget mellan lagens utgifvande och stället, der det skedde, sambandet mellan historien och naturen hade aldrig varit oss så klart. Det var ett yttre afslutande af allt det, som vi härtills hade enskilt lärt känna. På den om morgonen valda vägen återvände vi lättare och hastigare till vårt kloster tillbaka.

Den fjerde och sista dagen på Sinai helgade vi till stilla betraktelse, och läto det heliga ställets rika historia likasom passera förbi oss. Efter Israels barns vistelse i öknen omtalas blott ett besök på Sinai uti gamla testamentet, nemligen då Elia blef ditsänd. Just han, hufvudet för profeterna, måste föras till det ställe, der lagen ut-

gafs, på det profeternas förutsägelser skulle blifva kända till deras verkliga beskaffenhet. När presterna afföllo, skulle de genom särskilt Gudomlig ingifvelse lägga folket på hjertat de i lagen förkunnade straffen och utlofvade nådegåfvorna, och dermed förknippade Herren hotelse af bestämda straff samt en bestämd hänvisning på den högsta nådegåfva i framtiden, Christi uppenbarelse. Lagen och profeternes förutsägelser stå derföre i närmaste samband med hvarandra. Deras stora representanter Moses och Elias stodo begge på Sinai. Sednare återfinna vi dem förklarade på berget Thabor. Att för öfrigt ingen Israelit vandrade till Sinai och inga ordentliga vallfarter dit bildade sig, är naturligt. Herren bodde ju uti Jerusalem midtibland folket, och tre gånger om året vandrade den fromme Israeliten till Guds hus. Detta tog all hans tid i anspråk; der fann han Herren sjelf, då han i öknen blott skulle funnit kalla stenberg.

Detta ändrade sig först uti den Christna tiden, då fromma eremiter uppsökte heliga ställen, för att långt från verlden ostörde helga sig åt Herran, som blef hos dem, hvart de än måtte vända sig på jorden. I tredje, och än bestämdare i fjerde århundradet höre vi omtalas skaror af eremiter, som på Sinai uppslogo sina stilla hyddor (klauser). Deras celler voro långt aflägsnade från hvarandra, på det de icke eller måtte störa hvarandra uti deras andakt. Hela veckan

igenom lefde de ensamme, och samlades blott om söndagsmorgonen uti den kyrka, som kejsarinnan Helena skall hafva uppbygt öfver det ställe, der den brinnande busken var. De anammade den heliga Nattvarden, och återvände sedan styrkta hem, hvar och en till sin klaus. Ofta inträngde dock horder af vilda Saracener uti deras heliga stillhet, och de värnlösa munkarne blefvo offer för deras mordlystnad. Vid ett sådant öfverfall dogo de förr nämnda fyratio martyrdöden. Slutligen grundade kejsar Justinianus år 527 vid Helenas kyrka ett kloster*) med en stark fästning, och skänkte dit tvåhundra slafvar med deras hustrur och barn till beskydd och tjenst. Nu förökade sig antalet af munkar och eremiter till nära sjutusende, och talrika vallfarter anställdes till de heliga orterna och de heliga männerna. Muhammedanernas eröfring har förminskat innevånarnes och pilgrimernas antal; men klostret har af dem aldrig varit helt och hållet förstördt. Det går till och med en sägen, att Muhammed sjelf uti ett särskilt bref lofvat munkarne säkerhet för hvarje orättvisa af hans anhängare. Nu stå de under de angränsande Beduinernas skydd, åt hvilka de derför betala små afgifter. Afkomlingarne af de till klostret skänkta slafvarne, som nu uppgå till öfver tusende, hafva blifvit Beduinerna lika, men hafva fortfarit att vara klostrets lifegne. Munkarne, ungefär tjugu till antalet, lefva för

*) Claustrum.

deras heliga pligter och för att mottaga pilgrimer eller främlingar, hvilkas antal nu knappt uppnår etthundra om året. Uti den vidsträckta vilda öknen samla de sig uti en kyrka vid klart friskt vatten och liflig grönska emellan ödsliga klippor. Bland millioner otrogna erbjuda de den ensamme vandraren christligt sällskap. Underbart gripande klockljud kalla till deras gemenskap, den ensamma stillheten uti naturens storartade stillhet böjer till en outsägligen djup andakt. Stunderna på Sinai äro hvilopunkter på vallfarten till det himmelska Canaan, på hvilka man anande erfar, »att det ännu står Guds folk en rolighet tillbaka.»

4. *Beduinerna.*

De välsignade dagarne på Sinai voro slutade. Vår Scheikh Hussein hade hemifrån sin dal hemtat bättre, starkare kameler. Morgonen den 5 Mars blefvo lastdjuren under stor trängsel af församlade Beduiner och lifegna lastade. Sedan bestego vi våra dromedarer och lemnade klostrets oförlikneligt intagande dal. Vi foro genom dalen Scheikh, och passerade efter omkring tvänne timmar Mosis säte, der han genom bönen segrade öfver Amalek.

Nu kunde vi icke mer följa Israeliternas spår genom öknen. De hade ett helt år varit lägrade vid Sinai, der tabernaklet upprättades. Derefter vände de sig efter eld- och molnstodens led-

ning mot öster. Vid Tabera eller Lustgrifterna måste många af folket uppbära straff för deras frosseri. Hazeroth, der Aaron och Mirjam fingo lönen för deras motstånd mot Mose, tror man sig igenkänna uti brunnen Hadrah. Sedan tågade folket uppför Abakahs hafsvik till Kades nära förlofvade landets gränsor. Härifrån utsändes spejare, men deras budskap om jättar (»tyranner»), som bebodde landet, bragte folket i uppror emot Herran. Och Herren såg, att hela detta slägte, uppvuxet i Egyptens träldom och trots all erfarenhet af Guddomlig hjelp dock ständigt uppfyldt af åtrå efter Egypten, icke var värdigt att intaga det heliga landet. De måste alle dö i öknen. Trettioåtta år måste de lefva uti öknen såsom herdar, lika nutidens Beduiner. Först det nya folket, som var uppvuxet uti öknens frihet och från barndomen vandt att uti eld- och molnstoden följa Herrans vilja, skulle blifva landets arftagare. Så måste de vända om ifrån Kades, och stannade sannolikt i trakten af Eziongeber vid ändan af Abakahs vik, den Elanitiska hafsviken. Härifrån försökte folket efter 38 år att draga genom Edomiternas land. När de der tillbakavistes, vände de sig till Moabiternas öken, der den stora karavanvägen ännu framgår, drogo åt öster om Döda hafvet och inträngde sedan öfver sjelfva det heliga landets gränsor.

Vi valde ginaste vägen från Sinai till Förlofvade landet öfver Nukhl. Första dagen lägra-

de vi oss redan i dalen Scheikh på ett ställe, der det vid många tamarisker fanns ypperligt foder för kamelerna. Nästa dag aflägsnade jag mig genast med min följeslagare från den öfriga karavanen, emedan Scheikh Hussein hade inbjudit oss till ett besök uti sitt *tält*. Han red på sin dromedar under glädtig sång förut. Det gick genom smala östliga dalar och trånga pass, sådana vi aldrig förr hade lärt känna och hvilka af resande icke lätteligen besökas. Vi måste beundra våra dromedarers skicklighet och säkra steg; vi voro endast på få ställen tvungne att stiga af. Slutligen hade vi mot middagen inkommit genom ett trångt pass, och befunno oss på en vidsträckt hög slätt, som sänker sig något från söder mot norr, och gifver utsigt öfver den närliggande öknen El-Tih. Vi sågo framför oss tvänne rader tält. Scheikhen visade triumferande på dem, och snart hade han fört oss uti sin boning.

Den var framför alla andra utmärkt genom sin storlek och omgifven af ungefär tjugu tält. Tälten beredas af mörkbrunt tyg, som förfärdigas af kamelhår, och spännas öfver fyra eller fem enkla stänger, som äro ungefär sex fot höga. Hela tältet, som icke är rundt utan fyrkantigt och framtill öppet, delas genom en tältvägg uti två delar, af hvilka den mindre är för qvinnor och barn, och den större utgör männernas divan. Uti vår Scheikhs större tältkammare utbreddes en matta under oss. Sedan uppgjordes eld, kaffé

brändes, stöttes, och gafs först oss och derefter tre eller fyra Scheikhens vänner, som hade infunnit sig. Pipan vandrade efter österländsk sed från den ena till den andra. Under tiden hade Scheikhen skickat till hjorden, som vallades af äldsta dottren. Ett ungt lamm hemtades, slagtades och bereddes. Frun uti sidokammaren tillblandade fint hvetemjöl, knådade och bakade kakor. Ändtligen efter omkring två timmar frambar Scheikhen *måltiden* uti två träskålar. Den ena innehöll en soppa med de finaste delarne af lammet och den andra de öfriga styckena. Brödet måste tjena såsom sked. Förträffligt vatten, regnvatten, hvilket Beduinerna i motsats emot källvattnet kalla vatten ifrån Gud, var vår dryck. Endast Scheikhen åt med med oss, de andra, hvaribland nu befunno sig alla ansedda i läget samt vår värds vikarie, Scheikh Musa, väntade vördnadsfullt, lägrade i en vid krets. Medan vi åto, märkte vi ofta en rörelse på mellanväggen mellan båda tältkamrarne. Scheikhens fru tittade och lyssnade genom en springa, än i dag likasom det berättas om den lyssnande Sara vid den måltid, som Abraham uti Mamres lund beredde åt Herrans änglar (1 Mos. 18: 6, 10). Scheikhens båda barn, den lilla dottren Fahtme och en gosse Dervisch, kommo emellanåt fram och beundrade nyfiket de främmande. Sedan drogo de sig hastigt och skyggt tillbaka, säkert för att omtala för modren. När vi hade slutat måltiden, fick hvar och en af de

närvarande kaka med ett stycke kött, allt efter ålder och rang. Sin vikarie Musa gaf vår Scheikh efter gammal österländsk rätt först åtminstone en dubbel portion (1 Mos. 43: 34. 5 Mos. 21:17). Detta var en måltid, som Abraham för fyra tusen år sedan kanske skulle på samma sätt hafva hållit.

Sedan den tiden har sandöknen bevarat *sedernas* gamla enfald nästan oförändrad, och det är rätt nedslående att från vårt förfinade, af behof fulla lif kasta en blick uti dessa herdefolks lyckliga stillhet. De samla sig under stammens äldste eller Scheikh, hvilken de följa såsom en fader. Det är endast han, som fäller dom. Under detta korta besök hade vår Hussein många bestyr att afgöra och månget hemligt samtal med sin vikarie. Partiskhet och mutor äro för dem främmande, och verkställigheten följer genast på utslaget. Redlighet och ärbarhet äro der ännu hemmastadda: stöld är oerhörd och straffas med döden. En fader, som hade hört en sådan förbrytelse af sin son, störtade honom sjelf genast ned utför en hög bergsklippa. Den ägtenskapliga troheten förblifver okränkt. Gästfrihet utöfvas i vidsträcktaste omfång, och gästen är säker om allt beskydd. Beduinernas rikedom består i deras hjordar och kameler. Kamelerna tjena dem dels vid deras krigståg, dels vid karavanhandeln, hvarigenom de på alla håll hafva förtjent mycket. Åkerbruket lemna de blott åt de fattigaste och

ringaste, Fellahs. Konster och äfven handtverk äro dem obekanta. De flesta anse det för en skam att blott skrifva eller läsa.

Religionen är ganska enkel. De kalla sig väl Muhammedaner, men endast få hålla fastorna eller göra vallfart till Mekka. Koran är knappt känd och Moskéer hafva de alls icke. Deras religion har också egentligen förblifvit sådan den var vid Abrahams tid; det är en tro på Gud, som har gjort himmel och jord, som har sin thron i himmelen och från hvilken all god gåfva kommer. De söka att genom sträng redlighet förvärfva sig hans nåd, tills Gud kallar dem hädan från de lefvandes antal. Ju mindre det finnes i dessa satser, som strider emot den Christna tron, desto lättare måste det blifva för missionärer att verka ibland dem. Och om det lyckades att genom sann Christelig kärlek draga dem ur deras likgiltighet för religiösa ting, hvilket härtills ännu icke ens är försökt, så skulle de blifva lefvande och kraftfulla medlemmar af kyrkan.

Likväl måste de då aflägga mycket, ty det gäller ännu alltid (1 Mos. 16: 12), att de äro *vilda* menniskor, och så trogen än vännen är emot sin vän, så är »deras hand dock emot hvar man, och hvars mans hand emot dem.» De ligga i ständig strid emot angränsande stammar: rof och mord är deras lust. Ibland dem sjelfva råder blodhämnden, och den mördades anförvandter förfölja mördaren till det yttersta. Det blif-

ver honom intet annat öfrigt än att fly i fremmande land och det lyckas sällan att genom rikliga penningegåfvor till anförvandterna utverka tillstånd att få återkomma. Redan Moses kunde icke på annat sätt motverka denna grufliga sed att taga sjelfhämnd, än dermed att han inrättade särskilda friståder (4 Mos. 35: 6).

På Sinai-halfön bo nu för tiden omkring 4000 Beduiner. I öster nära Abakahs hafsvik, der Israel bodde, hafva de fruktbara dalar och fält; men i söder och vester, der våra Tavara-Araber bo, fattas det nästan alldeles spanmål, och de äro tvungna att köpa allt uti Egypten. Derföre äro de fattigast bland alla, och uthyra sina kameler åt resande. De behålla dock dervid sin ärlighet och redlighet, och fastän vi alltid sofvo blott under deras beskydd och tältet om nätterna stod dem öppet, hafva vi dock aldrig förlorat det ringaste. Endast i afseende på bröd och vatten fordras det ett kraftigt försvar emot deras hungriga magar. Vatten och bröd, gräddadt i askan, är deras vanliga föda, hvarmed de gerna låta sig nöja och som styrker dem till de största ansträngningar. Kaffe och kött höra till läckerheter, dem de vanligen blott då tillåta sig, när gästvänskapens pligt fordrar det. Klädnaden består af enkla benkläder och en linnerock. Den är omgifven af en gördel, som innehåller patronväskan. En mössa med en konstigt omlindad turban, ett gevär med luntlås och ett svärd, som

tillika måste göra tjenst för knif, fullända rustningen. Sandaler af fiskskinn komma ännu ofta dertill. Scheikhen utmärkes af en brokig, mest röd rock och en kostbar turban. På resan åtskildes vår Scheikh blott genom en röd med silfver rikt stickad gördel. Genom besöket uti »hans hus» hade förhållandet till honom blifvit ännu innerligare.

5. Från Sinai till Bersaba.

Då vi kort före solens nedgång återvände till vår karavan, hade den också lemnat dalen Scheikh och tälten voro uppslagna uti dalen Lebveh. Härifrån vände vi oss följande dagen i nordvestlig rigtning vidare. Mot middagen ändrade sig landets beskaffenhet. Sandstensberg upphöjde sig och drifsand betäckte marken. Vi öfvergåfvo den större karavanen, stego under Scheikh Husseins ledning med våra resekamrater utföre ett vildt och ödsligt brant pass och kommo i den öde dalen Suvuk, der vi lemnade kamelerna. Derpå klättrade vi på en ganska mödosam väg uppför ett brant berg, som kallas *Surabit el Khadim* och reser sig nära sjuhundra fot. Fantastiskt oregelbundna stå bergsspetsarna i höjden, än i rödaktig sandsten än svart skuggade, lagriga såsom skiffer: deremellan öppna sig rysligt djupa afgrunder. Ändtligen utbreder sig på en topp en hög plan: öknen El-This ofantliga terrasser

uppstiga såsom trappor framför oss, under det Horebs berg lågo såsom en oerhörd koloss bakom oss. Genom en rad af ungefär tjugu åminnelsestenar, betäckta med hieroglyfiska inskrifter, kommo vi till det lilla templets ruiner med ett i klippan uthugget allraheligaste. Väggarne och pelarne äro prydda med enkla bildhuggerier och hieroglyfer. Kort tid efter vårt besök har *Lepsius* för första gången tolkat dessa inskrifter och funnit, att de äro monumenter af åtskilliga Egyptens Faraoner, som hafva låtit arbeta uti de närliggande kopparbergverken, likasom vi förut sågo det uti grottorna vid Dschebel-Sekeleh i Egypten. Bergen häromkring äro betäckta af ett lager jernslagg, som sticker starkt af emot bergens ljusare färg, och ger den liflösa öknen en egen ryslig pregel.

Omkring två timmars väg längre fram slogo vi läger icke långt från den branta höjd, hvaruti öknen El-Tih höjer sig några hundra fot. En något framstående, mindre brant uppstigande kulle bildar passet *Rakineh*, ett af de få pass, genom hvilka man kan bestiga ökenslätten. Kamelerna behöfde två timmar för att med täta vändningar i sick-sack uppnå höjden. Snart kunde vi vederqvicka oss uti Abu-Nuteighineh under några palmer vid en cistern af godt regnvatten. De kringliggande cisternerna hade af salt från de närgränsande bergen fått en något salt smak. Nu stängdes utsigten af små kullar, och

vägen drog sig bort genom dalar, som voro betäckta med blott flintsten eller flygsand. Vi lemnade Abu-Ulejan betydligt i vester från vår väg och inkommo uti den stora dalen *Arisch*, som sträcker sig ända till Medelhafvet och uti sig upptager många andra dalar. Vi lägrade oss under tamarisker, och kamelerna funno förträffligt bete. Andra dagen sågo vi till höger en ensam stående kulle Sarbut, som uppstiger i form af en kegla och för sin besynnerliga skapnad och sitt fria läge är af Araberna vald till ett vårdtecken.

Några timmar sednare, på sjette aftonen sedan vi bröto upp från Sinai, ankommo vi till *Kulat-En-Nukhl*, som på Haj-vägen bildar den andra stationen för den stora Mekka-karavanen från Cairo. Det är en liten fästning, besatt med omkring tie Egyptiska soldater. Hon är bygd i qvadrat med fyra hörntorn, och omkring en djup brunn. Strax bredvid är en Scheikhs graf, vid hvilken några eländiga hyddor äro tillbygda. Fjorton dagar före oss hade den stora karavanen återvändt till Cairo, och trakten var alltomkring betäckt med spår af dess närvaro, i synnerhet med lik efter kameler, om hvilka hundar och roffoglar stridde. Vi valde vår lägerplats på något afstånd härifrån.

Vi hade nu öfvergått ifrån Tavara-Arabernas område inpå *Tiyahah-Arabernas*. Våra reskamrater bytte derföre om kameler och gjorde ett nytt kontrakt med denna stams vilda kraftiga

Scheikh. Scheikh Hussein, som stod i vänskapsförbund med honom, betalte blott en transitoafgift för hvarje kamel, och fick så ledsaga oss vidare. Då vi ända till förlofvade landets gräns skulle vidröra flera olika stammars område, så utgjordes våra reskamraters folk af Tiyahah, Terabin och Havat. Deras kameler voro sämre än våra, men Beduinerna sjelfva starkare och i synnerhet vapnen uti vida bättre tillstånd än händelsen var hos Tavara-Araberna. De lefva nästan beständigt i krig, och just nu i sista tiden hade det åter blifvit ganska oroligt ibland dem.

Vi tågade i tre dagar i nordöstlig riktning, så att vi lemnade Dschebel Hellal i vester. Flere vägar från Abakah och Suez stötte tillsammans med vår. Vegetationen hade betydligen tilltagit; örter, gräs och buskar betäckte marken i större mängd och friskhet. På fjerde dagen inträdde vi uti dalen Seram. Från denna tid märkte vi ofta öfverlefvor af gamla murar, som stodo här och der på kullarne och såsom spår af forntida odling bevisade huru mycket längre öknen nu framträngt. Det är ruiner af terrass-anläggningar, som vi sedermera allmänt funno i Syrien, för att under de starka regnskurarne förhindra jordens bortsköljning. Snart sågo vi till venster på högsta spetsen af en rad kullar ruinerna efter Aujeh (Augustopolis). Mot aftonen blef trakten lifligare och vackrare, talrika foglars sång skallade genom luften, en glädje, som vi länge måst umbära! En

vidsträckt grön slätt utsträckte sig framför oss och i aflägset fjerran höjde sig framför oss Juda bergsbygd, bestrålad af den nedgående solens gyldene ljus! Outsäglig hänryckning genombäfvade vårt hjerta, som längtade efter de berg från hvilka oss evig hjelp kommen är! Vi hade för första gången efter lång tid läger på gröna gräset, men måste också känna den större fuktighet och kyla, som ett sådant läger medförer. Nästa morgon uppnådde vi den bergshöjd, på hvilken *Ruhaibehs* vidsträckta ruiner ligga. Man kunde ännu väl igenkänna gatorna af en stor stad och husens grundmurar samt i midten ruinerna af en kyrka. Vid husen finnas djupa och skönt uthuggna cisterner med täckstenar af betydlig tjocklek. De präktigt huggna blocken hafva blifvit liggande såsom de vid förstöringen föllo, en boning för ödlor och öknens odjur. Detta är det ställe, der Isaak grof en brunn, och kallade honom Rehoboth (1 Mos. 26: 22).

Vi hade knappt lemnat Ruhaibeh, då två Beduiner af stammen Azazimeh kommo på vackert prydda hästar emot oss. De räckte vår Scheikh broderligen handen, under det den ena af våra ledsagare, en gammal Tiyahah, höljde sig uti sin mantel, emedan hans stam ligger i krig med Azazimeh. En fjerdedels timme sednare sågo vi tre Beduiner störta mot oss från höjden af en framför oss liggande kulle så hastigt som dromedarerna förmådde löpa. Vår karavan ryckte tillho-

pa, Beduinerna grepo till de länge å sido lagda kruthornen, gevären laddades. Bakom de tre Beduinerna visade sig åtta andra, som framstörtade på dromedarer och höllo gevären emot oss, så att de blott behöfde sätta luntan till. Vi höllo stilla och de voro redan nära. Scheikh Hussein gick dem till mötes. Det var ett ögonblick af ängslig väntan och spänd fruktan för öknens söner! Men Hussein räckte dem handen, och efter ett »Tajib, God vän» flögo de förbi oss. De båda Azazimeh hade under natten utspanat Terabins, deras fienders läger, men blifvit upptäckta och förföljdes nu. De hade dåliga hästar, och då dromedarer dessutom springa fortare än hästar, så voro våra Beduiner visse på, att de båda spionerna skulle snart vid Ruhaibeh ligga uti sitt blod. Hussein visade med triumf, huru ansedd han var hos alla olika stammar, och vi kunde gerna unna honom hans triumf. Detta var den enda gång vi råkade mellan krigiska horder och, sedan vi härtills blott erfarit fredligt sinne, äfven lärde känna detta folks vildhet.

Vi kommo snart till en präktig brunn med vattningsrännor. På sidan var kullen betäckt med ruiner af en stad. Den heter nu Khalasah och är det gamla *Elusa*, säte för en biskop. Juda bergsbygd framträdde för oss allt tydligare. Öknens örter upphörde, kullarne grönskade af friskt gräs och frodigt bete. Vida fält af vackra och lifliga berggrupper utsträckte sig för vårt lyckliga

öga. Foglarne i luften omgåfvo oss med glada fröjde- och lofsånger. I dalarne betade kameler, på kullarne hjordar af hornboskap, getter och får. Vi färdades utför en bred dalslätt och stodo vid *Bersabas* brunn. Det var lördag, sabbaten före årets påskvecka. Vår färd genom öknen var slutad. Vi måste för hvarandra bekänna: «Herren din Gud — — hafver lagt på hjertat ditt resande genom denna stora öknen, och hafver varit när dig, så att dig intet hafver fattats» (5 Mos. 2: 7). Vi lägrade oss vid Förlofvade Landets gränsor.

IV.

Jerusalem.

1. Uppresan till Jerusalem.

Bersaba är södra gränsen af det land, som sträckte sig från Dan till Bersaba, det heliga arfvet, som Gud hade lofvat sitt utvalda folk. Här gräfde Abraham en brunn, och gjorde ett förbund med Abimelech, och derföre kallade han stället Bersaba, edens brunn (1 Mos. 21: 25—34). Här predikade han om Herrans, den evige Gudens, namn. Herren syntes Isaak under ett löfte, och han byggde äfven på samma ställe ett altare, och hans tjenare grofvo äfven en brunn (1 Mos. 26: 23—33). Härifrån drog Jakob ut till Mesopotamien med den borttagna välsignelsen (1 Mos. 28: 10); och då han efter många svårigheter vid slutet af sin vallfart färdades till Egypten till sin son Joseph, offrade han i Bersaba och mottog Herrans löfte om hela Israels vistelse i Egypten (1 Mos. 46: 1—7).

Två brunnar gifva här förträffligt vatten, sådant vi icke hafve funnit sedan vid berget Sinai. Den större har tolf fots diameter och nära fem-

tio fots djup. Rundt omkring honom stå tolf vattenhoar eller djupt urhålkade stenar, i hvilka vattnet upphemtas ur brunnen åt boskapen. De gamla stenarne uppomkring kanten hafva djupa inskärningar af de tåg, hvarmed vattenkärlen uppdragas. Icke långt derifrån är en annan mindre brunn, omgifven af likadana stenhoar. På de närliggande högarne äro vidsträckta ruiner. Ännu äro grundmurarne af ett torn och golfven af flera Romerska badrum med deras vattenrör i behåll, och vittna om en fordomdags icke obetydlig ort. Från en kulles spets sågo vi solen luta till nedergång. Det Heliga Landets berg lyste i en förklarande aftonrodnad. Skaror af kameler drefvos hem. Beduinernas döttrar förde får- och get-hjordar till Abrahams brunn, öste vatten i hoarne, och skyndade med sina djur hem till de aflägsna tälten. Vår Scheikh red med några utvalda högtidligt långsamt på utsirade dromedarer till dessa herdars förste, för att blifva gladt välkomnad och undfägnad med ett lamm. Det föreföll oss, som om patriarkernas ord hade från de vackra kullarne ljudit emot oss, som om vi uti dalarne hade hört prasslandet af deras steg!

Såsom Abraham fordom gick från Bersaba till Moria, för att offra sin älskade son Isaak åt Herran, såsom skaror af trogna Israeliter drogo upp från Bersaba till Jerusalem, sjungande psalmer i den högre choren, för att till tacksägelse för deras befrielse hålla påska, så bröto vi ock

upp på Palmsöndagsmorgonen från förlofvade landets gränsor, för att till Långfredagen vandra till Golgatha!! Det gick öfver vågformiga höjder, mellan hvilka stora jemna dalar öppna sig, betäckta af betesmarker eller prunkande gröna fält. Djupa grafvar genomskuro dem, danade af vinterns befruktande regnskurar. Vi foro förbi flera Beduinläger. Uti ett, som var ganska stort, voro tälten uppspända i qvadrat och lemnade midtuti ett bredt rum för hjordarne. Tälten voro öppna emot solsidan, och gåfvo oss mången blick på pittoreska grupper af husliga bestyr. Sedan blefvo högarne brantare och bergigare: de trånga och smala dalarne, skyddade genom regelmässiga terrasser, voro betäckta af sädesfält; bergsluttningarne buro träd, i synnerhet terpentinträd. Ändtligen mot middagen sågo vi på höjden af en kulle vid ändan af en dal byn *Dhoheriyeh*, den första uti förlofvade landet, omgifven af frisk grönska och muntra hjordar. Vi lägrade oss på en vacker gräsvall vid oliveträd. Vårt tält blef snart omgifvet af nyfikna, och lifsmedel af alla slag läto oss känna, att vi ur öknen hade kommit till det land, som flyter af mjölk och honing.

Här måste vi skilja oss från vår trogne ledsagare Hussein. Nära en månad hade vi rest med honom, och han hade aldrig gifvit oss den ringaste anledning till obelåtenhet. Med glädje gåfvo vi honom den utlofvade summan till en ny brokig rock och en ny turban. Den vördnadsvärde

Scheikhen har hos oss qvarblifvit uti särdeles kärt minne.

Huru mycket vi uti honom förlorade, måste vi blott alltför snart erfara. Våra nya ledsagare voro större och starkare och i synnerhet af hvitare färg, men redan första anblicken lät sakna Beduinernas godsinthet och ädla hållning. De hade också hvarken dromedarer eller ridsadlar, utan vi måste på packsadlar af träd lida mycket af lastkamelernas plumpa och besvärliga gång. Himmelen öfverdrogs af moln, och snart följde regnskur på regnskur med kall blåst, så att vi sedan afresan från Tyskland icke haft dess like. Det var likasom om vi ännu kort före vallfartens mål borde känna de besvärligheter, som härtills hade trädt tillbaka. Sakta sluttande berg, ofvantill platta, ojemna men icke ödsliga, omgåfvo de dalar, hvarigenom vi tågade fram. De påminte mig ovilkorligen om grefskapet Mark i Westphalen. På höjderna upptäckte vi några härtills föga bekanta ställen. Vid middagstiden lågo *Hebrons* vinberg framför oss, hvilka sträcka sig långt in uti de vestra dalarne. Vi tänkte på Abraham uti Mamres lund och David, som länge hade här sitt konungasäte. Stadens tinnar syntes på långt håll: vi ville fara förbi på vestra sidan, för att desto hastigare ila till vårt mål; men vid slutet af en trång väg, som framgick mellan trädgårdar, trädde en Turkisk soldat framför oss med dragen sabel och visade oss till Hebron, för att

undergå femton dagars karantän! En förskräcklig underrättelse! Så måste vi kanske uti en unken karantän fira påskhögtiden! Det blef ej annat öfrigt än att följa med till Hebron. Här underhandlades med den nästan oafhängiga giriga Scheikhen, och efter utbetalning af en totalsumma af sexhundra piaster eller fyratio Thaler gaf han oss bevis, att vi hade fullgjort karantänens fordringar. Bestämmandet af en karantänstid var för honom blott ett medel till prejeri! Vi bröto i ögonblicket upp, för att komma ur hans grannskap och lägrade oss efter omkring två timmar vid källan *Dirveh*. Vid dess sida ligga ruinerna af en gammal Basilika; bergshålorna deromkring torde eremiter fordom hafva innehaft. Det var en rysligt kall natt. Våra Syriska kameldrifvares uppenbara uttryck blef oss ännu oangenämare genom berättelser om flere för kort tid sedan inträffade röfvareanfall och mordgerningar. Den af Scheikhen uti en näst-gränsande by oss påtvungna vakten kunde också just icke lugna oss. Korteligen det var den mest oangenämа natt under vår resa.

Strax efter solens uppgång bröto vi upp, och si «vintern var förgången, regnet var öfverståndet och sin väg, blomstren voro utgångna på marken, vårtiden var kommen» (Hög. Vis. 2: 11, 12). Genom Juda bergsbygds dalar och öfver dess höjder uppstego vi allt närmare till den högbyggda staden. Vi läste psalmerne uti den högre choren (Psalm. 120—132), hvilka Israels slägter for-

dom sjöngo, när de drogo upp till den staden, der man skall komma tillsamman. Vi gladdes i det oss sagdt var, att vi skulle gå in uti Herrans hus, och att våra fötter skulle stå uti dina portar, Jerusalem! Förbi Salomos dammar och tjusande trädgårdar förde vägen oss bredvid en gammal vattenledning på sluttningen af berget genom en vacker dal till *Bethlehem*.

Vid middagstiden anlände vi dit. Latinska klostret mottog oss kärleksfullt. Vi samlades till bön på det ställe, der vår Herre föddes — men våra hjertan brunno af väntan efter den dagen, som komma skulle. Hela mitt hittills varande lif syntes mig endast såsom en väg till det mål, som nu snart skulle uppnås. «Israel drager bort till sin ro» (Jer. 31: 2, 6). Så ljöd lösensordet för dagen, och i det bäfvande hjertat hette det: «Upp, och låter oss gå upp till Zion!»

Den efterlängtade dagen kom. Onsdagens morgon i påskveckan var inne. Vi uppstego på muntra hästar och ilade till höjderna. På sidan sågo vi nedanför oss ett grönt fält, som ligger vid foten af det vackra Bethlehem, omgifvet af vänliga berg. Der lyste fordom Herrans klarhet, och de himmelska härskarorna sjöngo lofvande: «Ära vare Gud i höjden och frid på jorden, menniskorna en god vilje!» (Luc. 2: 14). Rika fält och träd i yppigaste blomprakt omgåfvo oss. Vägen till Sion var uppfylld af fromma pilgrimer, som vandrade till deras Guds stad. Kulle följde

på kulle; ögat skådade trängtande bort uti det heliga fjerran; ändtligen på höjden vid Elias kloster, den vidtskådande siarens, lyste spetsarne af *Jerusalem!*

Gladt rörd, djupt gripen hejdade jag hästens språng. Tårar höljde min blick! — «Huru ligger den staden så öde, som full med folk var! Han är likasom en enka!» (Klag. 1: 1) — Der är kupolen af helga grafvens kyrka på Golgatha! Der himmelsfarts-berget med dess olivers sköna grönska! — Jag hade gråtande och bedjande farit öfver slätten. — «Jag är alltför ringa till all den barmhertighet och all den trohet, som du med din tjenare gjort hafver!» Så ljöd det uti mitt hjerta allt fröjdefullare. — Dessa kullar skådade min Frälsares medlare-öga! På denna väg ljöd prasslet af hans steg! — Här är staden, som han såg, och grät öfver honom! — Här är korsets ställe, der mensklighetens fruktansvärdaste synd och Guds öfversvinneliga nåd uppenbarades! — Min barndoms dunkla aning, ynglingens hänryckande hopp voro uppfyllda!!

Plötsligen sänker sig en trång dal med en brant bergvägg nedåt, medan berget Sion på andra sidan tvärt uppstiger. Vi följde dalen åt, och skyndade förbi den lägre dammen upp mot Jäffaporten. Våra fötter stodo uti Jerusalems *portar!* Vi gingo utför den trånga gatan, som leder in uti staden, och vände oss nedom Hiskias damm in på den första gata, som kröker mot

norden och går förbi Golgatha. Uti en gränd vid slutet af denna gata fingo vi rum i ett värdshus. Vi skyndade hastigt till den vänliga Engelska konsulen, som äfven företrädde Preussiska konsulens ställe, hvilken thy värr var frånvarande, och sedan till Biskop *Alexander*, hvilken vi fingo helsa på vårt kära Tyska modersmål. Han förde oss genast till eftermiddags-*Gudstjensten*. Uti en bönesal på Sions berg tätt intill den gamla Davids-borgen funno vi omkring fyratio Protestanter samlade till Gudstjenst. Vi instämde uti deras böner och sånger, samt hörde en predikan, och utur Guds ord ljöd oss denna uppmaning till mötes: »Sjunger Herranom en ny visa, ty han gör underlig ting! Går in i hans portar med tackande, uti hans gårdar med lofvande! Ty Herren är god och hans nåd varar evinnerliga. Upphöjer Herran vår Gud, och tillbeder på hans helga berg! Tjener Herranom med fröjd, kommer för hans ansigte med glädje!» (Ps. 98—100). Efter Gudstjensten lärde vi känna missionären *Nicolayson* från Schleswig, den egentliga kyrkoherden för denna lilla församling. Då hans familj just nu var frånvarande, så nödgade han oss att inflytta uti sitt hus; och hvad kunde väl vara oss önskansvärdare, än att uti den heliga staden finna ett hem i en evangelisk prests hus! Vi flyttade in uti hans hus, som ligger på höjden af berget Sion vid den protestantiska kyrkan tätt intill Davids borg. Vi hade från vår kam-

mare utsigt öfver staden. Derbortom höjde sig oljoberget med sitt himmelsfartskapell! Här uti den sälla känslan af sannt Christelig gemenskap erforo vi sanningen af dagens lösen: »Herren hafver utvaldt Sion, och hafver lust till att bo der. Detta är min hvila evinnerliga, här vill jag bo, ty här behagar mig väl» (Ps. 132: 13, 14).

2. *Påskhögtiden.*

Skärthorsdagen väcktes jag af solens strålar, som öfver oljoberget föllo på mitt läger. Årets största högtidsdagar började nu, för oss på jordens heligaste ställe lifvets största högtidsdagar. Vi vandrade genom Jerusalems gator. När vi nu kommo från det aflägsna österlandet, gladde vi oss åt de bättre stenhusen med deras vackra kupoler, och de stenlagda gatornas större renlighet förhöjde vår högtidliga stämning. Visserligen är staden icke mer den »allraskönaste» utan trång och liten. Dess palatser äro nedbrutna, templet i ruiner, men den utmärker sig dock fördelaktigt framför alla städer i österlandet, som vi hittills hafve sett.

Den ligger lik en ö mellan bergen, »som omkring Jerusalem äro,» och likasom naturliga murar omsluta honom. Till Oljoberget, som är högst, sluter sig i sydost Förargelsens berg och till detta på södra sidan det Onda Rådets berg, hvarefter en bergskedja fortsätter i en vid krets

omkring vestra och norra sidan tillbaka till oljoberget igen. Två djupa dalar afskära stadens höjder, nemligen i öster Josaphats eller Kidrons dal och i vester Hinnoms dal, som i söder sträcker sig rysligt trång ända till Kidrons dal. En tredje dal, som löper i lika sträckning med dessa båda, men icke är så djup, delar stadens höjder i tvenne hälfter, den vestra, som innehåller bergen Sion med Gihon och Golgatha, och den östra, som innehåller Moriah, Akra och Bezetha.

Genom Sions-porten gingo vi ut på den södra delen af berget Sion, der man tror, att Herren ätit påskalammet, innan han led. Sedan återvände vi till vårt protestantiska Guds-hus, hvarest Engelsk *Gudstjenst* hölls, och vi hörde Daniels bön (9 Cap.): »Ack Herre! hållt upp af dine vrede och grymhet öfver din stad Jerusalem och öfver ditt helga berg. Låt upp din ögon och skåda, huru vi förstörde äre och staden, som efter ditt namn nämnder är,» jemte det underbara löftet, att Christus skulle komma och offren upphöra. Sedan hörde vi berättelsen om fotatvagningen (Joh. 13) och Herrans djupt förödmjukande ord vid den heliga Nattvarden tillika med (102) psalmens ord: »Statt upp och förbarma dig öfver Sion, ty det är tid, att du äst nådelig och stunden är kommen. Ty dine tjenare ville gerna, att det skulle bygdt varda, och såge gerna, att dess sten och kalk tillredd vorde, på det de skola i Sion predika Herrans namn och hans lof

i Jerusalem, när folken sammankomma och konungariken till att tjena Herranom.»

Strax efter eftermiddags-Gudstjensten vandrade vi med Missionären Nicolayson till *Gethsemane.* Vi gingo genom Sionsporten den vägen, som Herren förmodligen tog, då hans själ var bedröfvad intill döden. Den förer förbi templets mur utför sluttningen af Moriah uti den numera förtorkade bäcken Kidrons dal; förbi Absaloms och Josafats grafvar och de tusendetals Judars grafvar, som i Josafats dal vänta Jerusalems återställelses dag, bär det vidare till en trädgård vid oljobergets fot. Den omgifves af en enkel stenmur. Åtta urgamla oliveträn utbreda sina ärevördiga grenar. Om ock Titus vid förstöringen lät nedhugga träden rundt omkring staden, så är dock fråga om, huru noggrannt befallningen blef verkställd, och huru vida träden i denna trädgård blefvo förstörda. Sannolikt stodo dessa träd vid Christi tid. Sedan femtonhundra år håller man det åtminstone för det ställe, der Herren utstod sitt allraheligaste själslidande.

Under bön läste vi evangeliernas berättelser. Vid ingången sade Jesus till lärjungarne: »Sitter här, så länge jag går dit bort och beder.» Och han tog till sig Petrus, Jacobus och Johannes och sade: »Min själ är bedröfvad intill döden; blifver här och vaker med mig.» Men lärjungarne vakade icke! — Herren gick ifrån dem vid pass ett stenkast, föll ned på sitt ansigte och

bad: »Min fader! är det möjeligt, så gånge denne kalken ifrån mig; dock icke som jag vill, utan som du.» Och honom syntes en ängel af himmelen och styrkte honom. Och han kämpade med döden. Men hans svett var såsom blodsdroppar, löpande neder på jorden! — Det gamla förbundets tempel glänste på den branta höjden, och det nya förbundets herrligaste tempel låg i stoftet! Då kom Judas, en af de tolf, med en stor skara: de voro utgångne såsom till en röfvare med svärd och stafrar, för att gripa Guds lamm. »Hvem söken J? — Det är jag. — Söken J mig, så låter dessa gå.» Saliggörande ord efter fruktansvärd själakamp inför Guds domstol! — Här kämpade Herren med döden för verldens synder! Här tog han vårt straff på sig, på det vi skulle frid hafva! — Vi firade eviga minuter. Det var stilla omkring oss. Spridda pilgrimer återvände till deras Guds stad. Herdar gingo i spetsen för sina får till förgårdarne. Högt öfver oss höjde sig stadsmuren och muren af det tempel, som fordom skådade Medlarens tårfyllda blick i Gethsemane! Blek lyste fullmånen, som fordom bleknade öfver Guds lamms lidandes gestalt!

Den sjunkande solen förde oss bort. Vi kommo genom Stefansporten till stället, der *Rådhuset* var beläget, hvilket nu intages af en kasern för Turkiska soldater. Här var Pilati domstol, der folkets rop: »Korsfäst, korsfäst!» fick bekräftelse. Från detta hus till Golgatha förer

vid dolorosa, sorge-vägen, på hvilken Herren bar sitt kors till hufvudskalleplatsen. Vi återvände hem och under bön och sång i den välsignade aftonandakten offrade vår tack för stunderna i Gethsemane.

Detta var förberedelsen till *Långfredagen.* Bittida församlades uti den *evangeliska* kyrkan omkring tjugu omvända Israels söner, för att på deras urgamla språk, det *Hebreiska*, fira den dagen. De sjöngo de psalmer, som syfta på Christi lidande (Dav. Ps. 22. 40. 54.), de hörde talas om Abrahams förebildande offer och dess underbara uppfyllelse i Frälsarens död. Är det Hebreiska språket, på hvars dialekt Herren sjelf en gång talade, det upphöjdaste bland alla språk på jorden, så syntes det mig dock aldrig så upphöjdt som vid Gudstjensten på Sion. Aldrig hafva psalmerna så rört mig, som på det ställe, der David under Guds Andes ledning diktade dem, när de klingade uti de toner, i hvilka Israel under sina blomstrande dagar och Gud i en tjenares skepelse sjöng dem på dottren Sions höjder!

Derpå följde den *Engelska* Gudstjensten. Epistelen hänvisade på det nya förbundets sanna offer i motsats emot det gamla förbundets skugga; evangelium på berättelsen om Christi död. Biskopens kaplan höll en hjertgripande predikan öfver Sions klagan, hvaruti han fann en hänsyftning på den döende Frälsarens klagan: »Skåder dock och ser till, om någor värk kan vara sådan som min värk, den mig så uppäter» (Klagov. 1: 12).

På eftermiddagen besökte jag tvänne vördnadsvärda ägta makar, som voro *Tyskar*. Drifna af längtan efter Jerusalem, hade de vid sin lefnads-afton öfvergifvit sitt hem i Bessarabien, för att på Golgatha tjena sin Frälsare. De hade kommit i den tillförsigt, att vore de blott en gång i Jerusalem, så skulle alla yttre sorger försvinna. De arme hade förblandat ruinerna af det jordiska Jerusalem med herrligheten af det himmelska! Hos dem träffade jag två andra ägta makar från Wupper-dalen. De voro ägta barn af denna välsignade dal, men äfven deras klagan utvisade, att de uti hemmet icke hade föreställt sig ett Sion i sådan tjenare-gestalt. I sällskap med dessa kära Christna gingo vi omkring klockan tre till Guds hus. För första gången efter ett halft år inträdde vi till verklig hjertans gemenskap uti en församling af ungefär fyratio Tyskar. Med outsäglig fröjd uppstämde vi på Sion våra Tyska psalmer. Huru förtjusande klingade icke hemlandets toner uti vårt öra! Huru hänryckande lät icke detta: »Gud skall hjelpa Sion, och bygga Juda städer, att man der bo skall och besitta dem» (Ps. 69: 36)! Huru lycklige voro vi icke, när vi hörde hemlandets ord uti Herrans bön och uti Chrysostomi herrliga bön! Och då Nicolayson nära hufvudskalleplatsen höll en predikan öfver orden: »Det är fullkomnadt;» då icke blott Tyska ljud, utan äfven Tysk djupsinnighet och Tysk innerlighet lade

Frälsarens ord på vårt hjerta, då erforo vi uti Christi dödsstund en sådan Långfredags-välsignelse, som endast i Jerusalem kan erfaras! — Detta var den stunden, då fordom jorden skalf och hällebergen remnade, och förlåten i templet remnade i tu stycken ifrån ofvan och nedigenom. Då uttalades domen öfver det gamla förbundets tempel:- Titus utförde blott hvad förlåtens remnande antydde.

Vi tänkte härpå, då vi med Nicolayson och Biskopens familj begåfvo oss till *Judarnas klagoställe.* Vägen förde genom stadens vinklar och gator, mellan kramlådor, i hvilka Araben köpte och sålde, öfver templets stenar, som i dessa lådor af Arabens otrogna fot ohelgas. Ändtligen kommo vi genom en smal gränd på sydvestra sidan af tempelberget till ett ställe, der man ännu ser de gamla grundmurarne af förgården, väldiga stenblock, på hvilka Moskéens nyare murar nu höja sig. Detta är den närmaste punkt, till hvilken Judarne få nalkas deras fordna helgedom, men äfven här endast mot en betydlig inträdesafgift. Hvarje fredag ligga de här och gråta öfver det förstörda templet, de nedrifna murarne, den försvunna herrligheten. Såsom de fordom sutto och gräto vid älfverna i Babel, då de på Sion tänkte, så lågo ock nu dottren Sions äldste med deras grå hufvuden i stoftet vid templets förfallna mur. Deras tåre-strömande öga förmådde knappt se Jeremie klagovisor, dem de

bedjande läste. Der väter en skara af ynglingar, utsträckt på sina ansigten och högt snyftande, botpsalmerna med tårar; längre bort på motsatta sidan hänga Jerusalems jungfrur sina hufvuden med utslaget hår till jorden; deras ögon rinna såsom vattubäckar öfver deras folks elände, och klagande sträcka de sina händer mot himmelen! — »All fägring är borta för dottren Sion. Allt hans folk nederligger för fiendanom, och ingen är som hjelper. Hans fiender se sin lust uppå honom och bespotta hans sabbather. Han hade icke trott, att honom på sistone så gå skulle. Huru hafver Herren förmörkat dottren Sion med sine vrede. Af vårt hufvud är kronan fallen» (Klagov. 1: 6, 7, 9; 2: 1; 5: 16). — Huru helt annorlunda klingade de psalmer, som uti den evangeliska kyrkan sjöngos af Israels söner efter köttet! Ack, att täckelset blefve borttaget från Israels ögon, och de förnumme Guds röst, som vill förläna dem mer än Salomos herrlighet!

Slutligen gingo vi efter solens nedergång uti den heliga grafvens kyrka, för att bevista de *Romersk-Catholske Christnas* högtid. Gården framför ingången i kyrkan var betäckt med bord, der man sålde crucifixer, rosenkransar, helgonabilder och ljus. Vi trängde oss med möda igenom. Vid ingången till kyrkan lågo Turkiska vakter på en divan vid pipa och kaffe, för att hålla ordning bland de Christne, som trängde sig bullrande om hvarandra. Den stora kyrkan var upp-

fylld af en orolig mängd. Utur Latinarnes kapell frambars snart ett crucifix, hvartill de Christne slöto sig i en lång procession. De gå med crucifixet till de särskilda kapellen i kyrkan, för att på ett åskådligt sätt föreställa sig de särskilda händelserna vid Christi död. På det urgamla värdiga sättet uppstämmas dervid sånger och sju predikningar hållas på Spanska, Italienska, Tyska och Arabiska språken. Vi följde med dem och uppstego på Calvarie-berget. Tätt intill hufvudskalleplatsen, der man tror, att Herren blifvit naglad vid korset, nedlades crucifixet på jorden, och en Tysk munk från provinsen Preussen höll en predikan öfver detta ställe (17 v.) i 22 ps.: »Mina händer och fötter hafva de genomborrat.» Han talade öfver Frälsarens dubbla tal till syndare genom sitt ords röst, der han säger: »Fader! förlåt dem, ty de veta icke hvad de göra,» och genom sina sårs röst, hvilka förkunna syndens fruktansvärda straff, men också syndernas förlåtelse. Han talade med eld och kraft, såsom en menniska på detta ställe måste tala. Han talade till förstockade syndare, särdeles till de fjerranifrån hitkomne pilgrimer, och visade endast på Christi förtjenst i vårt ställe. Vi stodo på *Golgatha.* Här blef korsets torra stam upprest till ett lifsens träd. Här gick »den allraföraktadaste och vanvördaste, full med värk och krankhet,» med hufvudet fullt af blod och sår, full af smärta och hån, och hufvudet till en be-

spottelse bundet af en törnekrona! — »Fader! förlåt dem, ty de veta icke hvad de göra.» — »Sannerligen säger jag dig, i dag skall du vara med mig i paradis.» — Qvinna! se din son! Se din moder! — Min Gud, min Gud! hvi hafver du öfvergifvit mig. — Mig törster. — Det är fullkomnadt. — Fader! jag befaller min anda i dina händer. — Och han böjde ned hufvudet och gaf upp andan. — Och det vardt ett mörker öfver hela landet, och solen miste sitt sken.»

O verld! kom att betrakta,
Att Guds lamm lät sig slagta,
Att lifvet dog för dig. —
Ack, hvem har dig så plågat?
Dig så misshandla vågat,
Min Gud och Frälsare!

Jag, jag en orsak varit,
Att du, Guds lamm, erfarit
Ångst, pina, nöd och qval.
Jag är det, som bort lida,
Och af den ångest qvida,
Som har din själ uppfyllt.

Att stå vid helga korset
Och skåda Frälsar-såren,
Det är en salig syn. —
På ditt kors döden njuta
Och Adams-lifvet sluta,
Det vore bästa skatt för mig.

Min vän, den jag utkorat!
Det qval, ditt hjerta sårat,
Hvar tår, för mig du göt,
De skola sist mig taga
Ur nöd och mig ledsaga
Till evig hvila i ditt sköt.

Processionen gick vidare till den stenen, der biskopen förrättar fota-tvagningen. Vi skyndade förut till den *heliga grafven.* Der inträdde vi uti grafvens kapell först på det ställe, der ängelen skall hafva stått vid uppståndelsen, och sedan uti det inre af graf-kapellet. Under oroligheten uti den större kyrkan lågo trogne här på sina knän, gråtande och stilla bedjande! Lika med dessa trogna hafva förut tusende benådade pilgrimer här gråtit och bedit. Det var mig, såsom om dessa fulländades själar nu omsväfvade mig. Det var, såsom om min Frälsare nu hvilade i denna graf från de dödsqval, som han äfven för mig utstått. Hans kärlek och min otacksamhet för hans kärlek genomträngde mig! Dragen af hans nåd uti Christna kyrkans historia och uti min lefnads dagar lyste för mig i himmelsk förklaring. De minas böner och de älskade församlingsboernas böner, som följt mig ända hit, framträdde för min själ. Jag bad för dem vid vår Frälsares graf. Med bäfvande hjerta skiljdes jag derifrån. Jag hade firat Långfredag!

Den stora sabbathen kom. Qvinnorna, som

hade kommit med Christo från Galiléen, beskågo grafven och huru hans lekamen lagd var; men på sabbathen voro de stilla, såsom budet var i lagen. Vi hade en dags stilla betraktelse efter månader af oro. Det var tillika en förberedelsesdag till den heliga nattvarden, som vi på Påskdagen ville fira. Jag hade icke undfått Herrans lekamen och blod sedan jag skildes från den älskade församlingen, från Guds dyra hus i hemmet. Huru många svåra, huru många fler lycksaliga stunder hafva icke sedan dess blifvit mig skänkta! Vid afton-gudstjensten hörde vi dessa ord: «Så låt oss nu frukta, att vi icke försumme det löfte, som är att vi skole ingå i hans rolighet, och att ibland oss icke någor tillbaka blifver. — Det står Guds folk en rolighet tillbaka» (Ebr. 4: 1, 9). Derefter gingo vi ut genom Jaffa-porten. På den nordvestliga höjden, under de skuggrika grenarne af ett stort och starkt träd, nära intill en frisk grön olivelund skådade vi ner på den heliga staden, som hvilade i sabbathsstillhet. Oljoberget glänste i aftonsolens sken.

På den första sabbathen eller rättare första dagen efter sabbathen, det är *påsksöndagen*, gingo vi bittida till Herrans graf. Stenen var bortvältad, grafven var tom. »Herren är uppstånden,» lät det — och svaret: »Ja, han är sannerligen uppstånden» bäfvade på våra läppar. Der var icke blott en gråtande Maria, icke blott fattiga fiskare, som lupo dit — en skara af Christne i fest-

lig prydnad, prester prålande af guld och ädelstenar tågade i högtidlig gång omkring grafvens kapell under fröjdesånger, som kraftigt förhöjdes af orgelns vidt skallande toner!

Klockan tio funno vi en församling af mer än hundrade evangeliske Christne förenade uti den Protestantiska bönesalen. Biskop Alexander, som numera ingått uti det himmelska Jerusalem till lamsens bröllop, predikade om Guds lamm, som gifvit sitt lif till skuldoffer, med en kraft och en hjertans rörelse, såsom om han anat, att detta skulle vara hans sista påskpredikan uti den stridande församlingen på det ur sina ruiner uppstigande Sion. Vi instämde uti *nattvardspsalmen* (111 Ps. 4, 5): «Han hafver gjort en åminnelse till sina under, den nådelige och barmhertige Herren. Han gifver mat dem, som frukta honom, han tänker evinnerliga uppå sitt förbund.» Vi hörde de gamla Nattvards-bönerna och sextiofyra evangeliska Christna undfingo sin Frälsares lekamen och blod på det ställe, der det heliga sakramentet inrättades till åminnelse af hans död och till deltagande i hans lif. Så många Protestantiska Nattvardsgäster hade ännu aldrig församlats vid Herrans bord på Sion! Det var den mest välsignade nattvardsgång i min lefnad — en sann vederqvickelses dag! Ruinerna af det jordiska Jerusalem förklarades för mitt hänryckta öga; serien af århundraden syntes lik ett ögonblick. Det var såsom Herren sjelf hade uti sin förklarade ge-

stalt trädt midt ibland oss, såsom de förklarade spikhålen glänste uti hans hand, såsom igenkände jag honom deraf, att han bröt brödet! Var icke vårt hjerta brinnande uti oss? — det var det, som vi för oss sjelfva tillstodo, när vi efter denna högtid uppreste oss från vårt knäfall. Det man vid afskedet från hemmet hade under bön önskat oss, det var nu i de heligaste stunder af vår resa på det herrligaste uppfylldt.

Klockan tre församlade vi oss åter till den *Tyska* Gudstjensten. Vi instämde i psalmen (118: 24): «Detta är den dagen, den Herren gör; låt oss på honom fröjdas och glädjas.» Vi förenade oss i bönen, och sedan klingade kraftigt den upplysta Furstinnans af Brandenburg triumferande trospsalm: «Jesus är min tillförsigt och min Frälsare i lifvet.» Tyska choraler verka med en hänryckande kraft på mitt hjerta. Otaliga gånger hafva de beredt mig till de saliga stunder, då jag vittnade om Christo; men med hvilken triumf jag nu på Sion instämde uti kyrkans triumfsånger, ja uti vår Tyska evangeliska kyrkas triumfsång, det förmår jag icke omtala. Efter sången predikade Missionären Nicolayson. Han hade till text orden: «Han är uppstånden,» och följde oss i ordning efter berättelsens tidsföljd från Långfredagsaftonen ända till Påskdagsaftonen, under bön att uppståndelsens kraft måtte bevisa sig på hvars och ens hjerta ibland oss.

Gudstjensten var knappt slutad, förrän en ny

högtid började. En Israels son efter köttet, en Jude från Österrike, blef af biskopen genom *döpelsen* upptagen uti den Christna kyrkan. Såsom Israel under påskadagarne uti Röda hafvets vatten befriades från Egyptens träldom och Pharaos magt, såsom folket då döptes under Mose i skyn och i hafvet (1 Cor. 10: 2), så blef ock nu denna folkets son ifrån träldomen under lagen upptagen uti påsk-förstens församling. Det hade blifvit afton, och vi kände det på våra hjertans glädje. Herren trädde midt ibland oss och sade: «Frid vare Eder!»

Då vi hemkommo, hade Christna och några Muhammedaner tillfört Herr Nicolayson små högtidsskänker såsom tecken till deras tacksamhet. Nu kom äfven en Jude, som hade afbidat nattens mörker, «för Judarnas rädsla skull.» Ändtligen slutade vi dagen uti biskopens glada och upplifvande familjekrets. De smärre barnen sjöngo Tyska sånger, som uppfyllde mig med vemodiga minnen. Den äldre dottren grep på Sion harpans strängar. Med psaltare och harpa begynte vi den jublande lofsången: «Hela verlden fröjdes Herran;» men min röst qväfdes af tacksamhetstårar.

3. *Jerusalems historia.*

Festens högtidlighet hade för oss blifvit förhöjd genom erinringen om stadens mångtusen-åri-

ga historia. Jerusalem nämnes första gången, då Abraham helsades af Melchisedek (1 Mos. 14: 18—20). Då Abraham återkom från seger öfver nio konungar, gick Melchisedek emot honom, konung af Salem, högsta Guds prest (Ebr. 7: 1—3), hvars fader, moder och slägt icke nämnas i Skriften, och om hvilken hvarken berättas begynnelse på dagarna eller ända på lifvet, så att han liknas vid Christo, Guds son (Ps. 110: 4). Han gaf Abraham bröd och vin, samma gåfvor, som Christus såsom den sanne öfverstepresten meddelar uti den heliga Nattvarden. Han hade sin boning uti Salem d. ä. Friden, sannolikt på Sions berg. Moriah var då ännu obebodt, ty det var här som Abraham fullbordade sitt förebildande offer. Såsom sedermera otaliga offerdjur på samma helgade ställe till förebilder slagtades, så tog Abraham en vädur och offrade honom till bränneoffer i sin sons ställe. Efter denna Jerusalems dubbla invigning finna vi det åter omtaladt vid förlofvade landets intagande af Israel. Jebusiterna innehade då staden. Den hette Jeru Salem d. ä. fridens säte. Josua drog (Jos. 15: 8; 18: 16) gränsen mellan två stammar genom Hinnoms dal tätt intill södra sidan af staden, så att allt som låg i söder derifrån tillföll Juda stam, men sjelfva staden tillföll Benjamins stam. Efter Josuas död blef han väl eröfrad, i synnerhet genom Juda stams medverkan, som ock derföre bebodde den gemensamt med Benjamin; dock synes det

(Jos. 15: 63. Dom. 1: 21), att borgen på Sion alltid eller för det mesta förblef i Jebuseernas våld.

Först sedan David hade regerat sju år uti Hebron såsom Israels konung, vann han borgen Sion (2 Sam. 5: 5—9), bodde på densamma, kallade honom Davids stad och omgaf honom med en mur. Med Davids herravälde vann äfven Jerusalem glans och betydelse, i synnerhet derigenom, att David lät föra förbundsens ark på Sions berg, och Herren på samma berg tog sin boning (2 Sam. 6). Derföre »uppgick ifrån Sion Guds herrliga sken» (Ps. 50: 2); all Jerusalems herrlighet hade sin glanspunkt på berget Sion. I stället för Jerusalem finne vi derföre uti Psalmerna som oftast Sion: det af kärlek till Gud uppfyllda hjertat föredrog det bestämdare namnet framför det allmännare. Genom Psalmernas sjungande fortplantades namnet Sion om Guds säte, så att det äfven fortfor, sedan förbundsens ark blifvit uppställd i templet, och Sions berg förlorat den högre betydelsen.

Denna tid kom snart. Berget Moriah, som ännu i Davids tid fått en ny helgd, då pestilentiens ängel här stod stilla (2 Sam. 24), detta heliga berg lägre än alla Jerusalems berg, hade Herren utvalt till att upphöja det öfver alla berg på jorden; ja, »hvi springen J, stor berg? Gud hafver lust till att bo på detta berget» (Ps. 68: 17). Här borde Salomo, fridförsten, bygga Her-

ran ett tempel, hvartill Libanon lemnade de oerhörda qvaderstenar, öfver hvilkas ruiner vi ännu häpna efter tre årtusenden, och bestod cedrar, hvaraf i Jerusalem var så mycket, som vilda mulbärsträd i dalarna. Då han hade allt fullbordat, syntes en molnsky uti det allrahelgaste och Herrans herrlighet uppfyllde huset. Då välsignade Salomo hela Israels menighet, nedföll på sina knän, utsträckte sina händer till himmelen, och bad till Herran uti den presterliga bön, som vid invigning af otaliga Guds hus återljudit uti trogna bedjares mun. Han bad, att Herrans ögon måtte stå öppna öfver detta hus dag och natt; att om Israel eller en främling, som komme ifrån fjerran land, lede af någon plåga eller krankhet, och flydde bedjande till detta huset, så ville Herren höra det i himmelen uti sin bonings säte och göra allt det, hvarom han honom anropar. Nu byggde konungen sig ett hus af cederträd, strålande af guld, på Sions berg, omgaf staden med en mur, som omslöt berget Sion och på vestra sidan slöt sig intill det genom höga murar skyddade templet; och nu var den staden fullbordad, till hvilken Herrans slägter tre gånger om året uppgingo, till att tjena Herran, och i hvilken folk och konungariken sammankommo, och när de sågo dess herrlighet, med häpnad bekände: »Jag hafver icke velat trott det, till dess jag är kommen, och hafver det med min ögon sett, och si, mig är icke hälften sagdt» (1 Kon. 10: 7).

Guds stad fick sådan glans för Guds folks skull: öfvergaf folket sin Gud, så måste ock all herrlighet försvinna från staden. Redan under Salomos lysande regering började förfallet. Rehabeam förlorade tio stammar af riket, och Sions borgerliga betydelse sjönk. I Dan och Bethel upprestes af Jerobeam kalfvar att tillbedjas, och deras antal blef ringa, som uppkommo till högtiden. Snart nalkades Sisak, konungen af Egypten, och borttog skatterna utur Herrans hus. Först Hiskia gjorde åter det Herranom behagade, och följde profeten Esaias ord. Derföre, när Assyriens konung Sanherib hårdt belägrade Jerusalem, slog Herrans ängel det Assyriska lägret. Men oaktadt hotande förutsägelser af profeterna, som nu under det större affallet ymnigare utsändes, tilltog dock affallet under Manasse och Amon. Josias afhöll dock straffdomen en kort tid genom en ifrig reformation af Gudstjensten. Men sedan nalkades Chaldeernas eller Babyloniernas konung, Nebucadnezar; under Jojachin intogs och plundrades Jerusalem; Zedekia gjordes blind och bortfördes med landets förnämste i fångenskap till Babel. Templets skatter röfvades, de dyrbara kärlen vandrade till Babel, Herrans hus gick upp i lågor; och bland de få öfverblefne satt Jeremia på Jerusalems ruiner, uti Klagovisorna begråtande Guds stads fall, som var en förstinna ibland hedningarne och en drottning uti länderna. Nu låg hon öde; »all fägring var borta för dottren Sion»!

Men vid de älfver i Babel sutto Israels fångar och gräto, när de på Sion tänkte. De omvände sig till sina fäders Gud och bådo till honom med det gråtande ögat vändt till Jerusalem. Då hörde han deras bön i himmelen från sin bonings säte. Chaldeernas konung Belsazar öfvade svalg vid ett högtidligt gästabud; finger framträdde såsom en menniskohand och skrefvo: Mene, mene, tekel, upharsin. Samma natt dödades Belsazar af Medernas och Persernas konung Cyrus eller Kores. Cyrus fick höra Guds löften, som Esaias tvåhundra år förut hade förkunnat om Kores och befallde genast, att alla, som voro af Guds folk, skulle få med dyrbara skänker draga upp till Jerusalem och bygga Israels Guds hus. Femtiotusen Israeliter med deras tjenare och tjenarinnor samlades under Serubabel af Davids stam och under öfversteprestén Jesua. Sjuttio år efter fångenskapens början återvände de till Jerusalem, och byggningsmännen lade genast grundvalen till Herrans tempel. Allt folket lofvade Herran med trumpeter och cymbaler, så att det skallade vida; men många af de gamla presterna och leviterna, som hade sett det förra huset, gräto högt, så att folket icke kunde rätt igenkänna glädjeropet för gråtropet. Blefvo folkets händer trötta och deras knän matta af arbetet, så måste Haggai stärka dem genom förkunnandet af »det sista husets herrlighet,» eller Sacharia måste skåda, huru »dottren Sions konung kommer till henne, en rättfärdig och

en hjelpare, ridande på en åsna och på en ung åsninnas fåla.» Så fulländades templet omkring år 515 f. Chr., och Israels barn höllo passah med fröjd.

Dock gick det långsamt med stadens uppbyggande. Då Nehemia år 445 f. Chr. vid konungens hof frågade en återkommande Israelit, «huru det tillgick i Jerusalem,» måste han höra detta: «Murarne i Jerusalem äro nederbrutne, och dess portar uppbrände med eld.» Då bedröfvades han och grät. Med Persiska konungens fullmagt och skänker kom han till Jerusalem. Han red under natten omkring stadens portar och genom dess dalar, och sade till folkets öfverste: «Kommer, låter oss bygga murarna till Jerusalem, att vi icke längre skole vara till en försmädelse». Då nu Seneballat, försten för Samariterna, som under fångenskapens tid hade invandrat uti det öfvergifna landet, med sina stridsmän ville hindra murarnes uppbyggande, så hade hvar och en, som arbetade på byggnaden, sitt svärd bundet vid sin sida. «Med den ena handen gjorde de arbetet, och med den andra höllo de värjan.» Efter murarnes fulländande tågade tacksägelse-chorer omkring staden med cymbaler och harpor, och «Jerusalems glädje hördes lång väg.» Nehemia ordnade de borgerliga förhållanderna, såsom Esra vid samma tid gjorde med det, som hörde till Gudstjensten, och nu ljödo Malachie ord, för att trösta folket, som under århundraden af profetisk tystnad troget vän-

tade intill Johannes döparen: «Med hast skall komma till sitt tempel Herren, den J söken, och förbundsens ängel, den J begären».

Då Alexander den store år 331 f. Chr. hade brutit Persernas magt, och öfverstepresten Jaddus på Guds befallning gick emot honom utanför Jerusalems portar uti sin öfverstepresterliga skrud, igenkände konungen i honom den man, som före tåget emot Perserna hade uti Macedonien uppmuntrande synts honom uti en dröm, och offrade med rika skänker åt Herran Zebaoth *). Dessa offer få högre betydelse, då det Grekiska språket genom Alexanders herravälde blef det mest utbredda, och Guds ord sålunda genom den snart derpå följande öfversättningen af Gamla Testamentet på Grekiska äfven blef bekant för hedningarne, och beredde dem till Christendomens mottagande. Efter Alexanders död kom Jerusalem snart under Syriska konungarnes välde, hvarvid det fick njuta ro, till dess Antiochus Epiphanes efter ett uppror år 169 f. Chr. plundrade templet, nedref murarne och på det tätt vid templet uppstigande berget Akra byggde en borg, hvarifrån man nu kunde gifva akt på templet. Gruflliga förföljelser skulle införa afgudatjensten. Nu uppväckte Gud Makkabeern Matathias, som med sina söner anförde de trognas skaror mot deras förtryckare, och efter ett år kunde Judas Makkabeus uti Jerusalem inrätta tempelvigningsfesten. Efter långa stri-

*) Joseph. Antiqu. XI: 8, 5. Öfvers.

der blef hans bror Simon af Syriska konungen erkänd såsom oafhängig öfversteprest. Makkabeerna nedrefvo nu åter borgen, bortgräfde det öfre af berget Akra och fyllde dalen mellan Akra och Moriah, så att Akra nu icke blef högre än Moriah, och begge bergen öfverhufvud nästan sammansmälte till ett, såsom det ock än i dag framställer sig för ögat.

Dessa öfverste-prester, som snart föredrogo Konunga-namnet framför det andeliga, utöfvade ett grymt och tryckande välde, ja husets ledamöter bekrigade hvarandra, så att Romaren Pompejus vid ett sådant tillfälle år 63 f. Chr. belägrade, intog och plundrade staden. Flera konungar stridde nu om stadens besittning under Romerskt öfvervälde. Den blef åter några gånger eröfrad, tills ändtligen Idumeern *Herodes*, som icke vidare härstammade från Israels folk, hvarken från Aaron såsom prest eller från David såsom konung, genom nära förbindelse med Rom befästade sig i herraväldet. Han uppbyggde borgen på Akra till en fästning, kallad Antonia, på hvars plats Turkiska truppernas kasern än i dag befinner sig. Han älskade dyrbara byggnader, och derföre prydde han templet med en prakt, som det förut aldrig haft. Åt sig sjelf uppreste han ett mycket beundradt palats på Sion.

Men «spiran var tagen från Juda,» och under Herodis regering, så rik på mordgerningar och synder, uppgick det eviga ljuset i jordens

mörker: verldens frälsare föddes, «hvilken är Christus, Herren i Davids stad.» Herodes sökte döda det nyfödda barnet, men han blef sjelf snart bortryckt, maskar förtärde honom lefvande och invärtes brand rasade i hans ben *). Efter hans död sände Rom enligt folkets önskan landshöfdingar, som omedelbarligen beherrskade landet. Under Pontius Pilatus uppträdde Johannes döparen, och beredde väg för honom, som komma skulle.

Nu var den mest välsignade tid kommen för Jerusalem. Gud, som förut blott hade varit i en molnsky uti templet, — en förmån som alldeles saknades uti det andra templet, — Gud hade nu blifvit kött, och kommit till sin egendom. Hans muns nåderika ord ljödo uti templets pelargångar. De tusendetals Judar, som vid hvarje påskhögtid från alla länder, dit de voro förströdde, vandrade till Jerusalem (med de lätta kommunikationer, som voro uti Romerska riket), kunde skåda Guds lamm och saliggjorde återvän-

*) Josephus berättar uti Judiska historien, att Herodis sjukdom bestod uti en invärtes brännande långsam feber, en omättelig hunger, såra inälfvor, grufliga plågor och röta med maskar i genitalia, vattensot ända till genomskinlighet i fötter och buk, svår andtäppa och hosta med stinkande andedrägt samt starka convulsioner i nästan alla lemmar. Denna vederstyggliga sjukdomsbild är ett motstycke till mannens oerhörda grymhet, som icke allenast dräpte de oskyldiga Bethlehemitiska barnen, utan äfven 3:ne sina egna söner, och under sin sista sjukdom lefvande brände 40 ynglingar med deras lärare, emedan de nedrifvit en guldörn, som han emot Mose lags bud (2 Mos. 20: 4), uppsatt på templet, samt ändtligen befallde, att de förnämste Judar skulle dräpas i hans dödsstund, på det allmän sorg måtte blifva i landet vid hans död. Öfvers.

da till sina hem såsom glädjens budskap. Men deraf höre vi intet. Herrans tårar öfver Jerusalem voro förgäfves. Det betänkte icke i tid, hvad dess frid tillhörde; det var fördoldt för dess ögon.

Dock blef ännu en nådetid, såsom Daniel redan hade efter årens antal förutsagt. Ja *Herodes Agrippa*, Herodes den stores sonson och honom lik i byggnadslust, drog vid den ständigt tilltagande befolkningen en tredje mur omkring den nordliga af naturen mindre fasta delen af staden, så att den äfven inneslöt Bezetha norr om Akra, bergen Gihon och Golgatha inom staden, och sträckte sig i en stor bugt norr ifrån templet ända till borgen på Sion. Jerusalem fick derigenom en utsträckning, som det aldrig förr haft. Men folket föll allt djupare, uppror och strider uppfyllde stadens murar. När det för ett ögonblick lyckades, sökte Judarne att helt och hållet befria sig från Romerska oket; trupper värfvades och ståthållare insattes. Bland dem var Josephus, som befästade berget Thabor och har lemnat oss en noggrann beskrifning om den påföljande skräcktiden. Uppfyllelsen nalkades af det, som redan Moses skådat: »Herren skall låta folk komma på dig fjerran efter ifrån verldens ända, såsom en örn flyger, hvars tungomål du icke förstå kan, ett skamlöst folk, som skall förtära frukten af ditt land, till dess det förgör dig. Och skall tränga dig i alla dina portar, till dess

det nederlägger dina höga och fasta murar, der du på förlåter dig. Du skall äta frukten af ditt eget lif, din sons och din dotters kött. En qvinna ibland Eder, som tillförene kräseliga och i vällust lefvat hafver, så att hon icke hafver försökt sätta sin fot på jorden för kräselighet och vällust skull — — hon skall äta sine söner hemligen för allehanda brists skull i den ångest och nöd, med hvilko din fiende dig tvinga skall i dina portar» (5 Mos. 28: 49—57). *Vespasianus* och *Titus* ryckte med Romerska legionernas örnar mot Jerusalem. De Christne flydde till Pella på andra sidan Jordan. Men af Judarne voro då just vid påskahögtiden mer än en million församlade, så att den på alla sidor belägrade staden började lida hungersnöd. Ännu fruktansvärdare rasade partierna mot hvarandra bland de belägrade. Scener af det förskräckligaste elände berättas: en moder förtärde sitt eget barn, så att sjelfva röfvarena ryste dervid. Flere hundra tusen dödades, tills templet den 10 Augusti emot Titi vilja uppgick i lågor och det allraheligaste förtärdes af eld. Gubbar och barn, qvinnor och värnlösa mördades, så att blodet flöt i strömar; men Judarne höllo sig ännu uti det väldiga fästet på Sions berg. Ändtligen blef äfven det intaget den 8 September. Romarne plundrade, och när intet mera fanns att taga, jemnade de staden och templet med jorden. Blott tre torn qvarstodo till ett tecken, hvilket oerhördt

verk Jerusalems murar fordom varit. Josephus nämner vid belägringen 97000 fångar och 1100000 döda. De trodde icke, att det skulle så gå dem, då de ropade: »Hans blod komme öfver oss och öfver våra barn.» Titus förde vid sitt triumftåg templets redskap och kärl till Rom, och der står ännu Titi triumfbåge såsom ett åminnelsetecken af Guds straffande rättfärdighet. Bland redskapen ser man der i synnerhet den sjuarmade ljusstaken och de stora basunerna. Minnespenningar visa den fångna dottren Juda med bundna händer lutad emot ett palmträd.

Då *Hadrianus* efter omkring sextio år ville uti staden grunda en Romersk koloni, gjorde Judarne uppror under en vid namn *Barcochba*, stjernans son, hvilken de höllo för stjernan af Jakob (4 Mos. 24: 17). De blefvo då åter besegrade. Staden uppbygdes åter af Hadrianus och murarne upprestes igen; men dock blef från denna tid en stor del af berget Sion utom staden såsom åkermark. Staden fick namnet Ælia Capitolina, och Judarne förbödos vid dödsstraff att nalkas honom. Först tvåhundra år sednare fingo de en gång om året mot en betydlig afgift beträda staden. På den heliga grafven skall en staty af Venus hafva varit uppställd. Det var dock under denna tid Heden-Christna tillåtet att nedsätta sig i Jerusalem; och ända till Constantins tid nämnes här en oafbruten följd af Christna biskopar. Så torde äfven kännedomen om de

ställen, der Christus blifvit korsfäst och begrafven hafva bibehållit sig; åtminstone skulle vi mycket mer förundra oss, om man, då Christne ständigt varit der närvarande, låtit de heliga ställena råka i förgätenhet, än om man efterlemnat en bestämd och säker tradition derom. Snart, redan i tredje århundradet omtalas de trognas vallfarter. Men då *Constantin* blef Christen, vandrade hans moder, Kejsarinnan Helena ännu vid åttio års ålder med ungdomlig kraft till det heliga landet. Hon lät uppbygga kyrkor i Bethlehem och på Oljoberget. På hennes begäran bygde Constantin öfver den heliga grafven ett kapell, på det praktfullaste utsmyckadt, och förenade det med en stor Basilica, en kyrka, hvars storlek och lysande utstyrsel vidlyftigt beskrifvas. Nu tilltog vallfarternas antal allt mer. Hela skaror af munkar och eremiter nedsatte sig uti det heliga landet och lättade pilgrimernas mottagande. Julianus affälling ville väl nedsätta stadens Christeliga betydelse dermed att han gaf Judarne tillåtelse att åter uppbygga templet, men vid uppgräfningen af grundvalarne frambröto eldslågor och förhindrade arbetet, som genom Juliani död och Kejsarnes nya förbud mot Judarne sedan blef omöjligt. I de följande tiderna hvarunder den Christna kyrkan genom sina strider sjönk så djupt, delade Jerusalem genom mängden af sina munkar och det stora antalet af pilgrimer samma bedröfliga lott. Justinianus upphöjde likväl stadens yttre glans der-

med att han på platsen Ophel söder om templet lät uppbygga en präktig kyrka till Marias ära, hvilken är den nuvarande Moskèen El-Aksa.

Men oaktadt Persiska konungens Chosroes infall betänkte Jerusalem dock återigen icke hvad dess frid tillhörde, och år 636 eröfrades det af *Muhammedanerna* under kalifen Omar och hela Syrien underkastades halfmånens välde. Omar uppbyggde på tempelplatsen en präktig Moskée, som upphöjer sig uti en kupol. Den bildade nu med Moskéen El-Aksa det stora Haram Es-Scherif, som blef ett af de heligaste ställen för Islams bekännare. Ja man utvisar en framstående pelargång uti Moskémuren tätt intill gyldene porten öfver Josaphats dal såsom det ställe, hvarest Muhammed en gång skall döma verlden. Så har Jerusalem för verldens tre stora religioner, för Judar, Christna och Muhammedaner, blifvit rummet för deras heligaste tillbedjan. Muhammedanerna, som i synnerhet i början ådagalade stor mildhet emot annorlunda troende, lade intet hinder i vägen för vallfarterna, och lemnade äfven den heliga grafvens kyrka oskadad, emedan enligt deras åsigt icke Christus, utan i hans ställe en skengestalt, blifvit korsfäst. Den berömde Harum Al-Raschid, Kalif i Bagdad, sände till och med Kejsar Carl den store nycklarne till heliga grafven och Golgatha, hvarefter Kejsaren och hans efterföljare genom rika skänker höjde de Christnas ställning och förökade glansen af deras tempel.

Men snart måste äfven Jerusalem lida under Kalifernas partistrider, och under den halfgalne Hakem af Egypten, stiftaren af Drusernas religion, blefvo Jerusalems kyrkor i allmänhet, och särskilt den heliga grafvens kyrka, omkring år 1000 i grund förstörda.

Blef hon ock snart igen uppbygd, så tilltogo dock de Christnas lidanden i en sådan grad, att Peter af Amiens efter återkomsten från en mödosam pilgrimsfärd uppbådade vesterlandets Christne till bistånd. Med Påfvens tillstånd predikade han med öfvermägtig vältalighet ett *korståg* till den heliga grafven, och fästade ett rödt kors på deras skullra, som ville såsom korsriddare med sitt blod rycka Christi korsställe ur de otrognas händer. Den första hären fann redan under marschen sin undergång; men den andra kom under Gottfrid af Bouillon den 7:de Juni 1099 utanför Jerusalems portar. Under den tryckande sommarhettan, brist på lifsmedel och framför allt i brist på vatten voro korsfararne nu i det svåraste tillstånd; men deras för Golgatha hänryckt glödande hjerta öfvervann alla faror, och fastän berg och dalar omkring Jerusalem genomdränktes med de trognas blod och betäcktes med deras lik, så besteg dock Gottfrid af Bouillon ändtligen den 15 Juli Jerusalems murar. Med honom begynte en följd af Christna konungar, som under 88 år sutto på Davids stol och uti kyrkor och kloster inrättade medelpunkter för de trognas Gudstjenst.

Omars stora Moskée förvandlades till en domkyrka med ett domkapitel. Kapellen öfver Golgatha och den heliga grafven förenades nu först uti en stor kyrka, hvars grundmurar ännu äro qvar uti den nuvarande grafvens kyrka.

Men de Christnas kärlek för Jerusalem kallnade. År 1187 kunde Sultan Saladin åter eröfra staden, och fastän ännu flera korståg företogos och staden äfven några gånger genom fördrag för kort tid kom i de Christnas händer, så förlorade de den dock för alltid år 1244, och han förblef såsom en del af Egyptiska riket uti Muhammedanernas våld. Den fromma hänryckning försvann, som nära tvenne århundraden hade uppfyllt de Europeiska Christnas hjertan med kärlek för Jerusalem. Under sexhundra års tid höra vi föga om den heliga staden; blott några enstaka pilgrimer hemförde kännedomen om den fallna dottren Sion. Vid Reformationstiden 1517 kom hon uti *Ottomanernas* händer, hvilka ända härtills beherrska henne. Sultan Suleiman uppbyggde år 1542 murarne ungefär till det omfång, som Hadrianus och till en del Herodes Agrippa hade gifvit dem, och så hafva de förblifvit intill denna dag. Fransmännen under Napoleon nådde aldrig fram till staden. I October år 1808 förtärdes den heliga grafvens kyrka till största delen af lågorna. Grekerna, som hastigt uppbyggde den uti dess nuvarande skick, trängde dervid de Romersk-Catholske Christne, som sedan korstågen

hade haft en stor del af kyrkan i besittning, tillbaka till ett sidokapell.

Då Syrien år 1832 kom uti *Muhammed-Alis*, Paschans af Egypten, våld, öppnade Jerusalem för honom sina portar, och fick blott lida, då Fellahs två år sednare vid ett uppror kastade sig in i staden. En ny bättre tid började för de Christne. Förtrycket minskades; ro och säkerhet, som sedan århundraden voro i det olyckliga landet obekanta, återvände. De Christna partiernas strider sins emellan och urartandet vid Gudstjenstliga förrättningarne minskades genom ett vist framskridande. Europeiska resande fingo glädjas åt stora företräden, och kunskapen om den heliga staden tilltog i hög grad.

Det var såsom skulle förbannelsen öfver Jerusalem ändtligen vika, när efter de stora Europeiska makternas fördrag de mot Christendomen gunstiga beherrskarena blefvo år 1840 genom de Christnas kanoner fördrifna och Jerusalems besittning åt *Turkarne* återgifven. Nu är all ro och säkerhet förlorad; de olika Arabiska stammarnes Scheikher uppresa sina hufvuden, och Beduinerna lägra sig ända inpå stadens portar. Krig och krigsrop dåna utanför murarne, ångest och förskräckelse uppfylla innevånarne, ty Turkiska militären ställer sig under Beduinernas skydd, mot hvilka den utskickas. Då under Muhammed-Alis herravälde fält och åkrar allt omkring åter uppodlades, de förstörda vattenledningarne återupprät-

tades och landets sällsynta förmåner på ett vist sätt begagnades, så förfaller nu deremot allting mer och mer.

Förbannelsen hvilar synbarligen öfver staden, men en uppfyllelse af de herrliga löftena för Sion framträdde uti vår dyra (Preussiska) Konungs stora tanke, som efter sexhundrade år åter riktade Europas ögon på det heliga landet, för att göra Jerusalem godt. Genom konungens förmedling insattes en Protestantisk biskop i Jerusalem; de stora makterna utnämnde konsuler uti den heliga staden, och genom dessa Europeers närvaro blir den fallna dottren Sion åtminstone något upphöjd.

Från Melchisedek ända upp till våra dagar har Jerusalem bland alla städer på jorden blifvit högst upphöjdt, men har ock lidit svåra Guds rättfärdighets straff. Åtminstone trettiotvå belägringar af staden omtalas: flera gånger har den blifvit fullkomligt och några gånger till största delen förstörd. Dess ursprungliga innevånare äro kringströdde till alla ändar af jorden, men detta löfte är uppfylldt: «Om än verlden förginges och bergen midt i hafvet sönko, likväl skall Guds stad lustig blifva med sina brunnar, der dens högstas helga boningar äro. Gud är när dem derinne; derföre skall han väl blifva: Gud hjelper honom bittida« (Ps. 46: 3, 5, 6).

4. Det nuvarande Jerusalem.

Det är fyratusen års historia, som i både Judarnes, Muhammedanernas och de Christnas ögon gifver Jerusalem dess nuvarande betydelse. Den som icke har öga för sådant, han skall vid en resa till Jerusalem blott finna sig bedragen. Flera resande klagade uti sjelfva den heliga staden för oss öfver sina felslagna förhoppningar, och mente sig uti hemlandet hafva funnit mycket skönare trakter, mycket mera, som vore värdt att ses. De klagade öfver föregående resandes beskrifningar, som med stor förtjusning berättat om Jerusalem. Och i sjelfva verket gifves det knappt någon ort på jorden, hvaröfver berättelserna sväfva mellan så påtagliga motsatser af hänryckande beundran och förnedrande förakt. Detta har till en del sin grund i de stora förändringar, som årstiden genom yppig grönska eller ödslig torrhet framkallar, men framför allt deruti, att staden, som fordom var den allraskönaste, bär *träldomens gestalt*, som är ett straff för synden. Den, hos hvilken trons öga nu icke är öppnadt, så att han äfven uti den stridande kyrkans kamp på jorden förmår se en hänsyftning på det fulländade Guds rikes triumf, han ser uti Jerusalem endast en liten stad i Österlandet, betäckt af förödelsens ruiner, lidande under brist och förtryck, hvarifrån den, som reser flygtigt, hastigt och otillfredsställd skyndar bort. Men hos en trogen Christen deremot väcka

de få stenar, som af templet äro öfverblefne, hänryckande påminnelser. På bergen och på gångstigarne deromkring följer han sin Fräksares fotspår, och en timme på Golgatha uppklarnar hans öga, så att han skådar allt uti glansen af ett nytt ljus. Den högsta spänning, hvartill mensklig känsla kan uppdrifvas, uppnår på långt när icke det, som här genombäfvar en. Med sådan blick böre vi genom Guds nåd skåda Sion uti dess träldomsgestalt.

Jerusalems *läge* hafve vi redan antydt. En bergssträcka, som i öster uti oljoberget sträcker sig högst, fortsättes uti norr och vester, och i söder sänker sig djupast uti det onda rådets berg, bildar en aflång krets, som med sina höjder lik en fästning innesluter staden. Moriahs höjd stiger till omkring tvåtusen trehundra, Sions till tvåtusen femhundra och Oljobergets till tvåtusen sexhundra fot öfver hafsytan. Oljobergets topp uppstiger omkring fyrahundra fot öfver Kidrons bädd. Stadens *murar* hafva ännu den skapnad, som Sultan Suleiman gaf dem, och äro blott här och der skadade af sednare århundradens belägringar. De försvaras af fyrtie fyrkantiga torn, och hafva omkring en timmes väg i omkrets. Fyra portar äro öppna för allmänna rörelsen: en i norr, Damascus-porten med många kolossala gamla murar, som tilläfventyrs torde sträcka sig tillbaka till Herodis tid; den andra i öster, Stefans-porten, tätt intill templets ruiner. Öfver portalen

äro fyra lejon inhuggna, som härstamma från korsfararnes tid. Den tredje porten, Sions-porten, är i söder, och slutligen den vestra, Jaffa- eller Bethlehems-porten, af Araberna kallad Hebrons-porten, är den mest brukade. Genom honom sker all förbindelse med vestern och södern, och han är skyddad af ett starkt fyrkantigt torn. Portarne tillslutas vid solens nedergång, och så är under de korta eller heta dagarne just den angenämaste tiden för utvandringar borttagen. De öppnas endast på Paschans särskilda befallning, som är svår att utverka.

Jerusalems trånga *gator* korsa sig i det hela rätvinkligt från norr till söder och från vester till öster. De utmärka sig fördelaktigt framför andra österländska städers gator genom bättre stenläggning och större renlighet. *Husen* äro nästan öfverallt byggda af sten, väl små och låga; men mästadels äro öfver de större rummen hvälfda kupoler, som gifva det hela ett ganska pittoreskt utseende. Bredvid kupolerna äro då de flata taken, upp till hvilka trappor leda. Här har man herrliga utsigter öfver stadens kulliga terrain, och en predikan på taken (Math. 10: 27) skulle höras vida omkring. Ännu skyndar man upp på taken, om något är att se, och i de svala aftonstunderna vistas nästan hela befolkningen på dem. Glasfönster finnas här oftare, fastän jern- eller trägaller med fönsterluckor vanligtvis tillfredsställa österlänningarnes behof. De bästa hu-

sen ser man uti Armeniska och dernäst i Muhammedanska qvarteret. Det skönaste af alla är härtills Protestanternas hospital.

I allmänhet sönderfaller staden i fyra stora qvarter, de Christnas, Armeniernas, Judarnes och Muhammedanernas. Armenierna bo på berget Sion, de öfriga Christna på dess nordliga fortsättning med Golgatha, Judarne uti dalen mellan Sion och Moriah och Muhammedanerna uti hela nordöstra delen af staden eller det gamla Akra och Bezetha. Två hufvudgator, af hvilka den ena går från Jaffa-porten till Moskéen på Moriah, och den andra sträcker sig efter den djupa dalen från trakten af Sionsporten till Damascusporten, afskära hvarandra och skilja dessa qvarter från hvarandra.

Vilje vi börja en liten vandring genom staden, så följa vi helst riktningen från vester till öster, och vända oss i små afvikningar mot söder och norr. Närmast intill Jaffaporten sluter sig på Sion *Davids borg* med det af Herodes uppbyggda tornet Hippicus. Den öfre delen af tornet är, lik den öfriga muren, från sednare tider, men undre delen samt muringen uti grafven omkring kastellet äro påtagligen gamla och gå åtminstone till Herodis tid. Här är ock ännu stadens egentliga kastell. Strax derpå följer det Protestantiska bönehusets ställe med grunden till *Protestantiska kyrkan*, som nu snart skall med

Guds hjelp blifva fullbordad*). Belägenheten är den vackraste, som kunde väljas. Den evangeliska kyrkan på Sions berg skall en gång nå öfver alla kupoler och torn i staden, och redan nu njöt man en herrlig utsigt öfver staden ända till oljoberget. Derintill sluter sig Missionären Nicolaysons hus, vid hvars sida Biskop Alexander bodde. Vända vi oss söderut från Davids borg förbi Protestantiska kyrkan, så inträda vi på fortsättningen af berget Sion uti Armenianernas qvarter, der vi nalkas *Armeniska klostret*, det rikaste och största i Jerusalem, som utmärker sig genom sina vidlyftiga byggnader och stora trädgårdar. Uti detta kloster ligger S:t Jakobs kyrka på det ställe, der Apostelen Jakob, Johannis broder, skall vara halshuggen af Herodes (Agrippa d. ä.). Kyrkan är rikare och präktigare smyckad än någon annan i staden. I grannskapet finnes äfven ett Syriskt kloster. Derefter tätt intill Sionsporten äro de *spetälskas* hyddor. De äro olyckliga menniskor, omkring hundra till antalet, på hvilka lemmarne strax efter första ungdomstiden småningom dö bort och öfvergå till förruttnelse. Dessa arma varelser, som gifta och fortplanta sig med hvarandra, äro nästan de enda tiggare, som möta främlingen på de särskilda punkterna af staden.

*) Enligt nuvarande Evangeliska Biskopen *Gobats* skrifvelse, införd uti N:o 4 af Missionstidningen 1848, fullbordades denna kyrka på våren och invigdes högtidligen den 19 April, Onsdagen i Påskveckan, detta år. Öfversättaren.

Större delen af berget är nu utanför porten, utesluten från staden. Först ligger på detsamma ett Armeniskt kloster, dernäst kommer det ställe, som utgifves för Davids graf, öfver hvilket Muhammedanerna hafva byggt en Moskée, som hålles ganska helig. På sidan äro de Christnas *begrafningsplatser:* först vid klostermuren Armenianernas, sedan österut Latinarnes och i vester Grekernas. Alla grafvar äro betäckta med enkla släta stenar, hvarpå inskrifter utvisa de dödas namn och folkslag. Bland Latinarne funno vi många pilgrimer från Tyskland och Schweitz. Amerikanska missionärernas begrafningsplats ligger äfven här, innesluten inom en mur. Sions berg har blifvit en del dödas hvilostad.

Vända vi nu åter tillbaka från Sions-porten till Jaffa-porten, så förer vägen i norr uti det Christna qvarteret först till *Latinska klostret,* hvars inre med dess lilla kapell är af mindre betydenhet än den herrliga utsigten, som man ifrån det platta taket njuter öfver hela staden och dess omgifning. Icke långt derifrån är Casa nuova, fordom det enda ställe i Jerusalem, der Europeiske resande funno rum. Något längre bort ligger det *Grekiska klostret.* Vända vi oss deremot åter från Jaffaporten i rigtningen åt öster till, så följa vi den der gatan, som löper utför sluttningen af Sion ända till stora Moskéen. Vid första sidogatan vika vi af mot norr, och lemna dervid till venster bakom husen den så kallade

Hiskias damm, som är omgifven af hus, särdeles det Koptiska klostret, och bildar en af de trefligaste punkter i staden. Något längre upp på den med många bodar fullsatta gatan öppnar sig till höger ingången till förgårdarne af *Grafvens kyrka*.

Man har nyligen stridt ganska ifrigt om, huruvida den heliga grafven verkligen är Christi graf, och om det ställe, som utvisas såsom korsfästelserummet, kan vara Golgatha. Den ene har lika så bestämdt förnekat det, som den andre med säkerhet velat det bevisa. Skulle det också icke ännu lyckats att historiskt noga utmärka stället, så har det dock mycket mindre lyckats att framställa någon enda giltig grund emot den heliga grafvens och Golgathas äkthet. Då således äfven efter den strängaste vetenskapliga undersökning en *äkthetens* sannolikhet återstår, så följa vi gerna den sedan Christi död nästan oafbrutet fortplantade traditionen, och se med millioner saliggjorda pilgrimer uti de nämnda heliga ställena verkligen Golgatha och Christi graf. Att de nu för tiden ligga inom staden, har icke en gång skenet af en invändning, då ju Herodis Agrippa först tio år efter Herrans död inom staden inneslöt Golgatha, som ligger utom den första äldre muren och äfven utom den andra. Äfven det kan icke förvåna oss, att båda ställena ligga inom en och samma kyrka, hvilket först skedde genom korsfararne, då enligt Skriften (Joh.

19: 41, 42) Josephs af Arimathia trädgård låg vid det ställe, der korsfästelsen skedde, och forntidens städer öfverhufvud icke voro så vidsträckta, som vi efter nyare begrepp föreställa oss dem. Och det behöfdes sannerligen mera afgörande grunder, för att betaga den Christna kyrkan, ja menskligheten orter, som genom otaliga trognas heta tårar och bekymrade menniskohjertans nådes-erfarenheter redan höra till de heligaste och invigdaste på jorden*).

Den heliga grafvens kyrka ligger på en utskjutande klippa, som sannolikt var brant i norr

*) Författarens uttryck på detta och några andra ställen kunde lätteligen missförstås så, att man föregåfve, det han på ett Catholskt sätt anser alla pilgrimer, som vandra till det heliga landet, för trogna och deras tankar och känslor för nådes-erfarenheter. Läsaren ville derföre gifva akt på, att han först och främst är Protestant, och för det andra på tillräckligt många ställen i denna skrift visat, att han förstår, hvad *hjertats tro* är, samt att han på sidan här förut tydligt omtalat de pilgrimer, som icke se Jerusalem med trons ögon och derföre finna sig bedragna i sina förhoppningar. Den som har andeliga ögon, ser dessutom nog, att författarens tro märkligen blifvit styrkt och lifvad på "Sinai och Golgatha", och att han således på dessa heliga rum haft nådes-erfarenheter. Säkert har ock under 18 århundraden månget af träldomens anda tryckt hjerta blifvit genomträngdt af evangelium, då det läsits eller hörts på det rum, som indruckit försoningsblodet, och ögat sett de berg och dalar, som fordom trampades af Jesu fot. Der, om någorstädes, måste ett bäfvande menniskohjerta kunna lefvande öfvertygas, att Gud är kärleken, som i Christo försonade verlden med sig sjelf. Hvem skulle dessutom kunna tvifla, att många tusendes hjertan, som under tidernas längd vandrat till Jesu graf- och kors-plats, hungrat och törstat efter rättfärdigheten, och detta är ju tro? — åtminstone är den tron icke större, som makligen sitter hemma och dömmer en annans tjenare, hvilken Herren väl är mägtig att göra ståndandes, fastän han gör en pilgrimsfärd. Öfversättaren.

och öster. Den består egentligen af tre olika kapeller, som äro förenade till en kyrka, nemligen först korsfästelsens kapell på södra sidan vid ingången, dernäst den heliga grafvens på den vestra, hvartill kommer mot öster korsfinnandets kapell, förbundet med de förra genom Grekernas långa hufvudskepp. Vid ingången genom hufvudportalen på södra sidan hafva nu först de Turkiska dörrvaktarne sin plats till venster vid klocktornet. Till höger uppstiger man på en trappa af 20 steg till *korsfästelsens kapell.* Det håller ungefär aderton steg i fyrkant och är delt i 2:ne hvälfda kapeller: det, som är till höger, skall beteckna stället, der Herren spikades vid korset, och det till venster, nordligare, stället der korset upprestes. Här synes ännu klippan, som alltomkring är borthuggen; ännu nogare kan den urskiljas uti ett kapell, som är beläget under korsfästelsekapellet, hvaruti finnas de Christna konungarnes af Jerusalem grafvar, särdeles Gottfrids af Bouillon. På korsfästelse-stället utvisar en Grekisk inskrift, att här fullbordades återlösningens under. Nedstiga vi åter till ingången, så vända vi oss åt venster till vestra sidan, och inträda här i en ansenlig rotunda af sjuttiotvå fots diameter, öfver hvilken hvälfver sig en hög kupol med en liten rund öppning. Aderton pelare omgifva detta rum, och på dem hvila två rader hvälfda gångar, som innehålla böneplatser för de särskilda kyrkorna. Midt uti denna pelarsal ligger *den heliga grafvens kapell*

midt under kupolens öppning, hvarigenom ljuset infaller. Utvändigt liknande ett kapell i Byzantinsk stil, har det invändigt formen af en klippgraf med försal och grafkammare.

Genom den östra ingången inträder man uti det första af dervarande två rum, ängels-kapellet, der den stenen finnes, hvarpå ängelen skall hafva setat efter Christi uppståndelse. Det är helt och hållet beklädt med marmor och hvilar vid murarne på tolf pelare. Derifrån förer en låg och trång dörr till den egentliga Christi graf. Uti dörröppningen igenkänner man ännu klippan, hvaruti grafven var uthuggen. Grafven, hel och hållen beklädd med marmor, är tre fot hög, omkring sex fot lång och nära sex fot bred. Till höger vid ingången betäcker en marmorskifva ett rum af omkring sex fots längd, nära tre fots bredd och två och en half fots höjd, hvaruti Christi kropp skall hafva hvilat. Silfverlampor upplysa denna helgedom. Omkring fyra personer kunna der knäböjande tillbedja.

Återvända vi till rotundan, så ingå vi på dess vestra sida uti ett litet kapell, tillhörigt de Syriske Christne. Ett trångt rum bakom detsamma utvisar ännu en uti den naturliga klippan uthuggen graf med horizontela grafnischer, som sägas hafva tillhört Nicodemus och Josef af Arimathia. I hvad fall som helst gå de tillbaka till Christi tider, och tjena till bevis, att grafställen fordom varit här. På den motsatta östra sidan af rotundan, midt emot ingången till änglaka-

pellet är mellan två pelare en gallerdörr, som utgör ingången till Grekernas stora kyrka, den rikaste och praktfullaste af alla. Öfver dess allraheligaste hvälfver sig grafkyrkans andra mindre kupol. Hon är dyrbart prydd, ja belastad med guld och bilderverk, marmor och ädelstenar, emedan den Christeliga fromheten velat gifva sin högsta helgedom äfven till det yttre den herrligaste glans. Bakom det allraheligaste slutas pelargången, som omgifver Grekernas kyrka, uti en hel följd af pelaresalar, som bilda flere kapeller och äro helgade till firande af särskilda scener uti Christi lidande. Mellan dem längst i öster föra tjuguåtta trappsteg ned till Helenas kapell och tretton steg än djupare till det ställe, der Christi kors skall i Helenas närvaro hafva blifvit funnet. Förbigående ett stort antal af kapeller och andaktspunkter, nämna vi blott ett i norr från grafvens kapell, nemligen Latinarnes kapell, som egentligen ligger utom kyrkan, bygdt vid pelargångarne. Det är det enda, som har orgel, hvars toner jag ofta med verklig förtjusning hörde brusa genom den stora kyrkans vida rymder.

Öfver de många åminnelsepunkter, hvilka man utom Golgatha och den heliga grafven ytterligare till de andäktigas uppbyggelse fastställt, vilje vi icke tvista med sagan. Hafva händelserna icke skett just på de ställena, så äro de dock skedda några steg derifrån, och ett fromt hjerta erinras gerna äfven utvärtes om fullheten af de

händelser, som förherrliga dessa heliga ställen. Fordom voro de delade mellan åtta särskilda folkslag; men efter sista branden tillhöra de nästan utan undantag Grekerna, som hafva öfverlåtit endast åt Latinarne, Armenianerna, Kopterna och de Syriska Christna särskilda ställen för deras Gudstjenst. Latinarne kalla sitt kapell uppenbarelsens, emedan Herren här skall hafva uppenbarat sig för sin moder Maria efter sin uppståndelse. Armenianerna hafva Helenas kapell och de beskedliga Kopterna ett litet kapell på vestra sidan af grafkapellet samt de Syriska Christna ett dylikt under hvalfbågarne på rotundans vestra sida. Flera prester och munkar af de fyra hufvudnationerna vistas beständigt uti kyrkan, för att regelmessigt upprätthålla Gudstjensten. De flesta pilgrimer tillbringa äfven några dagar och nätter uti kyrkan — en vacker sed, som dock icke har de bästa följder för den yttre renligheten och templets värdighet. Kyrkan är vanligen tillsluten, och äfven lifsmedel inskjutas blott genom ett hål, hvaremot hon på sön- och högtidsdagar öppnas vid timmarne för hufvud-Gudstjensten. Att en Turkisk vakt måste hålla ordning, behöfver man thy värr icke beklaga; utan den skulle de Christne ännu bittrare förfölja hvarandra.

I söder från grafvens kyrka och genom en trång gata derifrån skilda, ligga ruinerna af ett *Johanniterriddarnes* kloster. Hufvudbyggnaderna med deras korsgångar stå ännu, och den temli-

gen stora kyrkan är väl bibehållen. Hela denna byggnad brukas nu till ett logarfveri, och man måste beklaga, att ingen af de Christna kyrkorna ännu riktat sina ögon derpå. Gå vi nu vidare efter den förut omnämnda portvägen till den stora korsgatan, som löper i norr, så börjar strax, löpande mot öster, *via dolorosa*, smärtans väg, hvilken Herren vandrade, då han fördes från Pilati rådhus till Golgatha. Talrika calvarieberg, äfven i vårt fädernesland, angifva de olika stationer, som berättelsen på denna väg har fastställt. Gatan sänker sig här uti den stora dalen Tyropöon mellan Sion och Golgatha på den ena samt Moriah och Akra på den andra sidan, hvilken dal redan i gamla tider var det egentliga sätet för handel och rörelse. Nu stöta vi strax på den andra hufvudgatan, som löper från norr till söder. Från Damascusporten till södra ändan af basaren utgör hon gränsen mellan det Christna och Muhammedanska och sedan mellan det Armeniska och Judiska qvarteret. Gatan består här af hvälfda pelargångar för *basarerna*, och under den vidare fortsättningen mot söder tillkomma flera parallela pelargångar härtill. Stenläggningen uti dem består till större delen af marmorblock och oerhörda stenar, som fordom prydde templet och nu trampas af Arabernas fötter. Basarerna äro i det hela ganska torftigt utstyrda, och sörja blott för Beduinernas nödvändigaste behof, hvilka till stort antal här sam-

manströmma. Näst efter basaren följer slutligen i söder mellan Sion och Moriah det *Judiska qvarteret*, som icke eller här just utmärker sig för renlighet.

Vi följa via dolorosa, som nedgår ännu längre ända till den lägsta sänkning af dalen Tyropöon, som oaktadt alla igenfyllningar dock är rätt djup. Här går en annan tvärgata söderut tätt under Moriah, hvilken med den förstnämnda innesluter basaren och Judeqvarteret. Sedan stiger vägen efter en liten böjning mot norr åter uppåt i samma riktning, och vi komma snart till Turkiska truppernas kasern, det fordna fästet Antonia, och Syrernas fäste, Pilati *rådhus*, som utgör egentliga början af via dolorosa, hvars längd är ungefär en nätt fjerdedels timmes väg. Genom Garnisonsläkarens bemedling blef det oss möjligt att få bestiga kasernens terrass eller platta tak, hvarifrån man har en fullständig öfversigt öfver moskéen och den gamla *tempelplatsen*, som i sydost slutar staden. Rätt under våra fötter syntes en bortsprängd klippa, som ännu torde påminna om Makkabeernas verk, och sedan en liten sänkning på det ställe, der de igenfyllde dalen mellan Akra och Moriah. Derefter höjer sig Moriahs berg med sina moskéer och trädgårdar, med sina herrliga cypresser och vidtskuggande träd, de Muhammedanska fruntimrens beprisade paradis. Ungefär i midten af den stora gården visar sig en omkring fjorton fot upphöjd platform, till hvil-

ken marmortrappor föra från alla fyra väderstreck. Midtpå platformen står Omars moskée, en åttkant, hvars sida är sextio fot lång. Den är midtuti klädd med marmorskifvor, och derofvanpå prydd med brokiga, i synnerhet blå tegel, hvarpå språk ur Koran äro anbragta. Hvardera sidan har sju fönster, af hvilka det medlersta mot hvardera väderstrecket är utvidgadt till en dörr. Det inre lärer vara hvitt: på hvardera af de åtta väggarne äro tre pelare: kupolen hvilar på sexton pelare, som inom ett galler innesluta den berömda stenen Sakharah. Kupolen är nittio fot hög och har fyratio fots diameter samt är betäckt med mångfärgade tegelstenar, så att den på långt håll strålar i det skönaste färgspel. Bakom den stora platformen, från hvilken man går uppföre marmortrappan, följer en stor marmorbassin, som är omgifven af friska gräsplaner, oliv-, orange- och cypressträd. Derefter kommer ytterst i söder moskéen El-Aksa, Justinians herrliga basilika, hvars rika arkitektoniska prydnader vi äfven på långt håll kunde beundra. I vestra delen af denna stora tempelplats är en lång rad af pelargångar, som på mångfaldigt sätt äro uppbygda af gamla stenblock. De tjena till boning åt fanatiska Dervischer eller munkar, som göra det omöjligt för hvar och en, som icke är Muhammedan, att till och med få ingå på denna plats. Den yttre muren, som i öster omgifver honom, är tillika stadsmur. Dess andra delar bestå af

oerhörda stenblock, af hvilka många hafva mer än tjugu fots längd, och måste hafva hört till Salomos byggnader. Vi sågo i muren den arkitektoniskt rika insidan af en gyldene port, som nu är tillsluten och strängt bevakad, emedan en saga går bland Muhammedanerna, att de Christna en gång skola genom denna port draga in såsom stadens herrar. Under moskéen El-Aksa, bakom hvilken muren vinkelrätt uppstiger sextio fot högt, har man upptäckt en stor pelargång, som bildas af fyrkantiga pelare, hvaröfver ganska höga och undransvärdt väl utförda bågar hvälfva sig. Anläggningen af dessa pelargångar torde gå tillbaka åtminstone till Herodis tid. Det är beklagligt, att Muhammedanernas stora afund icke ännu kunnat tillåta en noggrannare undersökning och kännedom af detta på ruiner så rika och heliga ställe.

Sedan vi nu hade så noga som möjligt i närheten öfverskådat tempelplatsen, läto vi ögat sväfva vida omkring, och för oss utvecklade sig ett storartadt och vackert panorama af Jerusalem. Vid våra fötter det tjusande Moriah, i sydvest upphöjde sig majestätiskt det ofantliga Sion, som häifrån riktigt syntes vara den egentliga staden med sin stora massa af hus, som sträcker sig utefter berget. Den heliga grafven och Golgatha i nordvest på sluttningen af Gihon låg nu alldeles i ändan af den egentliga staden, så att intet är naturligare, än att de fordom legat utom dessam-

ma. Den djupa Tyropöon skilde Golgatha och Gihon från Akra, hvarpå vi befunno oss, och från Bezetha, den nordligare delen af staden, som sednare blifvit intagen, och nu minst bebos, samt nästan uteslutande är i Muhammedanernas våld. På sidan i öster syntes oljobergets gröna toppar, som fyllde åskådaren med himmelsfärdstankar.

5. *Jerusalems omgifningar.*

Vända vi oss nu till Jerusalems omgifningar och lemna staden genom den norra eller Damascus-porten, så komma vi till den sidan, som icke är skyddad genom någon dal, utan sluter sig till en hög slätt af omkring en half timmes storlek, hvilken först sedan höjer sig till ett berg. Här har man derföre gifvit murarne ett skydd genom i klippan uthuggna djupa grafvar. Tätt utanför porten finna vi *Jeremie grotta*, omkring fyratiotvå fot i diameter, buren af två kolossala pelare. Kullen, under hvilken den ligger, har sannolikt hängt tillsamman med den motstående höga norra sidan af staden, och genom stenbrott blifvit genombruten samt sedan tjenat till anläggning af en graf. Något längre i norr ligga *konungarnes grafvar*, förmodligen drottning Helenas graf. Man inträder genom en klipport på en af slätade bergväggar omgifven gård: på södra väggen höjer sig en portal, hvars fris är rikligen utsirad med konstrikt arbete. Utur försalen kommer man genom

ett trångt hål i norra hörnet in uti en annan kammare, som innehåller ingångar till fyra olika grafkamrar med små låga nischer eller grafrum, som i horizontel riktning sträcka sig in uti klippan. Dörrarne till dessa kamrar bestå af stora huggna och enkelt prydda stenblock. I närheten finnas ännu flera förgårdar till sådana grafvar, hvilka dock icke i storlek uppnå denna omtalda. På något större afstånd i nordvest träffa vi *Domarenas grafvar*, hvilkas benämning äfvenledes torde vara ganska godtyckligt gifven. Genom en vackert arbetad portal inträder man uti en stor kammare med horizontala grafnischer: derbredvid äro två dylika kamrar, och ett par trappor leda ned till två lägre. Der äro i det hela omkring sextio grafställen. Återvända vi nu till stadens norra sida, så är den höga slätten besatt med en vacker olivelund, hvars skugga ger den täckaste spatsergång och mot aftnarne församlar de förnäma Muhammedanerna.

I nordvestra hörnet af staden på den backiga markens högsta kulle står ett gammalt högt träd, som vida utbreder sina skuggiga grenar. Här njuter man en tjusande utsigt öfver staden och dess omgifningar, och ofta hänryckte oss här Jerusalems skönhet vid den nedgående solens glans. På sidan vid början af Hinnoms dal sträcker sig en Turkisk begrafningsplats ända till den såkallade öfre Gihons damm. Vi nedstego uti Hinnoms dal, som ganska hastigt sänker sig ned mellan

Sion och det vestra berget. Sluttningarne af båda bergen äro mestadels, i synnerhet på eftermiddagarne, betäckta af pilgrimer eller munkar, som företrädesvis älska att spatsera utanför Jaffaporten, der de äfven kunna helsa dem, som komma från Bethlehem eller Jaffa. Uti Hinnoms dal ligger sedan den andra, den så kallade nedre Gihons damm, som är öfver femhundra fot lång, mot två och ett halft hundra fot bred och omkring tjugu fot djup. Härifrån träda nu klipporna brantare och närmare intill hvarandra; dalen blir ryslígt trång: i stället för sköna fält och trädgårdar, som härtills prydt honom, synas nu endast få träd, och på sydsidan af berget Sion, der dalen vänder sig mot öster, inträder man uti Hinnoms dals vilda håla, Gehenna, der Judarne uppreste afguden Molochs bild med oxhufvud och menniskoarmar. På dess glödande armar lade de sina söner och döttrar till ohyggliga offer. Då folket omvände sig, kastade de uti denna håla förbrytares och döda djurs kroppar. En ständigt underhållen eld skulle förtära de elaka dunsterna. Deraf kommer, att Judarne och äfven Christus beteckna helvetet med namnet Hinnoms dal (Gehenna).

Berget, som i söder höjer sig midtemot Sion, kallas det *onda rådets berg*. På dess sluttning finnes ett stort antal grafhålor och bergsgrafvar. Här skall äfven *krukomakare-* eller *blodsåkern* (Hakeldama) hafva legat, som köptes för Judas'

trettio silfverpenningar, hvilket äfven bekräftas af ett lager af hvit lera i denna trakt, som ännu begagnas. Ända till för kort tid sedan begrafdes der fattiga pilgrimer. Grafvarne alltomkring utmärkas af många inskrifter, hvilka utvisa, att der äro pilgrimers hviloställen. Oss var i synnerhet en kär, hvilken på Grekiska språket innehöll detta: «Här ligga tio män från Tyskland begrafne.» Härifrån förde Pisanerna år 1218 en betydande mängd jord på Campo santo i Pisa, emedan man trodde, att denna jord hade den synnerliga egenskapen att fortskynda förruttnelsen. I sydost från staden förenar Hinnoms dal sig med den från norden kommande Kidrondalen, hvilken sjelf sedan tager en mera östlig riktning mot röda hafvet till. Der båda dalarne träffa hvarandra, ligga *konungarnes trädgårdar*, som vattnas af Siloahs källa, och pråla i den yppigaste grönska. I söder derifrån ligger redan inom Kidrons dal källan Rogel, fordom en gränsebrunn mellan Juda och Benjamin. Källan flyter uti en vacker antik bassin. Norrut ifrån Konungarnas trädgårdar, i hvilka Adonia, Davids son, lät utropa sig till konung, ligger *dammen Siloah* på det ställe, der den från staden kommande dalen Tyropöon slutar uti Hinnoms dal och denne förenar sig med Kidrons dal, omedelbart vid foten af Moriahs sluttning, hvilken från muren småningom sänker sig mot söder. Dammen Siloah erhåller sitt vatten från Siloah källa, den så kallade Mariebrunn uti Kidron-dalen. En ge-

nom klippan huggen kanal förer det till dammen. Den är mindre än alla andra Jerusalems dammar, och källan tillrar knappt märkbart derin. Detta är «det vattnet i Siloah, hvilket så stilla löper» (Es. 8: 6). Hit sände Herren den blindfödde, att han skulle twå sig, och han gick och vardt seende (Joh. 9: 7).

Då vi uppstiga uti dalen *Kidron*, som till och med vid sjelfva regntiden nu är alldeles vattentom, så reser sig till höger på den branta sluttningen af oljobergets södra spets byn *Siloah* eller Selwan, der fordom det torn torde hafva stått till försvar, som på Christi tid föll omkull, och slog ihjäl aderton menniskor (Luc. 13: 4). De nuvarande innevånarne äro ganska fattiga, och hela byn gör ett ganska bedröfligt intryck, så vackert den också sluter sig till berget. Der byn slutar och man på dalens motsatta sida kan uppstiga till Marias brunn, sammantränger Kidrondalen sig plötsligt. På vestra sidan uppstiger Moriah brant och tvärt och på dess höjd Moskéens höga mur likasom en fortsättning; och på den östra höjer sig oljoberget likaså brant, men betydligt högre, och vägen i dalen blir så trång, att den blott är tillräcklig för trafiken. Det är här, som man väntar Gud såsom domare, och dit man förlägger stället hos Profeten Joel (3: 12): »Står upp J Hedningar! och drager upp till Josaphats dal, ty der vill jag sitta, till att döma alla hedningar allt omkring.» Hvilken dal Herren dermed me-

nat, och huruvida icke Guds dom här blott i allmänhet blifvit åskådliggjord, låter sig icke bestämmas, ty namnet Josaphats dal, d. ä. Herren dömer, finnes först uti den Christna tiden; men i alla fall förbinda Judar och Muhammedaner sin väntan på Guds dom med denna dal. Muhammedanerna tro, att Muhammed skall sitta på en utbyggnad å Moskéemuren och hålla dom. Derföre är sluttningen af berget Moriah under detta ställe betäckt med fromma Muselmäns grafvar. Judarne vänta här uppståndelsens dag och återställandet af deras förlorade glans. Derföre vandra dottren Sions gamle från alla ändar af jorden till Jerusalem, för att begrafvas i Josaphats dal, och der såsom de förste helsa Jerusalems nya herrlighet. Judarnes enkla hvita grafstenar sträcka sig på detta ställe utefter hela sluttningen af Oljoberget. I sjelfva dalen vid bergets fot ligga här spridda större *graf-monumenter*, hvilka man tillegnat namnen af Zacharias, Jacobus, Absalom och Josaphat. De påminna på många sätt om Egyptens grafvar. Den första är ett litet fyrkantigt tempel, hvarpå en liten pyramid står. En nisch är i klippan huggen rundtomkring, så att det är en bred gång alltomkring grafven. Härifrån förer en i klippan uthuggen gång till en grotta med flere kamrar. Framsidan mot dalen till har en öppen portal med 3 pelare. Den tredje grafven finnes på det ställe, der en brygga förer öfver den ganska smala bäcken

Kidron till sluttningen af Moriah. Den är äfven ett litet utur klippan hugget tempel, hvarpå en kupol löper ut i ett spetsigt torn. Detta, som man tillskrifver Absalom, utmärker sig framför alla andra genom sin storlek och sin belägenhet. Resande hafva anmärkt en stor likhet med grafvårdarne i Petra, och den torde derföre tilläfventyrs vara från Herodes den stores tid, hvilken såsom Idumée härstammade derifrån. I norr från dessa grafvårdar utvidgar dalen sig åter, bergen slutta mindre brant, och deras sluttningar äro vackert prydda med träd och trädgårdar.

Vi komma till hufvudbryggan, som förer från Stefansporten ned till *Oljoberget*. Denna måste redan från gamla tider haft en särdeles helgd, ty då David flydde för sin son Absalom, och gick öfver bäcken Kidron, så heter det, att han gick uppföre Oljoberget och grät, och kom öfverst på berget, der man plägar tillbedja Gud (2 Sam. 15: 23—32). Det vackra berget sträcker sig uti tre kullar längs efter hela östra sidan af Kidrons dal. Det är äfven nu för tiden betäckt af oljoträd, sädesfält och trädgårdar, och gör bland alla berg, som äro omkring Jerusalem, det gladaste intryck, likasom strålade det ännu i återskenet af den herrlighet, hvaruti Herren här uppfor till himmelen. Vi gingo en gång på eftermiddagen å Christi Himmelsfärdsdag öfver bäcken Kidron. Vi dröjde vid örtagården i Gethsemane, som ligger omedelbarligen vid oljober-

gets fot. I dag sågo vi honom med den blick, hvarmed Herren och lärjungarne torde hafva skådat ned på honom, då han förde dem ut, innan han skildes ifrån dem. Ju högre vi uppstego, desto mera storartadt, desto vackrare utbredde sig Jerusalem framför oss. Vi uppnådde bergets högsta punkt, men vände oss åter mot sydost något utföre sluttningen: en vacker med träd rikt beprydd dal sträckte sig ned emot Kidron. På sydliga sluttningen af en mot öster utlöpande rygg af oljoberget träffade vi efter en vandring af tre qvarts timma på *Bethanien*, en stilla, fredlig by, som är omgifven af berg. Ett väldigt torn, hvars grundmurar äro i behåll, går tillbaka till Romarnes tid. Det kallas nu för tiden bland Araberna El-Azarijch, och erinrar redan derigenom, att det varit Lazari, Marthas och Marias boningsplats. Hit plägade Herren gå om aftonen, när han om dagen måst gråta öfver Jerusalem; här vederqvickte han sig i stilla hjertans gemenskap med de tre syskonen, som han älskade. Blicken, som på oljoberget sväfvar långt bort på Sions berg, inskränkes här till stilla enslighet inom en liten dal. Under det öknens öde stepper framtränga ända till byn, fröjdar ögat sig så mycket mera öfver Bethaniens gröna ängar och herrliga träd. Det är likasom Herren icke kunnat finna något behagligare ställe för stilla betraktelse, och man förstår väl hvad känslor Melisinda, Konung Fulkos af Jerusalem gemål haft, hvilken år 1132

åt sin syster Iveta grundade ett Benediktinerkloster, för att lik den saliga Maria vid Frälsarens fötter välja det ena nödvändiga. — Genom en obetydlig sänkning kommer man efter ungefär tio minuter på en mot söder sluttande kulle till talrika ruiner, grundmurar efter hus och cisterner, hvilka angifva belägenheten af det gamla *Bethphage* (Luc. 19: 29). Öfver Bethphage och Bethanien går ännu likasom vid Christi tid vägen från Jericho till Jerusalem.

Underbart vederqvickta af Bethaniens täcka belägenhet, återvände vi till oljobergets medlersta och högsta spets. Midt ibland några Arabiska hus utmärka här ruinerna af ett kloster och en kyrka stället för Christi himmelsfärd. Midt uti den fordna kyrkan är en liten Moskée uppbyggd öfver en sten, hvaruti visas en fördjupning, som liknar aftrycket af en från norr till söder gående höger-fot, och säges vara Christi fotspår vid hans himmelsfärd. Så litet sannolikt detta ock är, lika så litet kan man ock framställa någon giltig grund deremot, att himmelsfärden skett på detta ställe. Det var ett af de första rum, hvarpå Kejsarinnan Helena vid sitt besök lät bygga ett kapell. Genom klostrets ruiner, hvilka nu bebos af en Muhammedansk vaktare, uppstego vi uti det till minaret brukade tornet, som har den vackraste utsigt öfver alla Jerusalems omgifningar. Här låg den heliga staden framför oss, mot vester skyddad genom en bergsrygg, parallel med oljoberget, som förhindrade vidare utsigt samt omgifven af

en kedja berg, som prålade i frisk grönska. Då dess vestra delar, Sion och Gihon med Golgatha, uppstiga betydligt högre än de östra, så höjde hon sig amfitheatralisk för vårt hänryckta öga. I det upphöjda fjerran försvunno alla förstörelsens ruiner, och den stora massan af hus med deras otaliga kupoler, torn och minarets syntes såsom en målning. Tätt under oss syntes den breda slätten Haram el-Scherif med dess friska vatten, dess vemodiga cypresser, dess tjusande trädgårdar och dess moskéers rika färgprakt. Huru torde fordom templets gyldene tinnar der hafva glänst! Längre bort vid Gihons berg Golgatha med grafkyrkans väldiga kupol, och på sidan bakom de många husen Davids torn på Sion och den protestantiska kyrkans rum! Ja, ingenstädes synes Jerusalem så som från Himmelsfartsberget, ingenstädes skärpes trosögat så mycket genom det lekamliga ögats blick. Uti en vidare krets synes mot norr Ephraims berg med Ebal och Garizim, der välsignelse och förbannelse förkunnades, och närmare syntes Mizpa med dess hvita minaret på moskéen till Samuels minne, samt i sydvest Juda bergsbygd med sina vågformiga bergsryggar och det tjusande Thekoa. Men så herrlig utsigten är mot vester, så ryslig är den mot öster. Strax bortom Bethanien börjas vid Oljobergets fot Judaökens vilda slätter. Kala och nakna draga sig dess gråa berg bort, och sänka sig uti Döda hafvets rysliga böljor, hvars breda vattenspegel står

i dyster glans, och derbortom de uppåtsträfvande kala klipporna af Moabiter-bergen, der Moses på Nebo fordom med trängtande blick skådade efter Förlofvade landets höjder. Från Döda hafvet sträcker sig mot norr en smal grön strimma emot Jericho. Den utmärker Jordans täcka stränder, hvilken i vemodigt allvar sträcker sig genom öknen. Här var det ställe, hvarifrån Herren uppfor till himmelen, och sitter nu på Guds högra hand, samt håller nu verldsstyrelsens tyglar, tills evig salighet eller evig fördömelse vid dagarnes ända varder tilldömd. Här, hvarest Jerusalems paradisiska höjder på den ena sidan löftesrikt utvisade välsignelse, men öknen och Döda hafvet på den andra antydde förbannelse, här, förkunnar Sacharia (14: 4, 8, 9, 11), skola en gång Herrans »fötter stå på Oljoberget; och Oljoberget skall klyfna midt i tu stycken ifrån öster allt intill vester ganska vidt ifrån hvartannat, så att den ena hälften af berget skall gifva sig norrut och den andra söder ut. På den tiden skola rinnande vatten flyta utaf Jerusalem» (som nu är så vattenfattigt), »hälften bortåt (Döda) hafvet österut och den andra hälften bortåt det yttersta (Medel-) hafvet. Och Herren skall vara en konung öfver all land; ty Jerusalem skall ganska säkert bo.»

Vi tänkte på de två männen uti hvita kläder, tänkte på de saliggjorde, som hafva farit efter och like Guds änglar hafva trädt uti ostörd

gemenskap med den till himmelen uppfarne. Det förekom oss, såsom om den molnskyn, hvilken himmelsfärdens vittnen sågo, osynligen dragit sig upp mot himmelen, såsom den fört Herren uppåt. Vi återvände till Jerusalem, gingo förbi de stora bergsgrafvar, som i många kamrar och i betydlig utsträckning utvisas såsom Haggais, Sacharias och Maleachis grafställen, stego ned förbi Gethsemane öfver Kidrons brygga, och återvände genom Stefansporten till Jerusalem igen med stor glädje, prisade och lofvade Gud.

6. *Judarne.*

Vi hafve följt Jerusalems gestalt från dess första början ända till närvarande tid, och vända oss nu till dess innevånare. Den heliga staden var bestämd för det heliga folket. Gud hade af alla folk på jorden utvalt sig ett folk; icke för dess synnerliga förträfflighet skull, utan af fri nåd och kärlek hade han utvalt sig det till ett egendomsfolk. Det skulle ibland alla folkslag framstå såsom det, hvarpå Guds underbara förande på ett rätt synligt utvärtes sätt uppenbarade sig, på det de öfriga måtte komma och tillbedja Israels Gud. Derföre måste redan Moses uti sina fem lagens böcker, men i synnerhet uti den femte, profetiskt stora och faderligt förmanande boken förkunna folket, att lycka och välgång skola hålla lika steg med dess lydnad mot Guds ord,

Och om vi nu skåda tillbaka på de årtusenden, som förflutit sedan Mosis profetior, så måste vi bekänna, att intet folk på jorden blifvit af Gud på lika sätt hemsökt med välsignelser och tuktan. Välsignelsen utgöts i kärleksströmar öfver folket i Salomos tid, ja den framträngde på det kraftigaste under det andra templets lysande tider, då Christus, den sanne Salomo, visade sig. Men då folket icke med glädje och hjertans lust tjenade Herren sin Gud, så handlade Herren underligen med detsamma medelst stora och långvariga plågor. Det har icke velat hafva den erbjudna välsignelsen, och derföre är nu all den af Moses hotade förbannelsen kommen öfver Israels barn, och har evigt blifvit öfver dem ett tecken och under.

Tvänne gånger har Guds förbannelse på det tydligaste och förskräckligaste uppenbarat sig: först vid Jerusalems förstöring genom Nebukadnezar och folkets kringströende från den ena verldens ända till den andra. Men då qvarstadnade på Jerusalems ruiner och voro bland de förströddas skaror Profeter, dem Gud sände, och folket hörde Herrans röst. Redan efter sjuttio år kunde de återvända till deras fäders stad. Nu är det annorlunda. Nära aderton århundraden äro förflutna, sedan Guds straff för den fruktansvärdaste synden i verlden. Israel står såsom ett tecken och ett under bland alla folk.

»Herren skall låta slå dig för dina fiender;

förblifvit ett folk, oblandade, afsöndrade från alla andra folk; på dem är icke en ända gjord. Och stå de icke ännu der såsom ett folk af synnerliga talanger och sällsynta gåfvor? Hvad de börja, det lyckas dem. Förslagenhet och klokhet äro endast en Guds gåfva af syndare missbrukad till syndiga ändamål. Denna samma gåfva, som förirrar sig uti smutsig penninggirighet, visar icke den sig förädlad och förklarad uti konst och vetenskap? Är det icke Judar, omvända Israels söner, som i vetenskaperna så väl som konsterna intaga de första rummen? Äro icke Judar i våra dagar bland de rikaste och mest bildade? Vi anse Guds styrelse, att »blindheten är Israel endels vederfaren, till dess hedningarnes fullhet inkommen är» (Rom. 11: 25). Men »den som Israel förskingrat hafver, han varder honom ock igen församlandes, och skall taga vara uppå honom, såsom en herde på sin hjord. Jag kommer nu väl ihog, hvad jag med honom talat hafver, derföre brister mig mitt hjerta för hans skull, att jag måste förbarma mig öfver honom, säger Herren» (Jer. 31: 10, 20). »Hvilke äro de, som flyga såsom skyar och såsom dufvor till deras fenster? Öarne förbida mig och skeppen i hafvet för långan tid, att de skola hafva din barn fram ifrå fjerran samt med deras silfver och guld. Fremmande skola bygga dina murar, och deras konungar skola tjena dig. Utaf dem minsta skola varda tusende, och utaf dem ringaste ett mäg-

tigt folk» (Es. 60: 8—10, 22). Israels historia uti forntiden, aningen om dess framtid, dess ställning uti det närvarande nödga oss att bekänna, att det står der såsom ett tecken och under bland folken.

Hoppet om folkets yttre återställande, om ett nytt Judiskt konungarike uti Jerusalem lockar dem från alla sidor till närheten af det heliga landet, till Cairo och Alexandria, till Constantinopel och Smyrna, för att uti det heliga landet tillbringa sina sista dagar och uti vigd jord afbida uppståndelsen. Också drifvas de af den vantron, att alla Judars kroppar, som icke dö i Jerusalem, skola efter sin begrafning pinas af två änglar, och före uppståndelsen föras under jorden till Jerusalem. Nära hälften af alla Judar, mot tre millioner, vistas derföre vid Medelhafvets stränder, men allrahelst samla de sig uti de fyra heliga städerna Jerusalem, Hebron, Safed och Tiberias. De delas i allmänhet uti två hufvudstammar, de Spanska eller Portugisiska och de Polska eller Tyska, Sephardim och Aschkenazim. Hos de förra har det Hebreiska språket behållit sig uti en renare dialekt, såsom de ock framför de Tyska Judarne utmärka sig genom yttre renlighet. De Spanska Judarne äro vidare uti det Turkiska riket undersåtare under Porten, och stå derföre också under sina Öfver-Rabbiners politiska uppsigt. De Polska eller Tyska Judarne stå samtligen under de åtskilliga Europeiska konsu-

J skolen varda förstörde från landet, der J nu dragen in, till att intaga det. Och föga folk skall öfverblifva af Eder, som tillförene voren såsom stjernorna på himmelen för myckenhets skull. Herren skall förskingra Eder ibland all folk ifrån den ena verldens ända till den andra» (5 Mos. 28). Fördrifne från Jerusalem och från det förlofvade landet, hafva Judarne flytt till alla länder på jorden. Folk och konungariken hafva upprest sig och åter sjunkit i stoftet; men så mycket än Judarne längtat efter sina fäders land, så har det dock förblifvit ett byte för deras fiender. »Främlingen, som när dig är, skall stiga öfver dig, och alltid blifva öfverst; men du skall stiga neder, och alltid ligga under. Och ibland de folk skall du intet visst hemman hafva, och din fotabjelle skola ingen hvila få, ty Herren skall gifva dig der ett bäfvande hjerta. Dag och natt skall du rädas, och skall icke vara viss på ditt lif. Om morgonen skall du säga: Ack det jag måtte lefva till aftonen, och om aftonen skall du säga: Ack, det jag måtte lefva till morgonen, för din hjertans stora räddhåga, som dig förskräcka skall, och för det, som du med dina ögon se skall.» Draga icke Judarne ännu ostadige omkring i verlden? Återskallar icke de sista århundradenas historia af förföljelser emot Judarne, hvaruti Christna och Muhammedaner förenat sig, så att de icke kunnat vara säkre på sitt lif? Är icke deras historia en lidandes- och

skräck-historia, och tanken på ett bäfvande hjerta och en fruktande feghet förknippad med deras namn? Och om än Judarnes belägenhet i många stater också blifvit betydligen förbättrad, äro de icke dock till och med i Europas flesta länder på det kännbaraste förtryckte? »Du skall blifva ett ordspråk och gabberi ibland all folk, dit Herren dig drifvit hafver.» Är detta Herrans ord uppfyldt? vi kunne gå än vidare. Judarne förnimma budskapet om Christo, de höra uppfyllelsen af det, hvarefter deras hjerta längtar. Men största delen af folket förkastar evangelium, Gud har förstockat deras hjertan, och låtit deras öron höra illa, och förblindat deras ögon, på det de icke ens skulle se med ögonen och höra med öronen och förstå med hjertat, och omvända sig och blifva helade. »Herren skall slå dig med ursinnighet, blindhet och hjertans rasande, och du skall famla om middagen, såsom en blinder famlar i mörkret.»

»Med alla hedningar, dit jag dig fördrifvit hafver, skall jag en ände göra» (Jer. 46: 28). Hvar äro Egyptens, Assyriens, Babyloniens folk? De äro på Herrans vink försvunna från jorden. »Men på dig vill jag icke göra en ända, utan skall näpsa dig med måttlighet.» Hvarthän vi vände oss på jorden, till Europa eller Asien, till Afrika eller Amerika, till Siberiens snöfält eller öknens sand, så finne vi Judar, och trots deras förströelse, trots deras söndring hafva de dock

märksamhet, och det är glädjande att bland detta folk uti sjelfva Jerusalem finna en sådan verksamhet.

Hvad Judarnes *andliga* tillstånd i allmänhet angår, så kan man af det sätt, hvarpå de komma till Förlofvade landet och Jerusalem, redan förutsätta, att de hålla fast vid den gamla orthodoxa tron, och det torde derföre på få orter finnas en så noggrann uppfyllelse af Mosaiska lagens stadgar, som just här. Så mycket större svårigheter möta de Christna *Missionärer*, som sällskapet i London för Christendomens befordran bland Judarne sedan många år skickar ibland dem. Lyckas det under mycket gynnsammare förhållanden redan bland oss högst sällan att öfvertyga en gammal-orthodox Jude om den Christna trons sanning, så inser man, huru mycket svårare det måste vara i sjelfva Jerusalem. Äro derföre följderna af Missionen härtills ringa, så måste man dess mera glädja sig deröfver, att sällskapet icke låter afskräcka sig deraf, utan i stället utvecklar en så mycket ifrigare verksamhet. Det måste kämpa icke allenast mot den andeliga, utan äfven emot den borgerliga magten. Hos de Spanska Judarne är Öfver-Rabbinen tillika deras politiska chef. Sedan han vid den minsta beröring med missionärerna redan indragit det understöd, som han ensam utdelar, och som tillika utgör det enda lefnadsunderhållet för det fattiga folket, så vet han äfven snart att gripa in med så kraf-

tiga politiska mått och steg och kroppsliga bestraffningar, att beröringen med missionärerna lätt förhindras, och det ännu icke i Syrien lyckats att omvända en enda Spansk Jude. Fördelaktigare är förhållandet till de Polska eller Tyska Judarne, som stå under de främmande konsulernas beskydd. Här undandragas äfven naturligtvis understöden vid den ringaste misstanka, och Österrike har utnämnt en Öfver-Rabbin till vice konsul, så att denne lik den Spanske Öfver-Rabbinen med sina undervisningar i rikt mått förenar kroppsliga bestraffningar. Men de Ryska konsulerna hafva i det hela just icke visat sig obenägna; men i synnerhet är det de under den Preussiska konsulns beskydd stående Judarne från Preussen, som utgöra föremålet för den Engelska missionen.

Ju kraftigare hon uppträder, desto bestämdare sätta Judarne sig emot henne. Rabbinerna hafva icke blott flere gånger förkunnat *bannlysning* öfver hvarje beröring med missionens anstalter, och uttryckligen öfver besök uti dess hospital, utan de hafva äfven sjelfva upprättat ett hospital under ledning af en Judisk läkare från Breslau, och föröka sina omsorger om de fattiga. Penningar tillströma allt rikligare, och Judarnes ställning, som fordom var ganska betryckt, tyckes medelst inflytelserika trosförvandters åtgärd i Europa betydligen höja sig. Måtte de Europeiska Christnas kärlek för Israel stiga i lika mått,

lernas beskydd. De äro dock i Syrien merändels ganska fattiga, nästan endast tiggare, som lefva af de hos deras Europeiska bröder samlade allmosor, hvarigenom de naturligtvis råka uti ett stort yttre beroende. Judarnes antal i Syrien låter sig blott i allmänhet bestämmas, dock skola i Jerusalem finnas mot åttatusen, omkring hälften af innevånarnes hela antal, uti Hebron fyrahundrade, i Safed lika många, i Tiberias trehundrade och i andra städer ytterligare omkring tvåhundrade; deribland består uti Jerusalem en tredjedel, i Hebron hälften och uti Safed och Tiberias största antalet af Tyska Judar.

Judarnes Gudstjenst är nu utan offer, utan altare, utan lifkjortel och utan helgedom. Den består, utom psalmernas afsjungande tillika med böner och predikan, uti föreläsning af lagen utur de fem Mosis böcker och Profeterna, hvarifrån vid Christna kyrkans Gudstjenst, jemte sång af psalmer och andeliga visor samt böner, uppkommit föreläsning af Apostlarnes bref, såsom de der utgöra den nya lagen, och af evangelier, såsom profetiornas uppfyllelse. Uti Jerusalem hafva de Spanska Judarne fyra dåligt inrättade synagogor, och de Polska två små ännu fattigare, i aflägsna delar af staden på sluttningen af berget Sion. Uti dessa synagogor hålla de nu regelmässigt sina bönestunder, och klaga sina litanior öfver det förfallna templet och Jerusalems försvunna storhet.

En särskild sekt utgöra *Koraiterna*, som för-

kasta alla traditioner och menskostadgar, och hålla sig blott vid Guds uppenbarade ord. De förföljas häftigt af de andra Judarne, och tro, att Christus också tillhört dem, men att de Christne åter förfallit i vantro. Af denna sekt voro under den sista tiden blott tvänne familjer uti staden. De hafva många afvikande bruk uti formen för deras Gudstjenst, djurens slagtande o. s. v.; alla deras lärer sammanfattas uti tio enkla trossatser. En annan sekt, *Chasidim* eller fromma, törhända den samma som Esseerna vid Christi tid, har en särskilt liten synagoga. De föregifva, att de stå i en närmare förbindelse med änglaverlden, och befatta sig derföre mer med mystiska kabbalistiska skrifter än med Talmud.

Judarne i Jerusalem utmärka sig genom sitt ifriga studerande. De hafva icke mindre än trettiosex *läroanstalter*. Bland rabbinerna, d. ä. bland de ansedde och lärde, finnes flere, som utmärka sig genom vetenskapliga bemödanden och stor, fastän hufvudsakligen Talmudistisk lärdom. Vi lärde känna en sådan rabbin *Schwartz* från Bajern, som på Ebreiska språket skrifver en Judisk Archæologie med många undersökningar öfver Syriens geografi och Jerusalems topografi. Detta verk tryckes uti Jerusalem i det der upprättade Hebreiska boktryckeriet. Om vetenskapen af hans arbeten får någon väsendtlig vinst, måste vi vänta för att få se; men i alla fall meddelar han många Judiska traditioner, som äro värda upp-

på det Israel genom deras tjenst och deras böner må upphöra att bära förbannelsen.

7. De Christne.

Uti Jerusalem, Christendomens vagga, finnas nästan alla Christna kyrkor representerade. Det kunde vara en den Christliga kärlekens och erkänslans medelpunkt, som återverkade välsignelserikt på hemlandets kyrkor. Men nu är det blott ett ställe, hvarest hatet och förföljelsen begagna ett tillfälle, som uti hemlandet ofta felas, att utbryta i den skarpaste och bedröfligaste skepnad. Så måste blicken på de Christne i Jerusalem, som borde upphöja oss till den största glädje, i stället uppfylla oss med den största bedröfvelse. De Christnas antal i staden torde utgöra ungefär en fjerdedel af innevånarne d. v. s. inemot fyratusen. Af dem tillhöra de flesta den österländska kyrkan, och i synnerhet den Grekiska.

De *Grekiska* Christna bestå mest af födda Araber. Bland dem väljas prester, och Gudstjensten hålles äfven på det Arabiska språket. Annorlunda står det dock till med klostren, hvilkas innevånare samtligen äro främlingar, det är Greker. Klostrens antal uti Jerusalem och kringliggande trakter är temligen betydligt; de äro i synnerhet nödvändiga för pilgrimers mottagande vid påsktiden. I det hela finnas omkring etthun-

trefemtio andliga uti staden. Alla dessa Greker stå under *patriarken* af Jerusalem, som härtills haft sitt säte i Constantinopel, och låtit genom tre vicarier förvalta sitt stift. Men under det vi voro i Jerusalem, hände det, att den hittils varande föreståndaren för det stora klostret i Jerusalem blef vald i stället för den i Constantinopel aflidne patriarken, och han beslöt att för första gången sedan mer än ett århundrade åter taga sitt residens uti den heliga staden; äfven en för Jerusalems närvarande betydelse vigtig punkt. Vi voro närvarande, då patriarken uti grafvens kyrka besteg sin thron, och under en högtidlig handkyssning mottog hyllning af prester och lekmän. Kyrkan glänste i den präktigaste prydnad, glansen af patriarkens och de andligas kläder var bländande. Under handkyssningen höllos tvänne predikningar på åtskilliga språk, hvilka förherrligade dagens vigt. Under de följande dagarne mottog patriarken de Christna och Turkiska auctoriteternas lyckönsknings-besök. Vi vågade sluta oss till biskop Alexanders sällskap, och lärde uti patriarken känna en mild och vänlig man, hvars yttre redan bekräftar ryktet om hans fromhet. Då vi presenterades för honom, kom han med synnerlig tacksamhet ihog Hans Konglig Höghet, *Prins Albrechts* af Preussen, besök, som under sitt vistande i den heliga staden hade bott uti det Grekiska klostret. Patriarken har alltid hyst vänliga tänkesätt mot protestanterne, och så

vore i detta afseende kanhända mycket att vänta af hans upphöjelse.

Österlandets secter eller afskilda kyrkor äro till ringare antal representerade. *Kopterna* hafva ett kloster vid den så kallade Hiskias damm, hvaruti hufvudsakligen munkar uppehålla sig. Äfven *Abyssinierna*, hvilkas kyrka är nära beslägtad med den Koptiska, och lyder under Koptiska patriarken i Cairo, hafva ett kloster, och det fattas icke pilgrimer, som företaga sig den långa vallfarten. Den mest betydande är dock den *Armeniska* kyrkan, hvars ställning vi närmare få lära känna vid missionerna i Smyrna och Constantinopel. De hafva en patriark i Jerusalem, ega der det rikaste kloster samt näst Grekernas den skönaste och rikaste kyrka, S:t Jacobskyrkan. Äfven här visa de sig såsom de upplystaste och frommaste, hos hvilka den Christna trons inre väsende minst gått förloradt, och utmärka sig derföre ganska fördelaktigt framför deras öfriga bröder. De hafva alltid på det ifrigaste plägat umgänge med protestanterna.

Allramest fingo vi betrakta de österländska Christna under tiden för deras påskahögtid. Då den Grekiska kyrkan följer en något olika bestämmelse af tiden för påsken, så sammanfaller den högst sällan med de vesterländska Christnas påsk. I detta år inträffade den fyra veckor efter densamma, midt uti April. Detta är den vackraste årstiden i Jerusalem: de kringliggande bergen prå-

la i friskaste grönska, dalarne äro betäckta med yppiga fält. Det är likasom förlofvade landets förgångna herrlighet på kort tid återkomme. Inemot femtusen pilgrimer hade infunnit sig, hvilket är så mycket betydelsefullare, om man betänker, huru mycket hvarje pilgrim måste för sig och sina hemmavarande anförvandter betala uti hvarje kloster och på hvardera af de heliga ställena. Stadens gator voro fulla af främlingar: på berg och i dalar samlades spridda hopar, som i glädjen af det närvarande hade förglömt alla vallfartens besvärligheter, och öfverlemnade sig åt en innerlig fröjd. Man kunde nu icke säga, hvad som annars gäller under hela året: «Gatorna till Sion ligga öde, emedan ingen kommer till högtiden; alla dess portar stå öde.» Nej, nu var det verkligen «den staden, der man tillsamman komma skall.»

Vi vandrade tillsammans med pilgrimerna till Jordan, och sågo sedan deras största högtidlighet uti grafkyrkan, *den heliga eldens* under. En gammal vacker sed är här vanställd till en bedröflig vantro. Såsom Herren vid sin uppståndelse framträdde utur grafvens natt uti ljuset, och blef ett ljus till alla hedningars upplysning, så utsläckte man långfredagsaftonen alla ljus uti grafvens kyrka, och hon förblef mörk ända till påsknatten, då ljusen åter hastigt antändes. Detta bruk har man vanställt till den vantron, att elden genom ett Gudomligt under gifves patriarken uti grafkapel-

let, och det anses såsom en synnerlig förtjenst att vid denna heliga eld antända sina ljus. Redan på långfredagen begifva sig derföre några tusen Christna uti kyrkan, för att der tillbringa natten. Dit komma mödrar med deras små barn, mat och dryck medtages, och äfven pipan fattas icke uti Guds hus. Det är en oordning och en orenlighet uti kyrkans pelargångar, som icke låter sig beskrifvas. Emedan den himmelska eldens sena ankomst eller fullkomliga uteblifvande anses såsom ett Guds straff, så börjar folket att med böner gå i procession omkring den heliga grafvens kapell och att slutligen löpa allt hastigare. Den Turkiska militären håller sedan Ibrahim Paschas tid rummet dertill öppet. Vi begåfvo oss påsklördagen mot middagen på det Latinska galleriet i pelargångarne, som omgifva grafkyrkans rotunda. Folket var redan uti den största jäsning: hela skaror, i synnerhet af unga personer, lupo vildt omkring kapellet, höllo sina ljus i höjden och ropade: «Herre! förbarma dig.» Der hopen var blifven tät, sprungo en eller flere upp på honom, lade sig raklånga på dess hufvuden, tills några lupo sig trötta, och de förra störtade ned. Andra läta bära sig på axlarne, för att sålunda vara himmelen närmare, och skria sina hesa böner. Många förlorade dervid nästan alldeles sina kläder. Turkarnes piskor och gevärskolfvar kunde knappt styra de fanatiske. Klockan emot ett syntes på Latinska galleriet den Turkiske Paschan, som år-

ligen är närvarande, och snart nalkades de andliligas stora procession i präktigaste ståt. Men endast genom den största ansträngning af de Turkiska trupperna blef det för dem möjligt att gå två gånger omkring kapellet. Sedan afklädde den Grekiska och Armeniska patriarken sig sina präktiga kläder, och ingingo uti grafkapellet. All Turkisk militär aflägsnade sig, och folkets ropande och bedjande steg till det högsta. Slutligen lyste ett ljus utur ett af de små fönstren på kapellet, och inom få minuter var hela kyrkan förvandlad till ett eldhaf: glädjeskri dånade öfverljudt. Presterna kunde knappt få rum för en tacksägelse-procession. Efter dess slut utsläckte folket sina ljus, och röken utträngde såsom vid en eldsvåda utur den öppna kupolen. För den lyckan att först påtända ljuset vid patriarkens ljus betalas betydliga summor; en Armenier hade derföre gifvit inemot tusen thaler. Huru sågo Turkarne, huru sågo Latinarne, och huru vi ned på dessa scener! Armenierna skola längesedan hafva velat afskaffat detta missbruk, men Grekerna lära icke tillåtit det, emedan de dels icke velat framställa sina föregångare såsom bedragare, och dels frukta en alltför betydlig förminskning af pilgrimer. — Mot aftonen gingo vi ännu en gång uti grafvens kyrka. Hon glänste nu uti skenet af otaliga lampor och ljus, de rika förgyllningarne strålade i en bländande prakt; jag har svårligen sett någonting mera lysande. Men golfvet var betäckt af folket,

som till en del hade fört med sig bäddar. Nu lågo de, åto, drucko och rökte, mödrar gåfvo sina oroliga barn di, andra sofvo, medan de yngre på allt vildare sätt dansade och jublade omkring graf-kapellet. Så väntade de Christne Christi uppståndelse-stund.

Ju mera anstötligt sådana högtider hafva för oss, och ju svårare det för oss är att försätta sig på Österländningarnes mindre bildade och mer barnsliga ståndpunkt, hvarpå mycket af det anstötliga förlorar sig, desto mera blifva vi böjda att erkänna vår locala och historiska förvandtskap med de vesterländska eller *Romerska* Christne. Också består bland dem flertalet af födda Araber, hvilka väl sedan korstågens tid hafva öfvergått till den Romerska kyrkan. De, så väl som alla öfriga Latinska Christna och munkar uti det Heliga Landet, stå under klostret S:t Salvator i Jerusalem, hvars munkar till en del bestå af Italienare och till en del af Spaniorer, och åt hvars Guardian af Påfven är anförtrodd öfversta ledningen af de kyrkliga förhållandena i förlofvade landet. Sjelfva munkarne äro Franciskaner eller Minoriter; de skickas dock, oberäknadt de egentliga missionärerna, vanligen blott på tre år till det heliga landet, för att sålunda undergå straff, och då kan man lätt sluta till deras karakter. Deruti öfverensstämde Catholikernas och Protestanternas klagomål. En särdeles förtjenst hafva de dock derigenom, att de gästvänligt mottaga pilgrimerna uti

sina kloster. De fattigare underhållas här en hel månad för intet, och det på ett ganska frikostigt sätt, hvilket är af stor vigt, emedan här icke finnas gästhus. Härtills hafva också thy värr protestanterna i Jerusalem måst vända sig till dem. Men huru detta protestanternas mottagande af munkarne användes, ser man deraf, att sju Tyska handtverkare under vår dervaro öfvergingo till Romerska kyrkans sköte. Hela antalet af kloster, som stå under klostret i Jerusalem, och höra till «Terra santa,» bestiger sig till tjugu, och omkring tvåhundra munkar lefva uti dem. I allmänhet utmärka Latinarne sig framför österländningarne genom stillhet och ordning vid Gudstjensten, hvilket ock visserligen betydligt underlättas af deras mycket ringare antal.

8. *Det Protestantiska biskopsdömet.*

Vi måste utförligare ingå uti Protestanternas ställning i Jerusalem.

De första Protestanter, som kände behofvet af att representeras vid vår Frälsares graf, och låta det dem förlänade klara evangelii ljus der lysa, voro de som till rummet äro derifrån längst aflägsnade. Det var den Nordamerikanska Presbyterialkyrkans missions-sällskap, som till alla Europeers skam först inrättade en station uti Jerusalem, för att i verksam kärlek i synnerhet erbiuda de österländska sin hjelp. Dem följde säll-

skapet i London till Christendomens utbredande bland Judarne, hvilket består af ledamöter af Engelska kyrkan. Det kastade sina ögon på det stora antalet af Judar, som bo i Jerusalem, och sände först *Pieritz* från Preussen, sedan *Nicolayson* från Schleswig, hvilka under de största svårigheter och utan allt beskydd fortsatte sitt svåra missionsverk. Först genom Ibrahim Paschas herravälde, som för de Christne var ganska gynsamt, vunno de betydande lättnad. Det tilläts äfven de Christne att förvärfva jordegendom, hvilket annars endast tillåtes Portens undersåtare. Nu köpte de Amerikanska missionärerna hus, af hvilka Preussiska konsulen nu bor uti ett, och en stor begrafningsplats på berget Sion. Nicolayson köpte ett betydligt stycke jord på berget Sion inom staden mellan Davids torn och det hus, som han bebor, och började der bygga en bönesal. Han höll regelmässiga Gudstjenster på Engelska och Hebreiska och, då han inskränkte sin verksamhet till de Tyska Judarne, på det Tyska språket. I en sednare tid sökte Engelska regeringen att gifva hans ställning mera vigt, då hon i Jerusalem utnämnde en Engelsk konsul, H:r *Young*, som tillika var en varm vän af missionen för Israel.

Så stod det till med protestanterna, då Muhammed Alis trupper blefvo år 1840 genom de stora makternas beslut fördrifna ur Syrien, och Porten åter tog landet i besittning. Denna tide-

punkt begagnade Konung *Fredrik Wilhelm* IV, som länge hyst kärlek till Jerusalem i sitt hjerta, och med smärta hade sett, att Tyska protestanter alls icke voro representerade vid sin Frälsares graf. Han kände protestanternas svåra ställning i Syrien, visste, huru tillbakaträngda de der voro, men visste äfven att den Engelska kyrkan, der hufvudsakligen verkar bland de Tyska Judarne, och derföre betjenar sig af Tyska missionärer. Han var tillika djupt genomträngd af sorg öfver de Christnas bedröfliga partistrid, som hade upprättat förödelsens styggelse på det heliga rummet. Så fast Konungen derföre hade beslutat att förskaffa de Tysk-evangeliska pilgrimerna en kyrklig stödjepunkt i Jerusalem, likaså fast var han sinnad att hvarken der börja en ny strid eller uppträda emot den hittills äfven på Tyska språket i Jerusalem verkande kyrkan.

Båda delarne kunde enklast ernås, om Englands kyrka beslöt sig att gemensamt med Konungen af Preussen uti Jerusalem grunda ett Engelskt biskopsdöme, som under sitt beskydd förenade den Engelska missionsverksamheten och de tillkommande kyrkliga inrättningar, som från Tyska sidan borde vidtagas, samt understödjas af båda de protestantiska stora magternas anseende. England, lika med Preussen öfvertygadt om båda kyrkornas väsendtliga enhet, ingick med stor beredvillighet på detta förslag. Emedan den Anglicanska kyrkan endast erkänner en ordination, som

förrättas af en biskop i apostolisk succession, och uppställer nattvardsbarnens konfirmation såsom ett biskoparnes särskilda företräde, så måste hon fordra, att en i Jerusalem under biskopen arbetande Tysk prest ordineras af en biskop af Anglicanska kyrkan, samt att konfirmationen, som förrättas efter Preussens evangeliska kyrkas bruk, åtföljes af en särskild biskopens händers påläggning. Konungen kunde lätt medgifva detta, i synnerhet då det derigenom blef lättare att i österlandet nalkas de öfriga Christna kyrkorna, hvilka samtligen lägga mycken vigt på den biskopliga ordinationen med apostolisk succession. Så afslutades fördraget i verldshistorisk enighet. Konungen af Preussen gaf hälften till biskopens inkomst och dessutom ett betydligt bidrag till uppbyggande af en tillämnad protestantisk kyrka på berget Sion. Den andra hälften till biskopsdömets doterande samlades i England genom bidrag, och sällskapet för Christendomens befordran bland Judarne öfvertog alla öfriga inrättningar, som borde göras i Jerusalem. Genast blef en i det Engelska sällskapets krets verksam prest, Alexander, född uti Preussiska Storhertigdömet Posen såsom Jude och sedan en längre tid arbetande såsom missionär bland Judarne i Danzig, invigd till biskop. Och redan den 21 Januari 1842 intåga de *biskop Alexander* uti sina fäders stad.

Nu tog Protestanternas belägenhet hastigt en annan gestalt. Biskopen mottogs med alla

honom tillkommande ärebetygelser, och Protestanterna inträdde dymedelst i samma linie med de öfriga Christna kyrkorna. Men äfven det Engelska missionssällskapet utvidgade i hög grad sin verksamhet. Jemte biskopen inträdde hans kaplan, två missionärer och tre läkare vid missionen. Den egentliga kyrkoherden för den lilla församlingen, som redan bildas, blef Herr *Nicolayson;* den andra missionären, Herr *Ewald,* som vid vårt besök just var frånvarande i England, står honom vid sidan. Dagligen, utom söndagen, hålles nu en Hebreisk Gudstjenst, som hufvudsakligen består uti en Hebreisk öfversättning af Engelska liturgien. På eftermiddagen hållas dagligen aftonböner enligt samma liturgi på Engelska språket. På söndagen är den Engelska kyrkans ordentliga högmässo- och aftonsångs-*Gudstjenst* med predikningar, och på eftermiddagen en Gudstjenst på Tyska språket. Så länge den prest, som skall sändas från Tyska sidan, ännu icke inträdt, och den Preussiska agendan således ännu icke är införd i Jerusalem, består denna Gudstjenst först af Engelska kyrkans aftonböner på Tyska språket. Sedan sjunges en koral, och derpå följer en predikan, som hålles af Nicolayson eller Ewald, hvilka båda utmärka sig genom synnerliga nådegåfvor, Tysk fromhet, djupsinnighet och mildhet. Utom dessa Gudstjenster är hvarje andra onsdag i månaden en missionsstund, hvarvid den lilla församlingen underrättas om Christenhetens missions-

verksamhet och styrker sig till sitt eget välsignade verk. Berättelserna afgifvas på Engelska och Tyska språken. Just i främmande länder och på missionsstationerna hafva berättelserna om den Christna trons kamp eller seger på jorden en synnerligen upplyftande kraft. Hvad antalet af deltagare i Gudstjensten angår, så steg det under påsken vid den Engelska Gudstjensten till öfver etthundrade, vid den dervid förenade nattvardsgången till öfver sextio, vid den Tyska Gudstjensten till fyratio och vid den Hebreiska till öfver tjugu. När de vid påsken hitströmande främlingar fattas, så är antalet vid den Engelska och Tyska Gudstjensten icke så betydligt och utgör omkring sjuttio och trettio. Sammankomsterna hållas uti en del af bönehuset, som Nicolayson började; emedlertid voro grundvalarne till *kyrkan* redan lagda bredvid detsamma. De hade måst läggas inemot fyratio fot djupt för grusets skull, som betäcker Sion, och de yttre murarne höjde sig omkring sex fot högt. Stenarne till byggnaden voro äfven till större delen huggna och tillagade, så att den Protestantiska kyrkan på Sion nu kan efter erhållen tillåtelse af Porten snart vara fullbordad.

En mängd andra anstalter understödjer vidare missionärernas verksamhet. Der finnes ett *seminarium* för proselyter, som framdeles vilja egna sig till missionstjenst bland sina bröder efter köttet. Under föreståndaren, en verkligt trogen proselyt, finnas der sex unga män, bland hvilka en är en omvänd Rabbin. Undervisningen meddelas af de

båda missionärerna och biskopens kaplan, Herr *Veitch*, som är den egentlige directorn. Uti Tyska språket och sången undervisar en Würtembergare, Krause, som äfven leder sången vid Tyska Gudstjensten. För mindre skickliga proselyter är en *handtverksskola* inrättad, hvarest två unga män handleddes af tre Tyska gesäller under mästaren, en from Christen från Bajern. Tillika med nödvändiga arbeten förfärdigas här äfven många små minnes-arbeten af oliveträd från oljoberget, som af protestantiska resande hemföras såsom de käraste åminnelser af Jerusalem. De dagliga husandakterna hållas helt och hållet på Tyska språket. Vidare är ett *hospital* med stor kostnad inrättadt, en stor byggnad med fri belägenhet på berget Sion nära intill kyrkan. Det är härtills det vackraste hus i Jerusalem, och utmärker sig genom sina stora sunda rum. Inredningen är utförd med Engelsk omsorg och nätthet. De båda läkarne *Macgowan* och *Nickol* hafva öfvertagit ledningen deraf. Sjuka af olika folk och religioner samlas tvänne dagar i veckan uti en konsultationskammare, för att mottaga frikostigt meddelade medicinska råd. Under den tredje läkaren, *Bergheim*, står ett rikligen försedt apothek, som utdelar läkemedel för intet och bereder inemot åttahundrade recepter i månaden. Hospitalet är företrädesvis bestämdt för Judar, men har dock redan upptagit både Engelska och Tyska resande.

Då vi öfverskåda hela sammanhanget af dessa

inrättningar, som inom kort tid uppvuxit till ett så betydande omfång, och hvilka samteligen utgå från sällskapet för Christendomens utbredande, så måste vi i sanning förvånas öfver våra bröders verksamma kärlek i England. Ja, Englands fruar och jungfrur hafva täflat att med egen hand bereda embetsdrägten åt de andlige i Jerusalem, och äfven om en blind berättas, att hon tagit deruti all den del, hon förmått.

Ju mera storartad denna verksamhet nu är, desto större *fiendskap* har den uti England och Tyskland varit utsatt för. Man förekastar missionen, att följden deraf icke står i förhållande till dessa medel. Men utom det att alla dessa anstalter endast en kort tid egt bestånd, så hafva vi redan anmärkt, huru missionen just hos Judarne i Jerusalem möter de största hinder. Man föregifver vidare, att de, som härtills blifvit döpte, äro köpte med penningar. Detta är, egentligen sagdt, en osanning. Dock emedan de fleste af de i Jerusalem bosatte Judar, och synnerligen de Tyska, blott lefva af sina aflägsnare bröders almosor, och det i Jerusalem icke är lätt att vinna utkomst genom sina händers arbete, så är det klart, att nästan alla döpta Judar skulle genom sin omvändelse komma till tiggarestafven. Det blifver således intet annat öfrigt än att gifva de döpte medel till afresa till Europa eller ock sysselsätta dem uti sjelfva Jerusalem. Sällskapet föredrager den sednare utvägen, såsom sä-

krare för proselyternas själaväl, och sätter derföre de nydöpta, allt efter deras förmåga och böjelse, antingen i seminarium eller i handtverksskolan. Gifta hafva härtills på annat sätt kunnat sysselsättas vid missionsanstalterna. Vill man nu säga, att detta är att köpa deras öfvergång, så är det uppenbarligen att misskänna de särskilda förhållandena på Sion, som fordra helt andra mått och steg än tillståndet i Europa. Slutligen klagar man, att de döptas omvändelse icke är den rätta; deras lefnad bevisar icke den fullkomliga sinnesförändringen hos en trogen Christen, och så består framgången derstädes mera i sken än verklighet. Vi vilja icke hänvisa på de Christnas tillstånd hos oss, icke eller på de proselyters andliga beskaffenhet, som hos oss öfvergå; utan blott erinra, att dopet ju icke ännu betecknar det Christeliga lifvets fulländning, och att med en sådan stränghet, som man nu blott använder der, hvarest man vill tadla, torde Apostlarne och de förste Christne icke hafva kunnat företaga så många dop, som historien berättar. Denna förebråelse träffar icke blott missionen på Sion, utan hela den nuvarande Christna kyrkan.

Vilja vi således också icke förbise den omständigheten, att missions-arbetet ännu håller på att uppkomma, och ännu måste hafva många hinder att vid sin verksamhet öfvervinna, beklaga vi det i synnerhet att bland församlingens få medlemmar saknas den broderliga kärleken och enigheten,

som just i Jerusalem skulle utmärka protestanterna; så kunna vi dock icke annat än med en verklig glädje se på denna början. Vi bedja ock med tårar till Herran, att det måtte blifva för missionen möjligt att på det sätt, som begynt är, in- och utvärtes fortsätta det svåra arbetet, som är fullt af sjelfförsakelse och öfvergifvande.

En högst smärtande förlust led stiftelsen på Sion under hösten förledet år. Biskop Alexander hade företagit en resa till England i (missionens) angelägenheter, och blef, innan han ännu uppnådde Cairo, ett offer för en honom öfverväldigande sjukdom. Från alla lidanden uti hans mödofulla ställning införde Herren honom uti den herrlighet, som på Guds barn uppenbaras skall. Han hade knappt fyra år fått verka inom sin välsignade verkningskrets. Han hade haft att öfvervinna de stora svårigheter, hvilka måste vara förenade med en Protestantisk biskops första uppträdande i Jerusalem, och det var för honom personligen derigenom icke litet försvåradt, att österlandets språk och seder voro honom obekanta. Men det lyckades honom dock att genom sin troskraft tillkämpa sig en värdig ställning. I synnerhet måste jag omtala, med hvad deltagande kärlek den salige biskopen antog sig de Tyskar, som besökte Jerusalem, och huru högeligen han derigenom förpligtat protestanterna uti vårt fädernesland till en tacksam åminnelse.

Enligt öfverenskommelse med England bor-

de konungen denna gång utnämna den nya biskopen. Hans val föll på *Samuel Gobat*, prest af Engelska kyrkan och föreståndare för ett seminarium på Malta. Gobat, född i kanton Bern, sedermera elev vid missionsanstalten i Basel, har på ett underbart sätt blifvit förberedd till sin nya ställning. Redan för nitton år sedan besökte han Jerusalem, var flere år verksam såsom missionär i Egypten och Abyssinien, och för några år sedan äfven för en kort tid bland Druserna på Libanon. Han har sålunda sjelf verkat inom hela det område, som nu är anförtrodt åt hans biskopliga uppsigt. Om hans sällsynta gåfva att hos österländningarne förskaffa sig aktning och insteg vittna de i hög grad välsignade följderna af hans verksamhet. Den dubbla ställningen till England och Tyskland blir honom så mycket lättare, som han af Gud blifvit så förd, att han står begge ländernas kyrkor lika nära. Vi måste i sanning instämma uti en bepröfvad missionsväns yttrande: valet af denna biskop visar ögonskenligen, att Herren i nåd bekänner sig till biskopsdömet i Jerusalem.

Biskop Samuel finner nu många svårigheter undanröjda, som mötte hans föregångare. Lättheten att meddela sig med österländningarne gör det för honom icke svårt att höja sin ställning. Hans sällsynta troskraft och det djupa intryck, som hans helgade personlighet åstadkommer, försäkrar honom om missionsvännernas förböner och

deltagande inom Europa, och låter oss med tillförsigt uttala den bedjande helsningen: »Herren skall välsigna dig af Sion, att du skall få se Jerusalems välfärd i alla dina lifsdagar» (Ps. 128: 5).

9. De Tyska Protestanterna.

Bland Protestanterna i Jerusalem var Tyskland efter utseende företrädesvis representeradt. Biskopen, de båda missionärerna, samtlige ledamöterna i seminarium och handtverkareskolan, en af läkarne och de åtta proselyt-familjerna voro Tyskar eller Tyska Judar, och det Tyska språket var bland dem öfvervägande, fastän det Engelska var embetsspråk. Men alla dessa stå i förbindelse med Engelska missionssällskapet och äro medlemmar af Engelska kyrkan. De komma således icke i betraktande, när fråga är om den Tyska evangeliska kyrkan i Jerusalem.

Konungen hade genom sina bidrag till biskopsdömets upprättande och kyrkans uppbyggande försäkrat Tyska församlingar, eller åtminstone enskilda Tyskar, rättighet att få ställa sig under biskopens beskydd. Dessutom förordnades en collect uti hela Preussiska kyrkan, för att anlägga ett hospitium, ett pilgrimshus och om möjligt en skola. Dessutom träffades förberedelser till utgifvande af en sångbok och en agenda (kyrkohandbok) för församlingen på Sion. Collecten har lemnat en temligen betydande inkomst, men,

med den nu en gång hos oss vanliga gången af förvaltningen, fordrade insamlandet och det verkliga användandet en rund tid, och nu först göres början med dessa inrättningar. Äfven har det dragit på tiden med sändandet af en kandidat, som hos våra konsistorier skulle förpliktas till vår kyrkas symboliska böcker, och sedan i Jerusalem ordineras till prest och själasörjare. Till verkligt utförande kom för Tyskarne blott utnämnandet af en Preussisk Consul, D:r *Schulz*, som genom sitt religiösa sinne, sin kärleksfulla omsorg och sina utmärkta vetenskapliga undersökningar förvärfvat sig den allmännaste och mest odelade aktning. Således har hela Tyskarnes ställning uti Jerusalem härtills varit *preliminär*, och den enda Gudstjenst, som erböds dem, var Engelska missionens Tyska Gudstjenst, hvilken hon dock af tacksam erkänsla för Konungens huldhet på mångfaldigt sätt utvidgade. Om det nu vid biskopsdömets inrättande var meningen, att både den Engelska och den Tyska församlingens kyrkliga anstalter skulle vara förenade under biskopen, såsom gemensamt öfverhufvud, så har det dock härtills *uteslutande* varit blott Engelska stiftelser, som blifvit honom underordnade, och Tyskarne hafva blott haft rättighet, att hos honom bedja om yttre beskydd och själavårdande uppmuntran.

Protestanterna i Tyskland hafva låtit det härvid bero. Man han inskränkt sig till de för enskilda alltid ringa bidragen till collecterna, och

kärleks-arbeten, tecken till deltagande för Jerusalem hafva icke utgått hvarken från Jude-missions-sällskaperna eller från enskilda Christna. Emedlertid hafva Tyska Protestanter kommit till Jerusalem, att der nedsätta sig, men thy värr endast *fattiga*, som begärt yttre hjelp. Biskopen och missionärerna hafva upptagit dem uti sina hus, och gifvit dem rikliga understöd af sina enskilda medel, men hafva naturligtvis icke bordt på de hjelplösa Tyska Protestanterna använda de penningetillgångar, som af missionssällskapet blifvit för Judarnes och Proselyternas behof ställda till deras disposition.

I stället för att Tyskars hjertan derigenom bordt uppväckas till rikliga bidrag, har man sökt att genom kärlekslöst dömande nedtysta skammen af sin egen overksamhet. Man har *klagat*, att Tyskarne vid allmosornas utdelande på Sion blifvit tillbakasatte, då de likväl i England blifvit hopsamlade för Judar, och det varit endast presternas förödmjukande kärlek, om Tyskarne öfverhufvud fått något. Man har besvärat sig deröfver, att Engelska språket allt mer blifvit infördt vid de af Engelska missionen stiftade anstalter, emedan en sådan fordran ligger i sakens natur, och vi säkerligen komma att vid de blifvande Tyska anstalterna fordra Tyska språkets bruk. Man har begagnat dessa klagomål, för att i allmänhet bestämdt uppträda emot en förening med England, och önskat, att Tyskland måtte

derstädes verka helt och hållet sjelfständigt. Men utom det, att vid Christi graf, hittills de Christna tvisternas ställe, bör vara en verldshistorisk enighet, så torde väl de svårigheter, som mött Preussen i förening med den i Österlandet mest ansedda bland de stora magterna, låta ana, huru litet Preussen ensamt skulle hafva vunnit. Och hade det lyckats att utan Englands medverkan insätta en Tysk prest i Jerusalem, så skulle den Engelska missionen dock för de Tyska Judarnes skull icke afstå från sin Tyska Gudstjenst, och skulle således inskränka alla nuvarande åhörare till densamma. Då skulle tvänne Tyska Gudstjenster finnas bredvid hvarandra utan samverkan på Sion. Den Tyska presten finge den Preussiske konsuln och de Tyskar, som han möjligtvis anställde, till åhörare, och det största antalet komme att hålla sig till missionens Gudstjenst. Tyska presterna böra derföre gerna ingå på den Engelska kyrkans ringa fordringar, att den Tyska presten bör ordineras af Engelska biskopen då vi glädja oss, om blott en trogen protestantisk andlig förrättar denna handling, och att, efter den vanliga konfirmationen genom den Tyska presten, äfven Engelska biskopen vid en särskild högtid välsignande pålägger sin hand. Vi vilje gerna under dessa vilkor fatta den räckta handen, och försätta oss i deras belägenhet, som derigenom vinna möjlighet att i talrik gemenskap vid Herrans graf uppstämma vårt hemlands koraler, hö-

ra vårt hemlands böner och uppbygga sig af en predikan på hemlandets sätt! Om de Tyska bröderna hade, i stället för att döma öfver obekanta ting, kunnat sätta sig i de Tyska Protestanternas ställning, så skulle de orättvisa klagomålen öfver andra hafva blifvit förvandlade till sjelfanklagelser!

Så litet det derföre för närvarande är möjligt, att Tyskar kunna *sjelfständigt* uppträda i Jerusalem, så mycket är det dock målet för vårt hopp, såsom ock utsigten till ett större helt och hållet fritt Tyskt kyrkosystem i det heliga landet är vid biskopsdömets stiftande uttalad. Visserligen kan i den närmaste framtiden icke mycket väntas, medan den stora politiska osäkerheten i landet förhindrar bosättningar i vidsträcktare omfång, och enskilda Européer endast med svårighet vinna sin utkomst bland Österländningarne. Men så mycket bestämdare är det ett af de mest trängande behof, att de Tyska bröderna ådagalägga ett verksamt deltagande för Tyskarne i Österlandet, och i synnerhet i Jerusalem. Tyskar, särdeles af handtverksståndet, uppehålla sig till många hundrade i Österlandet. De sökas företrädesvis för deras skicklighet och ihärdighet, och med de höga priserna för Europeiskt arbete hafva de lätteligen mer än tillräcklig vinning. Men denna lätthet att förvärfva förleder dem också till att öfverlemna sig åt alla laster, och det är thy värr alltför bekant, huru hastigt Tysken i

främmande land öfverskrider skrankorna för tukt och sedlighet. Medan nu Engelska kapeller och Engelska prester finnas på alla större orter i Österlandet, och den Romerska kyrkan öfverallt är starkt försvarad, så gifves ingenstädes af hemlandets kyrka andelig vård åt de Tyska protestanterna. Några öfvergå derföre till andra kyrkor, men de fleste nedsjunka allt djupare i religiöst och sedligt afseende. Det är sålunda derhän kommet, att om något lastbart omtalas, så säger ordspråket bland Österländningarne i Egypten och det heliga landet, att det har en Tysk gjort. Det är i Österlandet, i Jerusalem nästan en försmädelse att vara Tysk. Detta är thy värr ingen öfverdrift, det är verkliga förhållandet. Derföre utgår till vår kyrka Nehemiæ rop: »Kommer, låter oss bygga murarne till Jerusalem, att vi icke längre skola vara till en försmädelse» (Nehem. 2: 17).

Dertill kommer, att Tysken, så djupt han än faller, dock alltid behåller en än djupare kärna, hvarvid det är lätt att få en anknytningspunkt. Många lyckliga erfarenheter af detta slag äro i Constantinopel gjorda, der genom konungens försorg en legationspredikant blifvit anställd, hvilken Tyskarnes vård tillika åligger. Många unga män hafva der blifvit förvandlade till Gudfruktiga husfäder och välsignelserika verktyg bland deras landsmän. Ju skönare och mera glädjande denna följd är, desto bedröfligare är det, att än-

nu intet försök till kyrklig omsorg blifvit gjordt uti städer, sådana som Alexandria och Cairo, i hvilka båda några hundrade Tyskar finnas. Hvilken herrlig verkningskrets vore icke det för vår Gustaf-Adolfs-förening, rätt egentligen svarande mot dess ändamål!

Tyskarnes ställning i Österlandet, och synnerligen i Jerusalem, blir derigenom ännu sämre, att för det mesta blott fattiga begifva sig från Tyskland och der nedsätta sig, under det att från andra länder, och särdeles England, många välmående finna sig af kärlek till Österlandet bevekta, att der taga sin bostad. Det har uti Jerusalem i nyare tider icke fattats Engelsmän, som utaf ren kärlek till denna stad på längre eller kortare tid der nedsatt sig och understödt missionen. Sådana Européer bilda då en utvärtes säker och Christligt ädel medelpunkt, kring hvilken de öfriga lättare samla sig. Måtte sådan kärlek för det heliga landet snart äfven finnas ibland oss! Början är redan gjord. Antalet af resande från Tyskland tilltager. En vigtig förberedelse bildade Hans Kongl. Höghet Prins *Albrechts* af Preussen resa, hvarigenom de Tyska Protestanternas tillstånd uti Österlandet i hög grad befordrades. Äfvenledes har den till Egypten skickade expeditionen under Professor *Lepsius* varit af stort inflytande. Måtte nu, sedan kommunikationerna blifvit så lättade, antalet af dem tillvexa, som följa tåget till Sion af kärlek till den

heliga staden, till Israel och till de millioner Österländningar, för hvilka evangelii klara ljus ännu icke lyser!

Vi hoppas det så mycket mer, då Gud rätt ögonskenligen har anvisat den Tyska kyrkan kallelsen att verka i Österlandet. Jag vill icke hänvisa på de Tyska resande, hvilka nu utgå såsom lastens utbredare, och hvilka borde drifva oss att emot dem utsända missionärer af äkta Christelig anda. Men det är märkvärdigt, att nästan alla missionspredikanter, som i Österlandet verkat i de särskilda missionssällskapernas tjenst, äro födda Tyskar. De äro således vittnen till de vårt folk förlänade gåfvor, så väl som till våra Christnas tröghet, som nödgat dem att träda i andra kyrkors tjenst. Härtill kommer, att hälften af alla Judar består af Tyska Judar. Flera tusende af dem befinna sig i Cairo och Alexandria, itemot tretusende i Jerusalem; äfven i Hebron, Safed och Tiberias äro de talrika. Sålunda är det intet af de Europeiska språken, som i heliga landet, i Jerusalem talas af så många, som det Tyska. Uppenbarligen en Guds kallelse, att den Tyska kyrkan bör der verka. Under det nu andra folkslags prester med stor möda lära vårt språk, eller Engelska och Amerikanska missionssällskaper måste bland de Tyska theologerna söka sig tjenare åt sina kyrkor, som då måste lära sig det Engelska språket, vore det icke naturligare, vore det icke en af Herren sjelf utvisad

väg, om Tyska folket företrädesvis utöfvade missionsverksamheten der, hvarest Gud genom utbredande af dess språk banat vägen? Och skulle vi icke prisa Guds nåd, som åt oss utvalt just det förlofvade landet, just de heligaste ställen på jorden? Skulle det icke vara en till hänryckning uppflammande drift att med alla krafter uppfylla vårt högt upphöjda folks kallelse?

Men trots vårt folks kallelse, trots våra Tyska Protestanters öfvergifna ställning i Österlandet, har stiftelsen på Sion rönt föga deltagande, men väl häftiga fiendtligheter. Den dagligen tilltagande ifvern för missionärerna bland Israel låter hoppas något bättre för framtiden. Den alltmer tillväxande skaran af trogna skall icke annat kunna än också låta Jerusalem vara sig i hjertat. Motsatsen mot den *Romerska* kyrkan i fäderneslandet skall låta oss känna den smäleken, att vi i fjerran gifva våra trosförvandter till pris åt dess lockelser. Vi skole göra vårt till, att det icke mer må genom vår skuld ske, som i min närvaro skedde, att vid en påskahögtid i Jerusalem sju Tyska Protestanter tätt invid Golgatha, vid Christi dödsställe högtidligen afsvuro läran om rättfärdiggörelsen allena genom tron på Christi förtjenst. Vi skole låta oss uppmuntras genom en annan händelse, som meddelades mig från denna tid. En Tysk pilgrim kom till en prest. Han hade förut af yttre grunder öfvergått till Romerska kyrkan, men hans samvetsstygn för denna

öfvergång hade blifvit allt häftigare. Han kunde icke finna någon ro för sin själ. Han gjorde allt hvad de Romerska presterna pålade honom, men utan framgång. Ändtligen beslöt han sig till den svåra pilgrimsfärden till Jerusalem. Efter många lidanden och svåra sjukdomar anlände han till målet. Han hade trängtat efter tröst; påskhögtiden var öfverstånden, men han hade icke funnit den. Nu kom han i förtviflan och frågade, om den evangeliska kyrkan ännu hade tröst för honom. Guds fria nåd i Christo Jesu förkunnades honom; han fick ett nytt Testamente, och fann hvad han i Jerusalem hade sökt.

Början till representeringen af Tysklands evangeliska kyrka i Jerusalem må nu ock vara ringa, så var den dock vederqvickande och upplyftande för vårt hjerta, som sedan flere månader hade måst undvara en sådan gemenskap. Vi kände oss outsägligen innerligt förenade med den kära församlingen, då Biskop Alexander sammankallade en församling af Tyskar, på det vi måtte hålla tal till dem. Det var onsdagen efter 2:dra söndagen efter Påsk, på den aftonstund, då otaliga kretsar af trogna i hemmet församlas till stilla aftonandakt, som vi uti seminarii sal förenades med ungefär fyratio Tyskar. Vi sjöngo den inspirerade Sions-sången: »Vaker upp, en stämma ljuder af väktarne från höga tinnar, Vak upp, du stad Jerusalem!» Derpå började Missionären Nicolayson med en kraftig bön. Sedan skulle

jag tala der, hvarest Guds sons milda ord hade ljudit, der Apostlarnes eldstungor flammade. Tankar, känslor och rörelser bestormade mitt hjerta — jag kan blott antyda hvad som strömade från mina läppar.

»Hvad skall jag säga? Min själ är så rörd, att min röst qväfves af tacksamhets- och glädjetårar! Det förekommer mig likasom hörde jag Herrans ord uti Es. 49: 13—16: »Fröjder Eder, j himlar; gläd dig, du jord; lofsäger, j berg, med fröjd.» Här på jordens heligaste ställen, hvilka Gud en gång utvalt till sin bonings tempel, der Guds lamm på Golgatha utgöt sitt blod, låtom oss här, förenade uti Evangeliska Christnas gemenskap, prisa Gud på vårt kära Tyska språk, fröjdas och lofsäga! Guds lof var från begynnelsen kännetecknet på Guds barn, Guds lof skall en gång saliggöra de fulländades skaror. Så mycket, som vi nu lofva Herran, så stor del tage vi uti hans rikes herrlighet. Låtom oss lofva honom med fröjd! Från fjerran land, som för mången ibland oss är det gemensamma hemmet, har jag kommit hitöfver såsom en tolk af de trognas lofsägelse vid Sion. På årsdagen af den högvördige biskop Alexanders intåg voro skaror af fromma Christna församlade, för att tacka Herran. Ännu förledet år, skallade det på samma dag högt af lof och tacksägelse. Och dock äro dessa höga tacksägelseröster blott en svag återklang af det lof, som hembäres Herren uti

de Guds barns hjertan, som med trängtan åstunda att stå på det rum, der vi stå; hvilka det icke förunnas att vandra till Sion, men hos hvilka hjertat nu vandrar i bönen, att vi må lofva och tacka. Ja till oss, som på kort tid, och än mer till Eder, som för mer eller mindre lång tid här hafven Eder boning, skallar det från fjerran: Jubileren, prisen, lofven Herran! Och hvad är orsaken till Sions *fröjd?* »Herren hafver hugsvalat sitt folk och förbarmat sig öfver sina elända.» Hedningarnas slägter hafva omvändt sig till Abrahams, Isaks och Jakobs Gud. Tider af ny uppväckelse och Guds nådehesökelse äro vårt fädernesland förlänade. Med tron har äfven kärlek till Jerusalem, kärlek till Israel blifvit väckt. Uti Berlin och en mängd andra städer hafva föreningar bildat sig för Judemissionen, för de döptas andliga och lekamliga vård. En prest ibland oss har ensam döpt mer än hundrade Judar, af hvilka många bevisa sig såsom Herrans sanna lärjungar. Många bland de trogna sändebuden i Christi stad, ja en af de mest välsignade theologer i Tyskland är en Israels son efter köttet. Och hvad vi här se och höra — Herren hafver hugsvalat sitt folk; prisen och lofsägen.»

Skallar detta Sions fröjderop genom Jerusalems berg och dalar? »Sion säger: Herren hafver öfvergifvit mig; Herren hafver förgätit mig.» Klagan, bedröfvelse och obelåtenhet uppfylla våra hjertan. Vi förglömme det företräde, som är

oss gifvet, för det, som vi ännu önska och begära. Ja, Sion är ännu icke hvad det skulle vara. Ännu betäcka förstörelsens ruiner de heliga bergen, ännu är de otrognas antal stort och deras skara liten, som på Sion prisa Herran. Och det kan icke annorlunda vara, ty ännu är antalet af Christna ringa på jorden, och de enskilda Christnas skuld och tröghet är stor. Välan, låtom oss då bedja, att vår skuld i *Sions smärta* må blifva allt ringare! Den som tror, kan icke klaga; tron är segren, som öfvervinner verlden. Låtom oss i denna tro fortgå: att stå stilla är omöjligt. Hvarje dag, på hvilken vi icke fortgå, är ett steg tillbaka. Framgången sker genom tillväxande ödmjukhet. Blott den, som vet att han utan Herran intet förmår, beder sannfärdeligen. Måtte då Eder ödmjukhet stiga, måtten J genom ödmjukheten förelysa andra! Då skolen J bedja i tron, och bönen i tron kan äfven försätta berg. J skolen bedja icke blott af nöd, utan äfven bedja af kärlek. J skolen stå uti hjerte-gemenskap med Herran — det saligaste, som han på jorden gifver, den gemenskap, som upphöjer öfver allt jordiskt och förklarar till ett himmelskt väsende. Gemenskapen med hufvudet förenar med lemmarne; umgänget med Christo förherrligar och saliggör umgänget med bröderna. I kärleken skolen J blifva starka. Beder derföre utan återvändo! Och medan tusende på afstånd bedja för Sions välfärd, måtte deras böner för

Sion och Edra böner på Sion i en låga uppflamma till Herrans thron! J skolen förgäta Sions smärta, och i tron jubla, lofva och tacka.»

»Tron, som håller sig vid det han icke ser, såsom såge han det, gifver kraft att i all smärta bevara glädjen, ty han förnimmer Israels tröst: »Mån' ock en qvinna kunna förgäta sitt barn, så att hon icke förbarmar sig öfver sin lifs son? Och om hon än förgäte'n, så vill jag dock icke förgäta dig. Si uppå händerna hafver jag upptecknat dig. Dine murar äro alltid för mig.» Dessa Guds lysande löften se vi i tron uppfyllda.

Vi äro nu förenade på Sion, men skola snart skiljas från hvarandra; vårt öga skall ännu ofta fuktas af tårar, och bedröfvelsen öfver Sions smärta skall nedböja oss, men det kommer den tiden, att Herrans förlöste skola igenkomma, och komma till Sion med glädje; evig fröjd skall vara öfver deras hufvud, lust och glädje skola de få, och värk och suckan måste bortgå. Förödelsens ruiner skola försvinna; den heliga staden, det nya Jerusalem, skall nederkomma af himmelen ifrån Gudi, tillredd såsom en prydd brud till sin man. Den skall pråla i sina murar af ädelsten, med sina portar af perlor. Han skall upplysas af Guds herrlighet, och hans ljus är lammet. Och uti samma ljus skola alla de vandra, som trott på Guds lamm, som bär verldens synder. De millioner, som förgäfves längtat efter, att deras fötter måtte stå uti det jordiska Jerusalems portar, skola stå uti

den himmelska stadens portar! Ack att ingen bland oss, som nu är en pilgrim och borgare på det jordiska Sion, då måtte blifva utesluten från det himmelska!! Ack att dessa sammanvarons stunder måtte för oss alla blifva en förberedelse till Guds herrliga nåds fulländade eviga lof uti det himmelska Jerusalem! Herre Gud, Sions konung, våra hjertans konung, hör oss nådeligen! Amen.»

Jag måste sluta, så svårt det också blef för mig att sluta. Det var ord på Sion, på hvilka jag, i hela min lifstid vill tacksamt skåda tillbaka. Det var första gången, som en prest af Tysklands evangeliska kyrka och särskilt af Preussiska kyrkan talade till en sådan församling af Tyska evangeliska christna. Derpå följde min resekamrat. Han meddelade den lysande framgång, som Westfalisk-Rhenska föreningen för Israel haft, och berättade en Rabbins djupt rörande omvändelse. Han vittnade med hela sitt trogna hjertas innerlighet om Christo. Missionär Nicolayson slöt sig kärleksfullt till våra tal, och hänvisade på deras stora ansvar, hvilka det förunnas att vistas på Sion, hvarefter vi med fröjderop uppstämde lofsången: »Nu tacker alle Gud Med hjerta, mun och händer.» Biskop Alexander uttalade välsignelsen till slut på den oförgätliga högtiden.

10. Lifvet i Jerusalem.

Det förunnades oss att uti den heliga sta-

den tillbringa två hela månader, från den nittonde Mars ända till den nittonde Maj, från onsdagen i påskveckan ända till den högtidliga midten af kyrkoåret, trefaldighets-söndagen. Vi fingo lära känna Jerusalem uti dess mest olika gestalter. Uti Mars visade det ännu vinterns ödslighet, i April lyste berg och dalar i den friskaste grönska, och staden var uppfylld med skaror af pilgrimer. Uti Maj var det åter stilla, och sommarhettan började bortsveda vårens prakt.

Klimatet är icke betydligt olika mot södra Europas, kanske likt Roms. Dock blir sommarhettan mera tryckande, emedan regnet nästan uteslutande är inskränkt till vintern. Dessa regn komma vanligen vester ifrån hafvet; derföre sade Herren: »När J fån se en sky uppgå vesterut, strax sägen J: regn kommer; och det sker så» (Luc. 12: 54). Östanväder medförer då åter klara dagar. *Regnet* är starkt i November och December, och räcker i ringare mängd ända till slutet af Mars. Dessa första regnen äro Skriftens arla-regn, och de sednare serla-regn, som uppfriska de redan mognande frukterna på fälten. Genom det myckna strömande vattnet äro vägarne uti hela Förlofvade landet om vintern af så dålig beskaffenhet, att resor i ganska hög grad försvåras. Dock är det just detta regn, som åstadkommer landets fruktbarhet och gifver tillräckligt *vatten*-behof åt städerna. Ty uti Jerusalem äro egentligen blott två brunnar, Marie-brun-

nen och brunnen Rogel. Allt vatten, som annars behöfves, samlas derföre uti cisterner, hvilka uti husen upptaga det regnvatten, som nedströmar från de platta eller hvälfda taken. Dessutom äro stora dammar anlagda, som fyllas från de kringliggande bergen eller genom vattenledningar. Den mest storartade vattenledningen är den, som ledde från Salomos damm förbi Bethlehem ända till templet. Äfven skall det under templet finnas en särskildt källa. Utom de gamla omtalda dammarne, den öfre och nedre Gihon-dammen, Siloah och Hiskias damm, finnas ännu andra nära intill staden eller inom densamma, tvänne vid Stefans-porten och en vid Jaffa-porten. Genom alla dessa inrättningar hade det varit möjligt att alltid förse Jerusalem med vatten, äfven under det största antal af innevånare; och vid de längsta belägringar af staden, när de belägrande försmägtat af törst, och den största hungersnöd herrskat inom staden, höra vi dock aldrig, att det felats dem vatten. Nu för tiden inträffar dock ofta om sommaren den mest tryckande vattenbrist, emedan vattenledningarne äro förstörda och dammarne förfallna, icke eller vårdas cisternerna med behörig omsorg. Ty från början af April till slutet af Oktober faller icke gerna regn, och har nu en vinter varit torrare än vanligt, då begynner nöden först rätt. Vid vår dervaro voro de fattigas små cisterner redan i Maj uttömda. Uti April är således egentligen

den lyckligaste tiden för Jerusalem, ty uti Maj blåsa mestadels de heta sunnanvindarne, och den sedan påföljande sommaren gifver allting utseende af torka och förbränning. Ingenstädes uti hela Syrien herrska derföre så många sjukdomar som just uti Jerusalem. Det är den osundaste ort; feber och pest kräfva här de flesta offer.

Innevånarnes antal har nyligen uppgifvits till sjutton tusen, hvaribland äro femtusen Muhammedaner, tvåtusen femhundra Österländska Christna, tusen Vesterländska och inemot åttatusen Judar. *Lefnadssättet* har i allmänhet Österlandets enkla och fattiga beskaffenhet; endast Européerna föra efter Engländarnes mönster sitt hemlands lefnadssätt med alla lyx-artiklar, som det fordrar. Äfven hafva nyligen trenne *värdshus* blifvit anlagda, uti hvilka man för ett jemnförelsevis ringa pris finner ett godt mottagande. Vi tillbragte sjelfva de sista veckorna af vårt vistande derstädes uti ett ganska godt värdshus hos en Tysk Jude nära intill Damascus-porten, emedan Missionären Nicolayson var frånvarande på en resa. Européerna bära helt och hållet vår Europeiska *klädedrägt.* De hit ankommande Tyska Judarne klädas dock vanligen ganska snart af deras gammal-trogna landsmän uti den österländska talåren. *Handel* och näringar stå på den lägsta grad. Basarerna stå betydligt efter dem, som finnas uti de öfriga större städerna i Syrien, och lemna blott de få behof, som äro nödvändiga för

innevånarne och Beduinerna. Torgen förses af bönder från nästgränsande orter. *Fabriker* gifvas nästan blott för såpa. *Handtverk* äro endast bekanta uti de enklaste former, och Europeiska arbeten finna icke lätteligen afsättning hos Araberna. Vid påsktiderna lifvas marknaden af pilgrimerna, men äfven de köpa hufvudsakligen blott de af christna förfärdigade *minnessakerna* (souvenirer) af olivträ, perlemor eller den svarta stenart, som finnes vid döda hafvet. Allt ligger i lägervall, emedan Araben i sin tröghet blott sörjer för ögonblicket och icke tänker på att göra något för framtiden. *Regeringen* har ingen omsorg för något, emedan hvarje pascha under sin tilläfventyrs korta förvaltningstid först söker sin egen fördel och icke lätteligen gör något för landets väl.

Förskräckelse och ångest uppfyller stadens innevånare, ty den Turkiska paschans magt är högst obetydlig. Ett rätt tydligt exempel derpå berättades oss vid vårt besök i staden. Den beryktade Scheikh Abu-Gosch, som står i spetsen för ett stort parti i landet, hade mördat en af Porten tillsatt guvernör. Paschan af Jerusalem lät derföre en förstärkning af trupper komma från Beirut till skydd emot honom. De anlände till Jaffa, men vågade icke förr rycka fram genom Abu-Gosches land till Jerusalem, än Scheikhen, mot hvilken de voro kommenderade, skickade en eskort emot dem. Sedan ryckte den Turkiska militären under klingande spel in uti Jerusalem.

Det är ingen konung i landet, utan hvar och en gör hvad honom tyckes rätt vara (Dom. 21: 25). Derföre hörer man dagligen nya *rykten* om Scheikhernas uppror eller Beduinernas anfall. För innevånarne, så väl som resande, blifver intet annat öfrigt än att ställa sig i ett godt förhållande med de särskilda Beduinstammarna, eller köpa sig deras vänskap.

Att en *förbannelse* hvilar öfver staden, kan man icke misskänna. Men han står dock alltid der, såsom den der är satt ibland hedningarna (Hes 5: 5). Belägen midt emellan Europa och Africa och på gränsen af Asien, bildar han verldshistoriens medelpunkt. Alla stora folkrörelser ända från Egyptiska Pharaonernas krigståg och till Napoleon hafva vändt sig mot den heliga staden. Och nu rigtas åter ögon från alla jordens ändar till denna lilla obetydliga punkt. Pilgrimer hitströma från både Öster- och Vesterlandet; de resandes antal förökas med hvarje år. Alla större kyrkor på jorden hafva här sina tempel och sin Gudstjenst. De stora makterna hitsända sina konsuler, som täfla i yttre glans uti en liten stad, som är aflägsen från hafvet, utan handel och rörelse. De mägtigaste herrskare söka öfverträffa hvarandra uti skänker till Jerusalem. Preussens konung har gjort en storartad början, England stiftar allt mer omfattande anstalter, Frankrike framstår såsom den Romerska kyrkans beskyddare, och Fransmännens konungs bild i lebensgrösse

glänser uti grafvens kyrka, Österrike pryder presterna med guldstickade kläder, och Rysslands kejsare sänder skatter af guld och silfver, för att öfverstråla alla andra magter. Vidare består redan hälften af Jerusalems innevånare af Judar, och en utvald skara af omvända Israels söner vistas midt ibland dem. Skole vi uti dessa *tidens tecken* igenkänna uppfyllelsen af det löftet: »Herren skall åter vända sig till Sion, och vill bo i Jerusalem; Främmande skola bygga dina murar, och deras konungar skola tjena dig. Derföre att du hafver varit öfvergifven och förhatad, der ingen gick, vill jag göra dig till herrlighet evinnerliga och till glädje utan ända»? (Es. 60: 10, 14, 15). Är det ett tecken, »att Herren bygger Sion, och låter se sig i sin ära»?

Skulle vi med största delen af våra Christna bröder tro, att all förbannelse inträffat öfver Jerusalem, men att den mångfaldigt utlofvade *välsignelsen* icke skall inträffa? Böra vi antaga, att Israels folk skall uppehållas och omvändas till sina fäders Gud, så att all förbannelse skall vika för den öfversvinneliga välsignelsen, men att staden, som för folkets skull låg under förbannelsen, skall förblifva under förbannelsen? Våga vi säga, att de herrliga profetiorna om Jerusalems tillkommande glans böra blott andeligen förstås om kyrkans herrlighet, om det andeliga Sion? Skole vi uttränga staden ur Christi tillkommande rike, då vi icke kunne uttränga folket? Om vi

ock se bort från gamla testamentets löften, vilje vi äfven öfverse Christi antydningar, som säger: »Jerusalem skall förtrampadt varda af hedningar, till dess hedningarnas tid fullkomnad varder» (Luc. 21: 24)? Eller syftar kanhända Uppenbarelsens lärjunge icke på Jerusalem, då han säger, att lammets vittnen skola lefva och regera med Christo i tusende år (Uppenb. 20: 4)? Vill han dermed antyda, att de herrligaste löften för det heligaste ställe på jorden då skola i högsta grad uppfyllas?

Vi våga intet bestämma, der Guds ord blott låter oss ana. Men der så stora ting äro utlofvade, vilje vi icke vara så förmätna, att vi förringa Jerusalems framtid. *Pingstlördags-aftonen* uppstego vi på höjden uti nordvestra delen af staden. Pilgrimernas skaror voro försvunna. Det hade blifvit stilla på Sion. Himmelen var betäckt af moln; en qvalmig sunnanvind blåste med tryckande hetta. Moabs berg stodo dystra; högerne allt omkring voro öde. Men oljobergets topp som lyste grön och stadens aningsrika lugn läto oss känna flägten af en ny andans utgjutelse från honom, som en gång skall återkomma såsom han uppfaren var till himmelen. En trogen Israels son vandrar ensam på sluttningen af berget Sion. »Profetian skall ännu fullkomnad varda i sinom tid; men om hon fördröjer, så förbida henne; hon kommer visserliga och skall icke fördröja» (Hab. 2: 3).

V.

Förlofvade landet.

1. Bethlehem.

Vi vända oss från den heliga staden till det heliga landet. Första utflygten från Jerusalem gjorde vi påsk-tisdagen till det ställe, som uppgifves vara Emaus. Biskop Alexander med största delen af hans familj, Herrarne Veitch och Nicolayson och ännu tvänne Engländare hade upptagit oss uti sin krets, och vi redo uppföre gatan mot Jaffa.

Vägen förde genom vänliga dalar och öfver vackra höjder, hvilka snart lärde oss känna landets egna karakter. Dess naturliga beskaffenhet utvisar tydligen, att det var bestämdt för det folk, som skulle blifva utmärkt genom en uppenbart framstående Guds ledning. Var fruktbarheten i Egypten verkad af Nilens ordentligt återkommande öfversvämning, så har deremot detta land »berg och slättmarker, hvilka regn af himmelen vattna måste.» Och Herren tillägger härtill: »Om J nu hören min bud, så vill jag gifva Edert land regn i sinom tid, arla och serla, att du skall inberga din säd, ditt vin och din olja. Men tager Eder vara, att J icke tjenen

andra Gudar, och Herren lycker himmelen till, att intet regn kommer, och jorden icke gifver sin vext» (5 Mos. 11: 11—17). Sålunda framlägges känslan af nära beroende af Gud; men dock kan å andra sidan samma regn fruktlöst nedströmma, om folkets verksamhet fattas. Landet är nemligen bergigt och kulligt, och bergen bestå af kalksten, hvaröfver hvilar ett lager af fruktbar jord. Blott då, när denna jord qvarhålles af en rad stenterrasser, kan hon motstå de väldiga regnskurarne. Man ser derföre på alla bergssluttningar terrasser, hvilka ofta stiga till sextio eller sjuttio öfver hvarandra, och gifva mark till åkerfält, trädgårdar och trädplanteringar. Men fattas det befolkning eller ihärdighet, till att anlägga dessa terrasser, så bortsköljes jorden med regnbäckarne, och berg och höjder uppstiga kala och nakna ur dalarne. Så förklaras landets undransvärda fruktbarhet vid Salomos samt till och med ännu vid Romarnes tider, och den stora ofruktbarheten i våra dagar. Äfven låter det oss motse uppfyllelsen af detta löftet: »Men J, Israels berg! skolen grönskas igen, och bära Eder frukt mino folke Israel» (Hes. 36: 8). Hvar helst bergsterrasserna odlas, der florerar landet i den mest tjusande och yppiga fruktbarhet.

På vägen till Jaffa sågo vi väl många bergssluttningar förödda, endast här och der försedda med spår af sednare afsatser, men andra vi-

sade ock vackra fält, vinstockar och oljoträd. Efter en timme visade sig byn *Kulonieh*, pittoreskt belägen uti sluttningen af en trång dal. Frukträden stodo i den friskaste blomning. Efter åter en timme voro vi uti *Kirjat-el-Enab*, som man håller för *Emaus*. Ruinerna af en vacker kyrka påminna om Christna innevånare. Med henne stod ett kloster på ett närliggande brant och framstående berg i förbindelse medelst en underjordisk gång. Der hade vi en rik utsigt öfver Juda's berg, som i behagliga rundningar upptornade sig öfver hvarandra utan skrofliga spetsar eller branta klippväggar, lika en Guds lustgård sirade med den vackraste vårprydnad. Sjelfva orten är den beryktade Scheikh Abu-Gosch'es tillhåll. Huru helt annorlunda var det, när lärjungarne med brinnande hjertan här nödgade Herren att blifva hos dem! Sedan vi återvändt till Kulonieh, styrde vi mot middagen ned i dalarne. Bergen voro betäckta med de rikaste oliv-planteringar. Den största af dalarne håller man för ekdalen, der David dräpte jätten Goliath. Bäckens bädd var rik på «släta stenar;» med en sådan var det, som ynglingen, troshjelten, öfvervann Philistéen. Vi uppnådde snart byn *Ain Karim*, som behagligt sträcker sig uppför den välodlade kullen. Här ligger ett Latinskt kloster, uti hvars sköna marmorklädda kyrka man visar en med marmor, guld och siden präktigt utsmyckad grotta, hvaruti Johannes döparen skall vara född. Från Ain-Karim beste-

go vi några höjder och kommo då uti en stilla fredlig dal till det Grekiska klostret Deir-el-Musullabeh, *det heliga korsets* kloster. Dalen sluttar sakta från nord till syd, och begränsas i söder af en högre bergsspets. Den är vackert uppfylld af åkerfält och fruktträd, och ungefär i midten ligger det vackra klostret. Kyrkan utmärker sig genom sin rika prydnad af marmor och målningar. Under altaret i det allraheligaste skall det trädet hafva stått, hvaraf Christi kors förfärdigades. Det är en af de täckaste och vackraste punkter, som vi lärde känna i Jerusalems granskap. Vi behöfde nu blott stiga uppföre en liten höjd, och framför oss låg Jerusalem, dit vi återvände förbi öfre dammen och mellan de enkla grafvårdarne på den Turkiska begrafningsplatsen.

En annan dag redo vi med Herrarne Nicolayson och Veitch öfver till dalen el-Werd. Romerska milstenar, gamla gatu-stenläggningar samt cisterner vid vägen utvisa här den fordna Romarvägen, som förde till Gaza. Vi kommo på venstra sidan till en riktigt sprutande källa, *Ain-Yalo;* gamla pelarestycken tillkännagåfvo fordna byggnader. I trakten omkring prunkade rosor i sin fullhet och i präktigaste flor. Något längre ned i dalen följde en annan ännu rikligare källa, *Philippi*, i hvilken Philippus skall hafva döpt drottning Candaces kamrerare från Ethiopien. Ehuru den punkten ligger något nära intill Jerusalem, så kan Philippi predikan dock väl ganska hastig

hafva uppnått sitt ändamål. Vid en stark vändning af af dalen mot norden löper en annan dal söderifrån inuti honom. Der de begge stöta tillsammans, ligger en stor by, *Bittir*, på bergsslutt-ningen. På bergshöjden äro ruiner efter en gammal stad med många stora cisterner och bergsgrafvar. Den måste en gång hafva varit en betydande fästning, och kunde förträffligen skydda vägen till Gaza. Tilläfventyrs är detta den ort, der stjernans son Barcochba blef innesluten. Vi återvände förbi Philippi brunn, och följde den yppigt bevexta dalen Achmed. Sedan vi till höger lemnat *Beit-Jala*, en by, som bebos nästan endast af Christna, kommo vi till Bethlehem.

Från *Bethlehem* var Naemi, hvilken såsom en ensam enka med sin sonhustru Ruth återkom från Moabiternas land. Då skördetiden började, gick Ruth på åkern, att plocka ax, och fann nåd för Boas ögon. Han tog henne till hustru, och hans sonson var Isai, Davids fader. På de kringliggande bergen vaktade David sin faders får; men var den minste bland sina bröder, »brunaktig med fagra ögon och dägelig skapnad.» Samuel, Herrans profet, kom till Bethlehem, tog sitt oljohorn, och smorde honom till Israels konung. Och dock heter det nästan ett halft årtusende sednare, med afseende på Bethlehems berömelse härtilldags: »Du Bethlehem Ephrata, som liten är ibland de tusende i Juda! Utaf dig skall mig den komma, som i Israel en herre

vara skall» (Mich. 5: 2). Efter sexhundrade år skedde uti Davids stad Bethlehem det högsta under i verlden.

Den högste Fadrens ende Son,
Han föddes der oss till stor mon.
Den verlden ej begripa kan,
Maria i sitt sköte fann!

Det är ännu likasom den enfödde Sonens herrlighet af Fadren förklarade den lilla småstaden. Den upphöjer sig på två kullar: på den ena, östra, ligger såsom en ståtlig borg ett *kloster* öfver det ställe, der Herren blef född. De tre klostrens pelargångar, som Grekerna, Armenierna och Latinarne hafva uti denna byggnad, sluta sig till den vackra kyrkan, som hörer till de äldsta uti Förlofvade landet. Hon är byggd i korsform; skeppet hvilar på fyratioåtta hvita marmorpelare, men tjenar nu blott till en obrukbar försal, som genom en mur är afskild från korsets öfre del. Uti denna finnes högaltaret, och på sidan derom ett altare för Armenierna. Väggarne äro prydda med färgade mosaiker på guldgrund, föreställande Thomas, huru han lägger sin hand uti Frälsarens sida, eller lärjungarne, huru de se upp efter sin till himmelen farande herre. På hvardera sidan om det allraheligaste förer en trappa ned till *grottan* under högaltaret. Det är en grotta af omkring trettiosju fots

längd, tolf fots bredd och nio fots höjd. Rätt under altaret vid östra muren är en med marmor beklädd nisch, som betecknar sjelfva födelsestället. Uti en strålkrans af silfver står en enkel inskrift, som förkunnar detta ställes under. Hvalfvet deröfver är beprydt med gammal guldmosaik törhända från Constantins tid, under hvilken den naturliga klippan ännu här och der kan igenkännas. Några steg derifrån, på södra sidan till venster är en annan nisch med den i klippan uthuggna krubban, hvaruti Maria lade Christusbarnet. Äfven hon är nu beklädd med marmor. Grottan är utsirad med rödt och af guld strålande siden: guld- och silfver-lampor underhållas brinnande af Greker, Armenier och Latinare. Christna från de mest olika delar af jorden samlade sig med oss uti den stilla grottan, nedföllo på sina knän och bådo. Intet oroande läte, intet vanhelgande ljud förmärktes; endast fromma pilgrimers stilla andakt omgaf oss. Vi sågo i andanom herdarne komma ilande från fältet, huru de funno barnet liggande i krubban, och lofvade Gud för allt det, som de hört och sett hade. Vi sågo de visa från österlandet, som hade följt hans stjerna, huru de tillbådo barnet och upplåto sina skatter, och skänkte honom guld, rökelse och myrrham. Huru många millioner i öster- och vesterlandet hafva följt dessa förstlingar, och hemburit barnet det bästa de egt, egnat det sig sjelfva! Huru har ur denna stilla

dunkla grotta framblixtrat ett ljus till hedningarnes upplysning och Israels folk till pris! *Och si*, hedningarne vandra i detta ljus och konungar i glansen, som öfver dem uppgick!

Vi förstå väl, hvarföre den Gudfruktiga Kejsarinnan Helena vid sin vallfart till Jerusalem lät uppbygga en kyrka just öfver grottan i Bethlehem. Midtemot födelsestället, vid grottans andra ända, går en ur klippan uthuggen underjordisk gång, hvarmed Latinarnes besittning börjar, till en annan grotta, som är inredd till ett kapell. Här har *Hieronymus*, vesterlandets store kyrkofader, arbetat, och nära intill sin Frälsares födelse-plats författat den Latinska Bibel-öfversättning, som ännu är den allena gällande uti Romerska kyrkan, och af henne till och med föredrages framför Bibeln på urspråken. Nära derintill finnes äfven hans graf. En trappa förer upp till Latinarnes kapell. Derifrån stiga vi upp på klostrets stora terrass. Omkring tio minuters väg från staden synes den betesmark, hvarpå herdarne i den underbara natten skola hafva betat sina hjordar. Den utgör en dal, som lyser af vackra ängar och fält, med riklig skugga af höga terpentinträd, och omgifven af kullar af hvit kalksten. Det förekom oss, likasom ljöde åter englarnes budskap: »Si, jag bådar Eder stor glädje, hvilken allt folk vederfaras skall, ty i dag är Eder födder Frälsaren, som är Christus, Herren i Davids stad.»

Bethlehem är nu en liten stad af ungefär tretusen själar. För ett upplopps skull förstörde Ibrahim Pascha det Muhammedanska qvarteret och fördref dess innevånare, så att staden nu endast bebos af Christna — i detta afseende den enda uti Förlofvade landet. Måtte Bethlehem åter deruti beteckna en välsignad början! Staden kröner de båda bergsspetsarne med den mellan dem liggande sänkningen. Bergsklippan är lätt att bearbeta och innehåller många hålor, såsom kalkstensberg vanligen göra, och särskildt alla Judalandets berg. Det är ganska vanligt, att dessa hålor nyttjas till boningar, eller att bostäderna byggas intill hålorna, och ännu vanligare, att hålorna nyttjas till stall. Det är derföre icke underligt, att uti evangelierna vid Jesu födelse endast nämnes herberge och krubba, men icke grottan. Dessutom omnämner redan Justinus Martyrn uti andra århundradet Herrans födelse uti en grotta. Innevånarne hafva flitigt betäckt trakten omkring Bethlehem, d. ä. brödhuset, med oliv- och fikonplanteringar, med vingårdar och med rika fält. De sysselsätta sig dessutom med förfärdigande af rosenkransar, madonnor, crucifixer och helgonabilder af oliveträ eller perlemor; korteligen, staden har ett välstånd, hvilket såsom en frukt af den underrika natten uppfyllde oss med en synnerlig glädje.

På vägen till Jerusalem står till venster *Rachels graf*, öfverbyggd af en liten moskée, till

hvilken äfven Judar och Christna valfärdas. Här begrof Jakob Rachel, som hade dött vid Benjamins födelse, (1 Mos. 35: 19, 20) «och Jakob reste upp en vård öfver hennes graf.» Då Herodes lät dräpa de små barnen i Bethlehem (Math. 2: 18), «gret Rachel sina barn, och ville icke låta hugsvala sig, ty det var ute med dem.» Det enda berg, som finnes mellan Bethlehem och Jerusalem, är på högsta höjden prydt af *Elias kloster*. Framför porten står ett stort träd, hvarunder Elias skall hafva hvilat på sin vandring till berget Sinai. Klostret innehåller en kyrka med en på fyra pelare hvilande kupol. Hon är prydd med många afbildningar utur Eliæ lefnad. Blott en prest med sin familj och en diaconus bebodde denna byggnad, som redan började förfalla. Derefter sänker vägen sig något utföre till den fruktbara höga slätten *Rephaim*, som sträcker sig vidt omkring; och inom ungefär trefjerdedels timme ser man åter uppnått Jerusalem.

2. Hebron.

Vid vårt första besök hade vi blott i största hast fått se Hebron, och beslöto derföre, att i sällskap med tvenne vänner från England företaga en ny utflygt dit. Vi färdades samma väg, som vi några veckor förut hade begagnat. Öfver slätten Rephaim och förbi Rachels graf lemnade vi nu Bethlehem till venster, och kommo

uti en trång dal till *Salomos dammar.* De bestå af tre stora bassiner, hvilka likasom Gihon-dammen äro kringmurade med stora stenblock. De förses med vatten hufvudsakligen från en närliggande källa, hvars vatten samlas uti två stora rum, som hvila på gamla stenbågar. Utur dessa flyter det genom en underjordisk gång dels till första dammen och dels till en vattenledning, som nu sträcker sig från norra sidan af de tre dammarne, och ungefär i den öfverstas höjd, fram till Bethlehem, och hvaraf ruiner gå ända fram till Jerusalem. Den är sannolikt byggd af Pilatus, som tog penningar dertill utur tempel-skatten. Vid öfverflöd af vatten fylldes nu de tre dammarne, men sedermera vid vattenbrist fick vattenledningen genom en i dalen befintlig kanal, som slutas uti dalens lägre delar, tillflöde från den nedre dammen, och denne åter från båda de öfre. Dessutom finnas ännu flere tillflöden från närliggande källor och berg. Anläggningen går visst tillbaka till Salomos tid. Vid öfversta dammen ligger ett stort Saraceniskt kastell, Kulat el Burak, som äfven är nästan alldeles förfallet.

Vår väg hade inom en månads tid blifvit helt annorlunda. Då öde och kal, vederqvickte han oss nu med sin yppiga vegetation. Snart nedsänkte sig framför oss en tjock sky uti dalen; det var en svärm af *gräshoppor.* De sväfvade omkring oss och våra hästar likasom ett tjockt snö-yrväder; solens ljus förmörkades; vi förmåd-

de knappt fortsätta resan. Hela svärmen slog sedan ned på fält och buskar. Nalkades vi en dal, så skrämde hästhofvarnes ljud upp dem, och genast hven det på vägen framför oss. De skingra sig från hvarandra såsom en bisvärm. Så skådar ock Joel dem: »Ett mägtigt folk och otaligt drager hit upp uti mitt land: det hafver tänder likasom ett lejon och oxeltänder likasom en lejinna. Detsamma föröder min vingård, afbryter min fikonaträ, barkar dem och förkastar dem, så att deras qvistar äro hvite vordne. Landet är för honom likasom en lustgård, men efter honom likasom en vild öken» (Joel 1: 6, 7; 2: 3). Det är en af landets största plågor, och sedermera hade vi vid Damascus mångfaldigt tillfälle att se gräshoppornas förödelser. Nu besvärades vi äfven ofta af smärre svärmar. Här och der träffade vi på läger af Beduiner, som med sina hjordar hade uppsökt det friska betet och de fruktbara fälten. Våra vänliga helsningar besvarades på samma sätt. Vi kommo förbi ed-Dirweh, och lägerplatsen syntes oss nu så vacker, som han förut varit oangenäm. Vägen går snart fram mellan vin- och oljegårdar. Hvarje trädgård är »omgärdad och med stenhopar bevarad, och ett torn är bygdt deruti» — en hydda uti en vingård» (Es. 5: 2; 1: 8), hvaruti väktarena vistas, eller vinbergets egare vid vinskördstiden med de sina tager sin boning. Hebrons drufvor och vin äro ännu de berömdaste uti förlofvade landet, och det

var här, som de tolf spejarena, och deribland Josua och Caleb, »afskuro en vinqvist med en vinklase, och läto två bära den på en stång, och der till granatäpple och fikon» (4 Mos. 13: 24). Omkring sju timmar, sedan vi lemnade Jerusalem, veko vi af inåt *Hebrons* oförlikneliga dal, der vi blefvo gästvänligt mottagne af de Spanska Judarnes ärevördiga öfverrabbin. Hans hus låg på sluttningen af ett berg, och från taket kunde vi öfverse staden. Den sträcker sig uti en trång dal utefter sluttningarne af de båda inneslutande bergen, och är vidsträcktast åt östra sidan, på hvilken moskéen öfver patriarkernas graf når öfver alla andra byggnader. Öfver de platta takan på husen, hvilka alla äro till en temlig höjd uppbyggda af qvaderstenar, höja sig kupoler, som gifva staden ett pittoreskt utseende, och öfverensstämma med bergens formation, hvilka upptorna sig i små afrundade kullar. Jemte husens och bergens uråldriga grå färg och de melancholiska olivelunderna, utvisar fältens friska grönska en stad, hvilken såsom en af de äldsta i verlden ännu behåller sig uti ett blomstrande välstånd. (1 Mos. 13: 18. 4 Mos. 13: 23).

En stor moskee betäcker «den dubbelkulan, som ligger emot Namre. Der hafva de begrafvit Abraham och Sara hans hustru. Der hafva de ock begrafvit Isaak och Rebecka, hans hustru, samt Lea» (1 Mos. 49: 30, 31). Och då Jakob var död i Egypten, drog Josef ditupp med

vagnar och resenärer, till att begrafva sin fader uti arfgriften» (1 Mos. 50). Öfver denna patriarkernas heliga hvilostad nämner Josephus ett af marmor bygdt monument. Sedermera uppbyggdes en kyrka deröfver, och nu är der en moskée, som af Muhammedanerna hålles särdeles helig, och hvartill de afundsjukt vägra Christna och Judar tillträde. Ty de ära Abraham under namnet el-Khalil, Guds vän eller älskade (Jac. 2: 23), hvarföre ock Hebron hos de infödda fått namnet *el-Khalil.* Endast den yttre ringmuren är tillgänglig, hvilken är byggd i en lång fyrkant af stora qvaderstenar, och säkert är från Judarnes äldsta tider. Det tillåtes Judarne att tid efter annan genom en liten öppning se in uti det inre.

Vi stego upp på den närgränsande sydöstra kullen. Vid våra fötter låg Hebron med sina trädgårdar och fält, på den mot vester uppstigande dal-upphöjningen den herrliga Abrahams ek i Mamre, i söder sväfvade vår blick ännu en gång öfver öknens ödsliga stepper, som nu länge hade för oss trädt tillbaka för det förlofvade landets lifliga skönhet. Mot öster utsträckte sig Juda ökens kala berg, och framför Moabs branta bergskedja igenkände man tydligt döda hafvets fördjupning. Här ungefär »stod Abraham upp om morgonen bittida, och såg ut emot Sodom och Gomorra, och fick se, att der uppgick ett damm af landet, likasom en rök af en ugn» (1 Mos. 19: 27, 28). Vi stego ned utför berget den vägen,

på hvilken tölhända Abraham fordom ledsagade Herran och de båda änglarne, och tänkte på David, som hade bott här i sju år såsom Israels konung (2 Sam. 5: 5). Vid korstågens tid var här ett biskopsdöme St. Abraham. Nu för tiden är staden för Judarne den andra bland deras fyra heliga städer. Han räknar omkring tiotusen innevånare. Basarerna äro synnerligen förträffligt försedda med frukter, och framför allt utmärka sig de stora russinen. Midt uti staden ligga uti dalen tvänne dammar, af hvilka en omtalas redan i Davids tid (2 Sam. 4: 12). Vattnet uti dem var temligen orent; bättre gifva källorna på de närgränsande bergen. Till slut besökte vi de båda synagogorna, den stora Spanska och den mindre Polska. Skollärarne uti den sednare instämde uti Judarnes allmänna klagoton i Syrien. De Spanska Judarne synas äfven här utmärka sig genom välmåga och renlighet.

Mot middagen lemnade vi Hebron och redo dalen uppföre till en herrlig ek, belägen ungefär en half timmes väg från staden. Det är ett träd af tjugufyra fots omkrets; diametern af grenarnes utsträckning utgör vid pass nittio fot; ett af de största träd, som vi sett uti förlofvade landet. Nära derintill äro brunnar med godt vatten, grön gräsvall betäcker marken, och rika åkerfält sträcka sig utföre dalen. Några hålla detta för det rum, der *Mamres* lund varit belägen, under det andre icke långt derifrån utmärka en af väl-

diga stenblock uppstaplad mur såsom stället för Abrahams hydda. Inom den fyrkantiga gården ligger en stor cistern, hvaruti barn just nu vattnade sina hjordar. Det var i denna trakt, som Abraham »byggde Herranom ett altare» (1 Mos. 13: 18); och »trodde Herranom, och han räknade honom det till rättfärdighet» (1 Mos. 15: 6); som Gud uti omskärelsen med honom upprättade sitt förbund (1 Mos. 17), och som Herrans engel, Guds uppenbarare under det gamla förbundet, engelen Michael, som framstår såsom Israels skyddsgud, och ofta kallas »Herren,» — det var der, som denne, i hvilken Gud visade sig bland menniskorna, innan han föddes såsom menniska, ingick till Abraham, mottog en måltid, och lofvade Isaaks födelse. I Mamre talade Gud med Abraham såsom med sin vän.

En kunnig ledsagare förde oss genom flera vackra dalar förbi ruinerna af gamla städer och byar. Grafvar och hålor syntes uti klipporna, skogar och snår sträckte sig uppför höjderna, medan dalarne lyste i yppig friskhet. Vi stego småningom uppåt och befunno oss plötsligt på *Thekoas* höjd. Vidsträckta ruiner betäcka bergets topp, och midtuti utmärka sig ruinerna efter en kyrka med en dopfunt, hvars tecken påminna om Tempelherrarnes orden. En vidsträckt utsigt öppnades oss här. Framför oss låg döda hafvet; Moabs berg med deras rysliga klippremnor urskildes från hvarandra och glänste nu uti den

nedgående solens dystra eldglöd. Mot söder och vester ställde sig Juda bergsbygd med gröna ängar och vackra kullar vid Thekoas sida i skarpaste motsats mot det ödsliga öster; och mot norr höjde sig Bethlehem på den vackra gröna höjden, och på sidan Mar Elias med den ända till bergsfoten sig sträckande klosterträdgårdens mur, längre bort Neby Semvil, vakttornet i Mizpa och oljobergets topp med sitt himmelsfärdskapell. Här, hvarest den vackert begränsade utsigten af oljoberget sträcker sig uti en vidare omkrets, blef Amos från herdarne i Thekoa kallad till profet; och uti alla hans profetior är det likasom Herren hade förklarat de djupa intryck, som Thekoas omgifningar hade gjort på honom, medan han ensam vaktade sina hjordar. Han talar om Gud, «som gör bergen, och af mörkret gör morgonen och af dagen mörka natten; kallar vattnet i hafvet, och låter komma en förstöring öfver den fasta staden» (Amos 4: 13; 5: 8, 9). Gud såsom domare synes honom såsom ett lejon, som utgår till rof, och han säger: Herren skall ryta af Sion, och låta höra sin röst af Jerusalem, att hjordmarken skall stå jemmerlig» (Am. 1: 2). Blicken på döda hafvet kom honom att förkunna eld öfver Guds fiender, och öknen lät honom skåda: »Si tiden kommer, att jag skall sända en hunger i landet, icke en hunger efter bröd eller törst efter vat en, utan efter att höra Herrans ord, så att de skola löpa omkring, till att söka

Herrans ord, och skola dock icke finnat» (Am. 8: 11, 12). Men vid Bethlehems kullar uppböjde honom den tillförsigten: «Jag skall igen upprätta den förfallna Davids hydda, och skall uppbygga henne likasom hon i förtiden varit hafver. Juda's blomstrande berg läto honom skåda: «Bergen skola drypa sött vin, och alle backar skola fruktsamme vara» (Am. 9: 11, 13). Uti detta Amos herrliga hem drogo sig snart under den Christna tiden munkar tillbaka i den stilla ensamheten, och en kyrka uppbyggdes, till hvilken fromma pilgrimer vallfärdade. Men nu för tiden är hon en ruin. Inom kort tid skyndade vi till det omkring två timmars väg aflägsna Bethlehem, som åter gästvänligt mottog oss uti sina trefliga rum. Nästa morgon begåfvo vi oss till det från Thekoa inke särdeles långt aflägsna, men dock redan midt uti öknen liggande *Frankenberget*. Detta berg höjer sig i flera terass-lika afdelningar, lik en vulkanisk, stymdad kegla, som på högsta höjden har inemot åttahundrade fots omkrets. Det omgifves af förstörda murar efter en cirkelformig fästning med fyra runda torn. Den är det gamla Herodium, en fästning af Herodes den store med kungliga rum, omgifven af palatser och byggnader vid bergets fot. Hit fördes hans lik, sedan han blifvit död i Jericho. Det var den byggnadslystne konungens mausolé (grafvård), lik Augusti grafvård i Rom, men honom vida öfverträffande i storartad anläggning, likasom äfven det af ho-

nom uppbyggda templet i Jerusalem icke hadê sin like.

I sydost från Frankenberget sträcka sig de dalar i pittoreska fördjupningar med sluttande bergväggar, som innehålla otaliga *bergskulor*. Vi sökte i synnerhet en, som nämndes såsom den största, och ännu icke var hel och hållen genomsökt. Vi påträffade henne efter långt sökande och måste på klippor klifva upp till dess trånga ingång. Ur det främre rummet föra beqväma gångar till en stor sal, nära sextio steg lång och hälften så bred, hvilken lik en Göthisk kyrka hvilar på bågar, och uppbäres af pelare, såsom vore de uthuggna. Härifrån gå gångar i alla riktningar, af hvilka en är i början ganska trång, men vidgar sig sedan. Den fortgick i sydostlig riktning, och mina följeslagare följde honom med stor ansträngning. Snart upphörde spåren af nyare besök, men så mycket oftare förekommo Romerska askurnor, mest sönderslagna. Sedan följde ännu flera kamrar, och slutligen efter en god timmes uthållande gående eller krypande uppnådde de labyrinthens ända, som folksagan utsträcker ända till Hebron. Sådana hålor tjente sedan uräldsta tider till tillflygt för «allehanda män, som i nöd, i gäld och bedröfvadt hjerta voro.» Uti en sådan drog David in med de män, som när honom voro, då han förföljdes af Saul (1 Sam. 22—26). Det var äfven en dylik, »der Saul gick in; men David och hans män sätto inne i kulan. Och David stod

upp, och skar sakta bort en flik af Sauls kjortel.»

Vi återvände öfver Bethlehem till Jerusalem, som vi kort före portarnes tillstängande uppnådde.

3. Jordan och Döda Hafvet.

Måndagen efter Grekiska kyrkans Palmsöndag vallfärda de österländske Christne under militärisk betäckning till det ställe vid Jordan, der Christus skall hafva blifvit döpt af Johannes. För att i likhet med de fleste främlingar begagna denna lägenhet att besöka den annnars osäkra orten, redo vi mot klockan sex på morgonen genom Jaffa-porten omkring stadens norra sida. Då vi kommo till Josaphats dal, voro bergssluttningarne betäckta med skaror af åskådare, bland hvilka fruntimmernas hvita kläder lyste rätt pittoreskt. Pilgrimernas täta leder tågade ut från Stephans-porten, öfver bäcken Kidron, förbi Gethsemane, utför oljobergets södra sluttning. De mest olika nationer och de mångfaldigaste klädedrägter rördes såsom i vågor om hvarandra på hästar, åsnor, kameler eller till fots. Här en svart Abyssinier med sin enkla blå klädnad, der en Grekinna hängande i en stor korg på ena sidan om kamelen, under det hennes fyra lifliga barn på andra sidan med förvåning betrakta mängden; andra hustrur rida på sina djur, hållande barnen

fram- och bakom sig, medan mannen sorgligt förer tyglarne; der en Latinsk munk i sin kåpa och gula halmhatt, samt vid hans sida Tyska handtverkare med utslitna kläder, men friskt mod och gladt sjungande. Vi skyndade förbi det brokiga tåget uppför oljoberget. Plötsligen ljöd från sidan ett vildt skri. Det var ett tåg af Muhammedaner, som återkommo från en vallfart till Moses föregifna graf, som de enligt ett Muhammedanskt helgons dröm antaga ligga vid Döda Hafvet, icke långt från Jericho. Fanbärare dansade förut, sedan kommo några Dervischer, som knappt vono klädda, och med fanatisk vildhet stucko spetsiga jern uti sin kropp, så att blodet rann, och efter dem en enformig musik af trumma och pipa. Ändtligen utgjordes slutet af en lång rad af Islams trogne, som skriade och jublade. De gingo en annan gata till Hinnoms dal. Vi nådde karavanens spets vid första hvilstället, der dalen sammandrager sig till ett smalt pass. Här ordnade tåget sig: först Turkiska militären med klingande spel; på sidan och på bergshöjderna, som omgåfvo dalen, svärmade Beduiner på sina muntra hästar, hvilka gjorde hedersvakt hos guvernören af Jaffa, som anförde tåget. Vi befunno oss uti öknens ödsliga bergsbygd och uppstego småningom mot öster. Här och der visade sig spår af den gamla Romarevägen; äfven lågo ruiner af vakttorn och Khaner vid vår väg. Trakten hörer allt ännu till de mest osäkra uti Ju-

diska landet. och det skedde ännu ofta, att en resande här «kom i röfvarehänder, och de *klädde* af honom, och sargade honom, och gingo dädan, och läto honom ligga halfdöd» (Luc. 10: 30).

Ändtligen mot middagen öppnade sig utsigten till Döda Hafvet, och snart derpå äfven till hela Jerichos slätt. Bergen skiljas här cirkelformigt från hvarandra, och utvidga Jordan-dalen till den herrliga Jordans-slätten. På östra sidan stiga de brant ned och hafva rödaktig färg, men på den vestra ljusare sidan sänka de sig småningom utföre. Jordan med sina gröna stränder och få oaser på slätten påminte oss ovilkorligen om den majestätiska Nilen, hvars tjusande stränder genombryta öknens sand. Vi stego uppföre ett temligen brant pass och kommo förbi ruinerna af tvenne stora borgar, omkring klockan ett, till det ställe, der truppernas och många pilgrimers tält uppslogos. Äfven vi ordnade vårt tält. Hettan var så tryckande, att vi på hela resan icke kännt den sådan, och vi förnummo, att vi lägrat oss på ett förbannelsens ställe, der rosengårdarne och palmlundarne äro försvunna, och endast Döda Hafvets förpestande närhet gifver sig tillkänna. En kylande nordanvind, som först blåste på oss från norra ändan af lägret, och en liten bäck, som genom ett närliggande buskage rann fram från källan Ain-es-Sultan, gåfvo oss någon vederqvickelse. Mattheten var allmän, och en pilgrim hade redan

dött såsom offer för ansträngningen. Vi vågade först mot aftonen lemna tältet.

Icke långt derifrån på en liten höjd i norr lågo ruinerna af medeltids-borgen i *Jericho* samt många små, nu förfallna och obebodda hus. Endast fyra Beduin-tält utvisade nu »palm-stadens» få innevånare. Ett litet antal skadade palmer vittnar om den försvunna prydnaden. En ännu temligen behållan Romare-väg förde till källan *Ain-es-Sultan*, sannolikt den vattenkällan, öfver hvilken männen af Jericko klagade för Elisa, och han kastade salt deruti och »vattnet vardt helbregda allt intill denna dag» (2 Kon. 2: 19—22). Hon sprutar stark och kraftig fram utur jorden, omgifven af ett rikt buskage och af lemningar af en Romersk kringmurning. Tätt intill källan finnas på en höjd ruiner från Romaretiden, hvilka torde hafva hört till den af Herodes den store här uppbyggda fästning, och till de vid henne uppresta palatser. Här slöt denne tyrann sitt lif och gaf ännu kort före sin död befallning att uti rännarebanan innesluta de omkring honom församlade förnämste i landet, och i ögonblicket af hans hädanfärd aflifva dem, på det hans död måtte försätta hela landet i sorg — en befallning, som dock icke efterföljdes. En hel rad af ruiner sträcker sig i norr efter foten af ett berg. Det är den tvärt och brant uppstigande väggen af berget *Kuruntul* eller Quarantania. Den uppreser sig inemot femton hundra fot högt öfver slätten. Ber-

gets östra sida är full af grottor och hålor, hvaruti eremiter fordom drogo sig undan. Hit skall det hafva varit, som Christus blef af andan förd i öknen, der han fästade i fyratio dagar och fyratio nätter, och frestades af djefvulen. Såsom Adam och Eva föllo genom tvifvel på Guds ord, genom stolthet och begärelse, så skulle Christus framlockat begären, om han förvandlat stenar till bröd; högmodet, om han gifvit sig utföre tinnarne af templet i den heliga staden; och en tviflande otro, om han nedfallit för djefvulen och tillbedit honom. Men genom ord utur den Heliga Skrift öfvervann Herren frestelsen, och änglarne gingo fram och tjente honom (Matth. 4: 1—11). Från bergets höjd njuter man en vidsträckt utsigt öfver slätten ända till Döda hafvet. Jordans vatten strömma i storartad stillhet ditin, förrådande sig genom sina gröna stränder; otaliga källor och bäckar utgjuta sig genom ängarne. Det behöfdes blott flitiga innevånare, för att återställa vattenledningarne och åter göra det numera öde landet till det fruktbaraste uti Förlofvade Landet, för att åter framkalla rosengårdarne och balsambuskarne, och kunna hvila under palmers skugga.

Vi vandrade genom tältraderna i *lägret*. De olika nationerna hade uppslagit sina tält afskilda från hvarandra, och alla öfverlemnade sig i brokig oordning åt hvilan. Ståtligast syntes Grekernas rader, bland hvilka flere välmående befunno

sig. Ett stort tält i midten var bestämdt för deras högre presterskap. Hos Kopterna och Abyssinierna såg det fattigast ut. De hade blott uppspännt ett enkelt tyg emot den brännande solen, hvilket de nu i aftonkylan åter borttogo. Till slut funno vi ungefär tolf Tyska handtverkare lägrade under ett träd i buskarne vid den sorlande bäcken. De hade gjort hela vandringen till fots, men uppstämde glada och lustiga en Tysk sång, och syntes föga känna tröttheten. Nära vårt tält stod guvernörens af Jaffa. Stora facklor brunno framför detsamma, och en entonig musik af pukor och pipor beledsagade de konst-spel, hvarmed Beduinerna sökte hedra den höga gästen.

Sedan det blifvit något stillare, församlade vi oss tillika med ungefär tjugu Tyska protestanter uti Missionären *Kruckebergs* tält från Hannover, hvilken i Londonska missionssällskapets tjenst länge haft en välsignad verksamhet uti Indien, och nu för sin helsas återställande företagit en resa till hemorten. Han var oss det mest välkomna resesällskap på denna pilgrimsfärd. Vi sjöngo med hvarandra en pilgrimssång; sedan läste Kruckeberg Math. 13, och höll ett tal öfver Guds kraft. Derefter påminte jag om Jerichos murar, som fordom hade i denna trakt fallit genom Israels tro (Jos. 6: 1—20), och bad till Herren, att ifrån denna dagen, som vi tillbringa på Jerichos fält, hvarje nöd måtte påminna oss om de fallna murarne, och hvarje klagan om Israels tro; att vi, utgå-

ende från Jericho såsom troshjeltar, måtte segerrikt kämpa för det oförgängliga arfvet, *det himmelska Sion*. Min resekamrat slöt sig till mig med den bönen, att såsom Elisas källa hade stillat vår lekamliga törst, vi också måtte känna själens törst, och undfå det lefvande vattnet, efter hvars njutande vi icke törsta till evig tid, och som blifver i oss en vattubrunn, en springekälla till evinnerligt lif. Kruckeberg slutade med en bön, hvaruti han åt vår Guds nåd anbefallde oss pilgrimer, som här vid Jordans vatten voro förenade med hela Christi kyrka. Derpå sjöngo vi den hemländska förbundssången:

Alla, som oss här tillhopa finna,
Våra händer sammanpara,
Att oss på din marter sammanbinda,
Dig att evigt trogne vara.

I sann hjertans gemenskap samtalade vi ännu länge om detta ställes rika historia. Vi sågo i andanom den blinde, som satt vid vägen, och då han hörde, att Jesus af Nazareth gick der fram, ropade han: «Jesu, Davids son! varkunna dig öfver mig!» Och Jesus sade till honom: «Haf dina syn; din tro hafver frälst dig.» (Luc. 18: 35—43). Vi sågo Zacheus i mulbärsträdet, huru han förnam Herrans ord: «Stig snarligen ned, ty i dag måste jag gästa i ditt hus.» (Luc. 19: 1—10). Äfven i vår hydda hade Herren inkommit att gästa.

Vid midnatten rördes trummorna, och de första hoparne af pilgrimer bröto med trupperna

upp, för att fara till Jordan. Mot klockan ett reste det stora antalet af Europeer tillika med guvernören af Jaffa. En betydande betäckning af beridna Beduiner slöt tåget. Före oss buros tvenne stora facklor; efter dem kom Beduinernas musik, sedan flere ryttare, som visade sina rid- och fäktarekonster. De dansade på hästarne, fäktade emot hvarandra, svängde sablarne öfver sina hufvuden, förföljde hvarandra med stora lansar, eller sökte genom afskjutande af skott visa sin krigiska tapperhet. Natten var mörk, och facklorna förmådde knappt sprida något ljus genom dammet af femtusen pilgrimer, som gingo före oss. Först mot klockan fem hade vi tillryggalagt vägen till *Jordan*, som utgör ungefär två timmars väg. Militären hade dragit en kordong på flodens strand. Då solens första strålar lyste öfver Moabs berg, trädde trupperna tillbaka, och nu störtade pilgrimerna sig uti den väldigt strömmande Jordan. Man stiger på detta ställe ned från strandens ödsliga öfre rand omkring tjugu fot djupt till den nedre, som på båda sidor om floden är rikligen beväxt med tamarisker, vide och vass, och lyste i den friskaste grönska. Mellan denna herrliga grönska susade floden fram med sina klara böljor. Bredden steg till ungefär åttie fot, törhända lika med Ruhr. Näst ofvanför detta ställe gör floden en betydande krökning, och vågorna brusade derföre så mycket väldigare förbi oss.

Det var här vid Jericho, som Josua förde

folket till Jordan, och då presternas fötter, som buro förbundsens ark framför folket, «först trädde i vattnet (och Jordan var full till alla sina bräddar under hela skördanden, likasom nu kort före påsken), «då stod det vattnet, som ofvan efter flöt, upprest i en hop, men det vattnet, som nederlopp åt hafvet, som är salthafvet, det förminskades och förlopp. Och hela Israel gick torr igenom, till dest allt folket kom öfver Jordan» (Jos. 3). Likasom Röda hafvets vatten delade sig till det utvalda folkets förlossning ur Egyptens träldomshus, så vände ock Jordan tillbaka, på det Gud skulle införa de sina uti löftets land. ÄfAen då *Elias* gick åstad med Elisa till att med brinnande hästar uti eldsvagn uppfara i vädret till himmelen, tog han sin mantel och slog i vattnet, och det delade sig på båda sidor, så att de båda gingo torra derigenom.» Och då *Elisa* återvände med Eliæ anda, och slog i vattnet med Eliæ mantel, så delade det sig på båda sidor, och Elisa gick derigenom» (2 Kon. 2: 6—14). Strax derpå sände han *Naeman*, konungens af Syrien härhöfvidsman, som var spetelsk, till Jordan, «och han doppade sig i Jordan sju resor, och vardt ren» (2 Kon. 5). Dock var detta allt endast en förebildande hänsyftning på den tiden, då Johannes, i en klädnad af kamelhår och med en lädergördel om sina länder predikade bättring vid Jordan, och allt folk kom. och lät döpa sig med bättringens döpelse. Vid den tiden kom Jesus af

Galiléen till Jordan till Johannes, att han skulle låta döpa sig af honom. Och han såg Guds Anda nederfara som en dufva och komma öfver honom.» Och Johannes vittnade: «Si Guds lamm, som borttager verldens synder» (Math. 3. Joh. 1: 15—34). Derefter undfingo skaror af trogna genom Christi lärjungar uti Jordans vatten döpelsen med den Heliga Anda och eld, som förtärde *) den syndiga naturen och gjorde de döpta till pånyttfödda.

Den kärlek för Jordans vatten, som genom dessa heliga minnen blifvit väckt, förvandlade sig för den Christna vantron redan tidigt till tro på *en* synnerlig flodens helighet, och ännu mena sig tusentals pilgrimer genom *badet i Jordan* blifva säkra på sin nya födelse och eviga salighet. Derföre störtade de sig i helig förtjusning ned uti strömmen. Män och qvinnor buro hvita kläder, nemligen sina svepekläder. De dykte tre eller flera gånger ned under vattnet med böner och otaliga korstecken. Många neddoppades af andra, de svagare leddes eller qvarhöllos emot den starka strömmen; andra räckte hvarandra handen, för att i lifvets heligaste stund känna gemenskapens band. Mödrar neddoppade sina gråtande barn, i tanke att hafva bevisat dem moderskärlekens högsta tjenst för tid och evighet. Turkarne höllo

*) Författaren har här emot 1 Petr. 3: 21 i hastigheten brukat ett orätt uttryck. Det bör heta: *förvandlade.*
Öfvers.

ordning, hvilket i den brokiga blandningen af kön, lefnadsålder och folkslag var rätt nödvändigt. Efter badet fylldes bleckflaskor med vatten, dem pilgrimen hänger på sig och sorgfälligt hemförer. Käppar skuros af vide, tills militären ändtligen efter en god timme dref på de sölande, och Jordans oroligt upplifvade stränder åter blefvo stilla.

Tillika med flera Frankiska resande togo vi en serskild eskort, och medan pilgrims-karavanen återvände till tälten, vände vi oss till Döda Hafvet. Vägen drog sig något vestlig från Jordan och var temligen jemn. Markens yta var betäckt af en tunn salpeter-skorpa, som genombröts af hästfötterna, så att de sjönko djupt ned. Alltomkring var ödsligt och vildt; intet spår till vegetation syntes; endast de rysliga bergen på Döda Hafvets stränder stirrade emot oss. Efter en timme stodo vi vid *Döda* Hafvets stränder, hvilka i en bank af kiselstenar höja sig omkring åtta fot högt öfver vattenytan. Sedan vår afresa från Röda hafvet hade vi icke sett någon så betydlig vattenspegel, och emedan vi voro vana vid öknens ödslighet, förvånades vi i början, huru litet detta hafs omgifningar svarade mot vår väntan. Men snart sågo vi närmare på. Bergen draga sig på östra stranden tvära och branta två till tre tusen fot högt, men på vestra sidan höja de sig på större afstånd från hafvet. Den stilla ytan stod orörlig tie mil lång och två mil bred. Ingen våg märktes på henne. Hafvet ligger dödt och vi-

sar intet spår till djur- eller vext-lif; ingen fisk rörer sig der; en fogel, som nalkades från Jordan, flög förskräckt tillbaka. Jordans stora vattenströmmar utgjuta sig i hafvet, men de förmå endast under starkaste regntiden något vidga hafvets omfång; annars fördunstar i dalens glödande hetta så mycket vatten, som Jordan någonsin förmår ditföra. Ty hafvet ligger sexhundra fot under verldshafvet, och derföre råder en Egyptisk hetta, förökad af de höga och nakna klipporna, som samla solens brännande, glödande strålar. De kringliggande bergen bestå mest af kalksten. På norra ändan finnes dock ofta en svart glänsande sten, som antänder sig i eld och gifver en berghartslik lukt ifrån sig. Den arbetas i Jerusalem på mångfaldigt sätt åt pilgrimerna. I söder äro bergen af stensalt.

Svafvel, jordbeck eller asphalt och salpeter finnas i stora stycken på stranden. Vattnet är ett af de saltaste på jorden: det innehåller tjugufem delar salt på hundra delar vatten, och är så mättadt, att salt, som kastas deruti, icke upplöses. För den starka utdunstningens skull är derföre allting på hafsstranden, hvarje sten, hvarje från Jordan händelsevis nedflutet och uppkastadt trästycke öfverdraget med en hvit saltskorpa. Vattnet är af samma orsak ganska tungt. Flera af våra reskamrater badade deruti, och vattnet bar dem, utan att de behöfde simma, ja på djupare ställen blef det dem svårt att hålla sig

under vattnet. Då de badande uppstego ur vattnet, voro de efter en kort stund öfverdragna af en saltskorpa. Vi smakade på vattnet, men det var så svafvelhaltigt och salt, att vi blott med möda kunda fördrifva den elaka smaken. Här och der finnas träd med de så kallade Sodomsäpplena, som hafva en färg såsom ätliga frukter, men enligt de gamlas berättelser upplösas i aska och rök, när de afplockas. De äro stora gula frukter, ungefär lika apelsiner. Så snart man fattar dem något hårdt, så springa de sönder, och endast tunna trådar blifva qvar i handen. På sydvestra sidan om sjön sträcker sig ett långt berg nära tre timmars väg, som helt och hållet består af stensalt. Det bär ännu namnet Usdum.

Här lågo sannolikt i söder om hafvet de fyra städerna Sodom och Gomorrha, Adama och Zeboim. »Och trakten var vatturik, såsom en Herrans lustgård, lika som Egypti land» (1 Mos. 13: 10), och till och med ännu flyter här mera vatten ned från de östra bergen, än någonstädes i Förlofvade landet finnes nära tillsammans. Men trakten var dock utsatt för jordbäfningar och af vulkanisk natur. Den innehöll redan då i synnerhet rika grufvor af Asphalt eller beck (lergropar 1 Mos. 14: 10), som kunde blifva förderfliga. När nu synderna blefvo svåra i Sodom och Gomorrha, sände Gud sina änglar till Loth i Sodom. De togo honom, hans hustru och döttrar, så att han räddade sig till Zoar, som tor-

de hafva legat på sydöstra sidan om hafvet. Herren lät regna eld och svafvel af himmelen. Den i öfrigt lifliga markens beck och svafvel antändes; lågor ofvanifrån och lågor nedifrån förtärde allt, och Gud omstörtade städerna. Hela trakten och alla städernas innevånare, samt hvad på landet vuxet var nedsjönk. Uti de tomma djupen nedrann Jordans söta vatten och förvandlades till ett svafligt salthaf. Såsom ett hotande finger skulle döda hafvet vid en blick från Jerusalems höjder uppfylla det utvalda folket med fruktan för Gud; och fastän döda hafvet icke nämnes uti nya testamentet, då deremot Guds högsta kärlek uppenbarade sig vid en annan Jordans sjö, så förkunnar Herren dock sjelf, att det skall blifva Sodom och Gomorrha drägligare, än de högt benådade städerna vid sjön Genesareths stränder, och visar dermed, huru döda hafvets rysliga omgifningar för alla tider uppenbara Guds rättfärdighet.

Efter en kort, men djupt gripande vistelse på hafvets stränder, bröto vi åter upp och redo i nordvest uppföre slätten till bergssluttningen. Uti de till hafvet nedlöpande dalarne märkte vi ofta salt- och salpeterskorpor på marken. Blott här och der kunde man på den utdöda jorden märka några spår af vegetation. Ungefär midt på vägen lemnade vi till höger ruinerna af Kasr-Hadjla med en källa af lika namn. Det är *Beth-Hagla*, som utgjorde gränsen mellan Juda och Benjamin. Inemot klockan tio återkommo vi

till våra tält. Pilgrimerna voro åter i ordning och torkade sina svepkläder på de angränsande buskarne. Dagens brännande hetta gaf oss endast liten vederqvickelse. Mot midnatten ropades åter till uppbrott. Pilgrimernas skaror drogo under fackelsken upp mot passet. Slutligen kommo Beduinerna med sina fanor och sin gnällande musik, för att afhemta guvernören, och vi slöto oss till hans tåg. Ridten uppmuntrades af Beduinernas vilda kämpalekar; omkring sextio stycken svärmaed omkring oss och förlustade sig med skjutande och lans-lekar. Guvernören red behagligt mellan dem och rökte ofta med omständighet och mycken ceremoni en pipa. Endast ibland sprängde han med sabel och pistoler mellan de stridande kämparne, sjelf angripande eller fridstiftande. Slutligen skyndade vi hastigare hemåt förbi karavanen. Hvilken olika anblick emot den morgonen, då man drog åstad! Pilgrimerna lågo vid vägen matta och trötta, öfverhöljda af damm och försmägtande af hunger och törst. Vid källorna trängdes hundrade tillhopa; en gammal Grekinna låg utmattad på bergssluttningen och förmådde icke mer stiga upp. En annan, som kommit efter, uppreste henne vid hennes käpp, med hvars tillhjelp hon vidare släpade sig fram. Uti Josaphats dal voro båda höjderna åter betäckta med åskådare, som vemodigt och medlidsamt sågo på de återkommande. Ändtligen uppnådde vi vårt kära Sion. När vi sedermera van-

drade genom Jerusalems gator, var der en stillhet, sådan vi ännu icke sett den under pilgrimstiden.

Några dagar sednare företogo vi en ridt till Grekiska klostret *S:t Saba*, endast åtföljda af vår betjent och en stalldräng, Mukary. Förbi Siloah och brunnen Rogel följde vi Kidrondalen. Den är till en början prydd med sköna trädgårdar och rika trädplanteringar. På sidan syntes uti klipporna och i de sydliga sidodalarne många grafvar, betydligt större än uti Josaphats dal, om också icke så vackert arbetade. Snart framträdde öknens karakter på höjderna, medan trädgårdar och lundar ännu fortforo uti dalen. Redan efter en half timme sågo vi långa rader af svarta Beduintält, som voro uppslagna i fördjupningarne mellan bergen; sluttningarna betäcktes af betande hjordar. Dalen framgår i många krökningar mestadels med högst obetydlig sänkning, men sedan vi hade ridit starkt i halfannan timme, börjades hastigt en brant och trång klippdal. Den gick ett- till tvåhundra fot djupt uti de sakta sluttande bergen. På ridvägen, som gick nära bergstoppen, sågo vi ned uti det rysliga djupet; otaliga hålor och fördjupningar, till en del inredda och fordom begagnade till celler, syntes i bergväggarne; slutligen lyste uti en vild bergsklyfta tinnarne af klostret S:t Saba.

Dödens stillhet hvilade öfver byggnaden och de vilda omgifningarne; — då klingade tonen af

en klocka klar och ren, skallande vida omkring. Byggnaderna stiga brant upp vid sydöstra bergsväggen uti en liten trång dal. En stark mur med ett högt vakttorn på hvardera sidan försvarar dem. Trädgårdar pryda de terrassformigt uppstigande anläggningarne, men under öknens tryckande hetta böjde bladen sig försmägtande till jorden. En enda palm sträcker sig svag uppför klipporna: den skall vara planterad af den helige Saba. En munk mottog oss vid klosterporten och ledsagade oss till främlingarnes kamrar, hvilka jemte hela klostret för några år sedan voro nybyggda. Efter förfriskning, som på Grekiska viset bestod af syltsaker (Glyko) och kaffe, vandrade vi genom rummen i klostret. Kyrkan hvilar på fem kolossala, nära till hvarandra stående pelare. Väggen till det allraheligaste, predikstolen och priorns thron stråla af lysande guld. Väggarne äro betäckta med bilder, och stora silfverljuskronor, skänker af Ryska kejsaren, glänsa i midten. Ett litet kapell på den fria platsen framför kyrkan innehåller den helige Sabas graf, öfverklädd med marmor. Det var han, som i fjerde århundradet samlade eremiter uti denna rysliga ensamhet. Uti klippväggen är en naturlig grotta inredd till en Nicolai kyrka, i hvilken finnas de fyrtietusen martyrers hufvudskålar, som fordom skola af Persiska konungen Kosraes hafva uti dessa heliga trakter blifvit dödade. Högst bland alla kapeller nära intill tornet är Johannis

Damasceni, hvars lik hvilar uti en bergsgrotta. Han skref på denna oas midtuti öknen sitt berömda verk öfver den rättrogna läran, som ännu för den förstelnade Grekiska kyrkan utgör trons lärobok. Vi besågo utsigten från klostertornet åt Döda Hafvet till, hvilket låg endast tre timmars väg bort. Det blef för oss rätt tydligt, huru de fyra städernas hastiga nedsjunkande och bildandet af Döda Hafvet äfven hade förändrat dessa trakters utseende; huru de vackra kullarne och bergssluttningarne vid vattnets hastiga, djupa fall blifvit genomskurna och förskräckliga bergsklyftor mellan dem bildat sig. Så mycket ljufligare upplifvade oss klosterrummen med sina stilla, fredliga innevånare.

Vi återvände mot aftonen hem på den väg, vi förr foro, och stego Kidron-dalen uppföre. Kulle reste sig öfver kulle framför oss; de uppstego allt högre öfver hvarandra såsom hafsvågor. Ändtligen på den sista, på högsta berget lyste Jerusalem, den högt byggda staden, på långt håll strålande i aftonrodnans glans! Den högt upphöjda thronade majestätiskt öfver alla framför liggande berg och dalar. Ju mera vi närmade oss honom, desto mera förlorade sig öknens torrhet, desto mera klädde sig höjderna uti en vänlig grönska och reste sig träden upp utur dalarne. Det var likasom Kidron-dalen, smärtans dal, uppstigande tretusen fot på en längd af sex timmars väg, börjande vid Döda Hafvets förbannade djup, fortgå-

ende i vilda bergsklyftor med ödsliga fält, sedan mer och mer upplifvad och förklarad, ändtligen slutande vid Jerusalems lysande tinnar — *det var likasom den skulle utmärka Guds rikes historia* från menniskoslägtets fall ända till det nya Jerusalems nederfarande; det var likasom smärtans dal skulle för själen med hjertgripande åskådlighet framställa Guds barns ledsagande från deras födelse i synden genom ett lif, fullt af lidanden och fröjder, ända till inträdet uti det himmelska Sion. Aldrig hade Sion, Guds heliga berg, Jerusalem den högbyggda staden synts oss uti en sådan förklaringsglans.

4. Bethel.

Vi vända oss nu till ett besök uti Jerusalems nordliga omgifningar i en vidsträcktare krets. Med vår dragoman och två Mukarys färdades vi ur Josaphats dal till de i norr från oljoberget uppstigande bergen. Här har man den vidsträcktaste utsigt öfver Jerusalem. Ingen större del af staden är undangömd. Moriah och Sion träda långt från hvarandra; dalen mellan dem båda synes i sin stora utsträckning; staden uppstiger amfitheatraliskt ända till Moriahs moské och Sions *höjd* med dess byggnader, och öfver dem höja sig majestätiskt de smala Minarets och de präktiga kupolerna. Men så omfattande denna utsigt än är, så fattas henne dock den lifligheten, som utmärker

utsigten från Oljoberget. Vägen förde temligen brant ned från höjden; spåren efter en gammal Romareväg voro lätt igenkänliga. Efter en god timme hade vi uppnått den nästa bergshöjden Anata, *Anathoth*, en liten by med några få eländiga hus. De äro byggda af stora sandstenar, som brytas i trakten och äfven i Jerusalem mycket användas till byggnader. Denna by ligger på visst sätt på vegetationens gräns, såsom vi förut hade funnit det i Thekoah. Bergen bestå af kalksten, som äfven framsticker mellan den fruktbara marken och gifver hela landsträckan ett torrt och ökenlikt utseende. Här var Jeremias född (Jer. 1: 1). Hvad profeten här med blicken på öknen anande förutsade, det såg han sedan uppfyldt, då han på Jerusalems ruiner satt och grät.

Vi kommo genom en djup dal på nästa bergshöjd till Hizmeh, derpå åter genom en dal till det något lägre belägna Jeba, Sauls *Gibea*, med flere ruiner efter gamla byggnader. Här var Saul född, hvarföre han ock såsom konung här hade sitt residens (1 Sam. 10: 26; 11: 4). Det berget, hvarpå Gibea ligger, sänker sig på stadens östra sida och löper sedan ut till en hög slätt, som sträcker sig långt i öster. Efter en liten sänkning följer på en half timmes vägs afstånd en upphöjd kulle, hvarpå vi upptäckte ruinerna af Medinet Gai, *Ai;* ett betydligt antal stenhopar med en cirkelformig ringmur, hvilken ort i söder skyddas af dalen Farah och i norr af dalen Su-

weinit med brant sluttande bergväggar. Redan Abraham hade uppställt sin hydda mellan *Bethel* och Ai och der byggt åt Herran ett altare. I en sednare tid, när Jerichos murar utan strid hade fallit för Herrans folk, slogo de få männen från Ai Israel på flykten. Först sedan Achan, som hade försyndat sig mot Herran, blifvit stenad och uppbränd i eld, lyckades eröfringen, dymedelst att Josua ryckte fram från dalen Farah och uti dalen Suweinit lade ett bakhåll bakom staden, som vid Josuas angrepp och skenbara flygt bröt fram och intog staden. (Jos. 7; 8). Äfven Christi stridande kyrka och mången enskild stridsman erfar nederlag och seger, såsom Israel lärde vid Ai. Den höga slätten sträcker sig vidare, och efter ungefär tjugu minuters väg uppstiger en annan höjd med ruinerna af Medinet Goba, *Geba*, som efter rikets delning var Juda's gränsfästning, så att man sade: «Ifrån Geba allt intill Bersaba» (2 Kon. 23: 8), likasom landet förut hade sträckt sig från Dan till Bersaba. Här upphörde åkerfälten, och öknen sträckte sig från stadens ruiner ned till Jordan och Döda Hafvet.

Vi återvände upp på bergsryggen till Gibea, följde åter den förra nordliga riktningen, och uppnådde, sedan vi nedstigit genom dalen Suweinit, den följande höjden Mukhmas, *Michmas*. De nuvarande ruinerna tillhöra mest den nyare tiden. Det är alltomkring omgifvet af till en del djupa dalar, och egnade sig förträffligt till en fäst-

ning. Här hade redan Saul en stående här (1 Sam. 13: 2). För vår själ trädde Esaie ansigte, hvilken såg Assur draga emot Sion: Han mönstrar sin här i Michmas; de draga fram om vårt läger Geba; Rama förskräckes; Gibeath Sauls flyr. Se till, du elända Anathoth; Man blifver tilläfventyrs en dag i Nob, så skall han vända sin hand till dottren Sions berg och emot den högen Jerusalem. Men si Herren, Herren Zebaoth skall afhugga qvistarna med magt» (Es. 10: 28—32). Då vi vidare fortsatte vägen mot norr, voro vi efter en god timme i Rimmon, bergsklippan *Rimmon* (Dom. 20: 45). På spetsen af ett kegelformigt kalkberg, som för sin höjds skull är vidt omkring synligt, står en by med många gamla grundmurar. Ytterligare omkring en timmes väg bort ligger *Taiyibeh* högst bland alla ställen, som vi härtills besökt, och som ända från Anathoth lägra sig vid hvarandra såsom en rad af gränsfästningar med vakttorn, som vida omkring beherrska dalarne. Byn är hel och hållen bebodd af Grekiska Christna till ett antal af omkring fyrahundra, och det dröjde icke länge förr än Scheikhen och presten kommo och inbjödo oss att tillbringa natten uti Khanen. Den bestod af en stor tom sal af sten med en fri gårdsplats, hvarpå våra Mukarys uppehöllo sig. De öfriga mer ansedda innevånarne i byn samlades med sina barn omkring oss. Sedan Robinsons och de honom ledsagande missionärernas besök hade inga Franker

hos dem legat öfver natten. De åstundade också derföre af oss biblar och psalmer, såsom *de* då hade fått. Scheikhen hade medtagit sina två *snälla* barn, som isynnerhet ådagalade mycket deltagande och nyfikenhet. Vi gjorde slut på det särdeles långa besöket dermed att vi lade oss, hvarefter sällskapet småningom aflägsnade sig. Scheikhen gaf oss några personer till vakt, som jemte våra Mukarys lägrade sig omkring en eld, och väckte oss genom sina högljudda berättelser, då Khanens många små innevånare lemnade oss någon ro. Tidigt följande morgon uppstego vi på byns höjd, der ruiner ligga efter en gammal borg med två portar, som väl torde gå längre tillbaka än Romarnes tid. Tornets höjd gaf oss en vidsträckt och rik utsigt, särdeles öfver Jordans dal och Döda hafvet ända till Frankenberget, under det enskilda höjder i vester framträdde bland de gröna kullarne i Benjamins berg. Ändtligen kastade vi äfven en blick uti den nära intill vår khan belägna ännu ofulländade kyrkan, och skildes sedan från byn, hvars innevånare gåfvo oss sällsynta exempel af beskedlighet och oegennytta.

Efter halfannan timmes ridt voro vi uti Beitill eller *Bethel*. In uti den på alla sidor af höjder inneslutna dalbottnen komma norrifrån tvänne dalar, som i dalens södra ända förena sig, och sedan tillsammans vända sig mot sydost. På sluttningen af den nordöstra kullen ligga mellan båda dalarne de stora och vidsträckta ruinerna af Beth-

el. De sträcka sig från borgen på kullens höjd i många gator ned i djupet. Kyrkan tycktes vara byggd uti en äldre byggnad. Uti sjelfva dalen finnes en kringmurad bassin, som i storlek öfverträffas endast af dem, som finnas uti Jerusalem. Tvänne källor gifva lefvande vatten. Då Jakob flydde för sin broder Esau från Bersaba till Mesopotamien, kom han till Bethel. Der blef han öfver natten. Uti den stilla dalen hade han en fri blick endast till sitt sydliga hem, och torde hafva vemodigt skådat tillbaka till sina fäders land. Mot norr var målet för hans vandring, men hans framtid var honom genom berg och höjder fördold; «och han tog en sten, och lade honom under sitt hufvud (måhända vid den friska källan, som vederqvickte oss) och lade sig i samma rum till att sofva. Och honom drömde, och si, en stege stod på jorden och änden på honom tog upp i himmelen; och si Guds änglar stego derpå upp och neder. Och Herren stod der öfverst uppå.» Hans fäders Gud uppenbarade honom den herrliga utgången af hans resa! Guds änglar betecknade, att vägen till hans mål bereddes honom genom änglarnes tjenst. «Visserligen är Herren i detta rum, ty här bor visserligen Gud, och här är himmelens port.» Denna bekännelse strömmade från hans läppar; han uppreste stenen, hvarpå han blifvit befriad från sina sorger, till en minnesvård (1 Mos. 28: 10—22), och då han återvände hem med allt sitt gods, uppfyllde han det

löfte, som han denna dagen gjort, byggde der ett altare och kallade stället Bethel (1 Mos. 35: 7). I en sednare tid stod här förbundsens ark (Dom. 20: 26, 27), och Samuel drog årligen dit, att döma Israel (1 Sam. 7: 16). Vid rikets delning bildade Bethel gränsen mellan Juda rike och Israels rike, och Jerobeam uppreste här i söder, likasom vid Dan i norr, en gyldene kalf, för att hindra folket från valfarter till Jerusalem, Jerobeams residens. Amos, herden från Thekoah, förkunnade, att Bethel d. ä. Guds hus hade genom sina synder blifvit, och skulle enligt Guds straffdom blifva, ett Beth-Aven d. ä. styggelsens hus. Slutligen kom Josia och, såsom nära fyrahundra år förut var utlofvadt, nedbröt altaret, lät utur grafvarna, som vi ännu sågo i bergsväggarna, upphemta afgudatjenarenas ben, och uppbrände dem (2 Kon. 23: 15—20). Bethel blef äfven bebodt efter Babyloniska fångenskapen, och det berättas, att Vespasianus eröfrat detsamma.

Det var stilla och ödsligt uti den trånga dalen; hvarken menniskor eller djur syntes någorstädes der omkring, och vi stodo med rysning bland ruinerna af Bethel, som blifvit ett Beth-Aven. Här kommo vi in på den stora vägen, hvilken nu likasom fordom förer från Nabulus eller Sichem till Jerusalem. Den är förfallen och går fram mellan stora stenblock, likasom de andra vägarne i Förlofvade Landet. Uti bergsklipporna på sidorna märkte vi många källor och med

vatten uppfyllda hålor, naturliga cisterner, och förstodo väl, huru välkommen denna vattenrika dal måste vara för Jerobeam till uppehälle för de många pilgrimerna och för mängden af tvagningar vid offertjensten. Efter en god halftimme kommo vi öfver den vestra höjden till Birehs höjd, *Beeroth*. Byn har, utom vidsträckta äldre ruiner, äfven dylika efter en kyrka med spetsiga hvalfbogar från korstågens tider. Härifrån kunde vi se tillbaka till Jerusalem, som vi inom icke fullt tre timmar kunde uppnå på vägen förbi er-Ram. *Rama*, som vi en gång särskilt besökte, kröner toppen af en kegelformig kulle. Talrika ruiner ligga allt omkring; en gammal Grekisk kyrka är nu förvandlad till en moskée. En dylik bergskegla, *Tell-el-Full*, ligger vid vägen närmare till Jerusalem. Derifrån är en herrlig utsigt rundtomkring, särdeles till Jerusalem och Oljoberget, som ligger en timmes väg derifrån. Vi skickade våra saker med en Mukary denne kortare vägen, och deremot vände vi oss sjelfva mot vester till den höjd, hvarpå Ram-Allah ligger, en hel och hållen Christen by med nära tusen innevånare. Vi fingo nu för första gången njuta utsigten öfver Medelhafvets vida vattenspegel. I söder stego vi ned på en präktig slätt, den vackraste, som vi uti Heliga landet sett. På alla sidor omgifven af höga berg, lyste hon i den friskaste grönska af sädesfält, vingårdar, olivelunder och fikonträd. Midt uti denna förtjusande däld höjde sig en just icke stor men något lång hög, trappformig såsom en trädgårds-

kulle. Han bär el-Dscib, Gibeon. Vid inträdet i byn mottogos vi af den vänlige Scheikhen, som ledsagade oss förbi många ruiner till två stora underjordiska vatten-reservoirer på kullens norra sida. Många i klippan uthuggna grafvar uppväcka minnet af forntidens rika historia. Det var Gibeons innevånare, som genom sändebud, utrustade med lappade skor på sina fötter, gamla kläder och hårdt mögladt bröd bedrogo Josua och de öfverste, så att de gjorde förbund med dem. Men redan efter tre dagar kommo de till deras stad, och gjorde dem till vedhuggare och vattenbärare för Guds hus (Jos. 9). För Gibeoniternas skull stridde Josua med de fem konungar, hagel föll på dem af himmelen, så att de flydde, och på Josua bön: «Sol! stå stilla i Gibeon, och måne! i Ajalons dal,» stodo solen och månen stilla, tills folket hämnade sig på sina fiender (Jos. 10: 1—15). Under David och Salomo stod vittnesbördets tabernakel jemte bränneoffers-altaret länge här, då David redan hade fört förbundets ark till Jerusalem (1 Krön. 17: 39). På den «herrliga höjden» i Gibeon gick Salomo efter sin thronbestigning med hela menigheten och offrade tusen bränneoffer. Herren syntes honom i en dröm om natten, och Salomo bad icke om långt lif eller om rikedom eller om sina fienders själar, utan om ett lydigt och vist hjerta (1 Kon. 3: 4—15).

Från Gibeons herrliga höjd nedstego vi på den tjusande slätten och sedan upp på berget,

som i söder begränsar slätten, på hvars högsta höjd Neby Samvil ligger, *Mizpah* d. ä. vakt. Midt uti byn, vid hvars hus ännu märkas grundmurar efter stora byggnader, höjer sig en moskée, fordom en kyrka i form af ett Latinskt kors. Man utvisar i henne ett ställe såsom Samuels graf, hvaraf namnnet Neby Samvil kommer. Här låg Mizpah, dit Israels slägter församlade sig till Herran (Dom. 20: 1), der Samuel dömde folket och offrade bränneoffer. Och när Filisteernas förstar drogo upp emot Israel, bad Samuel till Herren, och Herren lät ett stort tordön dundra öfver Filisteerna, så att de blefvo slagne för Israel, och Samuel tog en sten, kallade honom Eben-Ezer och sade: «Allt här intill hafver Herren hulpit oss» (1 Sam. 7: 5—16). Uti Mizpah valdes Saul genom lottkastning till konung (1 Sam. 10: 17), och sedermera hade Gedalia, Chaldeernas ståthållare, der sitt säte (Jer. 40: 11).

På moskéens tak skådade vi från vårdtornet ned på det heliga landet. Ännu en gång lågo de heliga ställena utbredda framför oss: öknen, Döda hafvet låg bortskymdt bakom de föreliggande bergen; Tell-el-Full och Rama stego i öster högt upp; Rimmon, Taiyibeh, Bireh, Ram-Allah bekransade sina höjder i en vacker krets; Johannis kloster i Ain-Karim hvilade midt uti sin olive-lund; långt bort i vester syntes den vida slätten med Ramla och Jaffa, och Medelhafvets skimrande böljor; sedan Frankenbergets kraterformiga höjd fram-

för Moabs otrefliga berg; framför Juda berg Bethlehem på sina gröna kullar i stilla frid; Elias kloster, på profetiskt sätt ledande uppåt till Jerusalem med sina kupoler, och det prunkande Oljoberget med Himmelsfärds-kapellet. Från denna ganska vidsträckta och mest tjusande utsigt öfver Jerusalems omgifningar sänkte det glädjedrukna ögat sig ned på Gibeon och dess yppiga slätt. Det syntes i fulla glansen af sin herrlighet, omgifvet af trädgårdar, lundar, ängar och fält. Vi sågo det heliga landets skönhet, och såsom Gibeon fordom vid landets intagande ensamt blef förskonadt, så skådade trons öga uti dess beprydda fält åter en faktisk profetia, att Jerusalem en gång skall blifva en skön krona i Herrans hand, att man icke mer skall kalla det den öfvergifna eller dess land ett öde, utan att Herren dess Gud skall glädja sig deröfver, såsom en brudgum gläder sig öfver bruden. Förbi Domarenas grafvar, genom täcka dalar, hade vi snart åter uppnått Jerusalems portar.

5. *Jaffa.*

Med årets högtid var också vår lefnads högtid förbi. Måndagen efter Trefaldighetssöndagen, den 9 Maj hade vi rustat oss till afresan åt Jaffa, då man för ett upplopps skull i Nabulus icke ville låta oss fara den vackrare vägen genom Samaria. Vi förenade oss med flere resande. Några vänner

ledsagade oss ända upp på nästa höjd, och andra ända till Ramla. Med bön skildes vi från brödernas krets, af hvilka vi hoppades att en gång återfinna många uti det himmelska Jerusalem. Med bön skildes vi från de ställen, som blifvit oss såsom hem. Med vemod drogo vi genom de urgamla murarne i Damascus-porten förbi de terpentinträd, under hvilkas skugga vi mången afton hade hvilat. Vi höllo ännu en gång stilla på höjden i nordvest om staden bredvid Muhammedanernas grafvar. Det var den sista blicken på Sions höjder. — Huru helt annorlunda än den första från Elias kloster! — «Om jag förgäter dig, Jerusalem! så varde min högra hand förgäten. Min tunga låde vid min gom, om jag icke tänker uppå dig, om jag icke låter Jerusalem min högsta glädje vara.»

Vår väg var densamma, som vi om påsktisdagen hade färdats med den salige biskop Alexander. Vi kommo åter uti Kuloniehs tjusande dal och till Kirjat-el-Enab, som anses för att vara Emaus. Snart inträdde vi uti den trånga dalen Aly; den utvidgar sig sedan till en stor slätt, hvarpå tre brunnar erbjuda en efterlängtad vederqvickelse. En stor karavan höll just här sin middagshvila; kamelerna lågo omkring uti en krets, herdar från granskapet hade drifvit hit sina hjordar. På den norra höjdkedjan sågo vi ruinerna af Yalo, *Ajalon*, hvarifrån dalen med samma namn sträcker sig i öster ända till Gibeon, hvarföre Jo-

sua sade: «Sol! stå stilla i Gibeon (i öster) och måne! i Ajalons dal (i vester). Till venster lemnade vi sedan de högst betydliga Latruns ruiner, hvilka törhända utmärka läget af *Modin*, *Mackabeernas* stamort (1 Macc. 2: 1; 13: 30). Något längre fram ligger Emvas, *Emaus* eller Nicopolis, der Judas Mackabeus besegrade Syrerna (1 Macc. 3: 40), en ganska vidsträckt ort uti en dalhåla i berget. Vi stego småningom ned på slätten *Saron*, som sträcker sig ända upp mot berget Karmel. Är hon i sina nordliga delar sandig och ödslig, så lyser hon deremot här i den lifligaste prydnad (Es. 35: 2). De yppiga fälten, de tjusande trädgårdarne med rosor och tulpaner, narcisser och anemoner, liljor och levkojor, den mängd af hjordar, som beta på fälten och söka sig skugga uti de täcka lundarne, erinra om den förtjusning, hvarmed Salomo uti Höga Visan talar om Sarons blomster.

Efter ungefär tie timmars ridt, som dock var långsam, kommo vi på eftermiddagen till Ramla, sannolikt *Arimathia*, Josephs hemvist, den fromme rådsherrens, som på aftonen efter Christi korsfästelse kom till Pilatus och bad om den heliga kroppen. Vi blefvo gästvänligt mottagna uti det rymliga Latinska klostret, men skyndade genast till det höga minaret, som hörer till en stor förfallen moskée omkring tie minuters väg från staden. Staden ligger på en upphöjning på slätten, och moskéen låg på en af de högsta punk-

terna, omgifven af en fyrkantig gård med pelargångar. Midtpå den norra muren befinner sig det omkring hundra fot höga minarat, hvars galleri gifver en förtjusande utsigt. En fruktbar, rikt bebodd dal, hvars rika fält strålade af de mångfaldigaste färger, utbredde sig framför Judalandets mörka berg, som innesluta rummen för outsägliga hemligheter, under det Medelhafvets vågor i vester antydde ordets om korset segrande lopp. Mot norr och söder uppstego från trädgårdar och fält en rad byar med sina hvita hus och gröna skogar. Strax under oss hvilade Ramla midt ibland sina trädgårdar, och en olivelund sträckte sig ända till Lydda, som ur en stilla trång dal framträdde med sitt minaret mellan de gröna fälten. Hvad vi här i en vid omkrets öfverskådade, det visade sig uti en mindre krets, förklaradt af månens ljusa glans, på klostrets stora terass, der vi lägrade under löfgångar, upplifvade af doftande oranger, efter en qväfvande sirocco-dag funno riklig vederqvickelse.

Följande morgonen redo vi genom oupphörliga rader af trädgårdar till det blott en half timmes väg aflägsna Ludd, det gamla testamentets Lod och det nyas *Lydda*. «Der fann Petrus en man, benämnd Eneas, som i åtta år hade legat på säng, och han var borttagen (förlamad). Och Petrus sade till honom: «Enea! bote dig Jesus Christus; statt upp och bädda åt dig sjelf, och strax stod han upp» (Ap.-gern. 9: 32—35). Uti

den treffiga byn stå ännu ruiner af en vacker kyrka från korstågens tider. Vägen förde mellan fruktbära fält och ländar till Beith-Dagon, *Beth-Dagon* (Jos. 15: 41), hvilket påminner om afguden Dagon, uti hvars tempel i Asdod Filisteerna förde förbundets ark (1 Sam. 5: 1—8). Flere byar ligga lika öar på små upphöjningar, omgifna af trädgårdar och Cactus-planteringar. Slutligen syntes «det sköna» Jaffa. En half timmes väg från staden ligger en brunn med förträffligt vatten. Härifrån drager vägen sig smal och trång fram mellan olive-, fikon- och orange-gårdar. Luften är uppfylld af doftande vällukter. Efter ungefär tre timmar inredo vi uti stadens port, och blefvo gästfritt mottagne hos en Armenier *Murad*, Consular-agent för Preussen och Nord-America. En vackert inredd vindskammare inrymdes oss, hvarifrån vi hade en herrlig utsigt öfver hafvet, som brusade under oss.

Jaffa har omkring sextusen innevånare, som isynnerhet drifva handel med Egypten. Det står under den kraftfulle Mutsellim, som hade fört pilgrimskaravanen till Döda Hafvet. Han har bragt det derhän, att landtfolket på hela slättbygden likasom hos oss arbetar på fältet obeväpnadt. Det står annars ingenstädes i Syrien att finna. Hufvudporten, hvarigenom vi först inkommo, innehåller den sköna brunnen Mahmudijeh, som är uppmurad i präktig Mohrisk stil af mångfärgad marmor. Der bredevid är en marmorbänk för te-

bakströkare, som här sitta i porten under ett skyddande tak af halmmattor och betrakta kommande och gående. I anseende till den starka rörelsen och för några i staden bosatta Judiska familjers skull har Biskop Alexander här anställt en proselyt från Bajern, *Hanauer*, hvilken såsom missionsagent utdelar biblar och söker att verka på Judarne. Han har sitt magasin bland köpmännernas lager vid hafsstranden, och hans verksamhet har redan haft välsignade följder. I sällskap med honom och vår värds vänlige broder gjorde vi en spatsergång till de herrliga trädgårdarne. Vi gingo in uti en af dem, som erbjöd en riklig mängd af orange-, citron-, aprikos- och granat-träd. Vi lägrade oss under ett orangeträd. Tätt intill oss började en sträcka af präktiga palmer; friska apelsiner och aprikoser plockades åt oss från träden. Ur denna trädgård såldes årligen inemot tvåhundratusen apelsiner för ungefär fem thaler tusendet. Äfven uti Jerusalem äro apelsinerna från Jaffa de mest eftersökta.

Staden ligger på en i hafvet utskjutande klippig kulle, som lutar allrabrantast åt hafvet till och på tre sidor sköljes af detsamma. Redan till Salomos tempelbyggnad fördes cederträ från Libanon till Japho (2 Krön. 2: 16). Jona kom ned till Japho, för att inskeppa sig till den underbara färden till Ninive (Jon. 1: 3). Till *Joppe* kom Petrus från Lydda, för att med orden: «Tabitha! statt upp,» från de döda uppväcka en lärjunginna, full af goda ger-

ningar och almosor (Ap.-gern. 9: 36—43). Petrus blef då hos en vid namn Simeon, som var en garfvare. Man visar ännu vid sydvestra ändan af staden ruinerna af ett kloster, som skall hafva varit uppbygdt öfver hans hus. Der, just vid stranden af det haf, som utgör förbindelsen med Vesterlandet, blef Petrus hänryckt i bönen, och såg en syn, som erböd honom rena och orena djur till spis, och skulle lära honom, «att Gud äfven gifvit hedningarne bättring till lif» (Ap.-gern. 10: 1—11, 18).

Vid Jaffa upphör slätten Saron, och Filisteernas hafs-lågland *Sephela* eller slättmarken sträcker sig längs hafvet ända till Gaza och öknen. Det är en emot bergen småningom uppstigande fruktbar mark med högar och dalar och stor rikedom af källor. Vår önskan att besöka Filisteen kunde thy värr icke mer uppfyllas. Här följde på hvarandra städerna *Ekron*, nu Akir, på norra sidan af Ajalons dal; sedan *Asdod*, Esdud, dit Philippus var bortryckt, sedan han predikat för drottning Caudaces kamererare (Ap.-gern. 8: 40); icke långt derifrån *Gath*, jätten Goliaths födelseort (1 Sam. 17: 4). Voro än dessa tre städer icke af några ruiner utmärkta, så visar deremot *Askalon*, Asculaw, fast uppbyggd mellan bergen, der Simson slog trettie Filisteer (Dom. 14: 19), ännu vidsträckta ruiner från Herodes tid, som betydligen förskönade det. Slutligen är *Gaza*, Ghuzzeh, ännu en af Syriens största städer

med omkring sextontusen innevånare. Staden ligger en timmes väg från hafvet, afskild derifrån genom en kedja af sandkullar. På de tre andra sidorna är den omgifven af de mest förtjusande och fruktbara trädgårdar, och i norr följer efter dem en herrlig olive-lund, den största uti Förlofvade Landet. På den vanliga kortaste vägen från Egypten till Jerusalem är Gaza den första ort, som anträffas och som efter öknens torra stepper uppfyller alla resande med förtjusning. Ålderdomsminnen finnas nästan alldeles icke; endast moskéen var fordom en Christen kyrka. Gaza var skådeplatsen för Simsons underbara styrka. Han bar de båda stadsportarna upp på bergshöjden för Hebron (Dom. 16: 3), och deraf heter ännu en by på den östra höjden Simsim. Såsom Filisteernas land med sina berg och starka fästen då var, så förblef det ock sedermera ett tuktans ris för Israel, som oupphörligt stridde deremot; och nästan alla profeterna förkunna derföre de fem Filisteernas städer Guds straff.

Än mer än Filisteen sörjde vi, att vi måste fara förbi Samarien. Men upproret i Nabulus var så betydligt, att sjelfva paschan af Jerusalem hade med nästan alla honom till buds stående trupper brutit upp dit, och man ansåg det för just nu ganska farligt att resa derigenom. Att uppskjuta resan syntes äfvenså betänkligt, då man så väl i Nabulus som i Libanon snarare väntade en vändning till sämre, än till bättre, en väntan,

som dock snart visade sig vara ogrundad. Vi tröstade oss emedlertid dermed att vi bland alla delar af det förlofvade landet lättast kunde försaka Samarien. Tillika med två Engelsmän *hyrde* vi oss derföre en skonert, bemannad med fem Greker, från Jaffa till Beirut för ett pris af tusen piaster eller sjuttio thaler, med det förbehåll att de skulle gifva oss tid till en utflygt åt Galiléen. Då vi måste vänta på gynnande vind, så fingo vi tid nog att efter de heta sirocco-dagarne i Jerusalem vederqvicka oss i Jaffas vackra omgifningar. Medan vi gladdes åt vår Murads stora gästvänlighet, bodde vårt resesällskap uti det vidsträckta Latinska klostret. Bredvid detsamma ligga de ännu större Grekiska och Armeniska klostren, som vid påskhögtiden mottaga mängden af de pilgrimer, som landstiga i Jaffa.

På aftonen den tjuguandra Maj inskeppade vi oss uti vår skonert, hvars trånga rum syntes oss ganska litet i jemförelse med ångbåtarne, som vi förr begagnat. Snart måste vi ock af de besvärliga följderna erfara, huru mycket större rörelsen var uti det lilla fartyget, som gungade i vågorna. Under natten började gynnande vind, och medan Jaffa med sin herrliga krans af gröna trädgårdar ännu länge låg i sin täcka fägring bakom oss, seglade vi långsamt kusten uppföre. Den utgöres af en temligen regelmässig sträcka af kullar, på hvilkas höjder redan visa sig fruktbara fält i vacker grönska, och många äldre och nyare stäl-

lens belägenheter framträda. I bakgrunden höjde sig topparne af Ephraims berg, och väckte hos oss erinran om de punkter, som den bergskedjan innesluter.

Ephraims bergsträckning, Samariens berg, utgör en fortsättning af Juda bergskedja, som småningom nedsänker sig till Galiléens slätter. Den första vigtiga ort, hvartill man kommer på resan från Jerusalem, är *Silo*, omkring fyra timmars väg från Bethel. Det ligger på en vacker kulle, genom djupt inskärande dalar skildt från de höga omgifvande bergen. På denna fredliga höjd Silo, d. ä. hvila, uppställde Josua vittnesbördets tabernakel (Jos. 18: 1), hvarvid man årligen firade Herranom en högtid (Dom. 21: 19, 21). Under hela Domarenas tid blef Herrans boning här, och här hörde gossen Samuel, både Gud och menniskor täck, sin Guds röst på en tid, då Herrans ord var dyrt och föga profetia fans (1 Sam. 3). När Eli och hans söner ändock förtörnade Herren genom sin missgerning, lät han fara sin boning i Silo (Ps. 78: 60), och Silo blef sedan såsom ett förbannelsens ställe, ett exempel, hvad Herren gör för sitt folks ondska skull (Jer. 7: 12, 14; 26: 6). Vägen förer genom breda fruktbara dalar till en af de mest förtjusande punkter af Förlofvade landet, *Sichem*, som nu kallas Nabulus. Det räcker omkring en timmes väg uti en trång dal, som sträcker sig från vester till öster mellan berget Ebal i norr och Garizim i söder. Båda

bergen höja sig omkring åttahundra fot öfver dalen, och fastän de nu äro föga bebodda, så visar dock Garizim ännu tjusande trånga dalar och många terasser, hvilka, likasom staden, glänsa i yppig fruktbarhet med sina trädgårdar och skogar af citron- och orangeträd, mulbärsplanteringar, aprikos-, fikon- och mandelträd. Här byggde Abraham vid sin vandring från Mesopotamien åt Herran det första altare uti det land, som Herren honom utvist hade (1 Mos. 12: 6).

Nära intill *Salem*, som ännu är en bebodd by, uppreste David sin hydda, då han återvände från Mesopotamien, och vid Pniel hade fått namnet Israel (1 Mos. 33: 18, 19). En half timmes väg från staden visar man vid Garizims fot *Jakobsbrunnen*, en brunn af hundra fots djup och nie fots diameter, som har många spår af hög ålder. Vid denna satte Jesus sig, då han var trött af resan, och höll det oändligt vackra samtalet med den Samaritiska qvinnan. Qvinnan skyndade in uti staden, och när folket kom och såg Herran, sade de till henne: «Nu tro vi, icke för ditt tal skull, ty vi hafve sjelfve hört och vete, att han är visst Christus, verldens Frälsare» (Joh. 4: 1—42). Tätt intill brunnen ligga ruinerna af en kyrka, som bevisar, att de Christne haft detta välsignade samtal i minne. Herren höll det på detta ställe, ty det var Israel anbefalldt, att när det ingått uti det heliga landet, så skulle sex slägter af folket stå på Ebals klippiga bergsluttningar och

sex på Garizims fruktbara terrasser. Leviterna skulle då förkunna förbannelsen öfver Guds föraktare, och de sex slägterna på Ebal genom ett högtidligt Amen erkänna förbannelsen. Derefter skulle Leviterna förkunna Guds välsignelse, och de sex slägterna på Garizim genom sitt Amen välsigna hela folket (5 Mos. 27: 28). I en sednare tid var det i Sichem, som de tio slägterna affölio från Rehabeam, och Jerobeam Israels konung tog sitt säte (1 Kon. 12: 20). Tvåhundra år derefter lät konung Salmanassar i Assyrien, sedan han hade fört de tio slägterna i fångenskap, hedningar, sammankallade af åtskilliga folk, komma, hvilka intogo städerna i Samaria. Dessa fruktade Herren såsom landets Gud, och tjenade äfven sina afgudar efter hvarje särskildt folks sätt (2 Kon. 17). Vid Judarnes återkomst från Babyloniska fångenskapen, blefvo de icke af dem erkända för medlemmar af Guds folk. Derpå satte de uti 5 Mos. 27: 5 Garizim i stället för Ebal, förkastade nästan alla gamla testamentets böcker, utom Mosis böcker, och byggde ett Guds tempel på Garizim, såsom det berg, som Herren uti Heliga Landet hade utvalt sig. Många affälliga Judar öfvergingo till Samariterna, och hatet mellan Judar och Samariter blef allt häftigare. Derföre undrade lärjungarne, att Herren talade med den Samaritiska qvinnan, och hon sjelf sade: «Huru beder du, som är en Jude, dricka af mig, som är en Samaritisk qvinna? Ty Judarne hafva ingen

handel med de Samariter» (Joh. 4: 9). Men Herren borttog just vid Garizim, stället för förbundet med Israel, denna skiljemur mellan Samariter och Judar; och enligt den nya befallningen vid Christi himmelsfärd (Ap.-gern. 1: 8), bildades genom Apostlarnes predikan Christna församlingar i Samarien (Ap.-gern. 8: 8—25); ja den berömde Justinus martyr, som år 163 uti Rom med sitt blod bekräftade sin kärlek till Christus, var född uti Sichem, Neapolis. Templet på Garizim förstördes redan af en bland Mackabeernas afkomlingar, men *Samaritanernas* parti har ändock bibehållit sig ända till närvarande tid och anses vanligen såsom en Judisk sekt. Nu finnas de sannolikt blott uti Sichem. De äro omkring etthundrafemtie under en prest, och hålla sabbathen strängt, fira Gudstjenst på Garizim vid pask-, pingst-, löfhyddo- och försoningshögtiden samt vid påsken offra der sju lamm. Såsom religionsbok hafva de en särskild afskrift af de fem Mosis böcker eller den Samaritanska pentateuchen, och vid sina böner vända de sig mot berget Garizim såsom Judarne mot Jerusalem.

Den förtjusande Sichems dal beskrifva alla resande med största hänryckning. Den är rik på källor, hvarföre fält och trädgårdar, olivelunder i dalen och på bergssluttningarne ännu bevara en frisk grönska, när de öfriga trakterna uti det Förlofvade Landet redan försmägta under en förtärande hetta. Efter omkring tvänne timmar ut-

vidgar dalen sig i nordvest till en stor skål med en diameter af tvenne timmars väg, som alltomkring inneslutes af höga berg. Från de östra bergen framträder en låg kulle, och på honom ligger Sebustieh, *Samaria*, fordom utmärkt genom fasthet, fruktbarhet och vackert läge, men nu en liten by. Utom ganska betydliga ruiner efter en kyrka från korstågens tid, är en pelarrad märkvärdig, som sträcker sig från byn ända till stenhoparne efter ett tempel, femtie fot bred och tretusen fot lång. Inemot sextie sådana kalkstenspelare stå ännu sexton fot höga ensamme och sörjande midtpå de plöjda fälten. Israels konung Amri byggde på detta berg en hufvudstad, hvaruti de följande Israels konungar hade sitt säte, ända till Hosea, den siste. (**1** Kon. **16**: **24**). Här uppbyggde Achab ett tempel åt Baal, och tjenade honom jemte sin gemål Isebel. Derföre blef en stor hungersnöd i Samarien, och Elias blef af Herran sänd till Achab. Hit, till medelpunkten af det från Davids hus och från Herran sjelf affallna Israels rike kom sedermera Elisa och största antalet af profeterna, emedan uti Juda rike ännu alltid funnos prester, som förblefvo Herran trogna. Derföre äro alla profeters skrifter fulla med hotelser emot Samaria och Ephraim, såsom landet äfven kallades efter den största af de tie stammarne, hvaruti Samarien låg. Redan Mackabeerna förstörde staden, men den blef dock sedermera åter uppbygd. Herodes kallade honom

efter Kejsar Augustus Sebaste, och uppreste der åt honom ett präktigt tempel. Från hans tid torde den stora pelargången härstamma, som ännn bevisar de profetiska hotelsernas uppfyllelse.

Vi hade måst gå förbi Silo, Sichem, Samaria, dessa tre herrliga orter på Ephraims berg, medan vi foro uppföre kusten förbi Sarons slätt. Här sågo vi på andra dagen de vidsträckta ruinerna af Kaisarijeh, *Cæsarea*, den af Herodes uppbyggda och äfvenledes efter Kejsar Augustus benämnda staden. En stor del af murarne och tvänne portar stå ännu. Slottet, hvarifrån ett högt torn reser sig, står storartadt i höjden. Man igenkänner flera kyrkor, och uti de präktiga byggnaderna, som härstamma från Herodis och korstågens tider, husera nu schakaler. Endast tidtals slå Beduinerne här upp sina tält. I Apostlarnes dagar var det Romerska landshöfdingens säte, således Syriens hufvudstad. Uti Cæsarea hade höfvidsmannen Cornelius, förstlingen bland hedningarne, sin bostad. Här bodde evangelisten Philippus, hos hvilken Paulus ingick, då han färdades till Jerusalem och fick profetian om sin död, hvarpå han sade till sina vänner: «Hvad gören J gråtande och bedröfvande mitt hjerta? Jag är redebogen icke allenast bindas, utan jemväl dö i Jerusalem för Herrans Jesu namn skull» (Ap.-gern. 8: 40; 21: 8). Och strax derpå fördes han fången till Cæsareen och förvarades uti Herodis rådhus. Han försvarade sig så för Landshöfdingen,

att Felix blef förskräckt och svarade: «Gå dina färde denna gång; när jag får läglig tid dertill, vill jag låta kalla dig.» Efter tvänne års fångenskap talade Paulus för Festus så, att han sade: «Du rasar, Paule; mycken konst hafver gjort dig rasande,» och Agrippa tillstod: «Föga ting fattas, att du talar så för mig, att jag varder Christen.» Sedermera inskeppades Paulus här till sin martyrresa till Rom (Ap.-gern. 23: 33 — 27: 2). I en sednare tid uppkom uti Cæsarea den strid mellan Judar och Greker, som slutades med Jerusalems förstöring. En följd af biskopar derstädes omtalas sedan, bland dem den berömde Eusebius, som lefde vid Constantins tid. Af honom hafve vi de vigtigaste underrättelser om kyrkan uti de tre första århundradena och särskildt äfven om Helenas resa till det Förlofvade Landet och om Constantins byggnader. Från Cæsarea sträcka sig flere ruiner af gamla städer kusten uppföre, bland hvilka i synnerhet utmärka sig slottet *Athlit*, som Tempelherrarne uppbyggde på Romerska grundmurar.

6. *Nazareth.*

Tredje morgonen, det var en söndag, lyste tinnarne af klostret på berget *Carmel* i morgonsolens glans. Berget framträdde majestätiskt från Ephraims bergkedja ut i hafvet, brant sluttande omkring tolfhundrade fot. Dess namn «fruktfält»

antydes af lager- och oljoträd, som pryda dess fot, och ekar och granar, som kröna dess hufvud. Då vi seglade omkring berget, ringde *klockorna* klart ned ifrån toppen och ljödo vida ut öfver hafvets vågor. Vi landstego vid bergets fot i den lilla staden Haifa. På konsular-agenternas hus viftade flaggor oss högtidligt till mötes, och snart blefvo vi gästvänligt mottagna under Preussens örn af den förträfflige Katafago. Mottagandet var så lysande, att vi ännu icke haft det sådant uti Förlofvade Landet. Vi lössleto oss snart från divanen uti hans luftiga kammare och skyndade till klostret.

På sidan lemnade vi de dödas stad med bergsgrafvarne och de vidsträckta ruinerna af det fordna Haifa. Vägen var beströdd med oliv- och och lagerbärs-träd samt fikoncactus. Bakom oss låg den stora bukten, som uti en vid i landet inskärande cirkel sträcker sig från Carmels fot till Akka. Längst i norr lyste Libanons snöiga hufvud. Klockornas toner klingade oss till mötes från höjden; i söndags-sinnesstämning stego vi berget uppföre och stodo snart förvånade framför den praktfulla klosterbyggnaden. Sedan det fordom varit förstördt, hafva Carmeliter-munkarne åter uppbygt det, mest genom samlade bidrag. Isynnerhet har en verldslig broder, architecten, gjort resor uti hela Europa, för att samla till detta hospitium, och sålunda har det lyckats honom att uppföra en så stor och fast byggnad, att

Palestina icke kan uppvisa en sådan, och stolt svajar Frankrikes trefärgade fana skyddande deröfver. Vi inträdde i den fästningslika kolossen, fördes genom de breda och höga gångarne till täcka, dock ännu icke alldeles färdiga gästrum, och undfägnades så rikt, att ännu intet kloster så mottagit oss. Vi ingingo genast uti den stora och sköna kyrkan. Under högaltaret, hvartill tvänne trappor leda, ligger den grotta, hvaruti Elias skall hafva uppehållit sig. Emedan klippor och berg uti Carmels bergskedja på alla sidor bilda hålor och grottor, hvaruti profeter vid de mest olika tider skola hafva likasom eremiter uppehållit sig, så visas under klostret på bergssluttningen en stor konstigt utvidgad grotta, hvaruti de kring Elia sig samlande profeternas lärjungar, som uti den Heliga Skrift kallas profeternas söner, skola haft sin boning. Utsigten från klostrets platta tak är vidsträckt. Landt-udden, som blott på östra sidan sammanhänger med Ephraims berg, omsqvalpas af hafvets vågor. Akka på den ena och Athlit på den andra sidan begränsa utsigten utefter kusten. Mot öster uppresa sig allt högre och högre berg, som upplifva åskådaren med sin mörka grönska, och öfver dem synes Hermons hvita hufvud, förklaradt uti solens glödande purpur, hvilken nedsjönk uti det vida verldshafvet. Elias valde dessa högtidligt stilla höjder, församlade hela Israel och sade: «Huru länge halten J på båda sidor? Är Herren Gud, så vandrer efter

honom; men är Baal det, så vandrer efter honom.» Då nu Baal icke hade hört sina tjenares rop, så botade Elia Herrans altare, som nederslaget var; Herrans eld nedföll och förtärde offret, och allt folket sade: «Herren är Gud, Herren är Gud.« Baals profeter dräptes vid bäcken Kison. Strax derpå slutade den dyra tiden i Samarien, ty Elias tjenare «såg ett litet moln gå upp utur hafvet såsom en mans hand, och förr än man såg till vardt himmelen svart af moln och väder, och ett stort regn kom» (1 Kon. 18). Med regn upphörer hvarje dyr tid uti det Heliga Landet. Dessa stora minnen, den stilla andakt uppväckande höjden, det rikt utstyrda klostrets hemliga treflighet gjorde, att vi der firade en söndag, som gaf oss en rätt sabbatsro och sedan ofta uppfyllde oss med längtan efter «Carmels prydnad.»

Emedan Galileen under de sednaste veckorna genom flera stammars strider blifvit ganska oroligt, så förenade vi oss på klostret till ett sällskap af fjorton resande. Dertill kommo ytterligare tjenarne, Mukarys och den betydliga eskorten, så att vi bildade ett tåg af nära fyrtie hästar. Vägen förde oss på kort tid genom Haifa till Carmels fot. Efter ungefär tvänne timmar lemnade vi den långt i norr sig sträckande slätten, och vägen drog sig snart mellan tjock skog uppåt bergshöjden. Sedan nedstego vi till slätten Jisreel, och foro öfver bäcken *Kison*, som nedlöper från Ta-

bor vid Carmels fot, och utgjuter sig i Medelhafvet. Vi befunno oss på gränsen af Galileen. *Galileen* består af en vågformig högslätt, som i vester småningom sluttar ned till slätten vid Akka, i söder går brantare till Jisreels slätt, och i öster brantast till sjön Genezareth samt i norr sänker sig till Hermons fot. Två berg uppstiga på henne, i norr Sapheds bergssträcka, Naphtali berg, och i söder Tabor. Mellan båda ligger Sebulons slätt.

Slätten *Jisreel*, på Grekiska Esdrelom, sträcker sig åtta timmars väg från sydost till nordvest, och mäter i sin största bredd mot norr nära fem timmar, samt begränsas i söder af Carmel och Gilboa berg och i norr af Galileens högslätt. Den sträcker en sidoarm mot öster, som af det lilla Hermon åter delas i tvänne delar. Den ena löper ut i nordost vid Tabors fot, och den andra sträcker sig sydöstligt ända till Jordan och förenar denna genom Kisons slätt och dal med Akkas slätt och hafvet. Jisreels dal är rik på ovanligt fruktbar mark, och har af ålder varit utmärkt af sina rika åkerfält, under det städer och byar sträcka sig uppföre de kringliggande bergen. I söder ligger *Jisreel*, Zerin, hvarifrån dalen fått sitt namn. Här bodde Achab, konung i Israel, jemte Isebel; och för en vingårds skull stenades Naboth, hvarpå Elias förkunnade det förskräckliga ordet, som bokstafligen uppfylldes: «På den staden, der hundar hafva slekt Naboths blod, skola ock hun-

dar sleka ditt blod. Hundar skola uppäta Isebel vid murarne i Jisreel« (1 Kon. 21). Jehu blef snart verktyget för Guds straff. — Icke långt derifrån ligger emot norr Solam, *Sunam*, hvarigenom Elisa ofta färdades, när han vandrade från profet-skolan vid Jordan till den på Carmel. Han blef mottagen hos en rik fru, Sunamitiskan, som efter hans bön ännu i hög ålder födde en son, och när han dog, blef han af Elisa åter uppväckt, en antydning på huru Herren sedermera på andra sidan om det lilla Hermon uppväckte ynglingen i Nain (2 Kon. 4: 8—37). I vester från Jisreel låg *Megiddo*, Ledschun (Lejjem), hvaraf slätten äfven kallas Megiddos slätt. Denna tjusande slätt har varit ett af de fruktansvårdaste slagtfält på jorden. Kananeerna upphäfde sig emot Israel. Då reste sig Debora från palmerna vid Bethel, och på hennes profetiska ord slog Barak Kananeernas konung Jabin (Dom. 4). Midianiter och Amalekiter församlade sig tillhopa och lägrade sig på slätten Jisreel. Gideon, den stridsamme hjelten, lät blåsa i basunerna, och med ropet: «Herrans och Gideons svärd« blef fiendernas här besegrad af trehundra Israels utvalde (Dom. 6, 7). Filisteerna lägrade sig vid Sunem. Saul, öfvergifven af Gud, ilade till spåqvinnan i Endor; och andra dagen blef hans här slagen på Gilboa berg och Saul föll i förtviflan på sitt svärd (1 Sam. 28: 5—25; 31; 2 Sam. 1: 19, 21). Benhadad, konung i Syrien, hade sagt: Herren är en Gud

på bergen, och icke en Gud i dalarne,» derföre måste han blifva slagen på denna vida slätten till och med af den ogudaktige Achab (1 Kon. 20). På slätten vid Megiddo syndade den gudfruktige Josia emot ett Herrans ord och måste falla i strid emot Egyptens konung Pharao Necho (2 Krön. 35: 20—24). Här låg Nebukadnezars här under Holofernes (Jud. 7: 3). Vespasiani härar kämpade vid Tabors fot emot de upproriske Judarne. Icke långt derifrån blefvo korsfararne besegrade af Saladin, och det med strömmar af Christnas blod köpta heliga landet föll ända intill denna dag i de otrognas händer. Äfven Napoleon öfvervann här tjugufem tusen Turkar med tvåtusen Fransoser. Och efter sådana strider i alla tider och mellan alla folk förstå vi, hvarföre Skriften vid den sista striden, vid utgjutandet af Guds vredes skålar öfver jorden nämner berget Megiddo, «på Ebreiska Armageddon,» såsom det rum, der konungarne på jorden skola församlas till strids «på den stora allsvåldiga Guds dag» (Uppenb. 16: 14—16).

Vi uppstego från slätten till Galileens höjder. Fruktbara åkerland omvexlade med gröna ängar och täcka byar. Knappt hade Tabors majestätiska bergskägla upprest sig framför oss, och vi skådade redan in uti *Nazareths*, Nasirahs, stilla dal. Det är en stilla dal-skål, som sträcker sig från norr till söder ungefär tie minuters väg bred och en half timmes lång. Den omgifves af

hvita kalkberg, som resa sig högst i nordvest vid Neby Ismail, och sänka sig mera ned mot söder, der en trång dal slingrar sig fram till den *stora* slätten Jisreel. Här drager sig nu staden amfitheatraliskt uppåt den nordvestra kullen med treſliga hvita hus. Husen hafva här åter platta tak i stället för kupoler, som i Judeen hvälfde sig öfver dem. Sju timmar efter sedan vi lemnat Carmel, uppnådde vi det i djupet liggande Latinska klostret, som i sin Casa nuova gifver pilgrimerna en behaglig hvilostad. Vi befunno oss på det helgade ställe, der ängelen Gabriel kom till Jungfru Maria och sade: «Hel, full med nåd! Herren är med dig, välsignad du ibland qvinnor« (Luc. 1: 26—28); dit Joseph kom med barnet Jesus och dess moder, «och barnet vexte upp, och förstärktes i Andan, och vexte till i visdom, ålder och nåd för Gud och menniskor» (Luc. 2: 39, 40, 51, 52). Vi vandrade på de stigar, som Frälsarens barnsliga fot hade trampat. Vi skyndade till kyrkan; orgelklangen brusade emot oss, och skaror af knäböjande barn instämde med sina barnsliga röster uti lofsångerna för Christusbarnet. Under högaltaret visade ett fromt barn mig den klippgrottan, i hvilken ängelen skall hafva kommit till Maria, derbredvid en annan, hvaruti hon skall hafva bott med Joseph, en tredje, hvaruti hon skall hafva kokat. En remna i berget skall hafva varit hennes rökgång. Det innerligt söta barnet berättade detta med så glädje-

strålande ögon, att jag väl begrep det barnsliga sinuet uti sådana bestämmelser. Vi lemnade kyrkan och vandrade till stadens källa, som var icke långt borta och gaf förträffligt vatten. Många mödrar kommo, omgifna af sina muntra barn, till att hemta vatten. De lyfte det fyllda kruset lätt på sitt hufvud, skyndade tillbaka och barnen sprungo glada omkring dem. Så måste äfven Maria tillsammans med barnet Jesus hafva hemtat vatten! Vi gingo genom staden, som räknar inemot tretusen innevånare, hvaraf de fleste äro Christna. Såsom Herren alltid kallades Jesus af Nazareth, så buro ock de Christne i första århundradena namnet Nazarener, och på Arabiska heta de ännu Nusrany. På det ställe, der dessa husen äro, måste synagogan hafva stått, skolan, i hvilken Herren om sabbathsdagen gick och talade, så att «alle förundrade sig på de nådefulla ord, som gingo af hans mun.»

Vi stego upp på högsta toppen af de angränsande bergen vid en Muhammedansk grafvård, Neby Ismail, och kommo så plötsligen ur den trånga stilla dalen till en vidsträckt förtjusande utsigt. Framför bergen i öster uppstiger Tabors skogkransade topp, vid dess fötter ligger slätten Jisreel, dränkt af kämpars blod, som stridt för Guds ära; bakom dem Gilboa och Samariens berg, från hvilka Carmels fruktbara höjder med mildt allvar utgå. Dess högsta spets krönes af Eliæ klosters hvita murar, dess fot neddyker i Medelhafvets blå

böljor, på hvars vågor fridens budskap skulle ila till jordens folk och de saliggjorde föra skänker till Sion. Haifas vida bugt prålade med sina ängar; närmare den nordliga foten af berget den tjusande slätten Buttauf; bortom henne berg, som upptorna sig vågformigt, och på det sista af dem Saphed, «en stad, som ligger på berget,» samt slutligen öfver de i skimrande purpur glänsande höjderna Hermons snö! Från denna betydelserika vidd skådade vårt öga ned på de täcka husen, som beskuggades af majestätiska cypressers dunkla grönska. Härifrån framträdde Jesus vår Frälsare efter trettie års stilla förberedelse, förkunnade glädjens budskap, förklarade menniskohjertan, förde svärdet dit, der falsk frid bedårade menniskorna, och uppeldade lärjungarne, som ilade åstad på hafvets böljor! Hvad måtte väl Herren i ungdomlig hänryckning hafva kännt, när han uppsteg ur den stilla dalen, och hans öga skådade ut öfver berg och haf!!

Nästa morgon redo vi mellan tjocka buskager och ekskog uppåt vägen, som småningom höjer sig från Nazareth ända till Tabor. På bergssluttningen sågo vi byn Deburijeh, Josuas *Daberath* (**19: 12**), och stego sedan brantare uti en stor sicksack upp på *Tabors* med ekar och buskar starkt beväxta topp, den vi efter två timmar uppnådde. Den är omgifven af ruiner efter fordna fästningsverk, som till en del torde hafva hört till Josephi verk tjugu år efter Christi död, men

till största delen infalla på korsriddarnes och Saracenernas tid. Högst reser sig den sydöstra spetsen af den omkring femton minuters väg långa och åtta minuters breda högslätten, som ligger sjuttonhundra fot högt öfver hafvet. En kyrka var inbygd bland mycket gamla ruiner, och i närheten finnes ännu ett underjordiskt kapell med ett altare, hvarest munkar från Nazareth en gång om året läsa messan. Vi skådade omkring oss på kyrkans ruiner. Vid våra fötter utsträckte sig slätten Jisreel med sina fruktfält; på sluttningen af det lilla Hermon syntes *Endor*, der Samuel hos qvinnan med spådomsanden förkunnade Saul döden (1 Sam. 28); icke långt bort emot vester *Nain*, Nein, der en qvinna vid sin enda sons likkista hörde Frälsarens ord: «Gråt icke» Luc. 7 : 11—16). Deröfver spetsen af det lilla Hermon, som sluter sig intill Gilboas och Ephraims berg; och bakom den stora och breda vestra armen af slätten Jisreel det ljufliga Carmel. Här och der lysa hafvets glänsande vågor igenom. Men närmare intill påminner Neby Ismails höjd om Nazareths välsignade dal. Slätten Sebulon glänser med sina åkrar; bakom svällande kullar lyser *Saphed*, en af Judarnes fyra heliga städer, på det högsta af de i norr uppstigande bergen. I nordost blickar Hermons i evig snö glänsande topp majestätisk ned på slätterna, som vid Jordans stränder, beskuggade af fruktbara träd, i yppiga ängars och åkerfälts friska grönska sänka sig till

sjön Genesareths klara böljor. Den norra delen af sjön med sina många outsägligt kära minnen skimrar i klar glans; i söder synes endast sjöns rysligt bergiga begränsning vid Gadara, sedan åter de täcka slättmarkerna vid Jordan, hvilken ögat följer vida i dess lopp, och bortom dem i afläg-set fjerran Basans och Gileads berg. Men alltid framträder på Tabors höjd sjön Genesareth och Libanons snö å nyo, och det är likasom det «heliga berget» (2 Pet. 1: 18) vore så underbart utrustadt, emedan Herren gick dit, att bedja, och tog Petrus och Jacobus och Johannes till sig. «Och vid han bad, vardt han förklarad för dem, och hans ansigte sken som solen, och hans kläder vordo hvita som ett ljus. Och si, dem syntes Moses och Elias i herrlighet, och talade om hans afgång, som han fullborda skulle i Jerusalem. Men Petrus sade: Herre, här är oss godt att vara. Vill du, så vilje vi här göra tre hyddor, dig en, och Moses en, och Elias en» (Math. 17: 1—9. Luc. 9: 28—36). Moses och Elias, lag och profetia, förenade på Sinais dystra klippor, synas på detta förtjusande berg förklarade. De hänsyfta i sin herrligaste förklaring endast på Golgathas under. Båda försvinna, och Jesus allena qvarblifver för lärjungarne, likasom efter hvarje stund af salig aning, då himmelsk fröjd förklarar vårt jordiska lif, blott ett blifver, Jesus allena.

Huru gerna hade äfven vi här byggt oss hyddor! Då vi bröto upp, sågo vi gräset brinna

på andra sidan om högslätten. Några af sällskapets betjening hade af oförsigtighet eller öfvermod satt det i brand vid tobakspipornas antändande. Elden framgick med rasande hastighet, antände de närstående buskarne, hvarifrån ljusa lågor slogo upp emot himmelen. Vi sprungo med möda bort öfver den förbrända marken, i den största ångest, huru långt skogelden skulle gripa omkring sig, medan vårt folk på äkta österländskt sätt gladdes åt de fladdrande lågorna. Medan vi nedstego, blef rökmassan allt tjockare och svartare, och först efter några timmar, då vi sågo tillbaka uppåt berget, hade lågan blifvit släckt vid trädens friskare grönska eller vid fästningsmurarne på berget. Vi vände oss genaste vägen till Tiberias. Slätten, som förr sett ganska flack ut, visade sig nu såsom ett vågformigt högland, som i terasser sänker sig ned emot sjön Genesareth. Då vi veko af genom en trång dal, nalkades oss en trupp beridna Beduiner. Emedan vi voro många till antalet, stadnade det dock vid helsningar, ehuru annars beröringen med Beduinerna omkring Tabor i de sista tiderna varit allvarsammare. Efter fem timmar uppnådde vi en höjd, och utbredd framför oss låg sjön Genesareth, den skönaste punkt på jorden, vid hvilken Frälsaren här nere helst vistades.

7. Tiberias.

Vi foro upp igenom ett temligen brant pass och kommo till staden *Tiberias*, Tubarijeh. För

åtta år sedan förstördt genom en jordbäfning, sedan under krigstiderna mycket hemsökt, liknade den en hop ruiner, hvarur endast några hus reste sig. Vägen förde mellan stenhopar till ett af de få goda husen på stället, som tillhörde en Tysk Jude, hvilken här inrättat ett slags värdshus. Oaktadt vår karavans storlek visste den omsorgsfulle värden dock hastigt träffa de nödiga anstalterna och vederqvickte oss med förträfflig fisk ur den fiskrika sjön. Vi gjorde genast en spatsergång till södra sidan af staden. Ruiner af murar och torn, som räcka en half timmes väg, utvisa här den fordna stadens läge. Vid ruinernas slut tätt intill den punkten, der bergen gå nära intill sjön och lemna blott en smal väg öppen, lågo fyra varma svafvelkällor. Ett badhus med en stor marmor-bassin uti en rotunda hölls just nu i ordning för Paschan af Akka, som på några dagar uppehöll sig i Tiberias. Vattnet var så hett, att vi knappt kunde hålla handen deruti. För dessa varma bads skull byggde Herodes Antipas, som lät afrätta Johannes döparen, staden på detta ställe. Han kallade den kejsaren till ära Tiberias, och gjorde den till Galileens hufvudstad. När Vespasianus sedermera på sitt tåg till Jerusalem ryckte fram, så underkastade Tiberias innevånare sig honom frivilligt, och staden förblef derföre bebodd af Judar. Snart nedsatte sig äfven Judarnes höga råd, Sanhedrin, som bestod af sjuttio äldste, härstädes, och Tiberias blef *medel-*

punkten för Judiska lärdomen. Omkring år 200 samlade en Rabbi Juda Judarnes åtskilliga traditioner och satser, och författade hufvudbeståndsdelen af Talmud, som Judarne nu nästan mer värdera än gamla testamentet, Mischna. Efter fjerde århundradet förlorade Tiberias' lärde sin ryktbarhet, och de få Tyska Judar, som vi nu sågo på gatorna i utnötta Europeiska kläder, syntes oss endast såsom vittnen till Guds förbannelse. Judarne utgöra ungefär fjerdedelen af den nuvarande befolkningen, som torde stiga till femtonhundra själar.

Vid solens nedgång uppgingo vi uti ett torn, som stod uti vågorna, och öfverskådade den vackra *sjön Genesareth* uti dess utsträckning af tre mils längd och mer än en mils bredd. I gamla testamentet, der sjön endast förekommer vid gränsbestämmelser, kallas han Cinnereth, och i det nya äfven sjön Tiberias eller Galileiska hafvet. I söder gå bergen nära intill sjön, och särdeles i öster uppstiga de så mörka och dystra, branta och i klippor söndersplittrade, att vi påmintes om Moabs rysliga berg vid Döda Hafvet. De bilda randen af den högslätt, hvarpå *Gadara*, Om-Keis, låg. Der finnas herrliga ruiner från Kejsartiden, och kalkbergen i grannskapet äro fulla af grafvar. Här var ett säte för hednisk yppighet, och ur dessa grafvar kommo tvenne besatte emot Jesus då han gick i denna trakt. De bekände, att han var Guds son, och djeflarne bådo Herren, att han

måtte tillåta dem att fara uti svinahjorden, som der gick i bet. Herren befallde det, och hela hjorden af de efter lagen orena djuren störtade sig med häftighet utför bergssluttningen i hafvet (Math. 8: 28—34). De dystra bergväggarne väcka ovilkorligen erinran om denna ingalunda hemliga historia. Två djupa håligheter skära i norr in uti klippväggen, och vid den tredje sänker dalväggen sig plötsligen till en treflig slätt, som beprydd med träd och åkerfält sträcker sig ned till Jordan. Vi kunde tydligt och klart se Jordan inströmma uti sjön, och strömmen visade länge sitt lopp. En knapp timmes väg från sjöns ända uppåt östra stranden ligga ganska vidsträckta ruiner på en kulle, som sannolikt utmärka läget af *Bethsaida Julias*. Uti öknen vid denna stad följde en gång folket Herran, till femtusen män utom qvinnor och barn. Han räckte dem fem bröd och två fiskar, «och de åto alle, och vordo mätte, och de togo upp det öfver var i stycken tolf korgar fulla» (Math. 14: 13—21. Joh. 6: 1—4). Och strax derpå kom Jesus från Tyri och Sidons gränsor, der den Cananeiska qvinnan hade undfått hvad hon åstundade, då hennes tro var stor. Han uppgick på ett berg, troligen i denna öknen, och mycket folk kom till honom. De dröjde tre dagar hos honom. Ändtligen sade Herren: «Jag varkunnar mig öfver folket.» Och de voro omkring fyratusen, som åto af sju bröd och några små fiskar (Marci 8: 1—10).

Låta vi nu ögat från Tiberias skåda upp emot den vestra stranden, så räcka bergen genast åter med sina terassformiga afsatser ända intill sjön. Först efter en timmes väg träder bergskedjan tillbaka uti en vid cirkel, och lemnar en slätt öppen, som är en timmes väg lång och en half timmes bred. Det är *landet Genesareth* (Math. 14: 34), hvarom i högsta grad gäller, hvad som berättas om strändernas fruktbarhet. Det frambringar ännu i största öfverflöd alla slags säd och växter, och träd, som tillhöra de mest olika klimat, gro här bredvid och efter hvarandra. Der bergen från Tiberias tvärt stupa ner och såsom en brant mur träda tillbaka för den tjusande slätten, ligger en liten by Mejdel, *Magdala*, den benådade Maria Magdalenas hem, från hvilken sju djeflar voro utgångne (Luc. 8: 2) för den himmelska frid, hvarmed Herren uppfyllde dess hjerta. Sodan följde de tre orter, på hvilka Herren mest visade sina gerningar, och de bättrade sig dock icke. Det var *Chorazin*, Bethsaida och Capernaum. *Bethsaida*, en fiskareby, var Petri och hans broders Andree samt Philippi hemvist. Herren hade ofta vistats der, men han måste dock förebrå det: «Ve dig, Chorazin, ve dig Bethsaida! Ty hade sådana krafter varit gjorda i Tyrus och Sidon, som i Eder gjorda äro, de hade längesedan uti säck och aska gjort syndabättring» (Math. 11: 21). Deras namn är försvunnet, intet spår af ruiner antyder deras läge.

Det gick dem såsom *Capernaum*, som låg närmast derintill, och i norr slutade landet Genesareth. Staden låg vid den stora landsvägen, som förde från Damascus och det inre Asien öfver Tyrus till Europa på den ena sidan, och öfver Akka till Egypten på den andra. Derföre var i allmänhet en stor rörelse af främlingar uti Galileen, oah många hedningar hade der satt sig ned, så att redan Esaias kallar det hedningarnes Galilea (Es. 9: 1. Math. 4: 15). Detta ökades under Romarnes herravälde, och Capernaum blef en hufvud-tullstation. Hit flyttade Herren från Nasareth och bodde här (Math. 4: 13); ja han älskade denna stad så, att den kallas «hans stad» (Math. 9: 1), och en hel mängd af under berättas oss derifrån. En höfvidsman kom här till Jesus och talade med en tro, som Herren icke hade funnit uti Israel: «Säg allenast ett ord, så blifver min tjenare helbregda», och det skedde honom såsom han trodde. En förlamad hade hört dessa orden: «Var vid en god tröst, min son! dina synder förlåtas dig», och kunde stå upp, taga sin säng och gå i sitt hus. Och det hemlighetsfullaste och djupaste, som Herren har uppenbarat om gemenskapen mellan honom och de trogne, det sade han uti synagogan uti Capernaum: «Mitt kött är den rätta maten och mitt blod är den rätta drycken. Den som äter mitt kött och dricker mitt blod, han blifver i mig, och jag i honom» (Joh. 6: 26—59). Men der-

före sade Herren också: «Du Capernaum, som är upphöjd allt intill himmelen, du skall blifva nederstött allt intill helvete» (Math. 11: 21—24). Capernaums namn är försvunnet; icke ens ruiner synas, och man sluter blott, att staden torde hafva legat nära intill en befruktande källa vid ruinerna efter en Khan Minyeh. Härifrån uppstiger marken i sakta sluttningar; berg och kullar resa sig allt högre, tills Libanons snö lyser i aflägset fjerran och nedsänder en vederqvickande kyla uti dalen.

Det rika landskapet hänryckte vårt öga. Vi betraktade *vattnet*, hvilket, klart som kristall, lät oss skåda djupt ned till bottnen. Ur de åtskilliga bergs-dalarne frampustade hastigt vindstötar, och den stilla vattenytan sattes i en hvirflande rörelse. Så var det ock, då Jesus «näpste vädret och hafvet, och det vardt stilla lugnet» (Math. 8: 23—27). En annan gång ledo lärjungarne nöd i vågorna, och Jesus nalkas dem på hafvet. Petrus går frimodig på vattnet; han ser den starka vinden i stället för Christum och börjar sjunka, men Frälsarens uträckta hand griper den klentrogne (Math. 14: 23—33). Och efter sin uppståndelse uppenbarade Jesus sig åter för lärjungarne vid hafvet. De hade vid sitt fiskande arbetat hela natten och fått intet, men på hans ord utkastade de dock nätet, och kunde icke mer uppdraga det för mängden af fisk. Johannes sade: «Det är Herren.» Han hade på välsignelsen igenkänt honom.

Sjön var med sina stränder paradisiskt utrustad, för att vara Guds Sons älsklingsställe. Alla klimaters växter och frukter finnas här underbart förenade, ty heta sunnanvindar strömma obehindradt Jordan uppföre, medan ljuflig svalka nedfläktar från Libanon. Valnötter mogna här bredvid dadelpalmerna. Så mycket än sjöns herrlighet öfvertäckes af förbannelsens sorgedrägt, så framlyser den dock hänryckande. Vi kände dalens värme, som jemte sjön ligger femhundra fot under hafsytan, och uti hvilken solstrålarne, i synnerhet från de i söder tusen fot sig uppresande bergen, återkastas. Derföre hade ock nästan alla Tiberias innevånare på sina hus upprest hyddor af löf eller halm, hvaruti de lågo om nätterna. På sjön kan man icke mer upptäcka någon farkost. Törnen och tistlar utbreda sig förstörande öfver vägar och fält, och några få palmer stå der ensamme. Såsom redan Vespasianus lefvererade ett sjöslag på de fredliga böljorna, hvaruti Judarne på det rysligaste dödades, så hafva äfven sjöns stränder måst bära förbannelsens straff.

Nästa morgon redo vi uppför den i stora terasser uppstigande höjden. Hvad endast flitig verksamhet på andra orter i Förlofvade landet framkallar, det har naturen sjelf här framställt. Ofta syntes ännu den vackra sjön framför oss med sin glänsande vattenspegel. Efter två och en half timme uppnådde vi *Hattins* horn, Kurun Hattin, två bergspetsar, som uppstiga på en hög slätt.

Vi stego upp på den högre östliga. Den bildar en liten rund slätt med obetydliga ruiner; men utsigten är herrlig öfver Hermon och Tabor, med hvilka berget synes ligga i en linie, och sedan öfver slätten Genesareth med den tvära bergafsatsen vid Magdala och sjöns norra del. Till detta ställe förlägga Latinarne Herrans bergspredikan, vid hvilken folket, lägradt på slätten, som sänker sig amfitheatraliskt, åhörde talet. Nära denna spets förlorades den grufliga slagtning, hvarigenom korsfararnes herravälde uti Förlofvade Landet blef brutet. Den tappra Sultan Saladin slog år 1187 den svaga konung Veit af Jerusalem. Den skönaste och tappraste här, som Vesterlandet någonsin hade samlat uti Heliga Landet, tvåtusen ryttare, åttatusen man fotfolk tillika med en stor skara lätt beväpnade, blef tillintetgjord. De Christna förstarnes oenighet var orsaken till nederlaget!! Man försökte ännu i hundra års tid förgäfves att återvinna det förlorade.

Vi redo vidare öfver svällande kullar, genom lifliga dalar med rika fält och lundar af oljoträd, och sågo flera vidsträckta byar på höjderna och bergssluttningarne. Vi hade länge följt en större dal och vände efter två timmar hastigt af i sydöstlig riktning omkring en bergssluttning, och framför oss låg *Cana* i Galileen, Kefr Kenna. Det ligger på en med Nasareths berg sammanhängande höjd nära södra gränsen af slätten Sebulon. Bergsspetsen är betäckt med ruiner; trädgårdar

sträcka sig rundtomkring byn ända ned uti dalen. Midtuti framstår stället för en gammal byggnad. De äldsta ruinerna, nemligen några dörrar, hänvisa tillbaka på Romare-tiden. Sednare har man förvandlat den till en kyrka, derpå till en moskée. Man håller den för det hus, hvaruti Herren gjorde det första tecknet, då han vid bröloppet förvandlade vatten till vin (Joh. 2: 1—11). Vi nedgingo till en rikt strömmande källa i ändan af byn. Vid dess sida lägrade vi oss uti en yppig frukträdgård under granatträdens röda blommor, och vederqvickte oss af Canas lifliga forntid och närvarande förtjusande tillstånd. Från den stilla dalen, som just lockar till en huslig högtid, och endast genom en sidodal låter blicka ut på den vida Sebulons slätt, återvände vi på en vacker väg tillbaka till Nasareths höjd, som vi efter mer än tvänne timmar uppnådde. Det fredliga klostret upptog oss uti sina gästvänliga salar, som redan blifvit för våra hjertan dyrbara.

Först nästa middag bröto vi upp. Vinberg och sköna trädplanteringar förrådde ännu länge Nasarenernas driftiga verksamhet. Genom en vidsträckt skogig bergstrakt, hvaruti de täcka trädgårdarne vid källan Ain Kustul vederqvickte oss, uppstego vi på höjden af denna bergssluttning, som i vågformiga kullar bildar Galileens gräns emot Akkas slätt. Nu låg denna slätt med den klara hafsspegeln åter framför oss; dernäst under oss *Schefa Amar* på en skogig höjd med sin ko-

lossala vidsträckta borg; vid dess sida en stor kyrka från medeltiden; derunder husen i staden med en förträfflig brunn uti en dyrbar marmorbassin. Vi kommo öfver slätten mellan fruktbara åkrar till Akka, der vi uti Latinska klostret blefvo mottagne.

Akka (Acco, Dom. 1: 31), sedermera äfven uti Mackabeernas böcker kalladt Ptolemais, ligger på en klippa, som skjuter ut i hafvet, och är derföre särdeles passande till en fästning. Det var fordomdags berömdt derigenom, att glaset uppfanns i dess grannskap vid floden Bélus, Sihor Libnath (Jos. 19: 26), såsom dess kiselsand ock är synnerligen brukbar till glasberedning. Här bildades snart en Christen församling, och Paulus på sin resa till Cesarea «helsade bröderna, och blef der en dag med dem» (Ap.-gern. 21: 7). Sedan har det måst uthärda en följd af de fruktansvärdaste belägringar. Omar tog det från de Grekiska kejsarena, Balduin den I af Jerusalem från Saracenerna; Saladin återvann det på nytt efter slagtningen vid Hattin. Richard Lejonhjerta och Philip af Frankrike eröfrade det åter för andra gången, hvarpå Johanniter-riddarne här togo sitt säte, och kallade det St. Jean d'Acre: Men uti Akka förlorade korsfararne år 1291 den sista punkten af heliga landet, och sextietusen Christna tillsatte lifvet vid stormningen. Här måste Napoleon vända tillbaka, och Ibrahim Pascha eröfrade staden först efter en lång belägring.

Slutligen år 1840, då den Europeiska politiken tog det heliga landet ur Muhammed Alis händer och återgaf det åt de otrogne, från hvilka hundratusen troende*) Christna åtta århundraden tidigare sökte med sitt blods uppoffrande rycka detsamma — då var det åter på Akka, som hufvudangreppet på den Egyptiska makten skedde. Inom sex timmars tid hade Engelska krigsskeppens bomber så förhärjat staden, att nästan blott en grushög vanns. Ännu voro till och med gatorna icke återställda, och i synnerhet visade citadellet förskräckliga spår af förstörelsen. Ännu fann man ständigt lik efter sådana, som vid krutmagasinets explosion blifvit öfverhöljde af grus, och vid hafsstranden sökte Turkarne ifrigt efter kanonkulor, som ligga der i mängd. Huru mycket lättare var icke nu striden, men huru annorlunna stridens ändamål!! Huru skakande är det icke att i Akka tänka på korsfararnes trosmod!!

8. Libanon.

Sedan vi en dag väntat på gynnande vind, lemnade vi morgonen den 31 Maj hamnen uti vår i Jaffa hyrda skonert. Vi seglade långsamt,

*) Uttrycket *troende* och *trogna* sättes här och på några andra ställen af författaren synbarligen blott i motsats mot Muhammedanernas uppenbara, grofva och fiendtliga otro, hvarvid dock bör erinras, att mången korsfarare torde hafva haft mera sann och lefvande tro än mången protestant i våra dagar, som endast vet ropa: fanatism! svärmeri! Öfvers.

ofta kryssande, uppföre kusten vid foten af den «Tyriska ledaren.« Ändtligen syntes nästa morgon långt ut i hafvet *Tyri* ö, en knapp half timmes väg lång, och en nätt qvart timmes bred. Här grundlades «staden midt i hafvet» (Hes. 27: 25) redan tvåhundra år före Salomo. Den blef genom sin handel snart hafvets herrskarinna, och sade trotsande: «Jag är den allraskönaste.» Enligt Herrans ord belägrade Nebukadnezar den i tretton år, men ännu gick domen förbi. Sedan kom Alexander den store. Han jemnade den gamla staden med jorden, såsom skrifvet står: «Dina murar skola de afbryta, och rifva dina sköna hus omkull, och skola kasta dina stenar, trä och stoft i vattnet;» och så byggde han en damm, som förenade ön med hafvet. Efter sju månader blef staden eröfrad och antänd enligt hotelsen: «Jag skall låta en eld utgå af dig, den dig förtära skall, och vill göra dig till aska.» Derpå repade Tyrus sig åter, ty Gud ville, att derpå skulle åter tänkas, «och dess köpmanshandel varda helig Herranom,» och kom åter till en glans, hvaröfver korsfararne ännu häpnade. Efter deras fördrifvande träffades äfven den af förstörelsens dom, och gjordes till en öde stad. Hamnen är nästan alldeles igenfylld med sand. På sydöstra sidan af staden stå ruinerna af den stora kathedralkyrkan, för hvilken den berömde Eusebius skref ett invigningstal. Den skall hafva varit den präktigaste af alla Phoeniciens kyrkor. Nu stå der en-

dast några få pelare, hvaremot fattiga Arabers små erbarmliga kojor stödja sig. Af den gamla staden finnes icke mera något spår. Men dammen, som Alexander byggde, har genom uppslammad flygsand blifvit bredare och fastare, och förenar ännu, såsom ett minnesmärke af Guds rättfärdighet, ön med stranden. Den södra större delen af ön har blifvit till en bar klippa «och ett skär, der man fiskegarn uppå utsträcker.» Under hafvets vågor kan man ännu se grundmurarne af många hus och pelare af granit, såsom Herren sagt: «Jag vill låta komma en stor flod öfver dig, att stora vatten skola öfvertäcka dig.« «Ack, huru är du så platt öde vorden, du namnkunniga stad, du som vid hafvet låg, och så mägtig var i hafvet« (Hes. 26; 27; 28; Es. 23).

Mot middagen inskeppade vi oss åter. På eftermiddagen syntes nära kusten, på sluttningen af ett ensamt stående berg, den stora byn Surafeud, och en Arabisk Wely nära vid hafvet utmärker läget af det gamla Zarpath eller *Sarepta* (Luc. 4: 26), den enkans bostad, hos hvilken Elias vistades under den stora hungersnöden. Hon hade endast en hand full mjöl i skäppan och litet olja uti sin kruka, men mjölet vardt icke uttärdt i skäppan, och icke eller förminskades oljan i krukan.» Och när enkans son dog, tog Elias honom, bad och kunde säga till modren: «Si der, din son lefver» (1 Kon. 17: 8—24).

Mot aftonen sågo vi uti den nedgående so-

lens glans Saida, *Sidon*. Den var en af de äldsta städer (1 Mos. 10: 19; 49: 13), grundade Tyrus och blef berömd genom handel och rikedom, hvarigenom den visserligen äfven blef rik på laster, och varnas ofta tillika med Tyrus af profeterna. Den har längre behållit sin betydelse. Man betraktade den såsom Damasci hamn, och den hade derföre mycken rörelse, tills denna nu nyligen vändt sig till Beirut. De indrägtiga mulbärsplanteringarne i kringliggande trakten äro rika på silke. Invånarnes antal torde utgöra femtusen. Staden är förtjusande skön genom sina trädgårdar och lundar med yppiga fruktträd, som i synnerhet sträcka sig långt på den sydliga slätten.

Vid soluppgången följande morgonen inlupo vi uti den stora, med krigs- och handelsskepp uppfyllda hamnen vid *Beirut*, Berothai (2 Sam. 8: 8). Det ligger på nordvestra sidan af en långt i hafvet utskjutande landtunga, och har innemot femtontusen innevånare. Husen resa sig högre och ståtligare än uti de öfriga kust-städerna, och man märker i första ögonkastet, att staden uti de sista årtiondena blifvit en medelpunkt för Europeiska handeln på Syrien. Ruiner från ålderdomen finnas mångfaldigt kringströdda. Staden är omgifven af trädgårdar och lundar af frukt- eller mulbärsträd. Midt ibland dessa trädgårdar ligga uppför kullen Frankernas hus och deribland de stora makternas general-konsulers. Här voro vi så lyckliga, att hos Herr general-

konsul von *Wildenbruch* och hans maka, efter mer än ett halft år, midt ibland orientaliska omgifningar åter få inträda uti en tysk familjekrets, och om någorstädes, så kände vi här fördelarne af ett äkta tyskt lif. Från den herrliga terrassen af huset, hvilket genom sina resliga cypresser äfven är på långt håll igenkänneligt på hafvet, njöto vi en herrlig utsigt öfver stadens rika trädgårdar och hus. Framför dem lågo krigsskeppen för ankar, omgifna af hundradetals smärre skepp och båtar, och sedan hafvets klara böljor, mot öster begränsade af Libanons höjder. Gröna trädgårdar och lundar pryda dess fot. Mellan de brant och naket uppstigande klipporna framblickar en rik fruktbarhet. Otaliga byar och kloster sträcka sig uppför, hvilka om aftonen lysa med sina många ljus. Högt öfver dem står orörlig Libanons, d. ä. hvitbergets, hvita rygg, och stiger i Sunnin upp till sin snöbetäckta spets.

Dessa Libanons höjder hade kort förut varit skådeplatsen för vilda strider mellan Maroniter och Druser. Nära sjuttio byar hade uppgått i lågor, och många tusen menniskor, mest Maroniter, irrade nu omkring utan tak öfver hufvudet. Emedlertid hade det nu blifvit lugnare, och för att betaga oss hvarje bekymmer för en resa till Damascus, hade Herr von Wildenbruch den godheten att gifva oss en af sina Cawasser till beskydd. Tillsammans med en högst angenäm resekamrat, en Fransk Marquis, redo vi redan på

morgonen den sjette Juni ut ur Beiruts stadsport. Sedan vi genom en sträcka af herrliga trädgårdar följt hafvets kylande strand, uppnådde vi efter tvenne timmar mynningen af *Nahr el Kelb*. Bergväggarne i klippdalen voro öfverfulla af doftande blommor, och rankvexter slingrade sig klipporna uppföre. De stora verlds-monarkierna hafva utsett detta förtjusande ställe vid stora stråkvägen emellan Europa, Asien och Afrika till att upprätta minnesmärken af sina tåg. Tre Egyptiska och sex Persiska hällristningar, mest med inskrifter, stå der vid hvarandra. Närmare floden är en inskrift på Grekiska språket, som utmärker vägen såsom via Antonina.

På aftonen togo vi den lilla staden Dschebeils, *Gebals* (Jos. 13: 4, 5), stora Khan i besittning. Innevånarne tillredde fordom på Libanon trä och stenar till Salomos tempel (1 Kon. 5: 18). Den kallades hos Grekerna och Romarne Bybius, och var beryktad genom Adonis tjenst, hvarvid äfven barn offrades. Maroniterna hafva der en rätt skön och stor kyrka. Följande dagen var hettan, trots den kylande sjövinden, ganska tryckande, så att till och med tvänne hästar af vår karavan stupade. Så mycket bättre var det, att vi höllo en rast af tvänne dagar uti *Tripolis*, hvilket vi på aftonen uppnådde. Vi funno mottagande uti Latinarnes sköna kloster, som med sina trädgårdar och springbrunnar är ovanligt vackert inrättadt. Staden ligger vid ut-

loppet af Nahr Abu Ali, den »heliga floden», som från Libanons cederlund nedströmmar till hafvet igenom en af de mest tjusande dalar på jorden, och hvars stränder pråla med de yppigaste trädgårdar.

Tredje dagen hade vår Cawass sörjt för två andra hästar, och vi uppstego mot bergskedjan. Planteringar af mulbärsträd betäckte ofta hela bergssluttningar. Skogar af löf- och barrträd omgåfvo oss med sin skugga. Buskager af oleandrar utmärkte den fruktbringande närheten af rika källor. Nu visade sig äfven vinberg. Nötträd af sällsynt styrka och höjd reste sig framför oss, och vi nalkades den tjusande byn *Eden*, d. ä. Paradiset. Efter ett bref till Scheikhen Petrus måste vi intaga en af de stora kamrarne uti hans slott, hvars fenster dock icke kunde tillslutas, och der undfägnade han oss med scherbet och kaffe. Han var den mägtigaste bland alla Maroniternas Scheikher och hade uti striderna mot Druserna en gång ensam vunnit en betydande slagtning. Men nu hade han för de många stridigheternas skull mellan hans bundsförvandter alldeles dragit sig tillbaka, och endast sändt några af sitt folk till det sista kriget. Vi fingo hos honom veta mycket om Maroniternas förhållanden, ty hans yngre son hade en längre tid haft en fransk Lasarist*) till huslärare, och talade franska med stor färdighet. Vid måltiden,

*) En Munk af S:t Lazari-orden. Öfvers.

som han gaf oss, voro servis och kärl helt och hålltt europeiska. Slutligen förde sonen oss ut på husets höga altan, der utsigten var herrlig. I norr sträckte sig trädgårdar och lundar uppåt, i vester sänkte sig vilda bergsskrefvor och vackra dalar nedåt, och på afstånd lyste hafvets böljor.

Helt tidigt bröto vi upp och nedstego genast till den oförlikneliga byn Bscherreh. Cypresser, pinier, ekar och plataner höjde sig uti en dal, som var rik på källor och sjudande vattenfall. Men vi skyndade åter hastigt upp uti dalen, ett naturens underverk, till en högslätt. Vegetationen hade betydligen aftagit, man såg icke mer någon hög skog; endast gräs betäckte ängarne. Plötsligen syntes oss på den aflägsnaste höjden en grön lund: det var *Libanons cedrar*. På tre sidor stå branta klippor tusen fot höga, hvita men skimrande i ett rödaktigt ljus. Endast mot vester öppnar sig den majestätiska helgedomen. Uti dess inre stå ärevördiga vittnen till många årtusendens historia. De äro ännu nära fyrahundra stammar. Många äro blott små telningar; men midtuti äro lederna glesare och fjorton urgamla träd visa sig. Ett ibland dem hade fjorton fot i omkrets. De utbredde sina grenar horisontelt likasom en solfjäder; dessa svajande grenar, som böja sig vid snöfall om vintern, så att snöflingorna sakta halka ned. Vi sågo »Cederträd på Libanon med sköna grenar och tjockt af löf. Furuträden voro dess grenar intet liknandes,

och mandelträden voro intet emot dess qvistar; ja det var så dägeligt, att det öfvergick alla träd i Guds lustgård» (Hes. 31: 1—8). Vi stodo under cedrarne på Libanon, hvaraf David byggde sitt hus på Sion, och som Salomo fick af Hiram, Konungen i Tyrus, till att bygga Guds tempel. Han förde så många cedrar till Jerusalem, att staden sålunda tilltalas: »Du som nu i Libanon bor, och hafver ditt näste i cederträd» (Jer. 22: 23), och Sacharia säger: »Låt upp din dörr, Libanon! att eld må förtära dina cederträd» (Sach. 11: 1).

Vördnadsbjudande stillhet var allt omkring. Ett enkelt kapell höjer sig under cedrarnes skugga: en maronitisk prest håller der gudstjenst. Vid dess sida uti en håla vid foten af en ceder har en eremit satt sig ned, en Abyssinier, som på sin valfart uppnått cedrarne, och icke mer ville skiljas från dem. Öfver oss uppstego de vördnadsbjudande bergväggarne, vid våra fötter sorlade bäckarne; endast det djup, som vesterut sträckte sig i fjerran, erinrade om de närvarande dagarne. Vi stodo uti lunden, såsom fordom Salomos tjenare för tre årtusenden sedan! Men Herran Zebaoths dag, som går öfver allt högt och upphäfvet, att det skall förnedradt varda, och Herren vår Gud allena vara hög, han har ock gått öfver alla höga och upphäfna cederträd (Es. 2: 11—13), och fastän de en gång i skogar betäckte Libanon, äro de dock nu så få, att ett

barn må uppskrifva dem» (Es. 10: 19). Vi förstodo dock det ordet: »Den rättfärdige skall vexa såsom ett cederträd på Libanon. Och om de än gamle varda, skola de likväl blomstras, fruktsamme och färske vara» (Ps. 92: 13—15).

Efter två timmar stego vi på en högst besvärlig väg uppföre den norra bergsväggen, och stodo ändtligen på högsta punkten af denna Libanons rygg, Dschebel Makmel, mer än sjutusen fot hög. Vidsträckta snöfält betäckte toppen. Framför oss höjde sig Antilibanon, som löper parallelt med Libanon, och från norr småningom uppstiger till den högsta sydliga spetsen, Hermons snöbetäckta spets; mellan Libanon och Antilibanon var den stora fruktbara dalen Bekaa med Leontes' vatten och rätt midt emot oss vid Antilibanons fot Baalbecks ruiner; i söder stod Dschebel Sunnins snö, högsta spetsens af Libanon, och i vester sänker bergskedjan sig ned till Medelhafvets böljor. Sjelfva solens middagsstrålar förmådde icke bryta den vinterlika höjdens isköld, förr än vi genom en tjock skog nedstigit till slätten Bekaa, Celesyrien, de gamlas håliga, djupa Syrien. Vi uppslogo vårt tält på bergssluttningen uti byn Deir-el-Achmar.

Följande dagen ilade vi rätt öfver dalen *Bekaa*. Bredden utgör omkring två mil, och den ligger inemot tretusen femhundra fot öfver hafvet. Libanons och Antilibanons bergssträckor stiga nära femtusen fot högt öfver dalen; Antili-

banon stel och brant, men mindre hög, medan Libanon reser sig majestätisk. Från dess fot sträcka sig först fält och byar, sedan tjocka skogar, uppföre, tills slutligen, åtminstone tusen fot högt, den branta bergväggen börjar, hvars spets lyser i snön. Denna Celesyriens vackra dal utmärker sig genom sin fruktbarhet. Städer och byar pryda ännu dess ränder, och här finnes förträffligt bete för hjordarne samt vidsträckta sädesfält. Det var skördetiden. Skördemännen mejade fälten och bundo sina kärfvar. De rika egarne lågo på sina mattor, med glädje insamlande Guds välsignelse, och en Scheikhs dotter red i högtidsskrud genom de gladas leder.

Sex höga pelare framför oss utvisade ruinerna af *Baalbeck* eller Heliopolis, helgadt åt solens, Baals eller Helios' dyrkan. Den lilla staden, som ännu under Turkarnes strid emot Ibrahim Pascha har lidit ganska betydligt, gjorde bland alla orter i Syrien, som vi härtills hade sett, det sorgligaste intryck. Vi blefvo gästvänligt mottagne uti den Grekisk-unirta biskopens hus, som inrymde oss sin bästa kammare. Der hade vi ständig utsigt till de herrliga ruinerna, hvarigenom Baalbeck ännu väcker förvåning. Den stora borgen, som egentligen innehåller tvänne tempel, är måhända det största af de bibehållna templen i denna corinthiska stil. Murarne stå ännu i sin ursprungliga skönhet: uti tempelhuset visar sig den rikaste prydnad i präktiga sirater.

Till detta tempel sluter sig på norra sidan på en upphöjning det andra större, som synes hafva varit bestämdt till Pantheon eller alla Gudars tempel. Vanställdt genom många sednare tillbyggnader af Saracenerne, visar det af det egentliga templet nu blott sex oerhörda pelare. Anläggningen är så stor, att det tyckes aldrig hafva varit fulländadt. På två sidor finnas uti grundmurarne stenblock af oerhörd storlek. Trenne deribland äro öfver sextie fot långa, femton fot höga och tolf fot tjocka. De hänvisa genom sin storlek samt genom sin olika färg på en äldre byggnad. De höra sannolikt till de byggnader, som Salomo uppförde i dessa trakter (1 Kon. 9: 18). Det torde vara Skriftens Baalath.

Väl torde den underbara tjusning, som hvilar öfver denna dal, den Gud har prydt med de skönaste gåfvor, förföra innevånarne att tillbedja gåfvan i stället för gifvaren och tjena det skapade tinget mer än Skaparen, som är högtlofvad i evighet. Men under det solen ännu förklarar den tjusande dalen, är Baal fallen, och ruinerna af hans tempel förkunna Guds rättfärdighet, som »icke gifver sin ära en annan» (Es. 42: 8).

9. *Damascus.*

Följande dagen uppstego vi genom täcka dalar till Antilibanons rygg. Berget var beväxt med ekar och buskskog; den högsta höjden tor-

de utgöra femtusen fot. På aftonen uppnådde vi den vackra byn Zebedani vid Barradas vatten, som påföljande dagen förde oss genom en vacker bergsdal med högresta poplar och lundar af frukträd förbi brusande vattenfall till Damascus. Ju mer vi nedstego och dalen utvidgade sig, desto skönare var den odlad. När nu de slingrande krökningarne tilltogo, drog vår väg sig bort öfver bergen, som höja sig kala och ödsliga. Oförmodadt syntes på en kulle framför oss en Arabisk graf med hvalfbågar, lik en belvedère. Vi skyndade dit, och för våra fötter låg *Gutahs* slätt.

Den runda dalen låg omgifven af ödsliga stela berg. Midt igenom honom strömma i sju armar Barradas, Amanas och Pharphars vatten (2 Kon. 5: 12). Deras stränder äro prydda af trädgårdar, åkerfält och lundar. Midtuti den herrliga grönskan strålar *Damascus* med sina minarets. Då Muhammed från denna höjd skådade ned i dalen, vågade han icke dit nedstiga, emedan för de dödlige blott ett paradis är bestämdt, och han sökte det, som är i den tillkommande verlden. Damascus är en af verldens äldsta städer (1 Mos. 15: 2). Den har under alla årtusendens vexlingar förblifvit blomstrande och mägtig. Äfven i det Förlofvade landets tillkommande herrlighet skådar profetens öga den ännu (Hes. 37: 16—18). Dess skönhet förtjuser österländningen, hvars svärmiska hänryckning kallar den det himmelska paradisets återsken. Himmelens trenne jungfrur hafva der ta-

git sin boning, och ymnigheten, skönheten och visheten gifvit den de herrligaste gåfvor.

Vi nedstego i dalen och kommo från de ödsliga höjderna under trädgårdarnes vederqvickande skugga; vid sidan sorlade bäckens böljor. Snart hade vi uppnått stadsporten. De trånga och smutsiga gatorna, som bildades af låga lerhus, hade så nära fört oss vilse i vår beundran af staden. En lång gata, som räckte öfver en half timme, förde oss förbi basarerna till den motsatta ändan af staden, der de Genuesares *värdshus* skulle mottaga oss. Vi hade knappt ingått genom den låga och trånga husdörren och förstugan, förrän en gård öppnade sig för oss, alltomkring belagd med marmor. I midten plaskade en springbrunn uti en marmorbassin, beskuggad af orange- och citronträd med gyldene frukter. Deromkring var en rad med kamrar, likaledes prydda med små springbrunnar och i de mångfaldigaste färger. Ännu präktigare glans än här fingo vi dock se, då vi genom preussiska och franska konsulns vänskap fingo tillträde till några Judars och Christnas *hus*. Prydnaderna i guld, marmor och brokiga färger voro alldeles fantastiska. Genom den trånga porten eller en liten förstuga kommer man in på den stora fyrkantiga gården. Hela den ena sidan intages vanligen af husets stora sal, hvaruti besök mottagas. Gent emot hvilar på rikt utsirade pelare en nisch, äfvenledes med en stor divan, som mot aftonen gifver ett oförlikneligt hviloställe.

Lyser månens sken deröfver, vid hvars milda ljus det öfverlastade i siraterna försvinner, då förstår man verkligen österlänningens svärmiska hänryckning, när han påminnes om Damascus. Utvändigt oansenligt, invändigt outsägligen behagligt och glänsande — så önskar han i sitt hus.

Damerna, som i sina hus mottogo oss, voro ovanligt präktigt klädda i sidentyg, och strålade i glansen af guld och ädelstenar. Synnerligen rikt prydes håret och nedhänger i många tunna piskor, hvaruti guldstycken inflätas tätt intill hvarandra. Der äro husets skatter bevarade, och de flesta guldmynt hafva derföre ett litet hål till fastknytning. Fruntimmerna räckte oss sjelfva piporna, som de först tillrökte. Sedan bjöds förträffligt lemonad och kaffe. Fruarne röka ock här allmänt, och veta att med stor sirlighet bruka de särskilda slagen af pipor. Men andelig bildning är dem thy värr främmande, och så mycket bedröfligare är den yttre prydnad, hvaruti de visa sig.

En vandring genom *basarerna* öppnade oss en blick på österlandets skatter, hvilka alltid åter uppfyllde oss med förvåning. Jag vill icke tala om balsam och välluktande essenser, hvilkas doft sprider sig vida omkring; utan de herrliga sidentygerna, guld- och silfver-arbetena uppväckte en köplust, som vi endast med möda kunde frigöra oss ifrån. Öfverraskande voro för oss de stora *Khanerna*. Omkring en med marmor be-

lagd gård med springbrunnar sträcka sig i två våningar köpmännens lager och bodar, byggda i den präktigaste stil. Hvalfven återskalla af köpares och säljares rop. Vid sådana spatsergångar genom gatorna märkte vi på mången gammal Syriers blickar, att ännu för få år sedan en Christen eller Jude var i denna gamla stad utsatt för de häftigaste förföljelser; man kunde se deras ovilja deröfver, att vi fingo gå omkring oanfäktade. Endast då vi nalkades stadens helgedom, måste vi genast skynda otillfredsställde tillbaka. Det var den herrliga *moskéen*, fordom en den helige Johannis kyrka. Hon tyckes först hafva varit ett romerskt tempel. Prakten uti det inre med pelare och hvälfda kupoler skall öfverträffa alla andra Muhammedanernas helgedomar.

Alldrakärast blef staden oss dock genom det ställe »nära intill Damascus», der fordom *Saulus*, som ännu »hade i sinnet trug och slag emot Herrans lärjungar», såg ett sken af himmelen hastigt kringskina sig, och hörde en röst, sägande till sig: «Saul, Saul, hvi förföljer du mig»? Med bäfvan och förskräckelse hörde han befallningen af Jesus, den han förföljde, att gå in i staden. Beröfvad sina ögons ljus, blef han förd »in på den gatan, som kallas den rätta», sannolikt den stora gatan, som sträcker sig genom hela Damascus. Efter Herrans ord kom en lärjunge vid namn Ananias till honom, lade händerna på honom, »och strax föllo af hans ögon såsom fjäll,

och han fick sin syn, och stod upp och lät döpa sig.» Af Saulus hade blifvit en Paulus, »ett utkoradt Guds redskap» (Apostlagern. 9: 1—18).

De känslor, hvarmed denna omvändelsehistoria uppfyller en christens hjerta, helgade vår gemenskap uti missionären *Grahams* herrliga hus, hvilken tillika med missionär *Robertson*, som först för kort tid sedan här inträffat, arbetar enligt den fria Skottska kyrkans uppdrag bland Judarne. Desse, som förhända utgöra fyrationdedelen af befolkningen och torde vara inemot femtusen, bestå af spanska Judar, undantagandes kanske fyra familjer, hvaribland jag träffade på en urmåkare från Potsdam. De hålla ganska fast vid sin gamla tro, och derföre möter missionsverket här synnerliga svårigheter. Men Graham och hans förträffliga fru hafva i den dem redan förlänade frukt en underpant på rikare välsignelse. Från Englands sida är till en början blott en läkare. *Thomson*, anställd uti Damascus, hvilken genom meddelandet af sin hjelp skall der först bana väg för protestantiska namnet. Och verkligen har det ock lyckats honom att hos Muhammedaner, Christna och Judar förvärfva sig ett sådant förtroende, som härtills ännu aldrig funnits. Af Christna torde mot trettiotusen der finnas. De fleste deribland äro påfven underdåniga, och Lazaristernas kloster söka att på ett sätt, som är värdt erkänsla, befordra ungdomens skolbildning, för hvilken här ännu öppnar sig ett vidsträckt fält.

Jag kan icke neka, att jag efter tre dagar med betungadt hjerta skiljdes från det paradisiska Damascus. Då vi återvände till Zebedani, och vid Barradas strand höllo en middagsrast, sågo vi de berömda aprikos-kakor beredas, som följa österländningen såsom läckerheter genom öknen. Aprikoserna, i synnerhet en liten sort deraf, som kallas »mischmisch», sönderkrossas och torkas, så att de bilda tunna kakor i långa strimmor, som sedan kunna upprullas och lätt medföras. Från Zebedani foro vi öfver ett lågt pass af Antilibanon, och kommo öfver den fruktbara slätten Bekaa till *Zachleh* vid Libanons fot, en liten stad, som i sista kriget hade mottagit och försörjt tiotusen husvilla Maroniter. Vi bodde hos de unirta Grekernas biskop, som i sista kriget hade utmärkt sig genom sin tapperhet, alldeles på medeltids-biskoparnes vis. Gården till hans hus var full af beväpnade. Han har genom sin faderliga försorg förvärfvat sig allmän högaktning.

Från Zachlehs dal med dess högresta poplar uppstego vi till Libanons högsta spets, Dschebel *Sunnin*, belägen nietusen fot öfver hafvet. Under uppstigandet njöto vi understundom af den vida utsigten öfver land och haf, men på spetsen blefvo vi omhöljde af ett så tjockt töcken, att vi icke kunde se det minsta och till och med togo miste om återvägen. Vi måste uti en ryslig köld tillbringa natten uti ett litet maroni-

kloster, som låg ungefär tvåtusen fot djupare och bestod endast af en eländig koja af stenar. Nästa morgon besökte vi på bergssluttningen en naturlig brygga. En väldig klippbåge, vackert bevuxt, sträcker sig öfver från det ena berget till det andra, och en herrlig bäck störtar under honom i höga vattenfall dundrande ned. En ovanligt täck dal förde oss sedan genom rika byar och öfver väl odlade höjder tillbaka till Beirut.

10. Beirut.

Vår valfart genom Förlofvade landet var ändad. Så mycket man än talade om mord och rof, så hade vi dock icke en enda gång varit i fara. Så ofta än sjukdomar hemsöka Vesterlandets pilgrim, så hade Herren dock bevarat oss oss för illamående.

Vi fingo tid till en välsignad återblick på detta nådiga ledsagande, då det genom en ändring i ångbåtens gång så fogade sig, att vi fingo dröja ytterligare tre veckor uti Beirut. Vi inflyttade uti ett landthus utom staden midtuti en stor trädgård af mulbärsträd, omhägnad af Indianska fikonhäckar. Några steg från huset brusade Medelhafvets vågor mot sluttande klippor och gåfvo oss hvarje morgon ett vederqvickande bad. Från våra fönster sågo vi öfver böljorna Libanons herrliga bergskedja med dess trädgårdar, byar och stilla kloster. Talrika skepp gjor-

de hamnen liflig. På olika tider af dagen dånade kanonernas dunder från krigsskeppen öfver vågorna, och bland konsulaternas flaggor sväfvade Preussens örn majestätiskt öfver staden. En behaglig hvilotid förunnades oss nu, hvilken i hög grad förskönades genom Herr generalkonsuln von *Wildenbruchs* och dess frus bevågenhet. Vi firade båda söndagarne gudstjenst uti deras hus på hemlandets sätt. Det var mig ett rätt kärt slut på vår vistelse uti Heliga landet. Mycket hade vi att tacka generalkonsulns underrättelser, hvilken i en sällsynt grad genomskådar Österlandets politiska och religiösa tillstånd, och har hos Turkarne som hos de Christna, hos de äldre kyrkorna såsom hos de protestantiska missionerna på ett herrligt sätt representerat Preussen. Under hans ledning fingo vi tillfälle att närmare lära känna de religiösa förhållandena på Libanon.

Bergets innevånare delas i Maroniter och Druser, så att Maroniterna förnämligast bo i norr och Druserna företrädesvis i söder om Beirut. *Maroniterna* skiljde sig vid slutet af sjunde århundradet från den allmänna kyrkan, emedan de endast ville erkänna en vilja i Christo, d. ä. bekände sig till monotheletismen, medan kyrkan uti hvardera af Christi båda naturer, den gudomliga och den menskliga, antager en vilja. Detta parti blef derföre uti Rom högtidligen fördömdt och samlade sig på Libanon. Det valde sig en Abbot utur den helige Maros kloster, *Johannes Maro*,

till sin patriark, och har härtills behållit sig på Libanon under namn af Maroniter. Redan vid korstågens tid bemödade den Romerska stolen sig att åter beveka dem till erkännande af påfvens öfvervälde. Detta lyckades fullkomligen först mot slutet af sextonde århundradet, då nemligen Jesuiterna med ganska ifrig omsorg åtogo sig ungdomens bildning. Det torde sålunda nu finnas få trakter, hvarest påfven i så hög grad äras, som på Libanon. Gudstjensten hålles vanligen på Syriska språket, såsom alla deras skrifter äro skrifna med Syriska bokstäfver. Jesuiterna hafva flera bildningsanstalter för dem i synnerhet i *Anturah*. För de protestantiska missionärerna är derigenom allt inflytande i förväg afskuret, då Maroniterna dessutom för sin politiska belägenhet skull söka att så nära som möjligt sluta sig till Frankrike, och redan undvika blotta beröringen med de Engelska eller Amerikanska missionärerna.

Druserna, ett kraftigt bergsfolk, äro anhängare af Khalifen Hakem af Egypten, som i elfte århundradet uppträdde såsom Islams reformator och stiftare af en ny sekt. Deras läror hafva först under sista årtiondet blifvit bekanta, då man i de många krigen bemägtigat sig deras religionsböcker. Den stora massan af folket håller sig till koran, men de få invigde hänvisas genom bestämdt framställda frågor på bristen i deras religiösa kunskap, och införas genom nie olika grader uti hemligheterna. De antaga från Adam

till Hakem sju stora profeter, af hvilka hvardera hade en kamrat vid sidan. Deras uppenbarelser af sanningen hafva förnämligast afseende på sedligt fullkomnande. Till församlingsplatser hafva de ensamma hus på bergshöjderna, hvaruti de invigda af de högsta graderna tid efter annan sammankomma. Deras läror erinra på många sätt om de gnostiska sekterna i första århundradena. De löjligaste vanställningar af deras åsigter äro bland deras fiender utbredda, emedan de, för att bevara hemligheten, beteckna de heligaste och upphöjdaste religionsbegrepp med namn på föremål ur allmänna lefvernet.

De äro i det hela känsliga för Guds ord, och derföre vände sig ock *Nord-Amerikanska Presbyterial-kyrkans* missionärer till dem, då allt inflytande på Maroniterna blef dem afskuret. Sedan mer än tjugu år har denna kyrka underhållit en station i Beirut, och så litet lysande följder än visat sig, så har hon dock icke derigenom låtit sig tröttas uti sin ihärdighet. Oberäknadt hvad af dessa genom stor lärdom utmärkta män blifvit gjordt för det heliga landets kännedom (bland dem är en *Eli Smith*, som ledsagade Robinson;) oberäknadt det betydliga inflytande, som de medelbarligen utöfvat på Katholska och Grekiska kyrkorna, dem de uppeldat till täflan, så är också af dem, särdeles uti skolorna och företrädesvis uti flickskolor, som förut alldeles icke voro här införda, ett frö utsådt, som visserligen

en gång skall bära de herrligaste frukter. De hafva uti Beirut inrättat ett boktryckeri, som har utbredt många Arabiska skrifter bland folket. Så hafva de äfven på berget inrättat stationer midt ibland Druserna. Vi besökte *Abey*, der vi funno missionärerna *Thomson* och *Whyting* samt läkaren D:r *van Dyk*. Derefter lärde vi på stationen *Bhamdun* känna missionären *Kalhun* och D:r *Forest* med dess verksamma maka. Den christliga kärlekens anda, som herrskade i dessa kretsar, har djupt gripit oss, och vi firade bland dem stunder af oförgätlig gemenskap. Uti missionens verksamhet hade ett stillestånd inträdt, emedan det fruktansvärdt härjande kriget mellan Druserna och Maroniterna då var just nyss slutadt.

Hela distrikter voro förödda. Vi foro genom några byar, som voro alldeles afbrända och lågo i ruiner, så att icke en enda innevånare stod att finna. Klostren i de trakter, der Druser och Maroniter stå i beröring med hvarandra eller bo tillhopa, hade uppgått i lågor. Vi besökte klostret *Deir el Khulah*, som har en förtjusande belägenhet. Förstörelsen var förfärlig. Allt var i vild krigsyra sönderslaget, i synnerhet var kyrkan förstörd; Christi och helgonens bilder voro sönderslitna i små bitar. En munk vandrade mellan ruinerna, vridande sina händer. Han stod nu efter förstörelsen under beskydd af en liten Turkisk besättning. Stridsorsaken är för öfrigt mindre en religiös, utan ligger hufvudsakligen uti bå-

da stammarnes olika politiska författning. Thy värr ligger skulden icke blott på Drusernas sida. Maroniterna, betydligt talrikare, skulle lätteligen vunnit obestridd seger, om de icke försvagat sig genom partistrider, och många ibland dem icke hellre förenade sig med Druserna, än med sina Christna bröder. Medan det nu vid första påseende syntes som om förbannelsen vikit från den Maronitiska delen af Libanon, den enda trakt uti Förlofvade landet, som helt och hållet bebos af Christna, så måste dock krig och krigsrop äfven här bevisa fortfarandet af Guds dom.

Hvad vi här erforo lät oss än en gång blicka tillbaka på Syriens tillstånd. Det Förlofvade landet, skådeplatsen för de vigtigaste tilldragelser på jorden, har en utsträckning af endast trettio mils längd och öfverhufvud femton mils bredd, och således en yta af ungefär fyrahundrasextio qvadratmil, omkring lika med provinsen Sachsen *). Förlagdt midt ibland hedningarne, mellan de tre stora delarne af den gamla verlden, var det dock i söder och vester afskildt genom öknen, i norr genom Libanons höjder, i vester genom Medelhafvets böljor. Så kunde folket, icke uteslutet från folkslagens stora rörelser, i stillhet och indragenhet lefva för sin Gud. Och det var »ett land, der bäckar och brunnar och djup uti äro, hvilka utmed bergen och inpå slätten flyta;

*) Eller i Svenskt mätt 204 qvadratmil d. v. s. ungefär så stor vidd som Wester-Norrlands län eller Ångermanland och Medelpad. Öfvers.

ett land, der ock intet fattas» (5 Mos. 8: 7—9). Det förenar i underbar blandning af klimater de mest olika länders fördelar och växter. Landets höjd mildrar hettan, som enligt dess sydliga läge skulle tillhöra det. De vackra kullarne, som uti intagande omvexlande former sträcka sig genom landet, föröka den sällsynta fruktbarheten och erbjuda tillräckligt utrymme för en proportionerligen betydlig befolkning. Så kunde Herren säga: »Jag hade Eder in uti ett godt land, att J dess frukt och dess goda äta skullen» (Jer. 2: 7). Men snart måste han tillägga: »Då J der inkommen, gjorden J mitt arf till en styggelse».

»Landet står jemmerligen och förderfvas. Landet är oskäradt vordet af sina innebyggare. Derföre uppfräter förbannelsen landet» (Es. 24: 4—8). »Man skall beklaga om åkrar, ja om de lustiga åkrar, och om de fruktsamma vinträd. Ty på mitt folks åker skall växa törne och tistel. Ty palatsen skola öfvergifna varda, så att torn och fästen skola blifva till eviga kulor, och villdjuren till glädje, hjordar till bete» (Es. 32: 12—14). Vi funno uti städernas ruiner hus för djuren på marken. — »Stigarne äro öde, ingen går på vägarne mer» (Es. 33: 8). Vägar, hvarpå vagnar kunde fara, finnas icke i hela landet. Men hufvudvägarne, t. ex. den från Jerusalem till Jaffa eller Damascus, äro så steniga, att hästarne endast långsamt och med fara kunna arbeta sig igenom. — »Och ett mordskri öfver det an-

dra, ty hela landet varder förhärjadt. Ty de förderfvare komma öfver alla högar i öknen, och intet kött skall frid hafva» (Jer. 4: 20; 12: 12). »Ja, röfvare skola komma deröfver, och ohelga det» (Hes. 7: 22). Röfvande och mördande draga Beduinernas horder omkring. — »De göra sig omak nog, men de skola intet nyttjat; de skola icke glädjas af sin årsväxt» (Jer. 12: 13). Om någon med möda har besått sin åker, så bortröfva Beduinerna vid skördetiden afkastningen, och det modlösa folket slutar derföre att så. — »Många herdar hafva förderfvat min vingård, och förtrampat min åker» (Jer. 12: 10). »Så skola då lamm i bete gå i deras stad, och främlingar skola sig nära uti de fetas öde» (Es. 5: 17). De yppiga fälten hafva blifvit betesmarker. — »Detta säger Herren Herren om inbyggarne: De skola äta sitt bröd i sorg, och dricka sitt vatten i elände» (Hes. 12: 19). »Så skall då Eder afföda säga Edra barn, och de fremmande, som fjerran långvägs komma, när de se detta landets plågor: Hvi hafver Herren så gjort detta landet. Då skall man säga: Derföre att de hafva gått ifrån Herrans, deras fäders Guds, förbund» (5 Mos. 29: 22—25).

»På den tiden skall Jakobs herrlighet tunn varda, såsom när en insamlade säd i anden och en efterhemtning blefve, såsom när man ristar ett oljoträd, och der tu eller tre bär qvar sitta uppe i skatarne. Men hvad ännu qvar är af

dottren Sion, det är likasom en hydda uti en vingård och såsom en vaktebod uti stubbåkern, såsom en förhärjad stad. Herren skall låta folket komma långt bort, så att landet skall svårligen öfvergifvet varda. Dock skall ännu tiondedelen blifva derinne: en helig säd skall sådan bål vara» (Es. 17: 4—4; 1: 8; 6: 12, 13). Ja Israels bergs fruktbarhet, som ännu på vissa ställen herrligen framträder, bevisar, att denna ödslighetens tid endast är landets stora helg, såsom Herren hade för hvart sjunde år befallt (3 Mos. 25: 4). »Så länge J äten i fiende-land, så skall landet hålla helg, och dess helg det behaga; derföre att det icke kunde heligt hålla, då J skullen låta heligt hålla, då J deruti bodden» (3 Mos. 26: 34, 35). Sedan Israels folk fördrefs ur det Heliga landet, har det aldrig åter visat sin förra fruktbarhet. Så ofta också de främmande herrarne ombytts, så har det dock icke medgifvit dem egendomsrätten. Det firar sin sabbath.

Men vi veta, att »nederbrytare och förstörare skola draga sig derifrån.» «Så säger Herren Herren: si jag vill uppresa mitt baner till folken, så skola de bära dina söner fram på armarne, och draga dina döttrar på axlarne. Och konungar skola vara dina skaffare, och deras förstinnor dina ammor.» (Es. 49; 17, 22, 23) Om hela Europas ögon redan äro rigtade på det lilla landet, om de mägtigaste förstar låta detta landets väl vara sig om hjertat, få vi då enligt

Guds ord icke vänta, att ännu mer skall ske till Sions bästa, än härtills kunnat ske? De skola förnya de öde städer, som ifrån slägte till slägte hafva förstörde legat. Främmande skola stå och föda Edra hjordar, och utländningar skola vara Edra åkermän och vingårdsmän» (Es. 61: 4, 5). «Bergen skola drypa sött vin, och alla backar skola fruktsamme vara. Ty jag vill plantera dem uti sitt land, så att de icke mer skola varda utrotade utur sitt land, det jag dem gifvit hafver, säger Herren» (Am. 9: 13, 15). «Att alla de der fram gå, skola de se, och säga: Detta landet var förderfvadt, och nu är det likasom en lustgård; och skola förnimma, att jag är Herren den der uppbygger hvad nederrifvet är, och planterar det förhärjadt är; jag Herren säger det, och gör det ock» (Hes. 36. 34—36).

VI.

Hemresan.

1. Smyrna.

Mahumedie, samma Österrikiska Lloyds ångfartyg, hvarpå vi hade farit från Triest till Syra, rustade sig till affärd. Den 13:de Juli om aftonen stego vi om bord, och genast lyftades ankar. Den herrliga nedgående solen förklarade ännu en gång för oss det Förlofvade landets berg; Libanon strålade i guldglans. De oförgätliga erfarenheterna sedan den dagen vi landade i Alexandria, sedan Palmsöndagen i Bersaba, rörde vårt hjerta. När vi aflägsnade oss allt mera, när endast svaga teckningar utmärkte Libanons höjder, och nattens mörker omhöljde oss — då uppfylldes jag af ett outsägligt vemod! Nu skulle äfven jag åter i fjerran land tänka på Jerusalem! Huru helt annorlunda är det, som väntar oss uti det himmelska Canaan, der vi väl skole ingå, men icke mer utgå!

Vårt resesällskap bestod af några engelska och franska resande, dem vi redan förut hade lärt känna, och mer än hundra Österländningar, som intogo största delen af fördäcket. Nästa morgon

låg ön *Cypern*, Chittim, (Jer. 2: 10. Hes. 27: 6) framför oss. Kala berg reste sig vid hafsstranden och läto oss genast ana, huru denna genom sin fruktbarhet fordom berömda ö nu är sjunken. På henne var Barnabas född, som sålde sin åker och lade värdet för Apostlarnes fötter (Ap.gern. 4: 36, 37). Paulus for öfver hela ön från Salamis ända till Paphos (Ap.gern. 13: 5, 6), der fordom hundra altaren rökte för gudinnan Venus, och nu blott några få förfallna hus stå helt fattigt. Här fann han den falska profeten Elymas, som på hans ord förlorade sina ögons ljus. Vi kastade ankar midtför staden *Larnaka*, men fingo icke lemna båten, emedan vi, som kommo från Syrien, befunno oss i karantäns-tillstånd.

Af samma orsak hindrades vi äfven på tredje morgonen att gå i land på *Rhodus*. Vi ankrade i den sköna hamnen, öfver hvars ingång den berömda kolossen fordom reste sig. Sjelfva öfverlefvorna deraf äro af många hundra kameler bortförda. Uti fästningsverken syntes ännu många minnen efter Johanniterriddarne, hvilkas orden här utvecklade sin skönaste blomning. Dess vapen voro ännu oskadade i behåll. Riddargatan med den fordna Johanniskyrkan skall herrligen vittna om den förgångna kraftfulla tiden. Ön utmärker sig ännu genom sin fruktbarhet och i synnerhet genom sitt angenäma klimat.

Följande dagen voro vi åter ute i den förtjusande Archipelagen, der öarne likasom berg

dyka upp ur de blå vågorna. Plötsligen lyste framför oss de bländande hvita husen på *Patmos*, som sträcka sig uppföre en bergshöjd, under det Johannis kloster krönte en annan högre bergstopp. Johannes »var på den ön Patmos för Guds ords skull och för Jesu Christi vittnesbörds skull» (Uppenb. 1: 9). Kejsar Domitianus hade förvisat honom dit. På den herrliga bergsspetsen, med blicken på menniskornas boningar under sina fötter, öfver de kringliggande öarne, öfver hafvets brusande vågor, skådade Evangelistens profetiska öga Guds skickelser för årtusenden. Huru många af de syner, som Herren i andanom för honom uppenbarade, förstodo vi nu hastigt på ett alldeles nytt sätt! Huru greps icke vårt hjerta af Frälsarens ända till hänryckning uppeldande ord om evig vederqvickelse inom det nya Jerusalems murar!

Snart syntes *Samos* med sina rika vingårdar; *Ikaria*, der sagan lät Ikarus till straff för dess dåraktiga flygt nedfalla; och *Scio*, Chios, visade sig såsom den mest blomstrande ön i Levanten. Vid stjernornas sken urskilde vi *Mitylene* på Lesbos, och ankrade på morgonen den 18:de Juli i *Smyrnas* hamn. Staden utsträckte sig vackert uppför ett berg framför oss, öfverskuggad af de Muhammedanska fridsboningarnes cypress-lunder. Af den kort före vår ankomst utbrustna eldsvådans härjningar kunde vi föga märka. Stadens utseende var helt och hållet

Europeiskt — men så mycket den än lockade oss, så måste vi dock anträda en fjorton dagars karantän. Vi skulle tillika med etthundra femtio Greker och Turkar införas uti ett litet smutsigt hus på temligt afstånd från staden; men vi föredrogo hellre att låta åt oss uppsätta ett tält på den skugglösa lasarettsgården. Hettan var ovanligt tryckande, då vi mestadels hade mer än trettio grader i skuggan. Det blef oss också icke litet svårt att inskränka oss till det trånga gårdsrummet. Vi lärde nu närmare känna våra kamrater i lidandet. Särdeles ofta fingo vi besök af en mycket förnäm Syrier från Damascus, Suleiman Effendi, som hvart år förer den stora pilgrimskaravanen med Sultanens skänker till Mekka. Han beség med stort intresse våra böcker och kartor. En dag visade vi honom en Koran, som vi hade medfört från Cairo. Han gjorde i ögonblicket en bön, kysste boken, läste med djup andakt en afdelning, bad åter och lade boken å sido. Hvilken för oss förödmjukande högaktning för Koran, jemförd med det sätt, hvarpå vi behandla Bibeln! Också gick ingen afton förbi, hvarpå icke de fleste Muhammedaner församlade sig till en gemensam aftonbön för allas våra ögon. Huru förvånande skulle man icke hos oss finna det, att ett resesällskap hölle aftonandakt på ett offentligt ställe!

Vi tänkte uti vårt stilla tält på den rika forntid, som Smyrnas höjder fira. Homers hän-

förande sånger klingade oss till mötes från den ungdomliga inspirationens dagar. Vi sågo i andanom den trosglade biskop Polycarpus, apostelen Johannis lärjunge, besegla sin kärlek till sin herre uti bålets lågor, under det dragna svärdet. Vår blick gick vidare öfver de sju församlingarne, till hvilka Herren ställde brefven uti Johannis uppenbarelse. *Pergamus* (Uppenb. 2: 12—17), som höll Herrans namn och icke förnekade tron, förmanades att bättra sig i afseende på några, som höllo en lärdom, hvilken Herren hatade. Ända härtills har en liten christen församling uti Pergamus behållit sig uti ett glädjande tillstånd. Och än större är församlingen i *Thyatira* (2: 18—29), hvilken Herren befallde: »Hvad J hafven, det håller, så länge jag kommer.» *Sardes*, Lydiens hufvudstad, hvarest Croesi rikedom fordom var ett ordspråk, straffas så (3. 1—6): »Jag vet dina gerningar, ty du hafver namnet att du lefver, och är död.» Herrans förmaningar aktades icke; praktfulla pelare vittna om dess fordna storhet; endast några få ensamme Christne hafva blifvit öfver af församlingen; fattiga herdar hafva lägrat sig bland Sart's ruiner. Deremot fick *Philadelphia* det löftet (3: 7—13): »Efter du hafver hållit mitt tålamods ord, skall jag ock bevara dig för frestelsens stund, hvilken tillstundar för all verlden.» Och midt ibland Muhammedanerna har en icke obetydlig Christen församling uti denna stad, Allah Schehr, behållit sig.

Om *Laodicea* heter det (3: 14—22): »Jag vet dina gerningar, att du är hvarken kall eller varm; men efter du är ljum, skall jag utspy dig utur min mun». Denna församling ensam bestraffas, och den fordom herrliga staden har nu blifvit ett tillhåll för rofdjur. Till *Ephesus* sade Herren (2: 1—7): »Jag hafver emot dig, att du den första din kärlek öfvergifvit hafver. Bättra dig och gör de första gerningarna; hvar det icke sker, så varder jag dig snarligen kommande, och skall bortstöta din ljusastake af sitt rum». De ofantliga ruiner, som betäcka Ephesi ställe, de få Turkomanner, som der vistas, betyga, att ljusastaken är bortstött.

Ändtligen förkunnades *Smyrna* (2: 8—11): »Frukta dig intet för något, som du lida skall. Var trofast intill döden, så skall jag gifva dig lifsens krona.» Och när karantänstiden ändtligen gått till ända, fingo vi med våra egna ögon se, att denna stad förblifvit i rikedom och anseende med stora Christna församlingar. Väl har mycken »bedröfvelse» kommit öfver honom, ofta har han blifvit förhärjad af eldsvådor, och äfven nu vandrade vi mellan rökande grushögar, som i synnerhet begrofvo många Christnas hus; men den har alltid åter hastigt hemtat sig, och är en af de första handelsstäderna uti Turkiska riket, såsom den ock är berömd för sina dyrbara frukter. De med Öster- och Vesterlandets produkter rikt utrustade basarerna, de renligare gatorna,

husens vackrare byggnadssätt visade oss att vi nalkades Europa.

De Muhammedanska fruntimmers mindre beslöjande utvisade äfven Européernas inflytande. Under det fruntimren i hela Syrien betäcka hufvudet med ett mörkt randigt tyg, så att man knappt begriper, huru de sjelfva kunna se något derigenom; under det uti Egypten endast de mörka ögonen titta fram genom smala öppningar i slöjan, så är i Smyrna och Constantinopel den ganska genomskinliga slöjan nästan mera en prydnad än en betäckning. Den märkvärdigaste hufvudbonad funno vi för öfrigt på Libanon. Ett silfverhorn af nära två fots längd bindes omkring hufvudet, och deröfver fladdrar en hvit slöja utföre. Att kläda hufvudet är naturligtvis ganska plågsamt, och påsättningen så besvärlig, att fruntimren ofta för lång tid icke aftaga det. Man har i anledning deraf, och törhända ej så orätt, påmint om den »makt,» som qvinnan enligt Apostelen Pauli ord bör hafva på hufvudet (1 Cor. 11: 10.)

Redan samma dag, som vi befriades från vår trånga lasarettsgård, inskeppade vi oss den 1 Augusti på Österrikiska ångbåten Crescent. Det var nästan samma sällskap, hvarmed vi varit tillsammans på vägen från Beirut. Vi öfverskådade än en gång Smyrnas höjder, de vackra husen mellan cypress-lunderna och orange-gårdarne. Framför oss låg den intagande bugten, som kan lik-

nas vid Neapels bugt, dock att den sednare medelst sina grönare höjder och sin rökande Vesuvius öfverträffar den förra. Med glad tacksamhet sågo vi lasarettets toma rum; och mot aftonen lyftades ankar. Nästa morgon låg *Lesbos*, Metelyn, med sina fruktbara berg framför oss — en af de största öar i Archipelagen, Alcei och Sapphos hem, hvilka der låtit sina kärliga sånger ljuda. Deras minne beredde oss till den dag, då vårt öga skulle få skåda det prisade stället, dit ungdomlig hänryckning ofta hade försatt oss. På långt håll syntes spetsen af Saoke på *Samothrake*, syftande på de aningsrika hemligheter, som en gång bevarades på denna ö. Redan lyste Idas majestätiska spets framför oss, och vid dess fot prunkade *Trojas* fält, genom hvilka Skamandros förer sina vågor ned till hafvet. Snart rycka Asien och Europa fram mot hvarandra, och icke långt ifrån stranden höja sig tvenne grafkullar; det är Achillis och Patrocli. På den närliggande höjden lyste fordom Priami borg. Vi kände oss hemmastadde, emedan vi såsom gossar blifvit införda på dessa fält genom den svärmiska kärleken för Homers sånger, för den modigt kämpande Hektor och för gudinnans son Achilles. Dock trädde oss här äfven en annan bild till mötes från dessa fält, från *Troas*, der Aposteln Paulus talade ända till midnatten, och en yngling, vid namn Entychus, föll död ned från tredje våning-

gen, men på Pauli ord åter framfördes lefvande (Ap.gern. 20: 6—12).

Europa och Asien trädde närmare mot hvarandra. Vi foro igenom mellan *Dardanellernas* båda bergslott och befunno oss i *Hellesponten.* På Europas kust sänkte sig bergen branta och tvära ned, då deremot Asiens fält prålade med de mest förtjusande trädgårdar och lundar, öfver hvilka det höga Ida reste sig. Der de båda stränderna stå hvarandra närmast, der var fordom Sestos och Abydos. På en i hafvet utskjutande landtunga gjorde Xerxes en skeppsbrygga, hvarpå han satte öfver vattnet; sednare drogo Alexanders härar här öfver till Asien. Längre fram lågo Gallipoli och Lamsaki, fordom Kallipolis och Lampsakus, det ena på Europeiska, det andra på Asiatiska-sidan. De hafva i tidernas längd bytt roler. Det sednare har nedsjunkit, men det förra har höjt sig, slingrande sig uppför klipporna, omgifvet af gröna cypresser. Nästa morgon den 3 Augusti hade vi inlupit ur Dardanellernas sund i *Marmora-sjön.* Vårt skepp hade fått en ny last. Det var två och trettio slafvinnor, som fördes från Mekka-trakten till marknaden i hufvudstaden. De hade vid inköpet kostat tio till fjorton Thaler hvardera, och nu väntade man stor vinst. De lågo på fördäcket i framändan af fartyget, omhöljda af hvita ylletyg-stycken. Under natten hade en af dem dött, och man hade kastat henne öfver bord i hafvet. Hon tycktes re-

dan vara alldeles glömd. Hvilken behandling af menniskor, för hvilka vår Herre äfven har dött på Golgata! Det dröjde länge, innan känslan af en rättvis ovilja åter kunde lemna rum för glädjen öfver de tjusande omgifningarne.

2. *Constantinopel.*

Slutligen ryckte Europas och Asiens kullar nära hvarandra. Der de förena sig, syntes minarets och märktes en massa af hus. Ju mera vi ilade henne till mötes, desto mera dykte hon upp ur vågorna. Stambul syntes uti ett majestät och en höghet, som jag aldrig hade sett hos någon verldsstad. Moskéerna lyste bländande hvita med sina minarets, lika palmer, med sina präktiga kupoler, med den strålande halfmånen Derunder skimrade de otaliga husens röda tak, öfverskuggade af högresta cypressers mörka grönska. Deröfver hvälfde sig den blå himmelen, som gaf återsken i hafvets brusande vågor. Men bort från all den strålande glansen vände sig vårt öga till den största kupolen, Aja Sophias, hvarifrån korset är fallet, och hvarpå en ofantlig halfmåne lyser! Det var likasom cypresserna förekommit den sorg, som intog våra hjertan.

Vi veko af förbi seraljens palatser in uti *Gyldene hornet,* en hafsvik, som på Europas kust skiljer det ofantliga Stambul från Topchana, Galata och Frankernas stad Pera, medan Scutari

visade sig på Asiens kust med sin stora kasern och cypress-lunden på dess vidt utsträckta fridsgård (begrafningsplats?). Vi kastade ankar mellan fartygen, som i oräknelig mängd omgåfvo oss i de mångfaldigaste former och storlekar, från verldens största linieskepp till de minsta Kaiker. Massan af Constantinopels hus utsträckte sig oöfverskådligen, och höjde sig i sju kullar. Man har förliknat anblicken af staden med Neapels, men hvarje tanke på jemförelse försvinner, då man skådar Stambuls höjder!

Jag fördes uti en lätt Kaik till stranden, och skyndade genom Galata upp till Pera. Uti ett beqvämt och lysande inredt värdshus vid en cypresslund fingo vi qvarter, och kände nu åter på den Europeiska grunden behaget af Europas inrättningar. Det var söndags-afton. Solens sista strålar lyste genom cypress-lunden. På promenaden framför vårt hus rördes skaror af män och fruntimmer, alla i frankisk drägt. Från en concert hörde vi hemländska toner. Det föreföll oss som en dröm. Vi gingo ned uti den oroliga mängden. Då greps jag af ett smärtande vemod, en hemlängtan efter det stilla, fredliga Österlandet! En hemlängtan, som sedan aldrig mer har vikit ur mitt bröst!

Snart längtade vi från Pera, som ensamt räknar inemot tvåhundra tusen innevånare, öfver till det egentliga Stambul, denna österns hufvudstad, med nära sjuhundra tusen innevånare. Äfven här

påminte husens form knappt mer om Österlandet, och bland mängden af Turkar funno vi endast med möda en, som ännu pryddes af den gamla sköna österländska drägten. Med undantag af Fess, den röda mössan, är klädedrägten alldeles Europeisk. Vi vandrade genom *Basarerna*, som genom sina herrliga hvälfda pelargångar, genom fullheten och prakten af sina varor utmärka sig framför alla andra i Österlandet. I synnerhet ådraga sig de med guld rikt stickade sidentygerna och guldsmedernas fina arbeten uppmärksamhet. Slutligen kommo vi till slaf-basaren. Omkring en stor fyrkantig gård ligga envåningshus, hvaruti de arma slafvinnorna förvaras. Framför kamrarne äro upphöjda divaner, hvarpå säljarena sitta. Hit föres slafvinnan åt köparen, som undersöker henne såsom en handelsvara. Så förskräcklig en dylik handel än är, så måste man dock säga, att slafvarne enligt Korans bud hållas ganska väl; ja Turkarne göra sig en ära deraf. Det finnes äfven en lag, att slafvarne kunna påfordra att åter säljas af sina herrar. Efter sju års tjenst äro de helt och hållet fria, men qvarblifva merändels uti sina herrars hus. Om de således också befinna sig uti bättre belägenhet än många tjenstehjon uti det öfriga Europa, så gör en sådan marknad dock ett osägligt bedröfligt intryck.

Vi erhöllo snart tillåtelse att sluta oss till ett sällskap, som utverkat sig en storherrlig firman att besöka Moskéerna. Vi fördes först till *Seral-*

jen, Sultanens palats. Det torde hålla en timmes väg i omkrets, och borde derföre snarare kallas en liten stad. De herrliga kamrarne, som vi sågo, måste dock stå tillbaka för dem vi betraktade i Damascus. Men utsigten öfver Marmorasjön och Bosforens palatser var förtjusande.

Derifrån skyndade vi till *Aja Sophia*. Redan Constantin byggde här åt visheten en kyrka; äfven förkunnade Chrysostomus, guldmunnen, här Guds ord. Ändtligen uppbyggde Justinianus, efter flere eldsvådor, år 538 den nuvarande byggnaden, efter hvars fullbordan han utropade: »Jag har besegrat dig, Salomo!» Vi inträdde; aldrig har någon kyrka på mig gjort ett sådant intryck. På en längd af tvåhundrasjuttie fot har hon skapnaden af ett Grekiskt kors. Öfver henne hvälfver sig etthundraåttie fot högt den oerhörda kupolen, som med en diameter af etthundrafemton fot knappt når tjugu fots höjd. Vidsträckta gallerier, som sjelfva likna stora kyrkor, finnas på sidorna. Ännu stå de herrliga pelarne, som hedningarnes tempel måste lemna ifrån sig: åtta gröna serpentinpelare från Dianas tempel i Ephesus, åtta porfyrpelare från solens tempel i Baalbeck, och andra strålande af hvit marmor från Cybeles tempel i Cyzikus. Vid hvalfvets fyra hörn höja sig ännu de bevingade Serafim, som dystert nedblicka från höjden; men guldmosaiken i taket är för det mesta öfverstruken med kalk, för att bära språk ur Koran. Högaltaret är försvunnet,

och en Mihrab utvisar hvartåt Mecka är beläget. Muhammed den andre inträngde för fyrahundra år sedan triumferande uti Christi, den eviga vishetens, kyrka med det ropet: »Det är blott en Gud och Muhammed är hans profet.» Sedan dess är hvarje den falska profetens ord, som ljuder i de heliga pelargångarne, en anklagelse mot de Christna, som låtit sin herres helgedom ohelgas!

Alla andra stora moskéer i Stambul äro endast efterapningar af Aja Sophia. Så den präktiga *Suleimanijeh* med den stora mängden af sina välgörenhetsanstalter, ett mästerstycke af Saracenisk byggnadskonst. *Achmedijeh*, stadens egentliga hufvudmoské, hvarifrån Mekka-pilgrimernas karavan äfven årligen utgår, ligger näst intill den herrliga *Hippodromen*, skådeplatsen för de Byzantiska kejsarnes högtidliga spel. Bland den rika skatten af ålderdomens konstverk, som fordom här prålade, är för närvarande blott en Egyptisk obelisk i behåll samt en tredubbel orm-spiral, som fordom skall hafva burit trefoten uti Delfiska oraklet. Dock jag får knappt omröra stadens talrika märkvärdigheter: den förbrända pelaren, fordom en präktig porfyr-kolonn af Constantin; den ofantliga cisternen, kallad tusen-en pelare; ruinerna af den tredubbla muren, som sträcker sig utefter stadens södra och vestra sida; Sultanernas herrliga grafvårdar. Vi uppstego äfven uti *Seraskierens* torn, på hvars höjd de spår af förfall försvinna, som i staden visa sig.

Vi återvända till Pera och Galata och dröja uti de *dansande Dervischernas kloster*. Dervischer, Islams munkar, i långa hvita kläder, med en kägelformig hvit filthatt, hålla här ringdans tvänne gånger i veckan. De svänga sig omkring i högtidlig andakt med upphöjda händer, och derunder framskrida alla i en vid cirkel omkring sin Scheikh, som står stilla i midten och leder dem med tonerna af en pipa. De börja långsamt och svänga slutligen allt hastigare omkring. Det är en gammal gudstjenst, som återfinnes redan hos Indierna. Den skall beteckna stjernornas rörelse omkring solen, hvilken ålderdomen bevisade gudomlig ärebetygelse.

Här råder ett högtidligt allvar, som äfven bemägtigar sig åskådaren; men deremot öfverföll oss rysning och medlidande hos de *tjutande Dervischerna*. Vi hade farit öfver till *Scutari*, och uti en liten kammare, på hvars väggar rysligt hängde många marter-instrumenter till sjelfplågande, funno vi inemot tjugu Dervischer af vildt fanatiskt utseende, förenade till bön. De reste sig snart upp, bortkastade en del af sina kläder, räckte hvarandra handen, och under en rörelse, som än gick framåt än åt sidan, utropade en bön, af hvars allt vildare toner slutligen endast ljuden »Hu! hu!» utskrikna med en rasande hastighet, kunde urskiljas.

Dock vi skynda från denna bedröfliga anblick ut på *Bosforens* vågor, som skölja Scutari,

och föras i en lätt Kaik genom det mest förtjusande hafssund. Ingen hafskust, ingen ström med sina stränder kan dermed förliknas. Från Marmora-sjön till Svarta hafvet, två mil långt, står stad vid stad, palats vid palats. Cypresser och plataner, orange- och rosengårdar stråla i herrligaste friskhet omkring palatser och moskéer, hvilka, fastän påtagligen i förfall, dock lysa i marmorglans. Det var fredag. Kanonernas dunder ljöd utöfver vågorna; Sultanen nalkades uti en rikt förgyld Kaik, för att i en moské bevista den högtidliga gudstjensten, såsom han hvarje vecka brukar. Man såg på hans blickar, att han på denna dag med ungdomlig kraft fattat regeringstyglarne, och sträfvade att gifva sitt redan sjunkande rike ny styrka. Längre fram kommo vi till Asiens *söta vatten*, der Stambuls fruntimmer, lägrade i vänliga kretsar och omgifna af misstrogna väktare, på fredagen njuta åtminstone ett sken till frihet. Snart syntes Therapias tjusande trädgårdar, och framför oss låg *Bujukdere*, diplomaternas sommarresidens. Här blefvo vi, rätt öfver de herrliga vågorna, så utomordentligen vänligt mottagna uti vår gesandts, Herr *von le Coq's* palats, att dagarne i Bujukdere djupt inpräglades uti vårt hjerta, och förbundo oss till den uppriktigaste tacksamhet. Derifrån fördes vi till Svarta hafvets klippor, och ljusen lyste på Bosforens strand herrligen emot oss.

För att ännu en gång öfverskåda Stambuls herrlighet, bestego vi strax bortom Scutari den

vackra höjden *Burgurlu*, der en tjusande utsigt öppnar sig öfver Constantinopel, Marmora-sjön och Bosforen. I stilla undran skådade vi ned, och tänkte på dessa höjders historia. Staden upphöjdes genom den förste christne kejsaren Constantin till det värde naturen ämnat honom, att vara verldens hufvudstad. Då nu de Christna intressena snart blefvo för herrskarena de heligaste och för folken de angelägnaste, så vardt Constantiopel det ställe, der utslag öfver alla stridiga punkter gafs. Uti *Nicæa*, på Asiatiska kusten af Marmora-sjön, var det första allmänna kyrkomöte år 325, som fastställde läran om treenigheten. Uti *Chalcedon*, Kadikoi vid Skutari, faststälides år 451 läran om Gudamenniskan Christo, såsom en person i två naturer, emot alla falska åsigter. Och åter var i Nicæa år 787 det sista kyrkomötet af hela christenheten. Sedan började Österlandet att nedsjunka i yttre formväsende under politisk och hierarkisk despotism. Kyrkan, som förlorat trons kraft, blef år 1453 en slafvinna under den lefnadskraftige Islam. Den står der såsom ett varnande exempel på Guds rättfärdighet för alla Christna kyrkor i den närvarande tiden. Under korsets fienders förtryck beklagar hon för sent sitt affall. Måtte hon, när Guds hand utsträcker sig emot halfmånen, uti Herren söka sin styrka och segra uti evangelii kraft, som öfvervinner verlden!

3. Missionerna i Constantinopel.

Det torde i detta ögonblick icke lätteligen gifvas någon i kyrkligt hänseende intressantare ort än Constantinopel. Öster- och Vesterlandets kyrkor stå här starkt representerade bredvid hvarandra.

Mest glädjande är dock för närvarande den *Armeniska* kyrkans belägenhet. I början af sjette århundradet skildes den Armeniska likasom den Koptiska kyrkan från den allmänna för sin monophysitiska läras skull. Hon valde sin egen Catholicus, som sedan 1441 har sitt säte uti Etschmiazin vid Erivan. Gudstjensten förblef väsendtligen lik den Grekiska kyrkans, blott att det brukliga språket är det Armeniska. För mångfaldigt förtryck skull i fäderneslandet hafva Armenierna företrädesvis sysselsatt sig med handel och äro derföre kringströdda i alla delar af Österlandet. I synnerhet hafva de uti Turkiska riket egentligen all handel i sina händer, särdeles alla penningeaffärer, för hvilka Judarne äro för mycket föraktade, och vinna derigenom ofta stort inflytande. De utmärka sig genom sedernas finhet, och hafva bevarat en grundligare christendomskunskap och ett rörligare lif än de öfrige Christne i Österlandet. Emedlertid hafva äfven de stelnat i yttre former. Den heliga Skrift på det gamla Armeniska språket är för dem obegriplig och har nästan alldeles blifvit dem fremmande.

De visa dock en åstundan att blifva frie från sina brister. Vid denna åstundan hafva nu i synnerhet uti Constantinopel, der deras antal stiger till etthundrafemtiotusen, de större Christna kyrkorna fästat sina förhoppningar.

Den *Grekisk-Ryska* kyrkan söker göra sin historiska företrädesrätt gällande, för att öka sitt parti uti Turkiska riket. Hon understödjes deraf, att Catholici residens sedan 1828 hörer till Ryska gebitet, och har trädt i närmare förbindelse med Ryska kyrkan. Man har redan kommit derhän, att Catholicus enligt en förordning af Patriarken i Constantinopel upptages i Armeniernas (Grekernas?) böner. Man söker äfven att uti presternas klädedrägt nalkas Ryska kyrkan. Emedlertid utgå dessa bemödanden mer från det högre presterskapet och de inflytelserikare Armenierna, än från folket, som ännu bevarar en opposition mot den Grekiska kyrkan.

Den *Romerska kyrkan* har sedan flere århundraden tillbaka sträfvat att förmå Armenianerna till att erkänna Påfven, och den har äfven lyckats än mer, än mindre. I synnerhet har Armenianska klostret S. Lazaro i Venedig varit af betydligt inflytande. Der finnas utmärkte lärde, som ega en förträfflig tryckpress och genom sina öfversättningar äfven hafva lemnat mycket af vigt för kyrkohistorien. Så har antalet af unierade Armenier, hvilkas heliga språk och särskilda kyrkobruk icke betagas dem, äfven i Constantinopel betydligen förökats.

Vigtigast hafva dock *Nord-Amerikanska Presbyterianernas* missionssällskaps bemödanden varit. Det har redan verkat flerè år bland Armenierna, och genom Guds nåd hos dem framkallat så betydliga följder, att intet annat missionsfält i Österlandet kan uppvisa sådana. Vi hade den glädjen att i Constantinopel lära känna missionärerna *Dwight*, *Goodell*, *Homes*, i Bebeck vid Bosforen ej långt från Constantinopel *Wood* och *Hamlin*, i Smyrna, missionärerna *Riggs* och *Adger*. Framför allt hafva de bland folket utspridt en begriplig öfversättning af Nya Testamentet. Uti Smyrna funno vi missionärerna sysselsatta med bearbetningen af femte Mose bok. Hvar söndag hålla de predikningar; i Constantinopel på Armeniska och derjemte äfven på Turkiska språket. Derjemte har man utgifvit en journal, hvaruti tillika med andra nyttiga kunskaper, som skola tjena till uppmuntran, i synnerhet meddelas religiös undervisning. Flera andra skrifter äro äfven tryckta, t. ex. en predikan af Monod i Montauban öfver den yttersta domen samt en bearbetning af Merle d'Aubignés reformations-historia. Vid dessa öfversättningsarbeten understödjas missionärerna af många infödda. Dessa skrifter läsas så mycket, att en häftig strid redan begynt uti tryckta motskrifter, hvilket är något alldeles nytt för Österlandet. Missionärernas motståndare understödjas dervid kraftigt af Jesuiterna och S. Lazaros press, så att mycket lif nu visar sig uti

den döda kyrkan. Tillika är ett seminarium inrättadt uti Bebeck, hvaruti öfver trettio Armenier bildas till missionsmedhjelpare. Men förföljelser emot dessa reformatoriska rörelser hafva på många orter utbrustit, och många trogna evangelii bekännare hafva också lidit martyrdöden. Under sådana förhållanden kan man vänta, att de evangeliskt sinnade Armenianerna snart blifva helt och hållet utstötta ur deras kyrka. Lyckas det sedan för de stora makterna att så bemedla, att de erhålla beskydd och blifva erkända af Porten, så blefve de Portens första protestantiska undersåtare.

Alla Protestanter, som härtill uppehållit sig i Turkiska riket, hafva varit utländningar, och derföre stått under de fremmande makternas beskydd, och endast så kunnat lidas. Då nu de öfriga Christna också i borgerligt hänseende stå under deras andeliga öfverhufvud, men någon sådan politisk betydelse ännu icke blifvit meddelad åt biskopen af Jerusalem, så vore sedan en öfvergång till den Protestantiska kyrkan tillika ett utträdande ur det Turkiska statsförbundet. Blefve deremot dessa Armenianer erkända såsom Protestanter, så skulle härefter en öfvergång till vår kyrka vara lika så tillåtlig, som det härtills varit att öfvergå från den Grekiska till den Romerska eller tvärtom. Dermed vore då det största hindret borttaget för biskopsdömet i Jerusalem, och en rik framtid öppnade sig för den evangeliska kyrkan uti Österlandet. Så mycket mer ålägger des-

sa evangeliskt sinnade Armenianers tillstånd alla protestantiska länder det ifrigaste deltagande och de hjertligaste förböner. Har nu Amerikanska missionssällskapet ännu icke uti Grekland och i det Heliga landet fått se de följder, det hoppats, så får det deremot här den rikaste välsignelse för sina ansträngda bemödanden. Och den, som det förunnas att vistas bland dessa så väl af ovanliga kunskaper som genom lefvande fromhet utmärkta män, han känner på den sällsynta kärlekens anda, som förenar dem, att Herren är ibland dem.

Det är äfven samma sällskap, som här har företagit sig missionen bland *Judarne*. Endast uti Constantinopel finnas inemot åttiotusen, till största delen hörande till den Spanska stammen. Fastän Amerikanarne hafva den vördnadsvärda grundsatsen att icke vid sina missioner anställa några främlingar, så hafva de dock här hos Judarne gjort ett undantag uti *Schauffler* från Würtemberg. I början fann han allsingen ingång bland de Spanska Judarne. Han öfversatte dock Gamla Testamentet på Spansk Hebreiska och förädlade det föga utbildade språket. Sedan öfversättningen hade lång tid legat obrukad, såldes den inom kort i många tusen exemplar, och Rabbinerna rekommenderade till och med dess bruk. Nu förberedes den andra upplagan. Schauffler är dessutom ifrigt sysselsatt med författande af skolböcker, emedan en skola för Spanska Judar snart skall öppnas, dit de lofvat att vilja skicka

sina barn. Detta är så mycket mera glädjande, då de Spanska Judarne annars hafva tillslutit sig för all inverkan.

Äfven bland de *Tyska Judarne* är det Schauffler, denne man af sällsynta gåfvor och stor troskraft, från hvilken de ifrigaste bemödanden utgå. Nu har han dock öfverlemnat denna del åt *Allan*, en prest af den fria Skottska kyrkan. Medan denne nu först gör sig hemmastadd med Tyska språket, understödjes han af kandidaten *König* från Danzig, en kär landsman, som under vårt vistande i Constantinopel har genom många bevis på uppoffrande kärlek förbundit oss till innerlig tacksamhet. Utom en regelmässig predikan på söndagsmorgonen hållas äfven bibelstunder under veckan. En skola är inrättad under ledning af *Wiesenbruch* från Elberfeld och *Neuhaus* från Warschau, och nära femtie Judebarn besöka densamma. Uti ett handtverks-institut gifves de fattigare proselyterna tillfälle att förvärfva sig lifsuppehälle. En genom Schauffler omvänd proselyt, D:r *Leutner*, har under sin vård ett icke obetydligt apothek. Tyska och Spanska Judar till stort antal söka hos honom lekamlig hjelp, och många hafva äfven derjemte fått den andeliga.

Ändtligen har Schauffler först antagit sig de talrika *Tyska Protestanterna* i staden och samlat en liten Tysk församling. Han trädde dock tillbaka, när en prest utnämndes för Preussiska beskickningen. Derefter förökades deltagandet i

gudstjensten betydligen. Ju beklagligare de Tyska handtverkarnes sedliga och religiösa tillstånd uti Constantinopel i allmänhet är, så mycket nödigare är en inverkan på dem, hvilken ock genom flere handtverkares sinnesförändring blifvit på det herrligaste belönad. Åhörarnes antal vid gudstjensten öfversteg snart åttio. Om sommaren var gudstjenst så väl i Pera, som i Bujukdere. Der bevistades den af omkring femtio och här af omkring trettio. Ty värr måste Legationspredikanten snart skiljas från sitt embete, och platsen är ännu icke återbesatt. Under tiden har Schauffler öfvertagit den Tyska gudstjensten, och understödjes deruti af den förträfflige kandidaten König. De på mångfaldigt sätt upplifvade församlings-ledamöterna börja närmare förena sig med hvarandra, och man förbereder redan föreningar till den christeliga broderskärlekens verk. Hvilken anda som lifvar församlingen erfor jag, då mig tilläts att predika först i Bujukdere hos Herr Gesandten, som med stort deltagande befordrar det kyrkliga, och sedan i Pera. Jag kände med hjertelig glädje det upplifvande uti ett sådant större evangeliskt samfund.

Betänke vi nu att, utom Amerikanarnes Engelska gudstjenst, äfven Engelska beskickningen låter sin kaplan hålla en gudstjenst uti ett skönt inredt kapell, så se vi, att bland de öfriga kyrkorna i det stora Constantinopel representeras äf-

ven den Protestantiska på ett värdigt sätt. Detta blir så mycket vigtigare, då jemte den Armeniska kyrkan äfven den Grekiska här har ganska ansenliga församlingar, och en sannt trogen evangelisk församlings inflytande kan för dem hafva ganska välsignade följder. Måtte vår Tyska kyrka, och i synnerhet våra Tyska bröder i Constantinopel, behålla detta mål för ögonen! Dessutom skall exemplet af nyomvända, som hafva en modig tro, också icke sakna en gynnsam verkan på Tyskarne. Kasta vi således våra blickar på Constantinopels befolkning, på de Christne så väl som på Muhammedanerna, på de Österländske så väl som på de Vesterländske Christne, så torde Österlandets hufvudstad i kyrkligt hänseende för närvarande vara en af de lärorikaste orter.

4. *Ankomsten till Vesterlandet.*

Knappt tre veckor vistades vi uti Stambul, som på ett sällsamt sätt förenar Öster- och Vesterlandets företräden. Vi måste med våld slita oss ur våra christliga vänners kära krets och stego om bord på en präktig kolossal Engelsk ångbåt, Tagus, så beqväm, så elegant och med allting så rikligen utrustad, att jag aldrig sett en sådan ångbåt. Vi sågo uti det Gyldene Hornet minarets, kupoler, lunder och hela massan af hus lysa uti den sjunkande solens ljus. Måtte en ny, mera lysande tid snart börjas för den tjusande staden!

Vi foro af under nattens mörker, och befunno oss nästa morgon uti Dardanellernas sund. Trojas fält höjde sig än en gång framför oss, och redan nästa natt hade vi åter inlupit uti *Smyrnas* välbekanta hamn.

Vi fingo tillräcklig tid att besöka våra båda Amerikanska vänner *Riggs* och *Ådger*. Sedan gjorde vi bekantskap med en Dansk, *Haas*, som drifven af missions-ifver hade öfvergifvit sitt pastorat i hemlandet. Några vänner, som icke äro förenade till ett bestämdt sällskap, samla åt honom så mycket medel, som han jemnt behöfver. Ett sällsynt exempel så väl å hans sida, som å hans vänners! Då han mötte svårigheter hos Grekerna, vände han sig till Judarne. Uti ett staden tillhörigt sjukhus hafva de Grekiska och Armenianska föreståndarne lemnat honom en kammare, hvaruti han med lekamlig hjelp äfven förenar andelig. Jemte honom äro äfven missionärer af Londonska Jude-missions-sällskapet verksamma i Smyrna. Deras frånvaro hindrade oss att lära känna dem. Omvexlande med dem håller Haas äfven gudstjenst för de Tyska protestanterna, hvilka här likasom i Cairo, Alexandria och öfriga betydliga orter i Österlandet; undantagandes Jerusalem och Constantinopel, ännu af hemlandets kyrka lemnas utan uppmärksamhet.

Vi fördes hastigt på vår präktiga Tagus genom Archipelagens vågor. Ett klart solsken förklarade det herrliga öhafvet för oss, och efter en

ovanligt angenäm fart inlupo vi redan mot middagen den fjerde dagen uti La Valettas karantänshamn på *Malta*. Vi hade från Österlandet återkommit till Vesterlandets yttersta gränsor. Det förkunnades klart af klockornas ljud, som från de Romersk-katholska kyrkorna i staden klart och fullkomligt skallade öfver hamnen till våra vänliga rum. Uti den förträffliga karantänsinrättningen framgingo för oss åtta dagar under en stilla återblick nästan för hastigt. Sedan sågo vi uti den praktfulla katedralkyrkan, som är helgad åt Johannes, vapen och marmor-grafstenar efter Malteser- eller Johanniter-riddarne, hvilka från templet i Jerusalem hade dragit sig tillbaka till Rhodus och derifrån hit. Vi sågo äfven den Engelska biskopens kathedral, hvarifrån evangelii ljus skall lysa för den Romersk-katholska befolkningen. Vi besökte Civita Vecchia i midten af ön, der Apostelen Paulus fick herberge hos öfversten öfver ön, vid namn Publius (Ap.-gern. 28: 7).

Den 5:te September mot aftonen inskeppade vi oss åter och sågo nästa morgon Siciliens herrliga kuster. Vi vandrade mellan ruinerna af det gamla Syracusa. Vid Catanias svarta lavaströmmar, vid Etnas fot höljdes himmelen i mörker; ett oväder nalkades, som hos oss väckte längtan efter Österlandets blå himmel. Uti Messinas vackra hamn tillbringade vi en lycklig dag, och anlände snart till *Neapels* förtjusande bugt, der rökpelaren uppsteg högt öfver Vesuvii topp.

Staden var i den gladaste rörelse. Glänsande fester af Romerska kyrkan följde på hvarandra, firade med verldslig prakt. Italiens lärda voro samlade till en årlig sammankomst, och många betydande män från vårt fäderneslånd hade kommit till dem i södern. En mängd af nya intryck trädde oss till mötes. I Herculanum och Pompeji funno vi forntidens boningar bevarade under lavaströmmen, hvilka ovilkorligen påminte oss om Österlandets små hus; gårdar med sina pelargångar, hvilka förde oss Damascus till sinnes. Öfverväldigade af hvad natur och konst, forntid och nutid erbjödo oss, gladde vi oss att åter för första gången finna en vederqvickande hvilopunkt uti ett Tyskt presthus, hos Legationspredikanten *Remy*, som med uppoffrande kärlek och hängifvenhet egnar sig åt sin församlings vård. En välordnad skola och ett vänligt hospital vittna om församlingens ifver och det Tyska fäderneslandets hjelprika deltagande.

Snart voro vi på *Roms* kullar. Två gånger verldens herskarinna, prålar det med minnesmärken, hvarmed alla jordens länder hafva prydt det. Mer än tre årtusenden tala här till det närvarande slägtet. Naturen har prydt dessa kullar och dalar med en hänryckande skönhet; konsten har här förenat sina bästa alster. Medan den trofaste stallbrodren på min pilgrimsfärd ilade förut till våra fäders land, stadnade jag, att skåda tillbaka på förloppet af vår resa. Det bevågna mot-

tagandet hos Legationsrådet Baron von *Canitz*, den stora kretsen af Tyska familjer, som samlade sig, 1) och i synnerhet det uppbyggliga och upplifvande umgänget med Legationspredikanten *Thiele*, hvars namn redan är uti vårt Tyska fädernesland vida bekant, läto mig på Capitolii höjd snart finna ett hem. Evangeliska kapellet blef för mig ett ställe af rik vederqvickelse, Det samlade nu under vintern ofta mer än åttio åhörare. Alldeles derintill ligger det storartadt inrättade hospitalet, dit just nu en diakon var från Rhein anländ för sjukvårdens skull.

När jag vandrade från Capitolium till det gamla Roms ruiner, eller nedgick uti de herrliga kyrkorna till det nya Roms prunkande gudstjenster, då tänkte jag på Österlandet och dess skick,

1) Man har ofta frågat mig om den tid och kostnad, som en resa till Österlandet fordrar. Den ställes helst så, att man kan vara i Jerusalem vid Påsken eller åtminstone i April. En resa af den utsträckning, som vi gjorde den, skulle fordra 9 månader, ungefär från början af October till slutet af Juni, eller, om man försakar Öfre Egypten och Nubien, 7 månader, från början af December till Juni månads slut. En sådan resa torde kosta tolf till femtonhundra thaler. Den, som blott önskar se Heliga Landet, kan rätt väl på 9 till 10 veckor tillryggalägga denna resa. Han kunde inom tolf dagar från Wien utföre Donau eller Triest komma till Constantinopel, inom sex dagar till Beirut och derifrån under påsktiden, när ångfartyg fara till Jaffa, på två dagar till Jerusalem. Tre veckor torde åtgå uti Jerusalem och Heliga Landet, och återresan öfver Triest ske på tre eller fyra veckor. Denna resa torde kunna bestridas med omkring sjuhundra thaler. Dervid beror naturligtvis mycket af, huru hvar och en inrättar sin färd. Besvärligheter har väl denna resa, oberäknadt sjöfärden, nästan allsinga.

och samlade de erinringar, som i dessa blad äro nedlagde. Så nalkades påskhögtiden. Uti S:t Peter, verlds-kathedralen, strålade den högsta verldsliga glans omkring kyrkofursten, som kallar sig Christi ståthållare på jorden. Påfvedömet visade sig i sin mest glänsande gestalt — men folkets blickar och de till tusental närvarandes sätt att deltaga uti högtiden uttalade domen öfver den och öfver kyrkan. Med hvad känslor uppfylldes jag icke vid påsken i Rom efter påsken i Jerusalem!

Jag kan icke ingå uti enskildheter öfver hvad jag der hörde och såg. Jag måste blott bekänna, att jag aldrig så ifrigt har tackat Herran för den klenod, som han förlänat vår kyrka uti läran om rättfärdiggörelsen genom tron allena. Den drog mig kraftigt mot hemmet. Jag fick endast få dagar dröja uti det sköna *Florenz*, som genom sin fägring är ovanligt upplifvande. Uti den stora Fransysk-reformerta församlingen, under den driftige predikanten *Droin*, visar sig ett ganska verksamt lif. Äfven Tyskarne börja i större antal samla sig. Öfver Livorno och Genua skyndade jag till Marseille, Lyon och Genf, der väckelserna uti Frankrikes protestantiska kyrka och den kärlekens anda, som förenar de Christliga bröderna, djupt fattade mitt hjerta. Uti Basel hörde jag först bland folket åter det kära Tyska modersmålet, och dröjde efter min resas erfarenheter med ännu större glädje uti det välsignade

missionshuset. Men ju närmare målet, desto hastigare blef mitt lopp.

Jag hade fått öfverse skådeplatsen för Guds rikes historia under tre årtusenden. Uti Egypten, träldomens land, tillbragte det utkorade folket sina barndomsår. På Sinai slöt det förbundet med Herren. Efter tåget genom öknen intog Israel löftets land. David hade i Hebron sitt säte, tills han intog Sion, och beredde en stad åt Salomo, fridsförsten. Jerusalem blef Guds rikes medelpunkt, tills den rätte Salomo kom och stiftade friden med Gud. Hans ord förkunnades i Judéen och Galiléen. I Damascus omvändes Paulus till ett utvaldt Guds redskap. På Patmos skådade Johannis örnblick in i den aflägsna framtiden. Vi hade på den betydelsefulla vägen följt detta historiens tåg. I Smyrna, vid Mindre Asiens städer framträdde de första Apostoliska församlingarne med sina blodiga strider för vår själ Constantinopel erinrade oss om Constantins stora gerning och om följden af de kyrkomöten, som några århundraden igenom der förenade den Christna kyrkans representanter. Vi hade knappt kommit till Malta, förr än klockornas ljud förkunnade Augustini fest, hvilken verkade såsom Vesterländska kyrkans fader icke långt derifrån, på Afrikas kust. Rom lät oss kasta en klar blick in uti medeltiden. Men jag färdades förbi Valdensernas dalar genom södra Frankrike tillbaka till Tyskland igen, och tornen på slottskyrkan i Wittenberg antydde

den sista vigtiga tidepunkten uti Guds rikes historia.

Då de djuptoniga klockorna uti vår domkyrka på *Christi himmelsfärdsdag* kallade till Guds hus, fick jag, hemkommen från en pilgrimsfärd, som icke det minsta varit sorgbunden, på den kära predikstolen bringa Herran tacksamhetens offer och bekänna: »Jag är alltför ringa till all den barmhertighet och trohet, som du med din tjenare gjort hafver.»

Såsom jag ett år förut hade på Himmelsfartsberget skådat det jordiska Jerusalems höjder, så rigtade jag nu med den älskade församlingen blicken på målet för valfarten härnere, på det himmelska Sion. Det förekom mig likasom jag hörde Herrans ord: »Låter Jerusalem ligga Eder i hjertat.»

